Uluvv ve İstivâ İle İlgili Haberler
Muhtasar el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Azîm

Muhtasar el-Uluvv
li'l-Aliyyi'l-Azîm
Uluvv ve İstivâ İle İlgili
Haberler

Özgün Adı:
Muhtasaru'l-Uluvv
li'l-Aliyyi'l-Azîm

Telif:
Hâfiz Zehebî

Tahkik:
Muhammed Nâsıruddîn
el-Elbânî

Çeviri:
M. Beşir Eryarsoy

Ümmülkura Yayınevi: 18
ISBN:978-975-6415-19-1
birinci baskı
Şubat 2009

yayına hazırlık:
burhan ilmi araştırmalar
merkezi
kapak: tanıtım
baskı-cilt: step matbaası
Mahmutbey-İstanbul
Tel: 0212 446 88 46

P.K. 123 Levent
İSTANBUL
Tel / Fax:
+90 212. 324 97 10
www.ummulkura.com

ISBN 978-975-6415-19-1
9 789756 415191

مختصر العلو
للعلي العظيم

تأليف
الحافظ شمس الدين الذهبي
٦٧٣-٧٤٨ هـ

تحقيق
محمد ناصرالدين الألباني

دار أم القرى

Uluvv ve İstivâ İle İlgili Haberler

MUHTASAR el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Azîm

Hâfız Zehebî
(673 - 748 H.)

Tahkik
Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî

Çeviri
M. Beşir Eryarsoy

ümmülkura

İçindekiler

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahmân, Rahîm olan Allah'ın Adıyla

Önsöz

Şüphesiz hamd Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım ve mağfiret dileriz. Nefislerimizin şerlerinden, amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah'ın hidayet verdiği kimseyi saptıracak yoktur. O'nun saptırdığı kimseyi de hidayete iletebilecek bulunmaz. Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına, bir ve tek olup, ortağının bulunmadığına şehadet ederim. Muhammed'in de O'nun kulu ve Rasulü olduğuna şahitlik ederim.

Allah'ın salâtı ve selâmı kıyamet gününe kadar ona, aile halkına, ashabına ve bütün kardeşlerine olsun.

Değerli okuyucumuzun elinde, ez-Zehebî diye tanınan Hâfız Ebû Abdillah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ed-Dımeşkî el-Eserî'ye ait *"el-Uluvv li'l Aliyyi'l-Azîm ve Îzâhu Sahîhi'l-Ahbâri min Sakîmihâ"* adındaki değerli eserinin yaptığım Muhtasarı bulunmaktadır. Bu Kitap İbnu'l-İmâd'ın, *Şezerâtu'z-Zeheb* adlı eserinde *(VIII, 156)* Hâfız Zehebî'nin biyografisini naklederken *"Kitabu'l-'Arş"* diye sözünü ettiği eserdir. Aynı şekilde es-Seffârînî'nin *Levâmi'u'l-Esrâr* adlı eserinde de bu şekilde zikredilmiştir. Tespit ettiğim üzere şeyh, büyük ilim adamı Muhammed

b. Alî b. Sellûm tarafından yapılmış *"Muhtasar"*ında[1] bu eserden defalarca nakiller yapmıştır.

Bu değerli eserin yayınlaması ile birlikte Muhtasarını yapıp, kısaltmaya kalkışmamın fazileti, Allah yolundaki kardeşim üstad Züheyr eş-Şâvîş'e aittir. Onunla ilmi bir konuyu konuşup, akîdeye dair yazılmış eserler hakkında sohbet ederken bu kitaptan da söz edildi.[2] Bunun üzerine bana bu kitabı tahkik edip, rivayetlerini tahriç etme görevini üstlenmemi teklif etti. Ben de ona, ayrıca onu ihtisar edip kısaltmayı, eserdeki zayıf haberleri hazfetmeyi de ekleyerek bu hizmetin zorunlu olduğunu ve önemini ona açıkladım.

Bu konuda karşılıklı görüş alışverişinden, konuyu iyice inceledikten sonra da bu husus üzerinde ittifak ettik. Bu işi sürdürmeye beni teşvik eden hususlardan birisi de, tahkik yaparken kendisine güvenip, dayanmamızın mümkün olduğunu bildiğim Dımaşk (Şam)'daki *Zâhiriyye Kütüphanesi*'nde güzel bir yazma nüshasının bulunduğunu bilmemdi.

Baskısı ve tahkiki kötü ve o gün için başkasını bulma imkânımız bulunmayan basılı bir nüshayı esas alarak eseri ihtisar etme işine başladım. Çünkü o sırada yolculukta idik. Nihayet Dımaşk'a geri dönünce eserin tahkiki, rivayetlerinin tahrici ve ilgili notları eklemek üzere esere eğildim. Sonunda Yüce Allah lütfuyla, keremiyle, ihsanıyla onu tamamlamayı kolaylaştırdı.

Eseri tahkike başlayınca ilk yaptığım iş değinilen basılı nüshayı kütüphanedeki yazma nüsha ile karşılaştırmak oldu. Bunu yaparken de bulabildiğim diğer basılı nüshaların da yardımını aldım. Bunların en önemlisi ise yapılmış ilk baskı idi. Bu da Hindistan'da 1306 yılında gerçekleştirilmiş taş basma bir nüsha idi. Bu baskı da merhum müellifin el yazması bir nüshadan istinsah edilerek yazılmış bir yazma nüshadan yapılmıştı. Söz konusu bu istinsahı da Hint baskısı nüshasının sonunda belirtildiği gibi Ahmed b. Zeyd el-Makdisî yapmıştı.

Diğer nüshalar ise Hint baskısı nüshasına uygundu ve ondan alınmıştı. Bunlar da şu üç nüshadır:

---

1 Bk. *Levâmi'u'l-Esrâr*.

2 Bu olay Ramazan 1391 yılında umre yapmak üzere yolda giderken cereyan etmiştir.

1- Merhum Seyyid Reşîd Rızâ'nın *el-Menâr* baskısı. Bu 1332 yılında basılmış olup, baskısının ön yüzünde açıkça belirttiği üzere asıl dayanağı Hint baskısı olmuştur.

2- Kâhire'de 1357 yılında *Ensâru's-Sünneti'l-Muhammediyye*'nin faziletli kardeşimiz Şeyh Abdürrezzâk Afîfî'nin notları ve Üstad Zekeriyyâ Alî Yûsuf'un tashihi ile yapılmış baskısı.

3- Medîne-i Münevvere'de 1388 yılında Üstad Abdurrahmân Muhammed Osman'ın takdim ve tashihi ile yapılmış baskısı.

Bu son iki baskının asıl dayanağı ise Seyyid Reşîd Rızâ'nın baskısıdır. Bu iki baskıda bu husus açıkça ifade edilmemiş olmakla birlikte bu böyledir. Bu iki baskıyı Seyyid Reşîd Rızâ'nın baskısı ile karşılaştıran bir kimse bunu açıkça görebilir. Çünkü bu nüshada görülen herhangi bir eksiklik, hata ya da tahrif mutlaka diğer iki baskıda da bulunabilmektedir. Buna dair verilebilecek örnekler de çoktur. Burada ben bu konuda yalnızca bu kabilden tek bir örnek vermekle yetineceğim. Bu örnek oldukça gariptir ve bazılarının -hak etmedikleri halde- böbürlendikleri tahkikin ya da tashihin ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir. Bu ise benim kitabın sonunda "167-eş-Şeyh Ebu'l-Beyân" ünvanlı biyografiyi açıklarken dikkat çektiğim bir yanlışlıktır. Çünkü bu biyografide *el-Menâr* baskısı *s. 342*'de şu ifadeler yer almaktadır:

"…Hanbelîlere Kur'ân-ı Kerîm'in harf ve ses "olmadığı"nın delili nedir? diye sorulacak olursa…" Sözü geçen bu baskıda "olmadığı (anlamındaki leyse)" ibaresi parantez içerisinde ve kitabın harf puntosundan daha küçük puntolarla yazılmış, böylelikle baskıyı tashih eden kişi -ki muhtemelen es-Seyyid Reşîd Rızâ'dan başkasıdır- bunun kendi içtihadı ile konulmuş bir fazlalık olduğuna ve kendisinin önceden yapılmış ve esas aldığı Hint baskısına yaptığı bir fazlalık ve ilave olduğuna işaret etmektedir. Gerçekte ise Hint baskısında belirttiğim yerde açıkladığım üzere el yazmasına uygun olarak bu ibare bulunmamaktadır.

Daha sonra *Ensâru's-Sünneti'l-Muhammediyye* baskısını tashih eden kişi yeni bir içtihatta bulunarak "olmadığı" anlamındaki lafzın tırnaklarını kaldırmış, bunun sonucunda bu ibare asıl metnin arasına sokulmuş oldu. Böylece hata kat kat arttı. Çünkü Seyyid Reşîd

Rızâ'nın da işaret ettiği gibi bu ibare, asıl nüshada bulunmamakla birlikte manayı da bozmaktadır. Çünkü Hanbelîler sözü geçen yerde açıkladığım gibi, Kur'ân-ı Kerîm'in bir arada harf ve ses olduğuna inanmaktadırlar ve Eş'arîlerle, diğerlerinin kanaatlerinin aksine hak olan da budur.

Sözü geçen baskıda anlamı bozan bu fazlalık ortaya çıkmış olmakla birlikte aynı hata Medîne'deki *es-Selefiyye* baskısında da aynen tekrarlanmıştır. İşte bu, bu baskıyı tashih ettiği belirtilen ve "eseri sunan, asıl nüshalarına müracaat eden Abdurrahmân …" şeklinde kitabın adı altında bu baskıda yer alan sözlerin ne kadar ciddi(!) olduğuna dikkat çekmektedir.

Yazma Nüshanın Tanıtımı

Bizim el yazmamız göründüğü kadarıyla Hint baskısında esas alınan el yazmasından daha değerli ve daha doğrudur. Çünkü bu nüsha müellifin kendi el yazısı ile yazmış olduğu nüsha ile karşılaştırılarak tashih edilmiştir. Bu nüshanın son sahifesinde aşağıdaki ifadeler yer almaktadır: "Kitabı naklettiğim müellifin kendi hattı ile yazmış olduğu nüsha ile karşılaştırmam, burada sona ermektedir. Böylelikle (bu istinsahım ile bu nüsha) dosdoğru bir şekilde ortaya çıkmış oldu. Hamd ve minnet duygularımız yalnız O'nadır."

Buna yakın ifadeler vr. 31 /b'nin hâmiş'inde ve daha başka yerlerde de yer almaktadır. Bu nüshanın müstensihi ilim tahsil etmekle, kendisi adına da başkası adına da istinsah yapmakla tanınmış, dinine bağlı, faziletli bir ilim adamıdır. Bu nüshanın sonlarında da aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

"Bu notu Allah'ın rahmetine muhtaç, O'nu ümit eden, Peygamberi Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in şefaatini dileyen Müsâid b. Ebi'l-Leyl es-Sehâvî -Allah onu, anne babasını, hocalarını ve bütün müslümanları af buyursun- yazmıştır. Hamd yalnız Allah'adır. O'nun salât ve selâmı da efendimiz Muhammed'e, onun aile halkına ve ashâbına olsun."

Birinci varak/a'da da aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

"Şeyhin -Hâfız ez-Zehebî'yi kastetmektedir- bütün telifleri ile

ilgili olarak bana oğlu, hocamız Zeynuddîn Abdurrahmân icâzet verdi. Ben ona *Kefer Batnâ*'da işittiklerimden ayrı olarak birçok cüzler (bölümler) okudum… Bunu Müsâid b. Sârî b. Mes'ûd b. Abdurrahmân b. Rahmet el-Himyerî el-Hevârî es-Sehâvî yazdı. Bunu Dımaşk'a bağlı *el-Mercü'l-Kıblî*'nin *eş-Şeb'â* köyünde hicri 857 (!) tarihinde yazdı."

Evet, onun el yazısı ile 857 olarak yazılmıştır. Ancak bunun açıklaması zordur. Çünkü o bu tarihten iki sene önce vefat etmiştir. Çünkü es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi', IX, 155*'de, İbnu'l-İmâd da *Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 143*'de 819 yılında vefat ettiğini belirtmektedirler. Dolayısıyla o 857 tarihini yazarken yanılmış olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Onun biyografisi ile ilgili olarak özetle şu bilgiler bize ulaşmış bulunmaktadır:

"730 küsur yılında dünyaya gelmiş, büyüdükten sonra ilim tahsil etmiş, Şeyh Salâhuddîn el-Alâî ve başkalarına ilim okuyup dinletmiş, ferâiz ve mîkat hususunda maharet kazanmıştır. Kendi eliyle kendisi için de, başkası için de birçok eser istinsah etmiştir. Daha sonra Dımaşk'ta yerleşmiş ve *'Akrabâ* kasabasına yerleşmiştir. İleri gelenler onun ziyaretine gider, bununla birlikte kendisi şehre girmezdi. Kendisi yanına giden herkese ziyafetler sunar ve onlarla oldukça mütevazı bir şekilde ilgilenirdi. Dinine bağlı, az ile yetinen, iç dünyası temiz, giyimi güzel, oldukça faydalı bilgileri ve kendileri ile karşılaştığı ilim adamlarının hayat tercümelerini hatırında çok iyi tutardı. *'Akrabâ* kasabasında tâûn hastalığına yakalanarak şehit olarak vefat etmiştir."

Şunu belirteyim ki bu yazmada her ne kadar bazı satırlar yıpranmış ve bir takım hatalar, yanılmalar bulunmakla birlikte, basılı nüshalara kıyasen ondan çokça yararlandık. Bu faydalı yönlerin bir çoğu bu *Muhtasar*'da da açıkça görülmektedir. Bunların çokluğu dolayısı ile ancak bazılarına dikkat çekmekle yetindik. Özellikle de bir takım kelime ve cümlelerin tashihi ile ilgili olanlarına temas ettik. Bu yazmadaki fazlalıkları ise iki köşeli parantez [ ] arasında gösterdim. Bazı hallerde bu aradaki ibarelerin el yazmasından alındığına da dikkat çektim. Fakat bunu her zaman yapmadım. Çünkü bunların bir kısmını başka kaynaklardan yararlanarak gösterdim ki, bunların

en önemlileri bizzat müellifin kendi eliyle yazmış olduğu ve *Dâru'l-Kütüb ez-Zâhiriyye'de (Zâhiriyye Kütüphanesi'nde)* korunmakta bulunan 47 numaralı mecmûanın 104-111 varakları arasında bulunup *"Muhtasarun mine'z-Zehebiyye"* başlığı altında bulunan bir risâlesidir. Bu risâle Besmeleden sonra şöyle başlamaktadır:

"Bir fasıl: Tabiînin sözlerinden bir kısmı. İşte Allah'ın Arşın fevkinde oluşunu inkâr edenlerin sözlerinin ilk olarak işitildiği zaman budur …"

Bu risâle, her ne kadar hataları çok kötü bir yazma ise de -nitekim bunu istinsah ettikten ve aslı ile karşılaştırdıktan sonra açıkça gördük- bundan bir takım faydalar elde ettik, bazı fazlalıkları ekledik ve bir takım rivayetleri de tashih edebildik. Nitekim bütün bunları bu *Muhtasar*'a düşeceğimiz notlarda göreceksiniz. Kimi yerde de bunlara "müellifin *Muhtasar*'ında (şöyle denmektedir)" ifadeleri ile de dikkat çektim.

Bu hususta yararlandığım eserlerden birisi de yine müellif Zehebî'nin *"Kitâbu'l-Erba'în fî Sıfâti Rabbi'l-'Âlemîn"* adlı eserinin birinci cüzüdür. Bu da yine müellifin hattından nakledilmiş bir yazma olup, *Zâhiriyye Kütüphanesi*'nde 11 numaralı mecmûa arasında yer almaktadır. Müellif burada *"el-Uluvv"* adlı eserin aslında yer alan imamların birçok görüşünü zikretmiş bulunmaktadır. Biz de bir takım rivayetlerin senetlerini tashih etmek ve başka hususlar için bundan yararlandık.

Özetle söyleyecek olursak; ben bu "Muhtasar"ın ihtiva ettiği başka kaynaklardan aktarılmış ilmî malumat ile birlikte, müellifin *-Allah ona rahmet etsin-* asıl nüshasına en yakın şekliyle ortaya çıkmış olduğunu ümit ederim. Çünkü ben az önce değindiğimiz el yazmasına ve onun dışında sözünü ettiğimiz diğer kaynaklara dayandım.

El yazmasında kitabın adı, basılı nüshadaki adından nispeten farklıdır. Çünkü el yazmasında bu nüshanın adı: *"el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Azîm ve Îdâhu Sahîhi'l-Ahbâri min Sakîmihâ"* şeklinde iken, basılı nüshada *"el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr fî Sahîhi'l-Ahbâri ve Sakîmihâ"* şeklindedir. Ben de el yazmadaki adı aşağıdaki iki sebep dolayısıyla tercih ettim:

1- El yazmasının önceden de geçtiği üzere basılı nüshadan daha

sahih olması.

2- Kitabın baş taraflarında şu ifadelerin yer alması: "Elhamdu lillahi'l-aliyyi'l-azîm / Pek yüce ve pek büyük olan Allah'a hamd olsun."

Bundan dolayı yazmanın isminde yer alan ifadeler, basılı nüshadakinden daha çok bu lafza uygun düşmektedir. Bununla birlikte de basılı nüshadaki diğer ismin musahhihlerden birisinin veya bir başkasının tasarrufu sonucu bu hale gelmiş olacağından korkuyorum.

Bu eseri ihtisar ederken (kısaltırken) aşağıdaki hususlara dikkat ettim:

1- Tekrar edilen hususları hazf ettim. Bunlar oldukça azdır.

2- Hadis ıstilâhları ilminde kabul edilmiş, rivayeti güçlendirici şartların gereklerine göre kendisi ile başka rivayetleri güçlendirmenin mümkün olduğu itibar edilir tanıkları bulunmayan, garip ve zayıf hadisleri de hazf ettim.

Musannıfın bizzat kendisi dahi çoğunlukla bu hadisleri ancak zayıflıklarını ortaya koymak ve onların gerçek durumlarını açığa çıkarmak için zikreder. Nitekim asıl nüshanın 28. varakında bu tür rivayetlerin akabinde benzeri bir ifade kullanmıştır. 45. sayfanın sonundaki bir hadiste de: "Bunu kendisinden sakındırmak için rivayet ettim" demektedir.

Bazı hallerde zayıf bir hadisi bilerek zikreder. Çünkü çeşitli ayetlerde ve diğer hadislerde bulunan ibareler bu hadiste bulunan ifadelerin lehine tanıklık etmektedir. Nitekim *el-Atît* (diye bilinen Arş'ın gıcırdaması ile ilgili) hadiste böyle yapmıştır. Bu hadisten sonra *(s. 39)* şunları söylemektedir: "Bizim bu hadisi kaydetmemizin sebebi Kitâb-ı Kerîm'in ayetlerine uygun olarak Yüce Allah'ın, Arşının üstünde oluşu ile alakalı mütevatir olarak gelen malumata uygun bir muhteva taşıdığından dolayıdır."

Derim ki: Ben ise "bu Muhtasar"da bu ve benzeri zayıf hadisleri zikretmemek yoluna gittim. Çünkü bunlar her ne kadar sahih diğer naslarda yer alan bazı gerçekleri ihtiva ediyorsa da, çoğunlukla batıl ya da münker olmasa dahi, bir takım fazlalıklardan da uzak değildir. Bu fazlalıklar ise en azından garib fazlalıklar olup, onları destekleyebilecek tanıkları da bulunmamaktadır. Bundan dolayı bazı okuyu-

cular bu gibi rivayetler zikredildiği için onlarda belirtilen hususların tamamı ile sabit olduğunu zanneder ve bunların lehine tanıklık eden diğer nasların -önceden geçtiği üzere- ancak onlardaki bazı hususların lehine tanıklık ettiğini de dikkatinden kaçırır. Bu niyetin de iyi olması halinde böyledir. Aksi takdirde bazı hevâ ehli ve kötü maksatlı mutaassıblar da bunları hadis ehli aleyhine kullanabilir ve sahih rivayetlerin delâlet ettikleri haktan başka tarafa çevirmek amacıyla delil diye zikreder ve bunları sadece müellifin bu rivayetleri zikretmiş olmasına dayanarak batıl bir takım manalara yorumlar. Halbuki müellif bu gibi rivayetleri ele aldıkları bütün teferruat konuları için değil de, genel çerçeveleri itibariyle tanık göstermek için zikretmiş bulunmaktadır. Buna dair örneklerden birisi olarak ileride iki numara ile gelecek sahih, meşhur Câriye hadisi ile ilgili olarak Kevserî'nin yaptıklarını gösterebiliriz. O, musannıfın asıl nüshada sözü geçen hadisin akabinde bütün teferruatı ile değil de genel olarak bir tanık olmak üzere zikretmiş olduğu ikinci rivayeti oldukça kötü bir şekilde istismar etmiştir. Kevserî bu rivayeti ele alıp, geneliyle, teferruatıyla hepsini Musannıfa nispet etmiş ve okuyucuya Musannıfın bunları sabit kabul ettiği şeklinde yanlış bir izlenim vermiş, bu husustaki sahih hadisi bir kenara itmiş, bu verdiği yanlış izlenimler ile de sahih hadis "Allah nerededir" şeklinde bir soru sormanın meşru oluşuna açık bir delil teşkil ettiği halde, o bunu çürütmeye kalkışmıştır. Çünkü sözü geçen o rivayette böyle bir lafız yer almamıştır. Halbuki o rivayetin senedi zayıftır. Nitekim Yüce Allah'ın izniyle biraz sonra bu hadis ile ilgili notumuzda bunu açıkça görebileceksiniz.

İşte bu ve benzeri sebepler dolayısı ile sözü geçen rivayeti ve buna benzer diğer zayıf hadisleri zikretme cihetine gitmedim. Çünkü bu kabilden sabit olan rivayetlerde yeteri kadar hayır ve bereket vardır, başkalarına da ihtiyaç bırakmamaktadır.

3- Bazen müellifin açıkça sabit olduğunu belirttiği ya da başkasından naklettiği bir rivayeti benim tespit edebildiğim olumsuz bir illet (sebep, gerekçe) dolayısıyla kaydetmediğim de oldu. Ebû Hureyre'nin merfû olarak rivayet ettiği şu hadis gibi: "İbrahim *aleyhisselâm* ateşe atıldığında Allah'ım, sen semâda bir ve tek olansın. Ben de yerde sana ibadet eden tek başıma birisiyim, dedi." Müellif *(s. 21)*'de: "İsnâdı hasendir" demiştir.

Bense şöyle diyorum: Asla! Bu hadiste benim *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Da'îfe*'de *(1216)* açıkladığım iki tane illeti vardır.

el-Abbâs'tan rivayet edilen *(s. 49-50)* dağ keçileri ile ilgili hadis de böyledir. Söz konusu bu hadis de sözü geçen kaynakta *1247 numara* ile tahriç edilmiş, kaynakları gösterilmiştir.

Ve buna benzer, Musannıfın ses çıkarmadığı ya da zayıf olduklarını belirttiği yahut bir kısmını *bizatihi* ya da *li gayrihi hasen* olarak kabul ettiği ve bizce böyle olmayan zayıf hadislerde de aynı yola başvurduk. Bununla birlikte o bu gibi hadislerin bir kısmından yüz çevirmiş ve onları söz konusu etmemiştir. Nitekim onun (152-Kadı Ebû Ya'lâ) biyografisinde söylediği sözleri de bunu hissettirmektedir: "Ve uzunca açıklamalarda bulundu, ama benzeri bir hadis ile Allah'a ait bir sıfatın kabul edilebilmesi uygun düşmeyen , itibar edilmeyecek türden bir takım hadisler de derc etmiş bulunmaktadır." Bununla birlikte ben kitabını zayıf gördüğü hadislerden, özellikle de kendisinin herhangi bir şey söylemediği bu kabil hadislerden uzak tutmasını arzu ederdim. Çünkü zayıf hadislerin bir kısmının ümmet üzerindeki kötü etkilerine -az sayıdaki ilim ehli kimseler dışında-çok kimse dikkat etmemektedir. Biz *"Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Da'îfe"* adlı eserimizde bu türden birçok örnekleri söz konusu ettik ve bunların ne kadar zararlı olduklarını açıkladık. Bunların bir çoğunun ise akide ile herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır. Ancak hükümlere, ahlâka ve benzeri konulara dairdir. Şüphe edilmeyen hususlardan birisi de şudur: Bunlar arasında akîde ile ilgili olanlarının zararları başkalarından daha çok olabilir. Çünkü bu gibi rivayetler tevhide ve gereklerine dair bilgisi olmayan bir takım kimselerin akidesini bozabilir yahut bir takım hevâ ehli kimseler Kitap ve Sünnette sabit olmuş her türlü sıfatı herhangi bir temsil ya da ta'tile gitmeksizin, yüce Allah'ın bütün sıfatlarını kabul eden tevhid ehline karşı savaşmakta bir silâh edinmekte ve bunlardan hareketle bu gibi kimseleri teşbih ve tecsimi kabul etmekle ithama kalkışmaktadırlar. Halbuki bunu yapan kimseler de onların Allah-u Teâlâ'nın aynı zamanda teşbihten de ta'tilden de tenzih edilmesi gereğini, ve bunu tevhid ehli kimselerin çok açık bir şekilde ifade ettiklerini bilmektedir.

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye *rahimehullah* buna kısmen işaret etmiş bulunmaktadır. O, *Mufassilu'l-İ'tikâd* adlı eserinde *(Mecmû'u'l-*

Fetâvâ, IV, 9) şunları söylemektedir:

"Bilindiği gibi hadis ehli diğer bütün tâifeler ile taşıdıkları kemal niteliklerinde ortaktırlar. Onlarda bulunmayan özelliklerle de onlardan ayrılmaktadırlar. Dolayısıyla herhangi bir hususta onlara muhalefet eden bir kimsenin aklî delil, kıyas ve re'ye dayalı bir başka yolu da söz konusu etmesi kaçınılmazdır… Hadis ehli kimseler ise bütün bu yolların en özlüsüne ve hulasasına sahiptir. Bu nedenle onlar insanlar arasında aklî bakımdan en kâmil, kıyasları en mutedil, görüşleri en isabetli, aklî düşünüşleri en doğru, delil getirmeleri en hidayete yakışan, tartışmaları en dengeli, ferasetleri en eksiksiz olanlarıdır…" Daha sonra *(s. 23)* şunları söylemektedir:

"Biz bu iki kesimi -hadis ehli ile kelam ehlini- karşılaştıracak olursak, hadis ehli ve cemaat ehlinin bazılarının Haşviyeciliği kabul ettiğini belirterek ayıplayan kimseler, aslında onları bilgi azlığı yahut anlayış kıtlığı ile ayıplamaktadır.

Birincisi, onların zayıf delil olmaya elverişli olmayan bazı rivayetleri delil diye ileri sürdüklerinden dolayıdır.

İkincisine gelince, onların sahih hadislerin anlamlarını anlamayarak aksine bazen birbiriyle çelişkili iki görüşü kabul ettikleri ve bundan çıkış yolunu bulamadıkları şeklindeki bir eleştiridir. Ancak bu konuda mesele iki husustan kaynaklanmaktadır: Ya, bir anlam ifade etmemekle birlikte bir anlam ifade edeceği sanılan bir takım görüşleri rivayet etmekten kaynaklanmaktadır; mevzu hadisler gibi. Yahutta, anlam ifade etmekle birlikte kendilerinin anlamadıkları bir takım görüşler ileri sürmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü hadise uymanın gereği her şeyden önce hadisin sahih olmasıdır. İkinci olarak da anlamının anlaşılmasıdır. Kur'ân'a tabi olmak gibi. İşte öncelikli bu iki gereği yerine getirmeyen kimseler cehalet ile karşı karşıya kalır, onları ayıplayan kimseler de ancak bundan dolayı onları ayıplamaktadır.

Bu olumsuz niteliğin, onların bir kısmında bulunduğunda şüphe yoktur. Bunlar usûle ve furûa dair çeşitli meseleler hakkında uydurma bir takım hadislerle, aslı astarı olmayan rivayetlerle, sahih olmayan hikâyeleri delil göstermekte Kur'ân'dan, hadisten anlamını bilmedikleri buyruklar nakletmekte, bazen de bunları olmadık şekilde te'vil edip, uygun olmayan bir yerde kullanmaktadırlar.

Diğer taraftan onlar bu zayıf nakil ile bu basit aklî delillendirmeye dayanarak ümmetin ileri gelenlerinden bir takım kimseleri kâfir, sapık, bidatçi, bilgisiz olmakla itham etmektedirler. Bazıları bir kısmı affedilebilir bir hata olarak görülecek türden hakta kusurlu, insanlara da haksızlık etmekte, bazen de bu kabilden söyledikleri oldukça münker ve iftira olabilmektedir. Hatta bu, cezaların ağırlaştırılmasını dahi gerektiren bir takım bid'at ve dalaletler kabilinden dahi olabilir. İşte bu gibi kanaatleri ancak cahil ya da zalim bir kimse zikredebilir. Ben bunun çok şaşırtıcı örneklerini gördüm.

Ama bu hususta onların başkalarına göre durumları Müslümanların diğer din mensuplarına göre olan durumları gibidir. Şüphesiz Müslümanların bir çoğunda bilgisi her şeyi kuşatandan başkasının bilemeyeceği türden zulüm, bilgisizlik, bid'at ve günahkârlıkların bulunduğu bilinen bir husustur, ama bir takım Müslümanlarda bulunan her bir kötülük başkalarında daha fazladır. Onların başkalarında bulunan her bir hayır da Müslümanlarda daha üstün ve daha büyüktür. İşte hadis ehli de başkalarına göre bu durumdadır."

Bundan sonra hadis ehlinin kendilerinin dışındaki diğer fırkalardan farklı, ayırıcı özelliklere sahip olduklarını ortaya koyan geniş açıklamalara koyulmaktadır. Bu nedenle oradaki açıklamalara başvurunuz. Çünkü bu açıklamaları başka bir yerde bulamayacaksınız. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Bu açıklamalardan maksadımız, bazı muhaddislerin zayıf hadisleri rivayet etmelerinin, onlara muhalif olan kimseler tarafından ayıplandıkları bir husus olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu gibi kimseler, Şeyhu'l-İslam'ın biraz önce referans gösterdiğimiz sözlerinde açıkladığı gibi, daha kötüsünü yapmakta iseler de bu böyledir.

Çağımızda bundan dolayı onları sorgulayıp, onların basitlikleri ve sapıklıkları konusunda bunu onlara karşı bir delil olarak kullanan en ünlülerden birisi de sünnet ve hadis ehline ileri derecedeki düşmanlığı, onları Haşviyye ve Mücessime diye iftira ederek lakaplandırmasıyla tanınan Şeyh Kevserî'dir. O bunu yaparken onlara zulmetmekte, iftirada bulunmaktadır ama doğruyu söylemek gerekirse bazen onların bir kısmının rivayet etmiş oldukları hadis ve rivayetlerde bu iftirasını destekleyecek dayanaklar da bulabilmektedir.

Buna örneklerden birisi de Yüce Allah'ın: *"Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama gönderir." (İsrâ, 17/79)* buyruğunun tefsirinde rivayet edilmiş bulunan: "Rabbim beni Arş'ın üzerine oturtacaktır" şeklindeki hadistir. Musannıf bunu *(s. 74-75)*'de İbn Mes'ûd'tan merfû olarak rivayet etmiş ve: "Bu hadisi mürsel olarak nakleden kişi rivayet ettiği hadisleri terk olunan (metrûk bir ravi olan) el-Ahmer'dir" sözleriyle oldukça zayıf olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde bunu *(s. 99)*'da İbn Abbâs'tan böylece mevkûf olarak rivayet etmiş ve şunları söylemiştir: "Senedi sâkıttır (muteber değildir). Ömer b. Mudrik er-Râzî ise metruk bir ravidir. Bu Mücâhid'in sözü olarak meşhur bir rivayet olmakla beraber, merfû bir hadis olarak da rivayet edilmektedir ama batıldır." Ben bu iki hadisi de *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Da'îfe'de (871)* tahriç etmiş bulunuyorum.

Muhammed b. Mus'ab el-Âbid'in -ileride geleceği üzere- tercümesinde de şunları söylemektedir: "Peygamberimizin Arşın üzerinde oturacağı meselesine gelince, bu konuda hiçbir nas sabit değildir. Bu konudaki rivayet, vâhî bir hadis ile -belirttiğimiz gibi- Mücâhid'in âyetin tefsiri ile ilgili olarak söylediklerinden ibarettir."

Derim ki: Eğer musannıf *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bu konuda delil olarak alınmasını gerektirici bir nassın bulunmadığına dair açık seçik olan bu açıklamaları yapmakla yetinmiş olsaydı, çok iyi bir iş yapmış olur ve böylelikle Kevserî'nin bizzat bu hususta yaptığı gibi sünnet ve hadis ehline dil uzatmak için hevâ ehlinin izleyebilecekleri bir yolu baştan beri kapatmış olurdu. Nitekim Kevserî *"Tebyînu Kezibi'l-Mufterî fî mâ Nusibe ile'l-İmâmi Ebî'l-Haseni'l-Eş'arî"* adlı eserinin *(s. 64)* mukaddimesinde böyle yapmış ve geçmişindeki cehmiyyelere ve başkalarına uyarak onları Haşviyye diye lakaplandırdıktan sonra haklarında şunları söylemektedir:[3] "Onlar Allah hakkında aklın da, şerîatin de caiz göremeyeceği, Yüce Allah'ın hareket ettiği, bir yerden bir yere intikal ettiği (bu ikisiyle Allah'ın dünya semâsına nüzûlünü kastetmektedir), haddinin (sınırının) ve cihetinin söz konusu olduğunu (bununla da Allah'ın uluvvunu (yukarıda oluşunu) kastetmektedir), oturmayı ve oturtmayı kabul ederler." Bu

---

3 Hâfız Ebû Hâtim er-Râzî'nin *77 numaralı* biyografisinde gelecek olan sözlerine bakınız. [Ancak *77 numara* ile biyografisi verilen şahıs Ebû Zür'a er-Râzî'dir. Ebû Hâtim er-Râzî'nin biyografisi *78 numara* ile kaydedilmiştir. -Çeviren-]

sözleriyle de bizim sabit olmadığını açıklamak sadedinde söylemekte olduğumuz bu rivayeti kastetmektedir.

Derim ki: Şayet müellif *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* sözünü ettiğimiz noktada dursaydı daha iyi yapmış olurdu, ama bununla yetinmeyerek Mücâhid'in Yüce Allah'ın: *"Umulur ki Rabbin seni övülen bir makama gönderir." (İsrâ, 17/19)* buyruğunun tefsirinde söylediği: "Peygamber'i Arşın üzerinde oturtur" şeklindeki rivayetinin kabul edileceği hususunda fetva vermiş, olanların bir takım sözleri ile büyük bir sahifeden fazla tutacak bir alanı yazıp doldurmuştur. Hatta bazıları: "Ben bu hadisi reddeden herkesi kınamaktayım ve bana göre o itham olunan kötü bir kişidir…" demiştir. Hatta İmam Ahmed'den: "Bu, ilim adamlarının kabul ile karşıladıkları bir rivayettir" dediğini dahi zikretmektedir. Ve buna benzer kitabın aslında gördüğümüz fakat bu önsözde hepsini teker teker ortaya koyma gereğini duymadığımız daha başka görüşleri de kaydetmektedir. *"ez-Zehebiyye"* diye adlandırılmış bu eserin *"Muhtasar"*ında da bu rivayeti kabul etmiş, daha başka bir takım muhaddislerin de isimlerini zikretmiş ve orada da onlara karşı eleştirici mahiyette hiçbir ifade kullanmamıştır. Burada ise tutumu oldukça tutarsızdır. Onun Muhammed b. Mus'ab el-Âbid'in biyografisinin sonunda bu tür görüşlerden birisinin akabinde *(s. 126)*'da şunları söylediğini görüyoruz: "Allah seni hevânın peşine gitmekten korusun. Şimdi bu muhaddisin sonunda münker olan bir rivayeti delil kabul etmenin gereğini düşünecek noktasına nasıl ulaşmış olduğunu bir gör…"

Sizler onun bu sözünü dikkatle düşünecek olursanız, onun bu rivayeti kabul etmediğini, onun doğruluğuna inanmadığını, onun kanaatinin böyle olduğunu, bu hususta da hiçbir tereddüdün bulunmadığını sanırsınız. Ama Harb el-Kermânî'nin biyografisinin akabinde bu rivayete işaret ettikten sonra ansızın *(s. 143)*'de şunları söylediklerini görürsünüz:

"İnsanlığın efendisinin tek başına sahip olacağı bu pek büyük menkıbenin kabul edilmeyişinden ötürü ilim adamları kızıp köpürmüştür. Mücâhid'in böyle bir şeyi ise tevkıfsiz olarak (bu konuda öncekilerden elde ettiği bir bilgiye dayanmaksızın) söylemesi ise çok uzak bir ihtimaldir…" Bundan sonra ise az önce sözü edilenler

dışında bu rivayeti kabul etmiş bulunan daha başkalarının da ismini vermektedir. Sizler bunu okuyup bitirince şöyle dersiniz: Muhterem ilim adamı bu rivayete karşı tepki gösterip reddetmekten vazgeçmiş, onu kabul etmiş bulunmaktadır. Çünkü o burada: Böyle bir söz tevkif olmadan söylenmez demektedir ama birkaç satır sonrasında şu sözlerle bu yanlış kanaati alelacele düzelttiğini görüyoruz:

"Ama sahih kaynaklarda *Makâm-ı Mahmûd*'un (övülen makamın) Peygamberimiz *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e özel olarak ait olan genel şefaat olduğu sabittir."

Derim ki: Hiç şüphesiz ve tereddütsüz övülmüş makamın tefsirinde hak olan budur. Buna sebep ise merhum musannıfın işaret ettiği hadislerdir. İmam İbn Cerîr'in *Tefsir*'inde *(XV, 99)*, sonra Kurtubî'nin *(X, 309)* sahih kabul ettiği görüş de budur. Hâfız İbn Kesîr'in başkasını söz konusu etmediği ve değinilen hadisleri de bu konuda delil olarak serdettiği biricik görüş de budur. Hatta bizzat Mücâhid'den, İbn Cerîr tarafından zikredilmiş iki rivayet yolundan sabit olan görüş de budur. Çünkü sözünü ettiğimiz önceki rivayetin muteber bir yolu (rivayet senedi) yoktur. Müellif *(s. 125)* bunun Leys b. Ebî Süleym'den, Atâ b. es-Sâib'den, Ebû Yahyâ el-Kattâb'dan ve Câbir b. Yezîd'den rivayet edilmiş olduğunu belirtmektedir.

Derim ki: Bu ravilerin ilk ikisinin hafızaları karışmıştır. Diğer ikisi zayıftır. Hatta onların sonuncuları terkedilmiş ve itham altında tutulan bir ravidir.

Musannıfın *-Allah ona rahmet etsin-* bu görüşte sabit kalıp, bu rivayetin -önceden kendisinden nakledildiği üzere- münker olduğunu kesin bir dille ifade etmek üzere sebat etmesine neyin engel olduğunu da bilemiyorum. Çünkü bu rivayeti kabul etmek Yüce Allah'a Arşın üzerinde oturmayı nispet etmeyi ihtiva etmektedir. Bu da Yüce Allah'a Arşın üzerinde istikrar edip yerleşmiş olduğunun nispet edilmesini gerektirmektedir. Bu ise hakkında hiçbir delilin varid olmadığı bir husustur. Dolayısıyla böyle bir şeye itikat etmek ve bunu Yüce Allah'a nispet etmek caiz değildir. Bundan dolayı müellifin *-Allah ona rahmet etsin-*, ilk üç asırdan sonra gelenler arasından: "Allah karar bulmak mahiyeti ile istivâ etmiştir" diyenlerin görüşlerini kabul etmediğini görüyoruz. Nitekim bu hususu Ebû Ahmed el-Kassâb'ın *140 numaralı* biyografisinde gördüğümüz gibi, *161 numaralı* el-

Beğavî'nin biyografisinde: "İstiva etti" ibaresinin karar kıldı, yerleşti diye tefsir edilmesini uygun görmediğini açıkça ifade etmiştir. Hatta "Allah-u Teâlâ zatı ile Arşın üzerindedir" diyen bir topluluğun "zatı ile" kelimesini kullanmalarını terk etmekte oldukça ileriye gitmiştir. Buna sebep ise bunun seleften rivayet edilmemiş olmasıdır. Halbuki bu ibare onların, Allah'ın yarattıkları üzerinde celâl ve kemâline yakışan bir şekilde gerçek manada istivâ ettiği şeklindeki görüşlerini açıklayan bir ibaredir. Kendisi ise bunu fuzûlî sözler olarak değerlendirmiştir. Bunun için *136 numaralı* İbn Ebî Zeyd, *144 numaralı* Yahyâ b. Ammâr, *146 numaralı* Ebû Ömer et-Talamenkî ile *149 numaralı* Ebû Nasr es-Siczî'nin biyografilerine bakınız.

Buradaki "zatıyla" kelimesi bence aklen anlaşılır bir anlam ifade etmekle ve açıklamak amacıyla bunu söz konusu etmekte bir sakınca bulunmakla birlikte bu, selef akidesinde çokça kullanılan diğer lafız olan "bâin: ayrı" kelimesi gibidir. Çünkü onlar: "Yüce Allah Arşı üzerindedir, mahlûkatından bâindir (ayrıdır)" demektedirler. Onlardan bir topluluk böyle demiştir. Nitekim siz bunu bu Muhtasarda: *45 numaralı* Abdullah b. Ebî Cafer er-Râzî, *53 numaralı* Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî, *56 numaralı* Süneyd b. Dâvûd el-Mıssîsî el-Hâfız, *67 numaralı* Horasan âlimi İshâk b. Râhûye'nin biyografilerinde görebilirsiniz. Aynı şekilde bunu İbnû'l-Mübârek'ten de zikretmiştir. Ayrıca bu lafzı *77 numaralı* Ebû Zür'a er-Râzî, *78 numaralı* Ebû Hâtim er-Râzî'nin biyografilerinde de görebilirsiniz. Her ikisi de bunu bütün bölgelerdeki âlimlerden nakletmektedirler. Yine *79 numaralı* Yahyâ b. Muâz er-Râzî, *84 numaralı* Hâfız Osman b. Saîd ed-Dârimî, *103 numaralı* Ebû Cafer b. Ebî Şeybe'nin biyografilerinde de görüyoruz. Bütün bunlar ise hayırlı olduklarına dair tanıklıkta bulunulmuş ilk üç asır âlimlerindendir. Daha sonra *108 numaralı* Hâfız Hammâd el-Bûşencî -ki bunu çeşitli bölgelerdeki ilim adamlarından da nakletmektedir-, *109 numaralı* imamlar imamı İbn Huzeyme, *125 numaralı* Ebû'l-Kâsım et-Taberânî, *133 numaralı* İbn Battâl, *141 numaralı* Ebû Nuaym el-Asbahânî'den -o bunu seleften bir takım kimselere de nispet etmektedir-, *142 numaralı* Ma'mer b. Ziyâd, *155 numaralı* fakîh Nâsır el-Makdisî ve *158 numaralı* Şeyhu'l-İslam el-Ensârî ile *164 numaralı* İbn Mevhib tarafından da kullanılmıştır.

Derim ki: İşte bu açıklamalardan açıkça anlaşıldığına göre "za-

tıyla" lafzı ile "ayrıdır" lafzı ashâb döneminde *radiyallâhu anhum* bilinen iki kelime değildi, ama Cehm ve onun peşinden gidenler, Yüce Allah'ın her yerde olduğunu söylemek bid'atini ortaya atınca, konuyu gereği gibi açıklama zorunluluğu, bu ileri gelen önder imamların, herhangi bir kimsenin tepkisi söz konusu olmaksızın "bâin: ayrı" lafzını da kullanmalarını gerektirmiştir.

Onların Kur'ân-ı Kerîm hakkında mahluk olmadığına dair görüşleri de tamamen bunun gibidir. Ashâb da bu sözü bilmiyordu. Onlar Kur'ân hakkında yalnızca Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın sözüdür derler, bundan fazla bir şey söylemezlerdi. Aslında bu konuda bu sınırda durmak gerekirdi. Ama Cehm'in ve onun Mutezilî taraftarlarının: O (Kur'ân) mahlûktur sözleri olmasaydı. Lakin bunlar böyle bir batıl sözü söyleyince hak ehlinin de önceden bilinmeyen bir takım tabir ve lafızlar ile dahi olsa, hakkı açıkça ifade etmeleri gerekti. İşte İmam Ahmed *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* kendisine: Kur'ân hakkında o mahlûktur ya da değildir demeyen, Vâkıfe diye bilinen kimseler hakkında bir kimse için, Kur'ân Allah'ın sözüdür deyip, susması ruhsatının olup olmadığını soranlara: "Ne diye sussun ki? İnsanlar bu sözleri söylememiş olsalardı, susabilirdi; ama bunları dillerine doladıklarına göre neden konuşmasınlar" derken, bu gerçeğe işaret etmiştir.[4] Bu sözlerini Ebû Dâvûd *"el-Mesâil"inde (s. 263-264)* belirttiği gibi ondan dinlemiştir.

Derim ki: Anlatmak istediğimiz şudur: Müellif *-Allah ona rahmet etsin-*, sözü geçen o imamların hiçbirisi tepki göstermeden "bâin: ayrı" lafzını kullanmayı kabul etmekle birlikte, onların sözlerinde yer almadığı için "zatıyla" şeklindeki diğer lafzın kullanılmasını kabul etmemiştir. Bu sözü ancak onlardan müteahhir olan bazı kimseler kullanmıştır. İşte o, bu lafzın anlamı özü itibariyle sağlam olmakla ve rivayetlerde varid olmamış hususları ispat edip, kabul etmeyi ihtiva etmemekle birlikte, selefin izlediği yolu dikkatle korumakta ileriye giderek bu lafzın kullanılmasını kabul etmemiştir. Ancak ben müellifin *-Allah ona rahmet etsin-* Allah-u Teâlâ'nın Arşı üzerinde oturması ve Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i Arşı üzerinde oturtmasını kabul etmemekte -bu hususta Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den bağlayı-

---

4 Derim ki: Eğer Şeyh el-Mukbilî buna dikkat etmiş olsaydı, İmam Ahmed aleyhine bunca gürültü, patırtıyı koparmazdı.

cı bir nas gelmediği halde- tereddüt göstermemiş olmasını arzu ederdim. Zira böyle bir şey, sünnette bunun lehine bir delil bulunmadığı anlamına gelir. Anlamı ve lafzı itibariyle de imamların ifadelerinde zikredilmemiştir. İşte bu rivayet ile ilgili önceden kaydetmiş olduğumuz bir takım ifadeler buna delil teşkil etmekle birlikte, kendisi hadis âlimlerinden birçoğunun bunu kabul ettiklerini görünce bunu açıkça inkâr etme (kabul etmeyip, reddetme) yolunu benimseme cesaretini göstermemiş, aksine bazen böyle, bazen böyle demiştir. Kendimiz için de, onun için de Yüce Allah'tan mağfiret dileriz.

Gerçekten hayret verici hususlardan birisi de İmam İbnu'l-Kayyim'in *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bu rivayeti dayanak kabul etmesidir. O, bu hususta Kâdı Ebû Ya'lâ'nın bazı sözlerini nakletmiş ve bu görüşü kabul edenlerin bir kısmının isimlerini vermiştir. Daha sonra İbnu'l-Kayyim *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şunları söylemektedir:

"Derim ki: Bu aynı zamanda İbn Cerîr et-Taberî'nin de görüşüdür. Bunların hepsinin de imamı, Tefsîr'in imamı olan Mücâhid'dir. Bu aynı zamanda Ebû'l-Hasen ed-Dârakutnî'nin de görüşüdür. Bu hususta söylediği bir şiirinde de şöyle demektedir…"

Sonra bu şiiri ileride, *134 numaralı* Dârakutnî biyografisinde geleceği üzere musannıfın zikredeceği şekilde kaydetmiş ve aynı zamanda muhtemelen musannıfın kasten zikretmediği şu dördüncü beyiti de ilave etmiştir:

"Onun oturmakta olduğunu da inkâr etmeyin

Onu (Peygamberi) oturtacağını da inkâr etmeyin."?!

Derim ki: Bu görüşün Mücâhid'den sabit olmadığını, aksine önceden geçtiği üzere buna muhalif kanaatin ondan sahih olarak nakledilmiş olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Dârakutnî'ye nispet ettiği kanaatin senedi de *el-Ehâdîsu'd-Da'îfe, (870)*'de açıkladığımız üzere sahih değildir. Ayrıca Dârakutnî'nin ileride gelecek olan biyografisinde de buna işaret ettim. İbn Cerîr'in bu görüşe sahip olduğunu söylemesi de tartışılır bir konudur. Çünkü İbn Cerîr'in *Tefsir*'deki açıklamaları önceden geçtiği üzere böyle bir şeyin olmasının mümkün olacağı etrafında dönüp dolaşmaktadır. Bunun gerçekten meydana gelmiş ve tahakkuk etmiş olduğu manasına değildir. Bundan

dolayı İmam Kurtubî *Tefsîr*'inde *(X, 311)* şunları söylemektedir: "Taberî aşırı kaçan ifadelerle bunun caiz (mümkün) olduğunu desteklemektedir. Halbuki bu rivayet anlam itibariyle bir taltiften başkasına yorumlanamaz. Üstelik bunun doğruluğu da uzaktır. Bununla beraber böyle bir rivayetin nakledildiğini inkâr etmiyor ama ilme uygun olarak bu rivayet tevil edilir."

Kurtubî daha sonra bizim burada ayrıca söz etmemize gerek görmediğimiz, üzerinde düşünmeye ihtiyacımız olmayan ifadelerle bunun ne şekilde te'vil edildiğini açıklamaktadır. Buna ihtiyacımızın olmayışı ise bunun merfû olarak gelen bir rivayet olmamasından dolayıdır. Bu rivayetin merfû hükmünde olduğu varsayılsa dahi, usûle (itikâdi) dair konular şöyle dursun fer'î konularda dahi delil gösterilmeye elverişli olmayan mürsel rivayet hükmündedir. Nitekim ben ileride bazılarının: "Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in herhangi bir faziletini dile getiren hiçbir hadis hakkında bir şey söylemeyiz" şeklindeki sözleri ile ilgili notumuzda geleceği üzere, bunu ya da buna yakın ifadeleri *(265 numaralı notta)* zikretmiş bulunuyorum.

Musannıf *-Allah ona rahmet etsin- 165 numaralı* Kadı, büyük ilim adamı Ebû Bekr İbnû'l-Arabî'nin biyografisinde yer alan (Peygamber efendimizin) Yüce Allah ile birlikte Arşın üzerinde bu şekilde oturacağına dair sözlerini naklettikten sonra, kullandığı şu ifadelerle buna işaret etmektedir:

"Ben Kadı'nın bu görüşünde Mücâhid'in sözünden başka bir dayanağının bulunduğunu bilmiyorum."

Sözün özü şudur: Mücâhid'in bu sözünün -ondan sahih olarak nakledilmiş olsa dahi- Kitap ve Sünnette lehine tanıklık edecek bir delil bulunmadığı sürece dînî, itikâdî bir kanaat olarak kabul edilmesi caiz olamaz. Keşke musannıf Mücâhid'in bu sözünü zikrettikten sonra bunu kesin olarak reddetmiş, delil olarak kullanılmaya elverişli olmadığını açıkça söylemiş ve bu hususta tereddüt göstermemiş olsaydı. Çünkü ona ve onun "zatı ile" lafzını kabul etmek konusunda gösterdiği çekingenliğine (ihtiyatına) yakışan budur.

4- Senedi itibariyle sahih dahi olsa -anlamı itibariyle Kitap ve Sünnete uygun olanlar müstesnâ- İsrailiyattan olduğu konusunda kesin kanaat sahibi olduğum rivayetleri de aynı şekilde zikretmedim.

5- Sahiplerine kadar ulaşan senetlerinde nispeten zayıflık ya da

cehalet (yani senetteki ravinin rivayetle tanınmaması) bulunan bazı rivayet ve sözleri kaydetmekte müsamahakâr davrandım. Çünkü bu gibi rivayetler, delil olarak alınması ve gereği olan hükümlerin din kabul edilmesi gereken merfû hadisler gibi değildir. Bununla birlikte bunlar ancak konuya ışık tutsunlar ve yalnızca ayrıca bir belge teşkil etsinler diye zikredilmişlerdir.

6- Genel okuyucular bakımından faydası bulunmayan hadis senedinden ve rivâyetin senedinden bazı yerleri zikretmedim. Özellikle de bu *Muhtasar*'da böyle yaptım. Bu senedin sahabi ismi yahut tabiî ismi ya da senette sözün kendisine nispet edildiği kişiler arasından başkalarının ismi gibi zorunlu olan kadarını bıraktım.

7- Kitaptaki hadis ve rivayetleri (eserleri) başından sonuna kadar müteselsil rakamlarla numaraladım. Aynı şekilde musannıfın, Allah'ın Arşın üzerinde olduğunu söylediklerine dair sözünü ettiği imamlar ile kendilerinden nakilde bulunduğu kimselerin biyografilerini de müteselsil rakamlarla numaraladım. Bunların sol taraflarına da köşeli parantez arasında[5] biyografisi yazılanın doğum ve ölüm yıllarını koydum. Bununla bir imamdan diğerine, bir yıldan bir sonrakine altıncı asrın sonuna kadar bu görüşlerin müteselsilen nasıl ortaya konulmuş olduğunu izlemeyi okuyucuya kolaylaştırmak istedim.

8- Kitaptaki hadislerin ve rivayetlerin tahriclerini yaptım. Kitapta geçen herbir sözü musannıfın nispet ettiği kaynağına ulaşarak gösterdim. Eser ister matbû, ister yazma olsun imkânım ölçüsünde bunu yaptım ve birçoğu bu rivayet ve sözlerin senetleri ile ilgili söylenenlerin tahkiki ile ilgili olan faydalı açıklamalarda bulundum. Böylelikle bu sözlerin sahiplerine nispeti sahih olanı ile olmayanından emin olunmasını sağlamak istedim. Bunun sonucunda bunların çoğunun hadis ehlinin yoluna ve onların senetler ile ilgili tenkitlerine uygun olarak sahih ve sabit olduğunu açıkça gördük.

9- Kitaptan sağlanacak faydayı eksik bırakmamak için kitapta geçen haberlere dair faydalı bir takım notlar koymayı da uygun gördüm. Bunların en önemlileri ise kitaptaki hadislerin ve eserlerin tahrici ile birlikte, kitabın başından sonuna kadar müteselsil rakamlar ile onlara numara vermek oldu.

---

5 Tercümede sağ tarafında (Çeviren).

Kitabın Konusu ve Önemi

Şunu bil ki ey değerli okuyucu, bu Kitap Mutezile'nin ortaya çıktığı günden itibaren günümüze kadar Müslümanların hakkında fırkalara ayrıldığı itikâdî meselelerin en önemli bir meselesini ele almaktadır. Söz konusu bu mesele ise Kitap ve mütevatir sünnet ile sabit olmuş, sağlıklı fıtratın delili ile desteklenen, Azîz ve Celîl olan Allah'ın mahlûkatı üzerinde oluşu (uluvv) meselesidir. Eğer sünnetten sapmış bazı fırkalar hem kendileri aleyhine, hem de kendilerinden sonra gelecek insanların aleyhine te'vil kapısını açmamış olsalardı, hiçbir müslüman bu şekilde sabit olmuş böyle bir hakikati inkâra kalkışmazdı. Şeytan te'vil ile düşmanı olan insana karşı çok büyük bir tuzak hazırlamış, bu yolla onların dosdoğru bir yolu izlemelerini engellemiştir. Hem nasıl bu böyle olmasın ki? Çünkü onlar ifadede aslolanın hakikate göre anlaşılması olduğunu ve -ilgili yerlerde açıklandığı üzere- hakikat anlamını kabul etmenin imkansızlığı görülmedikçe yahut aklî, örfî ya da lafzî bir karîne ortada olmadıkça hakikat terk edilip, mecazî anlamın kabul edilmesi cihetine gidilemeyeceğini ittifakla kabul etmişlerdir. Bununla birlikte onların, kendilerinin kabul ettikleri bu esasa en basit bir sebep dolayısıyla muhalefet ettiklerini, Allah'ın sözünün ve Peygamber'inin hadisinin hak olduğuna iman eden bir insanın mantığından en basit bir sebep dolayısıyla uzaklaştıklarını görüyoruz. Mesela bir kimse "emîr geldi" dese bunu te'vil eden bu gibi te'vilcilerden birisi gelip bu kısacık cümleyi açıklarken: Emîrin kölesi geldi demektir yahut buna yakın bir ifade ile açıklamaya kalkışacak olursa, dünyada bir sözün doğru olarak anlaşılması ya da tarafların birbirlerini doğru bir şekilde anlamaları hiç mümkün olur mu? Bu yorumu yapan kimseye karşı çıkacak olursanız, size: Bu bir mecazdır, diye cevap verir. Ona: Hakikat anlamı imkânsız olmadıkça mecaza gidilmez. Burada ise hakikat anlamıyla sözü kabul etmek mümkündür. Yahut bir karîne yoksa mecaza gidilmez. Burada ise bir karîne yoktur, diyecek olursanız, ya susar yahut batıl yol ile size karşı tartışmasını sürdürür.[6]

6 Hakikat anlamını bırakmayı gerektiren mecazın karîneleri üçtür: Aklî karîne: Yüce Allah'ın: *"İçinde bulunduğumuz şehre de, beraber geldiğimiz kafileye de sor." (Yûsuf, 12/82)* buyruğunda olduğu gibi. Maksat onların ahalisine sor demektir. Yüce Allah'ın: *"Merhametinden dolayı onlara alçak gönüllülük kanadını indir." (İsrâ,*

Birisi şöyle diyebilir: Aklı başında bir kimse bunu yapar mı? Derim ki: İşte ilâhi isimlerin ve sıfatların hakikatini inkâr eden Mutezile ile haleften onlardan etkilenen başka diğer te'vil edici fırkaların tamamının yaptığı budur. Örnek göstermek üzere uzaklara gitmiyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'den iki örnek vermekle yetiniyoruz. Bunlardan biri tamamıyla öncekine benzemektedir. Diğeri ise kitabın ana konusu ile ilgilidir.

Birinci örnek Yüce Allah'ın: *"Rabbin geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman"* buyruğudur. Bu buyruğun te'vili hakkında *"Rabbin geldi"* denildiği gibi, başka te'viller de yapılmıştır. Aynı şekilde Yüce Allah'ın: *"Onlar buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelivermesinden ve işlerinin bitiriliverilmesinden başkasını mı bekliyorlar?" (Bakara, 2/210)* buyruğunu da buna yakın olarak te'vil ederek bazıları: Allah buluttan onlara gölgeler getirir demiş ve böylelikle Allah-u Teâlâ'ya yakışır bir gelişin hakikat anlamını kabul etmemiştir. Hatta hevâ ehli bazı kimseler aşırıya giderek: "Yüce Allah'ın: *"... mı bekliyorlar?"* buyruğu Yahudilerden nakledilen bir ifadedir yani onlar Allah'ı açıkça görsünler diye buluttan gölgeler içerisinde Allah kendilerine gelmedikçe senin dinini kabul etmeyeceklerdir. Çünkü Yahudiler Müşebbiheci idiler, Allah hakkında gelmeyi ve gitmeyi mümkün (caiz) görüyorlardı."diye açıklamışlardır. Bunu Kevserî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* ile ilgili notlarında *(s. 447, 448)* Fahruddîn er-Râzî'den nakletmiş ve benimsemiştir.

-Allah bize de, size de hidayet versin- sözü geçen iki ayette çok açık bir şekilde ifade edilen Allah'ın gelişini nasıl inkâr ettiğini iyice düşünün. Halbuki kıyamet gününde gerçekleşecek olan, İbn Cerîr'in: *"Onlar kendilerine meleklerin gelmesinden yahut Rabbinin gelmesinden yahut Rabbinin ayetlerinden birisinin gelmesinden başkasını mı bekliyorlar?" (En'âm, 6/158)* buyruğunu *Tefsîr*'inde

---

17/24) buyruğu da bu kabildendir.

İkincisi üstünlüktür. Yüce Allah'ın: *"Ey Hâmân! Benim için yüksek bir kule yap"* buyruğu buna örnektir. Yani sen böyle bir kuleyi inşa edecek kimselere emir ver. Çünkü onun gibi bir kimsenin böyle bir bina yapmayacağı bilinen bir husustur.

Üçüncüsü ise Yüce Allah'ın: *"Onun nurunun misali"* buyruğunda olduğu gibidir. Çünkü bu buyruk Allah'ın misal olarak gösterilen nurdan farklı olduğuna delildir.

İlim ehli der ki: İleri sürülen bir iddianın (mecaz iddiasının) batıl olduğunun belirtisi ise bu üç karîneden birisinin bulunmamasıdır. Bk. Allâme el-Murtedâ el-Yemânî, *Îsâru'l-Hak 'ale'l-Halk (s. 166-167).*

açıklarken, *(XII, 245-246)* Yüce Allah'ın: *"Yahut Rabbinin gelmesinden"* buyruğu ile ilgili olarak, Katâde ve İbn Cüreyc'den şunları söylediklerini nakletmektedir: Maksat kıyamet günüdür. Benzer ifadeleri İbn Mes'ûd ve başkalarından nakil ile *ed-Durru'l-Mensûr (I, 241)*'de yer almaktadır. Ayrıca İmam İbn Rahaveyh (Râhûye)'in kitabın *213. fıkrasında* gelecek olan Allah'ın gelişinin kabul edilişi ile ilgili sözüne de bakınız.

İşte te'vilde bulunan bu şahıs, te'vili sayesinde kıyamet gününde bu ayet-i kerîmede sabit olan Yüce Allah'ın gelişini kabul etmemektedir. Bu husustaki hadisler daha çok ve pek hoştur. O bununla yetinmeyerek Yüce Allah'ın gelişinin mümkün oluşunu kabul etmeyi Yahudilere nispet etmekte, ayetin onlar hakkında indiğini ileri sürmektedir. Bu ise hem bir sapıklık, hem bir yalandır. Sapıklık oluşu, kıyamet gününde Yüce Allah'ın geleceğine iman eden imamlara dil uzatmayı gerektirecek şekilde ayetlerin tahrif edilmesinden açıkça anlaşılmaktadır. Yalan olduğuna gelince, âlimlerden hiçbir kimse bu ayetin Yahudiler hakkında indiğini söylememiştir. Hatta ayetlerin siyakı bunun böyle olmadığını göstermektedir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Ey iman edenler! Hep birden silm'e girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Gerçekten o sizin apaçık bir düşmanınızdır. Size apaçık bunca deliller geldikten sonra kayarsanız, biliniz ki Allah mutlak galiptir. Her şeyi yerli yerince yapandır. Onlar buluttan gölgeler içerisinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelivermesinden ve işlerin bitirilivermesinden başkasını mı bekliyorlar…" (Bakara, 2/210-211)

Derim ki: Siz de burada hitabın müminlere yöneltilmiş olduğunu görüyorsunuz. Bundan dolayı İbn Cerîr *Tefsîr*'inde *(IV, 259)* Yüce Allah'ın: *"Eğer kayarsanız…" (Bakara, 2/209)* buyruğunu açıklarken şunları söylemektedir: "Bununla şanı Yüce Allah şunu kastetmektedir: Eğer hakkı isabet ettiremeyecek olup, ondan sapacak ve benim delillerim, hidayetimin apaçık belgeleri size geldikten ve sizin ileri sürebileceğiniz bir mazereti bırakmayan delillerle İslam'ın doğruluğu sizin için açıklık kazandıktan sonra hakkı isabet ettiremeyip, ondan sapacak, İslam'a ve onun şer'î hükümlerine muhalefet edecek olursanız -ey iman edenler- Allah'ın azîz (pek güçlü, pek kuvvetli) olduğunu biliniz…"

Evet, İbn Cerîr *(IV, 255)*, İkrime'den Yüce Allah'ın: *"Silm'e topluca giriniz"* buyruğu ile ilgili olarak şunları söylediğini rivayet etmektedir: Ayet hepsi de Yahudi olan Sa'lebe, Abdullah b. Selâm … hakkında inmiştir.. Bunların: "Ey Allah'ın Rasûlü, Cumartesi günü bizim önceden beri tazim ettiğimiz bir gündür. Bu sebeple sen bizi bırak da yine bu günü böylece tazim edelim, demeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur."

Derim ki: Bu rivayet her ne kadar Yahudiler arasından iman eden kimseler hakkında ise de senedi sahih değildir. Çünkü mürsel bir rivayettir. Senedi sahih olsa bile bunun "Yahudiler hakkında indiğini söylemek" caiz değildir. Çünkü bunun mutlak olarak kullanılması halinde, Yahudilerin kâfirleri anlamına gelir. Gerçek ise bunun aksinedir. İşte -Allah'ın rahmeti bizim ve sizin üzerinize olsun- bu hususu iyice düşünün. Yüce Allah'ın gelişini açıkça dile getiren bu ayetlerde bunları dinleyen kimseyi hakikat anlamında değil de mecazî anlamda anlamaya mecbur eden sözünü ettiğimiz üç karîneden herhangi birisinin bulunduğunu tespit edebiliyor muyuz? Asla, yine asla! Ama te'vilciler Yüce Allah'ın gelişini yaratılmışın gelişi gibi anlamıştır. Bu ise gerçek manada bir teşbihtir. Bu yanlış anlayış onları bu gelişi inkâr etmeye ve onu Yahudilere nispet etmeye mecbur etmiştir ve sonunda te'vile gitmişlerdir. Halbuki onlar da teşbihe sapmaksızın selefin kabul ettiği şekilde bu sıfatı Allah için sabit kabul edebilirlerdi. Nitekim Yüce Allah: *"Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir" (Şûrâ, 42/11)* buyurmuştur. Aksi takdirde onlar işitmeyi ve görmeyi de te'vil etmeye kalkışacaklardır. Çünkü Allah-u Teâlâ, yaratılmışlar için de bir işitme ve bir görmenin söz konusu olduğunu, Kur'ân-ı Kerîm'de de, sünnette de ortaya koymuştur. Onlar, bizler Allah'ın işittiğini ve gördüğünü kabul edince, onu yarattıklarına da benzetmiş oluyoruz, diyebilirler. Zaten Mutezile'nin de yaptığı tamamıyla budur. Onlar bu iki sıfatı Yüce Allah'ı yarattıklarına benzemekten tenzih etmek için te'vil ettiler ve böylelikle onların ayet-i kerîmenin *"Onun benzeri hiçbir şey yoktur"* şeklindeki birinci bölümüne iman etmiş oldukları halde, ayetin ikinci bölümünü teşkil eden *"O semî'dir, basîrdir (her şeyi işitendir, görendir)"* kısmına iman etmemiş olurlar. Eş'arîler ile haleften (sonradan gelenlerden) onların dışındakiler ise, burada bütün

bunlara iman etmişler ve hem tenzîhi kabul etmişler, hem de bu sıfatları Allah hakkında sabit görmüşlerdir. Onlar onun işitmesi bizim işitmemiz gibi değildir, görmesi de bizim görmemiz gibi değildir, demişlerdir. İşte hak budur. Onların bunu Allah-u Teâlâ'nın kendi zatını nitelendirdiği bütün hususlar hakkında böylece sürdürmeleri gerekirdi. Buna bağlı olarak Yüce Allah'ın gelişi haktır, fakat O'nun gelişi bizim gelişimiz gibi değildir. Dünya semâsına inişi -bu kitapta geleceği üzere bu husustaki hadislerin tevatürü dolayısıyla- bir haktır, ama O'nun nüzûlü bizim inişimiz gibi değildir. Aynı şey böylece bütün sıfatlar hakkında söz konusudur. Fakat onlar malesef sıfatların birçoğunda böyle yapmadılar. Bunların bazıları da şu anda bizim söz konusu ettiğimiz sıfatlardır. Onlar önceden açıkladığımız şekilde ya da başka türlü te'vil etmişlerdir.[7]

Bu sıfatlardan birisi de biraz sonra söz konusu edilecek olan "istivâ" sıfatıdır.

İşte bu, bu hususta verilecek ilk örnektir.

Diğer örnek ise Yüce Allah'ın şu buyruğudur:

﴿ إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ [يونس: ٣]

"Şüphesiz ki sizin Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arşa istivâ edendir." (Yunus, 10/3) buyruğu ile yine te'vil ettikleri:

﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى رَفَعَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ [الرعد: ٢]

"Allah O'dur ki gökleri gördüğünüz şekilde direksiz yükseltmiştir. Sonra Arşa istivâ etmiştir." (Ra'd, 13/2) Halef (sonraki ilim adamları) bu iki ayet-i kerîmede ve benzerlerinde sözü geçen "istivâ"yı istilâ diye te'vil etmişlerdir. Bunun uygunluğunu gerekçelendirmek için de şâirin şu beyitini zikretmeleri de onlarda yaygın bir hal almıştır:

---

7 Bk. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât (448-449).*

"Bişr, Irak'a istivâ etti.
Kılıç kullanmadan ve kan dökmeden."

Bunu yaparken tefsîr, hadîs ve dil alanında önder ilim adamlarının böyle bir açıklamayı sözbirliği halinde geçersiz kabul ettiklerini ve Arşın üzerine istivâ etmekten kastın, الاستعلاء / yukarıda olmak ve الارتفاع عليه / üzerine yükselmek olduğunu bilmezlikten gelmişlerdir. Nitekim bu kitapta onlardan ardı arkasına nesiller boyunca senetleriyle, görüşlerinin rivayet edildiğini göreceğiz. Hatta aralarında ilim adamlarının bu hususta ittifak etmiş olduklarını nakledenler dahi vardır. İmam İshâk b. Rahaveyh (Râhûye) (*67 numaralı* hal tercümesi) ile Hâfız İbn Abdilberr (*151 nolu* tercüme) gibi. Bu konuda delil olarak bu ikisi yeterlidir.

Bununla birlikte bizler sonraki (halef) âlimlerin -onların pek azı dışında- istivâ ayeti ile onun dışındaki diğer sıfatları söz konusu eden ayet ve hadislerin tefsir ve açıklamasında selefe muhalefeti sürdürdüklerini görüyoruz.

Bazı okuyucular bunun sebebinin ne olduğunu sorabilirler. Buna cevap olarak diyoruz ki:

Bunun tek sebebi onların selefe uymaktan yüz çevirmeleri, arkasından hatalı olarak ayet-i kerîmelerde söz konusu edilen الاستعلاء isti'lâ'yı / yukarıda oluşu, yaratılmışa layık bir yukarda oluş olarak anlamalarıdır. Böyle bir durum, Allah için ittifak ile öngörülen tenzihe aykırı olduğundan, bu anlayıştan sözü geçen te'villerine kaçarak kurtulmak istemişlerdi. Bunu da böylelikle Allah-u Teâlâ hakkında zatına yakışmayacak sözler söylemekten kurtulmuş olacaklarını zannederek yapmışlardır.

Sözü geçen bu te'vili büyük ilim adamları arasından -bir süreliğine de olsa- benimseyen bir topluluk olmuştur. Bunlardan birisi ileride bu kitapta *120 numara* ile gelecek biyografisinde açıklanacağı üzere, İmam Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'dir. 438 h. yılında vefat etmiş, İmâmu'l-Harameyn'in babası büyük ilim adamı Ebû Muhammed el-Cuveynî eş-Şâfi'î de bunlardan birisidir. Daha sonra Yüce Allah,

onu istivâyı ve diğer sıfatları anlamak hususunda selefe tabi olma yoluna iletmiştir. Bu hususta faydalı bir risale de telif etmiştir.[8] O söz konusu bu risâlesini mukaddimesinde açıkça ifade ettiği üzere, Allah yolundaki kardeşlerine bir nasihat olarak sunmuştur. Bu risalesinde ilmi hayatının aşamalarından birisindeki selefe tabi olmak ile kendi çağında istivâyı الاستيلاء / istîla diye te'vil eden kelam âlimlerine uymak arasındaki şaşkınlığını ve gidip gelişini çok incelikli bir şekilde açıklamış bulunmaktadır. O *-Allah kendisine rahmet etsin-* *(s. 176-177)* şunları söylemektedir: "Şunu bil ki; ben bir dönem şu üç mesele hakkında şaşkın bir halde idim:

1- Sıfatlar meselesi

2- Fevkıyyet (yukarıda oluş) meselesi

3- Kur'ân-ı Mecîd'deki harf ve ses meselesi

Bütün bu hususlarda asrımızın ilim adamlarının eserlerinde bulunan sıfatların te'vil ve tahrîf edilmesinden yahut onların olduğu gibi kabul edilip, herhangi bir açıklama yapmamaktan ya da te'vil ve ta'tile, teşbih ve temsile sapmaksızın o sıfatları kabul etmek şeklindeki farklı görüşler arasında şaşırmış kalmış idim. Yüce Allah'ın kitabında ve Rasûlünün sünnetinde nasların bu sıfatların hakikatlerini açık açık ifade edip ortaya koyduğunu gördüğüm gibi, uluvv ve fevkıyyet (üstte ve yukarıda oluş)in ispatı hususunda, harf ve ses hususunda da aynı durumda olduklarını görüyordum.

Diğer taraftan müteahhir kelam âlimlerinin eserlerinde kimilerinin istivâyı kahretmek ve istîla etmek diye, nüzûlü emrin inmesi diye, "iki el"i kudret yahut nimet ile te'vil ettiklerini, kademi Rableri yanındaki kadem-i sıdk (doğruluk makamı) olarak te'vil ettiklerini ve benzeri te'viller yaptıklarını gördüm. Aynı zamanda onların Allah-u Teâlâ'nın kelamını sessiz ama harflerle, zatıyla kâim bir mana addettiklerini ve bu harfleri de zatı ile kâim anlamın tabirleri olarak değerlendirdiklerini gördüm.

Bu görüşleri ya da onların bir kısmını kabul edenler arasında benim kalbimde belli bir yeri bulunan bir topluluk da vardır. Eş'arî

---

8 Şeyh Ahmed b. İbrâhîm el-Vâsıtî, *en-Nasîhatu fî Sıfâti'r-Rabb ve Alâ* isimli akîdesinde İmam Cuveynî'nin bu risâlesini de nakletmiş bulunmaktadır. Hatta bunun Cuveynî'ye nispet edilmesi daha uygundur. Ben bunu ikinci baskıda açıklayarak bu hustaki eksikliği gidermiş oldum.

ve Şâfi'î mezhebine mensup fakihlerden bir kesim gibi. Çünkü ben Şâfi'î *radiyallâhu anh*'ın mezhebine mensubum. Dinimin farzlarını ve hükümlerini o mezhebe göre öğrendim. İşte bu pek değerli ilim adamlarının benim hocalarım oldukları ve faziletleri ve ilimleri dolayısıyla haklarında tam bir güven ve inanç beslediğim halde, bu gibi görüşlerini benimsediklerini görüyordum ama bununla birlikte ben kalbimde bu gibi te'villerden bir takım rahatsızlıklar hissediyor ve gönül huzuru ile bunları kabul edemiyor, bu te'villerden ötürü kalbime kasvet ve karanlık çöküyordu. Kalbimin daraldığını ve bununla birlikte bunları rahatlıkla kabul edemediğini görüyordum. Bu sebeple ben şaşkınlık içerisinde değişip duran kalbi ile, kararsız bir şaşkın gibi idim.

Belli bir sınıra hasretmek ve benzetmek korkusu ile uluvv, istivâ ve nüzûlü mutlak olarak kabul etmekten korkuyordum. Bununla birlikte Allah'ın kitabında ve Rasulünün *sallallâhu aleyhi ve sellem* sünnetinde varid olmuş nasları inceleyince de, bu nasların bu anlamların hakikatlerine işaret ettiklerini, Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in Rabbinden haber vererek ve onu bunlarla nitelendirerek bu sıfatları açıkça dile getirdiğini görüyordum. Zorunlu olarak onun yüce meclisine, âlimin de cahilin de, zekinin de kıt anlayışlının da, bedevinin ve ilimden uzak olan kimselerin de hazır bulunduğunu kesinlikle biliyordum. Diğer taraftan onun Rabbini kendileri ile nitelendirdiği bu nasların akabinde onları hakikat anlamlarından uzaklaştırıp, kelamcı, fukahadan olan bu hocalarının te'vil ettikleri gibi te'vil eden açık ya da bir dereceye kadar üstü kapalı herhangi bir ifade kullandığını da görmüyordum. Onların istivâyı istîla ile nüzûlü emrin inmesi ile ve buna benzer yaptıkları te'villerine benzer te'viller eklediğini görmüyordum. Yine Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den insanları Rabbini yukarıda oluş, iki el ve buna benzer sıfatlar ile nitelediği sözlerinin açık anlamlarına iman etmelerinden sakındırdığını da görmüyordum. Ondan bu sıfatların medlullerinden açıkça anlaşılanın dışında gizli bir başka anlamlarının bulunduğuna delil olacak herhangi bir sözünün nakledildiğini de göremedim. Buna karşılık yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu gördüm…"

Daha sonra istivâ, fevkıyyet (yukarıda oluş) hakkındaki bazı

ayetleri ve bu husustaki hadisleri zikretmektedir. Bu ise kitapta gelecek olanlar arasında oldukça küçük bir kısmı teşkil etmektedir. Arkasından *(s. 181)* şunları söylemektedir:[9]

"İşte bunu öğrendiğimiz ve buna inandığımız takdirde te'vil şüphesinden, ta'til körlüğünden, teşbih ve temsilin ahmaklığından kurtulup, Rabbimizin üstte ve yukarıda oluşunu ve O'nun celâl ve azametine layık bir şekilde Arşı üzerinde istivâ edişini kabul ederiz. Bu hususta hak apaçıktır. Kalpler bunu rahatlıkla kabul eder. Tahrifi ise sağlıklı akıllar kabul edemez. İstivânın, istîla ile tahrifi ve benzerlerinde olduğu gibi. Bu konuda kararsız kalmak ise bilgisizliktir, ahmaklıktır. Halbuki Rabbimiz bize kendisini böylece tanıyalım diye bu sıfatlarla kendi zatını nitelendirmiş bulunmaktadır. Bu durumda bizim bu sıfatları onun hakkında sabit kabul etmekten uzak kalışımız ve nefyedişimiz, onun bu sıfatlarla bize kendisini tanıtmakla gözetmiş olduğu maksattan uzaklaşmak olur. Onun bu sıfatlarla kendi zatını bize nitelendirmesinin tek sebebi bize bildirmiş olduğu bu nitelikleri onun hakkında kabul etmemiz ve bu konuda herhangi bir tereddüde kapılmamamızdır. Aynı şekilde teşbih ve temsil de bir ahmaklık ve bir cehalettir. Bundan dolayı tahrif, keyfiyetlendirme ve tereddüt söz konusu olmaksızın bu sıfatları Allah hakkında sabit kabul etme tevfikine mazhar olan bir kimse Yüce Allah'ın izniyle bu hususta arzu edilen sonuca ulaşmış olur."

Bundan sonra da kelam âlimlerini "istivâ"yı istîla ile te'vil etmeye iten sebebi açıklamaya geçip, şunları söylemektedir *(s. 181-183)*:

"İstivâyı istîla diye tevil eden ve … bu ilim adamlarının durumu hakkında Yüce Allah'ın kalbime rahatlıkla kabul etmeyi kolaylaştırdığı kanaat ise, onların Rabb Teâlâ'nın sıfatları hususunda ancak yaratılmışlara layık olan bir manayı anlamış olduklarını bilmemdir. Bundan dolayı onlar Yüce Allah hakkında istivâyı ona yakışan şekliyle anlamadılar… Bu sebeple sözü yerinden kaydırdılar, Allah-u Teâlâ'nın kendisi ile zatını nitelendirdiği sıfatları ta'til ettiler. Yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamaları zikredeceğiz.

Şüphesiz ki Allah'ın hayat, semi', basar, ilim, kudret, irade ve Allah'ın kelâm sıfatlarını kabul etmekte bizler de, onlar da ittifak

---

9 *Mecmû'atü'r-Resâili'l-Münîriyye.*

halindeyiz. Bizlerin hayat hakkında ancak bizim bu bedenlerimizle ayakta duran belli bir arazı akledip, kavradığımızı da kesinlikle biliyoruz. Yine işitmek, görmek hakkında da ancak organlarımız ile ortaya çıkanı akledip kavrayabiliyoruz. Onlar nasıl ki Allah'ın hayatı bir araz değildir, ilmi de böyledir, görmesi de böyledir. Bunlar bize yakışan şekilde değil de, Ona yakışan sıfatlardır diyorlarsa aynı şekilde biz de şunu söylüyoruz: Onun hayat sahibi olduğu bilinen bir husustur, ama bunun keyfiyeti söz konusu değildir. İlim sahibi olduğu da bilinen bir husustur, ama bunun keyfiyetlendirilmesi söz konusu değildir. Onun işitmesi ve görmesi de bilinen hususlardır, fakat bunların hepsi de araz değildir, aksine hepsi Ona yakışan şekildedir.

İşte onun fevkıyyeti (üstte oluşu), istivâsı ve nüzûlü de aynen bunun gibidir. Allah'ın fevkıyyeti bilinen bir husustur, yani bu semi' ve basarın hakikatleri sabit olduğu şekilde sabittir. Bunların ikisi de bilinen fakat keyfiyetlendirilmeyen (nasıllığı ve niteliği hakkında birşey söylenemeyen) sıfatlardır. Aynı şekilde onun fevkıyyeti de bilinen, sabit bir husustur. Keyfiyetlendirilmeksizin O'na (zatına ve azametine) layık olduğu şekilde söz konusudur. Arşa istivâ etmesi de bilinen bir husustur ve yaratılmışa yakışır bir şekilde bir hareket yahut bir intikal ile keyfiyetlendirilmesi söz konusu değildir. Aksine Onun azametine yakışır bir şekildedir. Sıfatlarının celâli de genel olarak ve sübutları itibariyle bilinen şeylerdir. Ancak bunlar keyfiyetleri ve sınırlandırılmaları bakımından bilinen şeyler değildir. Dolayısıyla bu sıfatlara inanan bir kimse bir açıdan gören, bir diğer bakımdan kör gibidir. Bunları kabul etmek ve varlıklarına inanmak bakımından gören bir kimsedir, fakat bunları keyfiyetlendirmek ve sınırlandırmak bakımından kör kimse durumundadır. Böylelikle Allah-u Teâlâ'nın kendi zatını kendileri ile nitelendirmiş olduğu sıfatları kabul etmek ile birlikte tahrif, teşbih ve tereddüdün kabul edilmemesi bir arada gerçekleştirilmiş olur. İşte Yüce Rabbimizin bize sıfatlarını açıklamasından maksat da budur. Onu o sıfatlarıyla tanıyalım, hakikatlerine iman edelim, bunlar hakkında teşbihi kabul etmeyelim, tahrif ve te'vile saparak onları ta'til etmeyelim diyedir. İstivâ ile sem' (işitmek) arasında nüzûl ile basar (görmek) arasında bir fark yoktur, hepsi nas ile varid olmuş şeylerdir.

İstivâ hakkında bizlere: Siz teşbih yaptınız diyecek olurlarsa,

biz de onlara sem' hakkında teşbih yaptınız ve Rabbinizi araz ile nitelendirmiş oldunuz, deriz. Eğer, hayır araz ile nitelendirmemiz söz konusu değildir. Aksine biz onu kendisine yakışacak şekilde nitelendiririz diyecek olurlarsa, biz de istivâ ve fevkıyyet (yukarıda oluş) hakkında hasretmek, sınırlandırmak söz konusu değildir. Aksine ona yakışan şekilde kabul ediyoruz, deriz. Kısacası istivâ, nüzûl, el, vech, kadem, gülmek ve teaccub (hayret edip, şaşmak, beğenmek) hakkında bizim için bağlayıcı delil diye ileri sürdükleri teşbihe sapmak ithamı, tamamıyla onlar için hayat, semi', basar ve ilim hakkında bağlayıcıdır. Onlar bunları birer araz kabul etmedikleri gibi, bizler de hiçbir şekilde bunları organlar olarak da kabul etmiyoruz, yaratılmışın niteliği olacak şeylerle de nitelendirmiyoruz. İstivâ, nüzûl, vech (yüz), yed (el) hakkında yaratılmışların niteliklerini anlayıp, te'vile ve tahrife gerek duymaları ise insaf değildir.

İnsaflı olan bir kimse söylediğimizi anlar ve ona inanır. Öğüdümüzü kabul eder, bu ve diğer bütün sıfatları kabul ederek Allah'a karşı bunu dinin bir gereği olarak kabul eder; bütün bunlar hakkında teşbihi, ta'tili, te'vili ve tereddüt göstermeyi kabul etmez. Bu konuda Yüce Allah'ın bizden istediği budur. Çünkü bu sıfatlar ve diğerleri aynı kaynakta gelmiştir. Bu da kitap ve sünnettir. Bizler öbürlerini te'vilsiz olarak kabul ederken, diğerlerini tahrif edip, te'vil etmeye kalkışacak olursak, kitabın bir kısmına iman edip, bir kısmını inkâr eden kimseler gibi oluruz. Bu kadarı da Yüce Allah'ın izni ile yeterli bir açıklamadır."

Derim ki: İmam el-Cüveynî'nin *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bu sözlerinden -Yüce Allah'ın diledikleri dışında- halefi (sonradan gelen âlimleri) "istivâ" ayetinin tefsirinde selefe muhalefet etmeye iten sebep, açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu sebep ise onların bundan -önceden söylediğimiz gibi hatalı olarak- ancak yaratılmışa yakışan bir istivâyı anlamış olmalarıdır. Bu ise bir teşbihtir. Böylece istivâyı istîlâ diye te'vil ederek bunu reddetmiş oldular.

Gerçekten garip hususlardan birisi de onların teşbihten te'vil ile kaçmaya çalışmış olmalarıdır. Fakat bunu yapmakla da ondan çok daha kötü bir duruma düşmüşlerdir. İçine düştükleri bu durumu da aşağıdaki hususlarla açıklamak mümkündür:

1- Ta'til: Bu da Allah'ın yarattıkları üzerinde yüce zatına ya-

kışır, gerçek manada uluvv (üstte oluş) sıfatının inkâr edilmesidir. İmam Cüveynî'nin sözlerinden bu husus açıkça anlaşılmaktadır.

2- Emrinde kendisine karşı ona zıt, yarattıkları arasında Allah'a ortak nispet etmek. Çünkü istîlâ sözlükte ancak karşılıklı yenişmeden sonra söz konusu olabilir. Nitekim dil bilgini imam İbnu'l-A'râbî'nin biyografisinde bunu açıkça göreceğiz. Orada şöyle denilmektedir:

Bir adam onun önünde istivâyı açıklarken istîlâ etmek anlamındadır deyince, imam onlara şunları söylemiştir: "Sus, Araplar bir kimse için bu konuda kendisine karşı duran birisi olmadıkça: Bir şeyi istîlâ etti, demezler. Bu iki kişiden hangisi galip gelirse, o istîlâ etti, denilir. Yüce Allah'ın ise karşısına çıkacak bir zıttı yoktur." Bu rivayetin ondan naklediliş senedi -orada *210 numaralı* notta açıkladığım üzere- sahihtir. Büyük ilim adamı, nahivci Neftaveyh de *"er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye"* adlı eserinde *119 numaralı* biyografisinde göreceğimiz gibi bunu delil göstermiştir.

Bundan dolayı te'vilcilere şunu soruyoruz: Allah-u Teâlâ'ya karşı çıkan Onun zıttı kimdir ki, Yüce Allah ona galip gelmek ve ondan mülkünü almak suretiyle, üzerinde istîlâ etmek imkânını bulmuş olsun?

İşte bu, onların kendi te'villerini reddedip, selefin tefsirine dönmedikçe kendilerini kurtarmaları imkansız olan bağlayıcı bir sorudur. Te'vilcilerin kelamcılarından bazıları bu hususa dikkat ettiğinden bir başka musibet kanaat ortaya koymuştur. Böylelikle bu kimseler kendilerine göre "istivâ"dan maksadı ortada galebe ve galip gelmek anlamının olmadığı bir "istîlâ" olarak yorumlamıştır.[10]

Derim ki: Böyle bir açıklama önceden İbnu'l-A'râbî'den nakledilen açıklamada görüldüğü gibi, dile aykırı olmakla birlikte, hakkında söylenmesi mümkün olan en güzel ifade, bunun te'vilin de te'vili olduğudur. Keşke onlar bundan dolayı karşı karşıya bulundukları açmazların farkına varmış olsalar ve: Benzeşmenin söz konusu olmadığı bir الاستعلاء / isti'lâ ile yukarıda olmuştur, demiş olsalardı. Bu onlar için daha uygun değil miydi? Böyle demeleri "isti'lâ" lafzının sözlük anlamının benzeşmeyi gerektirmesi halinde söz konusu olabilirdi. Hele, böyle bir gereklilik yoksa durum ne olabilir? Çün-

---

10 Kevserî, bunu *el-Esmâ ve's-Sıfat* adlı esere yazdığı notlarında *(s. 406)'* da İbnu'l-Mu'allim'den nakletmektedir.

kü Kur'ân-ı Kerîm'de istivâ -dildeki kullanımı şöyle dursun Arşın üzerine istivâ ettiğini belirten ayetlerde görüldüğü gibi-, Yüce Allah Suhhânehu'dan nispet edilerek kullanılmıştır. Bu ayetlerin bir kısmı geçmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan bu yüce Allah'tan başkasına nispet edilerek de kullanılmış bir lafızdır. Nuh'un gemisi hakkında *"ve Cûdi'nin üzerine istivâ etti"* buyruğunda, bitki hakkında *"sapı (gövdesi) üzerine istivâ etti"* buyruklarında olduğu gibi. Görüldüğü gibi geminin istivâsı, bitkinin istivâsından farklıdır. Aynı şekilde insanın bineğin sırtı üzerinde istivâ etmesi ile, kuşun insanın başında istivâ etmesi ile, damın üzerinde istivâ etmesi arasında da aynı şekilde fark vardır. Bütün bunlar birer istivâdır, ama her şeyin istivâsı kendi türüne göredir. Kullanılan lafız aynı olmakla birlikte hakikat farklıdır. Buna göre Yüce Allah'ın istivâsı Ona yakışan bir şekilde bir istivâ ve bir isti'lâ'dır ve Onun benzeri hiçbir şey yoktur.

"İstîlâ" kelimesine gelince, bu lafız kelamcıların ifadeleri dışında mutlak olarak Yüce Allah hakkında kullanılmamıştır. Şimdi kelamın kelamcılara neler yaptığı üzerinde bir düşünelim. Onlara Yüce Allah'ı yaratılmışın tabiatından ve özelliklerinden olan bir şey ile nitelendirmelerini süslü ve güzel gösterdi, ama selefin de ifade etmiş olduğu şekliyle hiçbir şeyin ona benzememesi şartıyla isti'lâ (yukarıda oluş) ile onu nitelendirmeyi kabul etmediler. Bu sebeple onların (selefin) kelamı ve kelamcıları yermekte ittifak etmelerine şaşacak bir şey yoktur. İleride bu kitapta onlardan bazı nakiller gelecektir. Bu hususta haleften bazı kimseler de onlara muvafakat etmiştir. es-Sübkî, *es-Seyfu's-Sakîl* adlı risâlesinin mukaddimesinde *(s. 12)* şunları söylemektedir:

"Akîdeye şu iki şeyden daha çok zarar veren hiçbir husus yoktur: Kelam ilmi ve Yunan felsefesi… Üç fırkanın tamamının sözlerinde tehlike vardır: Ya sözlerinin bir kısmı hatalıdır yahut onun heybeti ortadan kalkmaktadır. Bütün bunlardan kurtulabilen ise, ashâbın ve tabiûnun üzerinde bulunduğu yol ve sağlıklı fıtrat üzere kalmaya devam eden genel olarak bütün insanların yoludur."

Diğer taraftan te'vilin te'vilcilere zararı vardır ve benim görüşüme göre herhangi bir sınırda durmayacak ölçüde onları şerîatten sapmaya doğru sürüklemesi söz konusudur. Eğer te'vil olmasaydı, vahdet-i vücûdu kabul edenler varlığı olmazdı. Onların bundan ön-

ceki kardeşleri olan Karâmitâ Bâtınîler ortaya çıkmazdı. Bu Karâmitâ Bâtınîler şerîatı ve şerîatın ihtiva ettiği cennet, cehennem, namaz, zekât, oruç, hac gibi gerçekleri inkâr ettiler ve bunları bildik te'villerle te'vil ettiler. Büyük ilim adamı Murtezâ el-Yemânî, *Îsâru'l-Hak 'ale'l-Halk* adlı eserinde te'vilin ne kadar çirkin olduğunu açıklarken *(s. 135)* şunları söylemektedir:

"Gerçek şu ki, Mu'tezile ve Eş'arîyye mensupları Bâtınî olan kimsenin Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sını, cenneti ve cehennemi inkâr ettikleri için kâfir olduklarını söyleyecek olurlarsa, Bâtınî bir kimse de onlara: Ben bunları inkâr etmiyorum. Ben sadece bunların mecâz olduklarını söylüyorum. Tıpkı sizlerin, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Hakîm isimlerini inkâr etmeyip, sadece bunların birer mecaz olduğunu söylediğiniz gibi söylüyorum. Allah'ın güzel isimlerinin en meşhurları ya da en meşhurlarından olan er-Rahmân ve er-Rahîm isimlerine iman hususunda sizin için mecâz nasıl yeterli oluyor da, diğer isimler hakkında cennet ve cehennem hakkında -ki bunlar Allah'ın isimlerine göre çok daha aşağılardadır- benim için nasıl yeterli olmaz? Hem Allah'a ve Onun isimlerine iman etmek ile onun yarattıklarına iman etmek arasındaki fark ne kadar büyüktür! Allah'ın en güzel isimlerinin en meşhurlarına sizin mecâzî imanınız yeterli geliyor ise cennet, cehennem ve ölümden sonra dirilişe iman hususunda benzeri bir durum benim için nasıl yeterli olmaz, diye itiraz eder."

Derim ki: Ümmet tarafından icmâ' ile kabul edilmiş şer'î hakikatlerin bir çoğunu te'vil yoluyla inkâr eden günümüz Kâdiyânîler tâifesi de bunlara yakındır. Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den sonra da nübüvvetin kalıcılığını söylemeleri gibi. Bunu söylerken nebileri Mirza Ğulâm Ahmed'in ve ondan önce de İbn Arabî'nin *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*'deki sözlerinin peşinden gitmektedirler. Bunlar Yüce Allah'ın: *"Fakat o Allah'ın Rasûlü ve nebîlerin sonuncusudur"* buyruğunu nebîlerin ziynetidir, onların sonuncuları değildir diye açıklamışlardır. Allah Rasûlünün: "Benden sonra nebî gelmeyecektir" buyruğunu da benimle beraber diye açıklamışlardır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de birçok defa söz konusu edildikleri halde cinlerin varlığını inkâr etmişlerdir. Halbuki onlardan sünnette sadece bahsedilmek şöyle dursun, Kur'ân ve sünnette çeşitli niteliklerinin

zikredilmesini ne buna eklemelidir. Onlar cinlerin insanlardan bir taife olduğunu iddia etmişler ve buna benzer pek çok sapıklıkları ortaya atmışlardır. İşte bunların hepsi de istivâ ayeti ile onun dışındaki Allah'ın sıfatlarını söz konusu eden çeşitli ayetlere dair halefin benimsediği te'vilin -sözüm ona- bereketlerindendir.

Te'vilin, sahiplerine verdiği zarara, ona kendilerini kaptırmış olanlar arasında yaygınlık kazanmış olan dillendirdikleri görüşlerinden daha büyük bir delil yoktur. Onlar Allah'ın sıfatları ve bu sıfatlara hakikatleri üzere ya da te'vil edilecekleri şekilde iman hususu gündeme geldiği her seferinde, bu görüşlerini dile getirirler.

Söz konusu bu görüşü şöyle ifade ederler: "Selefin mezhebi (izlediği yol) eslemdir (esenliklidir), halefin mezhebi (izlediği yol) ise a'lem ve ahkemdir (daha âlimânedir ve daha sağlamdır.)"

Bugün şer'î kültürüne, kelam ilminden herhangi bir şey bulaşmamış kültürlü gençlik, haleften herhangi bir kimsenin böyle bir söz söyleyebileceğini neredeyse doğru kabul edememektedir. Böyle bir söz tehlikeli ve korkunç olduğundan ötürü gençlik haklıdır, ama maalesef şerîatı öğrenen kimseler arasında bilinen vakıa da budur. Şimdi bu şeriatı öğrenenlerin hocalarına bu kabilden okuduklarından size bir örnek vereceğiz. Bâcûrî, *Haşiye*'sinde *(s. 55) "el-Cevhere"* müellifinin:

"Teşbih izlenimini veren her bir nassı
Ya te'vil et, ya onun ilmini Allah'a havale edip, Allah'ı teşbihten tenzih et."!!

Sözlerini açıklarken şunları söylemektedir:

"Halefin izlediği yol daha âlimce ve daha sağlamdır. Çünkü bu yolda fazlaca bir açıklama ve hasımların kanaatleri reddedilmektedir. Daha tercihe değer olan da budur. İşte bundan dolayı musannıf önce bu yöntemi söz konusu etmiştir. Selefin izlediği yol ise, Yüce Allah tarafından kastedilmemiş olma ihtimali bulunan bir manayı muayyen olarak tespit etmekten yana selâmet ve esenliği ihtiva ettiğinden ötürü daha eslem (esenlikli)dir."!?

Sünnet ve hadis ehline ileri derecedeki düşmanlığı ile ünlü olan Kevserî'nin bütün açıklayıcı notlarındaki sözleri iddia edilen böyle bir üstünlük anlamı etrafında dönüp durmaktadır. O *"es-Seyfu's-*

Sakîl" adlı esere yazdığı talikinde (notlarında) bunu *(s. 132)*'de açıkça ifade etmektedir.

Bu görüşü bir kimse iyice düşünecek olursa, oldukça cahilce olduğunu görür. Hatta oldukça sapıkça olduğunu tespit eder. İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-Hameviyye* adlı eserinde şunları söylemektedir: "Müteahhirler özellikle de halef denildiği zaman din alanındaki tutarsızlıkları pek çok, önlerindeki, Allah'ı tanımayı engelleyen perdeleri oldukça kalın olan bir takım kelamcılara işaret ediliyor ise (yollarının daha ilmî ve daha sağlam olduğu nasıl iddia edilebilir)? Onların durumunu iyi bilen bir kimse, sonunda varabildikleri en ileri noktayı şu sözleri ile dile getirerek sonunda nereye kadar ulaşabileceklerini ortaya koymaktadır:

"Yemin ederim! Dolaştım bütün ilim merkezlerini.
Bu belli başlı yerler arasında gezdirip durdum gözümü.

Gördüğüm şundan ibaretti: Ya bir kimse şaşkın bir şekilde avuçlamış sakalını

Yahut pişmanlıkla gıcırdatıyor dişlerini."!

Onlar kendileri hakkında söyledikleri bu sözlerle durumları hakkında ikrar ve itirafta bulunuyorlar. Bu itiraflarını ya başkalarına ait bir sözle, kendilerine uygun olarak kabul ettikleri için yapmış, yahut kendi yazdıkları eserlerinde bizzat dile getirmişlerdir. Onların ileri gelenlerinden birisinin şu sözlerinde görüldüğü gibi:

"Akıllar ileri atılmakla sonunda bir ayak bağına takılır
Âlimlerin çabalarının çoğunluğu bir dalâlettir!

Ruhlarımız bedenlerimizden uzak, yapayalnızdır
Dünyamızdan elde ettiğimiz eziyet ve vebaldir!

Hayatımız boyunca araştırmalarımızdan elimize geçen ise
Sadece denildi ve dediler diye derleyip topladıklarımızdır."!!

Onlardan bir diğeri de şöyle demektedir:

Ölüm halinde insanlar arasında şüphesi en çok olanlar kelâmcılardır!

Diğer taraftan onların gerçek durumları açıkça ortaya çıkartılacak olursa, onların ellerinde Allah'ı bilmenin hakikatinin olmadığı,

O'nu katıksız gerçek anlamıyla tanıtacak marifetin bir haberinin bulunmadığı ve bu konuda ellerinde ciddi bir kaynağın yahut geçmişlerden gelmiş ciddi bir rivayetin de bulunmadığı görülür.

Peki, şu bilgileri eksik, Allah'ı tanımaları karşısında önleri perdeli, şaşkın, ne yapacağını bilemeyen bu kimseler; Muhâcir ve Ensârdan olup, önde gelen ilklerden ve peygamberlere mirasçı, rasûllerin halifelerine mirasçı olanlardan, bunlara güzellikle uyan, hidâyetin bayrakları, karanlığın kandilleri olanlardan, Allah'ı ve ayetlerini bilmek hususunda nasıl daha bilgili olabilirler? Çünkü bunlar Kitapla kalkmış, Kitapla oturmuştur. Allah onlara peygamberlere tabi olan diğerlerine göre daha ileriye geçmelerini sağlayan bir ilim ve bir hikmet bağışlamış; öyle bir takım bilgilerin hakikatlerini ve gerçeklerin iç yüzlerini kuşatmışlardı ki, başkalarının hikmeti bir araya getirilerek onlarınki ile kıyas edilecek olursa, böyle bir karşılaştırmayı isteyen kişi bundan utanır.

Hem ümmetin nesillerinin en hayırlısı, ilim ve hikmet bakımından özellikle Allah'ı, isimlerinin ve ayetlerinin hükümlerini bilmek hususunda kendilerine nispetle oldukça küçük olan bu kimselerden, ilim ve hikmet bakımından nasıl daha aşağıda olabilir? Ya da felsefecilerin yavruları, Hintlilerin ve Yunanlıların arkasından gidenler; peygamberlerin mirasçılarından, Kur'ân ve iman ehlinden Allah'ı nasıl daha iyi bilebilirler?"

Büyük ilim adamı es-Seffârînî, *Şerhu'l-Akîde*'de *(I, 121 Muhtasar)* şunları söylemektedir:

"Bu hususta tahkikleri olmayan, selefin kadr-u kıymetini bilemeyen, Yüce Allah'ı da, Rasûlünü de, onlara iman edenleri de emrolunduğu şekilde hakkıyla bilemeyen bazı kimselerin söyledikleri gibi, muhalif kanatte olanların öncekilere göre daha bilgili olmaları imkânsız bir şeydir. Selefin yolu daha eslem (esenlikli) iken, halefin yolunun daha âlimane ve daha muhkem olması mümkün değildir.

Bunlar bu kanaate ancak şundan dolayı sahip olmuşlardır: Onlar selefin izlediği yolun Kur'ân'ın ve hadisin lafızlarına, bunları iyice fıkhetmeden sadece iman etmekten ibaret olduğunu ve bu konuda ümmiler gibi tutum takındıklarını; ya da halefin izlediği yolun çeşitli mecazlarla ve garip dil açıklamaları ile hakikatlerinden uzaklaştırılan nasların anlamlarının açığa çıkartılması olduğunu sanmışlardır.

İşte bu bozuk zanları muhtevası itibariyle İslam'ı bir kenara atmak demek olan o sözü söylemelerini gerektirmiştir. Onlar bu sözleriyle selefin izlediği yol hakkında yalan ve iftirada bulunmuşlar, halefin izlediği yolu doğru görmekle de sapmışlardır. Böylelikle onlar selefe yalan söylemek suretiyle bilgisizce yol izlemeyi ve başkalarının izlediği yolu doğru kabul etmek suretiyle de bilgisizliği ve sapıklığı bir arada ihtiva eden iki batılı ifade etmiş oldular."

Bundan sonra o bu hususta Hâfız İbn Receb'in *"Fadlu İlmi's-Selef 'alâ İlmi'l-Halef"* adlı eserindeki açıklamalarını delil göstermektedir. Arzu eden oraya bakabilir.

Muhalif kanaatte olanların bu zanlarını ortaya koymaları ise, selefin mezhebine karşı, halefin mezhebini teyit edip destekleyen bazı kimselerin sözlerini tekrarlamalarından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı selefin görüşlerini bilmeyen İslamcı bazı yazarlar da bu sözün doğru olduğunu sanarlar. Bu kanaatte olanlar bu sözlerini "tefvîz" diye adlandırırlar. Bu da Kevserî'nin yalan yere onlara çokça nispet ettikleri bir yaklaşımdır. Mesela, *es-Seyfu's-Sakîl* adlı esere ta'lîkinde *(s. 13)* şunları söylemektedir:

"Selefin izlediği yol kitap ve meşhur sünnette Allah Subhânehu'nun sıfatları hakkında varid olmuş ifadeleri dil ile aynen söylemekle birlikte, anlamına dalmaksızın ve maksadın ne olduğunu tayin etmeksizin tenzihte bulunmaktan ibarettir."!?

O, bu anlamdaki ifadelerini eserin başka yerlerinde de *(s. 131, 145)* tekrar etmekte ve Beyhakî'nin *"el-Esmâ ve's-Sıfât"* adlı eserinin naslarını, eklediği notlarla tahrif etmekte kendisi ile yardımlaşan arkadaşını da aynı yola çekmiş bulunmaktadır. Bunu da *"Furkânu'l-Kur'ân beyne Sıfati'l-Hâlik ve Sıfati'l-Ekvân"* adını verdiği eseri takdim edişinde ortaya koymaktadır. Bu sözlerimle kastettiğim kişi Şeyh Selâme el-Kuzâî el-Azzâmî'dir. Bu eserin değişik yerlerinde buna yakın ifadeleri zikretmiş bulunmaktadır. Ancak şunları da söylemektedir: "Selefin çoğunluğu Allah-u Teâlâ'ya layık olan ve bu suretle kastedilen mananın ne olduğunu açıklamaktan uzak kalmıştır." Evet, *(s. 94)*'de böyle demektedir. Buna yakın ifadeler *(s. 81, 5)*'de de yer almaktadır. Böylelikle selefin bir çoğunun Allah-u Teâlâ'ya yakışan anlamın hangisi olduğunu açıklamaktan uzak durduklarını belirtmektedir. Acaba bu onların Allah'ı bilmeyişlerinden mi ileri

geliyordu yoksa ilmi gizlediklerinden mi? Bu soruya istediği gibi cevap versin! Bir darb-ı meselde denildiği gibi: "En tatlıları dahi acıdır!" Yüce Allah da: *"İşte onların ilimde varabildikleri son nokta budur"* buyruğu ile gerçeğin ta kendisini ifade etmektedir.

Halefin dört elle sarıldıkları te'vil hakkında söylenecek sözlerin özeti de, İbnu'l-Kayyim'in *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* oldukça güzel kasîdesi olan *"el-Kâfiyetü'ş-Şâfiye fi'l-İntisâri li'l-Fırkati'n-Nâciye"* adını taşıyan ve *"Nûniyye"* diye bilinen kasîdesinin ortalarında söylediği gibidir:

"İşte İslâm'ın belâ ve musibetlerinin esası
Tahrif edici ve batılcıların bu te'vilinden başkası değildir."

Daha sonra başka bir yerde nesir olarak bir arada bulamayacağımız zararlarını, nazım olarak geniş geniş açıklamaktadır. Ona başvurabilirsiniz. Çünkü o gerçekten önemlidir. Ayrıca bunlara Şeyh Ahmed b. Îsâ'nın *"Tevdîhu'l-Mekâsid ve Tashîhu'l-Kavâid li Şerhi Kasîdeti İbni'l-Kayyim"* adını taşıyan şerhine de bakınız.[11]

Diğer taraftan sıfat ayetleri hususunda salih selefe, -bu konuda onlardan açıkça yapılan nakillerde görüldüğü gibi- tefvîz ve bu sıfatlardan maksadın araştırılmamasını nispet eden Kevserî ve benzeri kimselere şaşkınlığım hemen hemen bitip tükenmeyecek derecededir. Çünkü hadi bu gibi kimseler, Yüce Allah'ı ve O'nun sıfatlarını tanımak hususunda selefin ve selefin ilmî üstün konumunu zedeleyecek bir takım iddiaları yapmaktan kendisini alıkoyacak tazim duygusunu kalplerinde bulamıyorlar da; ilim adamlarının onlardan anlamı bir, lafızları farklı ibarelerle yaptıkları nakilleridemi, hiç görmezler? Çünkü bütün bu nakiller aynı noktada birleşmektedir. O da sıfatları ispat ve kabul etmekle birlikte, bu sıfatları kabul etmeyen Muattıla ile onları yaratılmışların sıfatlarına benzeten temsil edici Müşebbihecilerin kanaatlerini reddetmeyi ihtiva etmektedir. Şimdi kitapta Yüce Allah'ın izniyle ilgili kimselerin biyografilerinde göreceğimiz onlardan nakledilmiş bazı ifadeleri görelim:

1- el-Velîd b. Müslim dedi ki: "Ben el-Evzâ'î'ye, Mâlik b. Enes'e, Süfyân es-Sevrî'ye ve el-Leys b. Sa'd'a sıfatlara dair hadis-

---

11 Söz konusu bu eser *el-Mektebu'l-İslâmî* yayınları arasında iki büyük cilt halinde yayınlanmıştır.

ler hakkında sordum. Hepsi bana: Onları tefsir etmeksizin geldikleri gibi ifade ediniz, -bir rivayette de: keyfiyetlendirmeksizin ifade ediniz- dediler."

2- Rebî'atü'r-Re'y, Mâlik ve başkaları da şöyle demiştir: "İstivâ bilinmeyen bir şey değildir, keyfiyet ise akıl ile kavranılamaz, ona iman etmek ise vacib (farz)dır."

Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, *el-Fetvâ el-Hameviyye (Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye baskısı, s. 109)*'de şunları söylemektedir:

"Rebî'a'nın ve Mâlik'in, 'istivâ bilinmeyen bir şey değildir…' şeklindeki sözleri diğerlerinin söylediklerine uygundur. Bu sözü keyfiyetlendirmeksizin geldiği şekilde siz de söyleyiniz, sözleri ile keyfiyeti bilemeyeceklerini ifade etmiş, ancak sıfatın gerçek anlamını nefyetmemişlerdir. Eğer onlar, Yüce Allah'a yakışacak şekilde bunun anlamını kavramaksızın soyut lafza iman etmiş olsalardı, hiçbir zaman 'istivâ bilinmeyen bir şey değildir, keyfiyet ise akıl ile kavranılamaz' demezler ve aynı şekilde 'bu sözü keyfiyet nispet etmeksizin geldiği şekilde söyleyiniz' diye eklemezlerdi. Çünkü o takdirde istivâ bilinen bir şey olmaktan çıkar, aksine sözlükteki (Mukatta) harfler düzeyinde bilinmeyen bir şey olurdu."

Aynı şekilde eğer lafzın anlamı anlaşılmıyor ise, keyfiyetin bilinmeyeceğini söylemeye de gerek olmazdı. Keyfiyetin bilinemeyeceğini söylemeye ancak sıfatların kabul edilmesi halinde gerek duyulur.

Yine cüz'î sıfatları ya da mutlak olarak bütün sıfatları kabul etmeyen bir kimsenin "keyfiyetsiz" kaydını söylemeye ihtiyacı yoktur. Buna göre: "Allah Arşın üzerinde değildir" diyen kimsenin "keyfiyetsiz olarak" demeye ihtiyacı olmaz. Eğer selefin izlediği yol özü itibariyle sıfatları kabul etmemek şeklinde olsaydı, onlar hiçbir şekilde "keyfiyetsiz olarak…" demezlerdi.

Yine onların "bu sıfatları geldiği şekilde söyleyiniz" ifadeleri de bunların delâletlerini olduğu halde bırakmalarını gerektirmektedir. Çünkü bunlar bir takım manalara delâlet eden lafızlar olarak gelmiştir. Eğer bunların delâletleri reddedilmiş olsaydı, o takdirde: "Siz bunlardan anlaşılanın kastedilmediğine inanmakla birlikte, lafız olarak söyleyiniz yahut herhangi bir hakikatin delâlet ettiği bir şey ile Allah'ın vasfedilmeyeceğine inanmakla birlikte bu lafızları olduğu

gibi söyleyiniz" denilmesi gerekirdi. Bu durumda bu sözler geldiği gibi söylenmiş olur, o takdirde de "keyfiyetsiz olarak" kaydı söz konusu edilmezdi. Çünkü sabit olmayan bir şeyden keyfiyeti nefyetmek (kabul etmemek) lüzumsuz kullanılan bir ifadedir."

3- İmam Hattâbî der ki: "Selefin sıfatlar ile ilgili olarak izlediği yol, onları kabul etmek, onları zahirleri (açık anlamları) üzere söylemek, bununla birlikte bunlar hakkında keyfiyeti ve teşbihi reddetmek şeklindedir."

4- Hâfız İbn Abdilberr der ki:

"Ehl-i sünnet kitap ve sünnette geçen sıfatları kabul etmek ve onları mecâzî anlamları ile değil de hakikat anlamlarına göre kabul etmek hususunda icmâ' halindedir. Şu kadar var ki onlar bunlardan hiçbir şeyi keyfiyetlendirmezler. Cehmiyye, Mu'tezile ve Hâricîlerin hepsi ise bu sıfatları inkâr eder ve bunların hiçbirisini hakikat anlamına göre açıklamaz, bunları kabul edenlerin Müşebbihe olduğunu ileri sürerler. Ancak onlar da bu sıfatları kabul edenlere göre mabud olanı kabul etmemiş oluyorlar."

Derim ki: Bunlar bizim bu kitapta göreceğimiz çok miktardaki metinlerden oldukça az sayıda örneklerdir. Hepsi de selefin sıfat ayetlerini anladıklarını, onları tefsir ettiklerini, onlardan kastedilen manayı Allah Tebâreke ve Teâlâ'ya yakışacak şekilde tayin ve tespit ettiklerini ittifakla ortaya koymaktadır.

O halde sonradan gelenlerden (haleften) olan Kevserî ve benzerleri niçin başlarını kaldırıp, bu gibi metinlere bakmazlar da, selefin bu lafızları anlamadığı üzere ısrar edip dururlar; onların bu lafızları üzerlerinde düşünmeksizin ve anlamlarını da açıklamaksızın sadece dilleriyle söyleyip geçtikleri iddialarını sürdürürler!?

Cevap: Onun en iyi durumdaki hali, kelam âlimlerinden olan hocalarından etkilenen Cüveynî'nin durumu gibi olmasıdır ama, Cüveynî ilmi ile Yüce Allah'a ihlâs ve samimiyet ile yönelen birisi olduğundan ötürü, Allah-u Teâlâ onu istivâ ve diğer hususlarda selefin akîdesine yönelterek hidayetini nasip etmiştir. Çünkü Yüce Allah: *"Bizim uğrumuzda mücahede edenleri elbette yollarımıza ileteceğiz"* buyurmaktadır. Acaba hadis ve selef imamlarına dil uzatan Kevserî ve benzerleri de aynı şekilde ihlâslı ve samimi midirler?

Bizim böyle bir soruya olumlu cevap vermemiz gerçekten zordur. Buna sebep ise onun düştüğü notlarda selef ve tevhid imamlarına aşırı düşmanlığının etkisiyle onları -özellikle de aralarından İbn Teymiyye'yi- tecsim ve teşbih ile itham etmeyi sürdürdüğünü görmemizdir. Halbuki İmam İbn Teymiyye Mücessimenin kanaatlerini reddetmiş ve bu hususta oldukça geniş açıklamalarda bulunmuştur. Onun Muattıla'nin kanaatlerini reddettiğini gördüğümüz her yerde mutlaka onlarla birlikte Mücessime'nin kanaatlerini de reddettiğini, bu hususta onları da ortak kıldığını görüyoruz. Nitekim onun *-Allah kendisine rahmet etsin-* eserlerini inceleyen herkes bunu bilmektedir. Bu hususttaki ifadeleri arasında *el-Fetvâ'l-Hameviyye (s. 160)*'deki şu ifadeleri de vardır:

"Ben bildik ve alışılmış ilim ve el türünden başka (Allah hakkında) bir ilmi ve bir eli akledemiyorum diyen kimseye şöyle denilir: Peki sen yaratılmışların cinslerinden başka türlü bir zatın varlığını aklınla nasıl kabul edebiliyorsun? Bir takım niteliklere sahip olan her bir varlığın sıfatları ise onun zatına münasip ve hakikatine uygun niteliklerdir. Ona benzer hiçbir şey bulunmayan yüce Rabbin sıfatlarından ancak yaratılmışlara münasip anlamlar anlayan bir kimse, hiç şüphesiz aklı hususunda da, dini hususunda da sapıtmış birisidir."

Derim ki: İşte bu Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin, Kevserî'nin iftira ettiği gibi Müşebbiheci ya da Mücessimeci değil de tenzih edici olduğuna dair kesin bir delil teşkil eden bu husustaki pek çok sözünden sadece küçük bir kısımdır. Kevserî'nin arkadaşı[12] Allâme Muhammed Ebu Zehra da *İbn Teymiyye* adlı eserinde ilâhi sıfatlar konusunda İbn Teymiyye'nin sözlerinden pek çok alıntılar nakletmiş ve bu hususta onun akîdesini çok güzel bir şekilde -hücum ihtiva etmeyen ifadelerden- özetlemiş bulunmaktadır. Hatta Kevserî'nin ona yöneltmiş olduğu ithamlardan uzak olduğunu dahi belirtmiştir. Ebu Zehra der ki *(s. 264)*:

"Bu ifadelerde tenzih ile bağdaşmayan yahut tevhide muhalif olan ya da Allah Subhânehu ile sonradan var edilmişler arasında bir benzerliği ortaya koyan hiçbir şey yoktur." Daha sonra *(s. 266)* şunları söylemektedir:

12 *el-Mezâhibu'l-İslâmiyye (s. 290)*'da açıkladığı üzere.

"Ve hiç şüphesiz o sonuç olarak Allah-u Teâlâ'nın istivâ ettiğini, elinin bulunduğunu ve daha başka sıfatları kabul eder, ama şunu da söyler: Bütün bunlar yüce zatına yakışan bir şekildedir. Biz bunların hakikatini bilemeyiz ve bize bunlara iman etmek düşer."

Ancak o, daha sonra dönüp de İbnu'l-Cevzî'nin *"Reddu Şubehi't-Teşbîh"* adlı eserinde te'vil lehine destek mahiyetinde bir takım sözler nakletmekte ve bu yolla teşbihte bulunduklarını iddia ettikleri kimselerin kanaatlerini reddetmektedir. Ebû Zehra daha sonra *(s. 272)* şunları söylemektedir: "İşte onların sözlerinden anlaşılan budur. Onlar her ne kadar teşbihi reddetmeye çalışırlarsa bile bu onların yakasını bırakmaz. Ondan bir asırdan daha fazla bir süre sonra İbn Teymiyye gelip de: Bu hakikatte değil de sadece kullanılan isimde bir ortaklıktır demiş olsa bile böyledir. Çünkü onlar eğer "istivâ"yı lafzın zahiri anlamıyla açıklayacak olurlarsa şüphesiz ki bu oturmak (الجلوس) ve kurulmak (الاقتعاد) demektir. Bu durumda kaçınılmaz olarak cisim oluş da söz konusu olur. Şayet istivâ'yı maddi olmayan bir şekilde açıklayacak olurlarsa şüphesiz ki bu bir te'vildir ve bu durumda da kendilerinin yasakladıkları bir işi işlemiş olurlar."

Ben derim ki: Faziletli hocam yavaş ol! Sen de biliyorsun ki İbn Teymiyye istivâyı hiçbir şekilde sözünü ettiğin anlamlarla açıklamamaktadır. O ancak bunu (العلو) uluvv/yukarıda oluş ile açıklamaktadır. Eserleri bu açıklamalarla dolup taşmaktadır. O halde niçin okuyuculara gerçeğin aksi anlamın izlenimini veriyorsun? Neden İbn Teymiyye'nin akîdesini ve görüşünü açıklarken sözlerini nakletmekte izlediğin yolun aynısını burada da izlemedin? Yoksa doğru nakil yapmaya bağlılıktan sıkıldın mı? Bunun için mi kalkıp ona bazen -burda yaptığın gibi- üstü kapalı ifadelerle, bazen de diğer eserin *İslam Mezhepleri* kitabında yaptığın gibi açık açık, ona doğru olmayan şeyleri nispet ediyorsun? Çünkü sen *İslam Mezhepleri* kitabının *Selefilik ve İmam İbn Teymiyye* başlığında *(s. 320)* şunları söylüyorsun:

"Böylelikle onlar Kur'ân ve sünnette Yüce Allah'ın vasıfları ile ilgili olarak gelen bütün buyrukları kabul ederler… Allah'ın Arşın üzerinde istikrar bulduğunu (الاستقرار) (Ebû Zehra'ya göre yerleştiğini) de kabul ederler."!!!

İbn Teymiyye'nin Allah'ın Arşın üzerinde istikrar ettiğini/yerleştiğini söylediğini nerede gördün? Şunu da bilelim, çünkü bu uluvv'dan ileri bir durumu ifade ediyor ve bu şerîatın ortaya koymadığı bir husustur. Bundan dolayı müellifimiz Hâfız Zehebî'nin uluvv sıfatını istikrar tabiri ile açıklayan bir takım kimselerin görüşlerini reddettiğini görüyoruz. Nitekim biz bunu (*161 numaralı* biyografi, *342 numaralı* paragrafta) görüyoruz. Yine Ebû Zehra sözü geçen eserinde *(s. 322)* şunları söylemektedir:

"İbn Teymiyye selefin izlediği yolun şu olduğunu ifade etmektedir: Kur'ân'da fevkıyyet, tahtiyyet ve Arşın üzerine istivâ etmek kabilinden varid olmuş olan her bir şeyi kabul etmektir."

Bundan önceki sahîfede ise şunları söylemektedir: "O bu manayı tekrarlayarak ve vurgulayarak der ki: Şüphesiz Allah iner ve keyfiyetsiz olarak yukarıda ve aşağıda bulunur."

Peki, İbn Teymiyye nerede Allah-u Teâlâ'nın aşağıda oluşu sıfatını tespit edip, kabul etmiştir? Büyük bir ihtimalle Şeyh Ebû Zehra, nüzûl (iniş) ile ilgili hadislerden asılsız bir iddia olarak ileri sürülen altta oluş anlamını çıkarmış, sonra bunu İbn Teymiyye'ye nispet etmiş olmalıdır. Tıpkı istivâ ile ilgili ayetlerden önce istikrar anlamını çıkartıp, sonra da bunu ona nispet ettiği gibi. Nitekim İbn Teymiyye'nin kitaplarını, biyografisini yazarken nakilde bulunmak için ve bir takım sahîfeleri yazıp karalamak için hızlıca inceleyen kimselerin yaptığı gibi değil de, anlayarak ve şuurlu bir şekilde okuyup inceleyen kimse, bütün bunların hata ve yanlış olduğunu elbette bilir.

İşte onun İbn Teymiyye'ye bu gibi kanaatleri nispet etmesi, bana onun İbn Teymiyye'yi, onun akîdesini ve düşüncelerini iyi bir şekilde anlayamadığını göstermektedir. Hatta belki o, Şeyh Ebû Zehra olarak bizzat kendisinin gündeme getirip körüklediği meseleler hakkında dahi İbn Teymiyye'ye ait el yazması kitaplar bir tarafa basılmış olan -*el-Mektebu'l-İslâmî* tarafından yayınlanmış *"Şerhu Hadîsi'n-Nüzûl"* kitabı gibi- kitaplarını araştırıcı ve tahkik edici bir gözle okumamış bile olabilir. Çünkü İbn Teymiyye *rahimehullah* bu eserinde Allah-u Teâlâ'nın nüzûlünün (inişinin), Arş'ın Yüce Allah'ın yukarısında kalmasını, Onun da Arş'ın altında olmasını gerektirmediğini açıkça ifade etmiştir. Çünkü böyle bir şey yaratılmışın tabia-

tındandır. Yüce Allah'ın ise, benzeri hiçbir şey yoktur. Nitekim bu hususa bu kitabın İmam İshâk b. Râhûye'nin biyografisinde *211 numaralı* paragraf ile ilgili notta işaret edilecektir. Hatta İbn Teymiyye *Minhâcu's-Sünne* adlı eserinde *(II, 248)* şunları söylemektedir:

"Cahiller arasından O'nun hadiste belirtildiği üzere dünya semâsına indiği takdirde Arş O'nun üzerinde kalır ve böylelikle O âlemin iki katmanı arasında bulunur zannına kapılan kimselerin bu sözleri, selefin icmâ'ına da aykırıdır -yerinde açıklandığı üzere- kitap ve sünnete de muhaliftir."

Ebu Zehra'nın, İbn Teymiyye'yi anlamadığı ile ilgili olarak söylediklerimi pekiştiren hususlardan birisi de, bizzat kendisinin *"İbn Teymiyye"* adlı eserinde *(s. 276)* onun görüşleri ile ilgili yaptığı özetleme ile yetinmemiş olmasıdır. O görüşlerini özetlerken şunları söylemektedir:

"Gerçek şu ki; İbn Teymiyye el, nüzûl (iniş), kadem (ayak), vech (yüz) ve istivâ lafızlarının zahir (açık) anlamları üzere olduğu görüşündedir ama bu anlamlar -önceden de naklettiğimiz gibi- ona göre Allah'ın kerîm zatına yakışır anlamlardır."

Apaçık gerçek bu olmakla birlikte o, İbn Teymiyye'nin görüşünün doğruluğuna kanaat etmiyor, aksine doğru dürüst bir anlama gelmeyen, tutarsız, basit bir takım ifadelerle kanaatini reddetmeye kalkışıyor. Bu ifadelerimiz bu hususta onun için söyleneceklerin en iyileridir. Bunlardan sonra şunları söylemektedir:

"İşte burada duruyoruz: Bu lafızlar asıl anlamları itibariyle bildiğimiz hissedilir ve maddi anlamlar için kullanılmıştır. Bunlar hakikat anlamlarıyla, bunların dışındaki manalar için kullanılamaz. Başkaları hakkında kullanılacak olursa -bu ister bilinen bir şey olsun, ister bilinmeyen olsun- o takdirde anlamları dışında kullanılmış olurlar ve hiçbir durumda zahiri anlamlarında kullanılmış olmazlar. Aksine te'vil edilmiş olurlar. Buna göre İbn Teymiyye de te'vilden kaçarken bir başka te'vile düşmektedir. Mecâzî yorumdan kaçarken bir başka mecâzî yoruma düşmektedir."

Ey uyanık okuyucu! Rabbin hakkı için bana söyle. Ebû Zehra gibi bizzat İbn Teymiyye'nin sözlerini birden çok nakletmiş ve anlamış bir âlim, İbn Teymiyye hakkında bu sözleri nasıl söyleyebilir? Mesela,

İbn Teymiyye'nin şu sözlerini de nakletmektedir: "İsimde ortaklık, hakikatte ortak olmayı gerektirmez." Arkasından (İbn Teymiyye'nin, *et-Tedmuriyye, s. 265*'ten) yaptığı nakil ile *(s. 12)*'de söylediği şu sözlerle bunu açıklamaktadır:

"Varlık âleminde zatı itibariyle kadîm ve vâcib olan bir varlığın; ve var olması da, yok olması da kabil, sonradan yaratılmış mümkün varlıkların bulunduğu kesinlikle bilinen bir husus olduğuna göre ; bunun da, onun da var olduğu bilinen bir husus olur. Fakat her ikisinin hakkında "var oluş" adının ortak olarak kullanılması, bunun varlığının ötekinin varlığı gibi olmasını gerektirmez. Aksine bunun varlığı kendine özeldir, öbürünün varlığı da kendine özeldir. Her ikisinin genel bir isimde ortak oluşları ise izafet edilmeleri, özelleştirilmeleri ve kayıtlı olarak söz konusu edilmeleri halinde, kullanılan o ismin hakkında ad olduğu hususta birbirlerinin aynısı olmalarını da gerektirmez. Aklı başında olan bir kimseye Arş var olan bir şeydir, sivrisinek de var olan bir şeydir denilecek olursa, her ikisi hakkında 'şey' ve 'var olmak' adı kullanıldı diye, bu onun gibidir demesi düşünülemez. Eğer bu vardır, bu da vardır denilecek olursa, onların her birisinin varlığı kendisine özeldir, bu konuda başkası ile ortaklığı söz konusu değildir. Bununla birlikte her ikisi hakkında da o isim hakikat anlamı ile kullanılmış olur."

Ebû Zehra bu sözler ile ilgili açıklayıcı bazı notlar ekledikten sonra şunları söylemektedir:

"Bundan dolayı bu konumda İbn Teymiyye der ki: Yüce Allah kendi zatına *hayy* (hayat sahibi, diri) adını vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"(O) Allah'tır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, hayy'dır, kayyûmdur."* Bununla birlikte bazı yarattıklarına da *hayy* adını vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"O ölüden diriyi çıkartır, diriden ölüyü çıkartır."* Ama bu diri, diğer diri gibi değildir. Çünkü Allah'ın *el-Hayy* buyruğu Yüce Allah'a ait olup onun özel bir ismidir ama *"ölüden diriyi çıkartır"* buyruğunda ise yaratılmış olan dirinin adı olup, onun hakkında özeldir ancak yine mutlak olarak kullanılıp, özelleştirici kayıtlardan soyutlandıkları takdirde lafızları aynıdır…"

Sevgili okuyucum! Bu isim ve ayetlere dair tefsirinde Ebû Zehra'nın ileri sürdüğü te'vilin herhangi bir etkisini görebiliyor musun, yoksa o bütün bunların zatlarına uygun hakikatler olup, zatla-

rının farklılığı ile hakikatlerinin de farklı olacağını açık bir şekilde ifade mi ediyor? Şu kadar var ki, bunlardan maddi olanlarının hakikatlerini bilmemiz mümkündür, ama Allah'ın sıfatları gibi, hatta cennet ve cehennem gibi bizim için gayb olanların hali bunun aksinedir. Bunların hakikatini bilemeyiz. O bu önemli konuda bu hususu insanlara açıkça ifade eden örnekler de gösterdi. Bu konudaki bilgisizlik ise, insanların sıfatlar hususunda selefin izlediği yoldan sapmalarının büyük bir sebebi olmuştur. Biz hepimiz "Allah vardır" dediğimiz gibi "yaratılmışlar da vardır" diyoruz. Bunların her birisinin varlığının ise kendi zatlarına uygun bir hakikati vardır. Diğer taraftan "Allah *hayy*dır" da diyoruz "ben de *hayy*ım (diriyim)" da diyoruz, ama onların her birisinin hayatı kendi zatına uygun bir hakikattir. İşte bütün isim ve sıfatlarda aynı tutumu sürdüren Şeyhu'l-İslam'ın sözlerinin aklı başında herkesi ikna edici tarzda açık seçik olduğunu görüyoruz.

Eğer Şeyh Ebû Zehra, İbn Teymiyye'nin sözlerini anlamamış, buna bağlı olarak da yanlışlıkla onun te'vilde bulunduğunu ileri sürmüş ise, daha önceki ifadelerindeki yanlışlığa nispetle bu konuda mesele son derece basittir. Zira o: "Bu lafızlar asıl manaları itibariyle bu maddi anlamlar hakkında konulmuş olup, bunların dışındaki manalar için hakikat anlamıyla kullanılmayacağı, bu anlamlar dışında kullanılacak olursa bu anlam ister bilinen, ister bilinmeyen bir anlam olsun böylelikle gerçek anlamı dışında kullanılmış olur…" gibi sözler söylemiştir.

Diyoruz ki: Eğer hoca efendi buna inanıyor ise onun bu sözleri -eğer ne söylediğini bilen birisi ise- kelam ilminden etkilenmiş birisi olarak Şeyhu'l-İslam ile tartışırken, yaratılmışın varlığının, hayatının, ilminin istivâ etmesinin ve diğer bütün hallerinin hepsinin bir hakikat olduğunu, buna karşılık yüce yaratıcının varlığının, hayatının, ilminin, istivâ etmesinin ve diğer sıfatlarının ise mecaz olup, bir hakikat olmadığını söylüyor demektir. Bu ise Allah'ın var olmadığı, hayat sahibi olmadığı, ilim sahibi olmadığı, Arşın üzerine istivâ etmediği ve … anlamına gelir ve buna benzer filozofların, onlardan etkilenen kimi Mu'tezile ve kelam alimlerinin bilinen üslupları ile söylenenler söz konusu olur. Biz bunu söylüyoruz. Çünkü hoca efendi -Allah bize de, ona da hidayet versin- şunları söylemek-

tedir: "Bu lafızlar asıl anlamları itibariyle bu maddi anlamlar için kullanılmıştır." Yüce Allah'ın varlığı, ilmi, hayatı ve diğer sıfatları ise maddi değildir. Buna göre bu anlamlar -onun dediği gibi- ancak mecâz olarak Allah'ın sıfatları hakkında kullanılabilir. Peki, hoca efendi onun söylediği bu sözlerin kendisini nerelere kadar götürdüğünü fark edebilmiş midir? Eğer bunun ne anlama geldiğini bilmeyen varsa biz de diyoruz ki: Bizler maddi varlığın, maddi hayatın, maddi ilmin ve maddi istivânın ne anlama geldiğini biliyoruz. Peki, eğer bu isimler maddi ve hissedilir olmayan Allah-u Teâlâ hakkında kullanılacak olursa bunlar ne anlama gelir? Bunun cevabı şudur: (Onun söylediklerine göre) bunların bir anlamı yoktur, bunlar sadece onun isimleridir. Tıpkı Mu'tezile'nin söylediği gibi. Nitekim hoca efendinin kendisi *"İslam Mezhepleri..."* adlı eserinde *(s. 303)* onlardan böylece nakletmektedir:

"Önceden açıkladığımız gibi Mu'tezile sıfatları kabul etmemektedir. Eş'arîler ise bu sıfatları kabul etmiş ve şöyle demişlerdir: Sıfatlar zattan ayrıdır. Onlar kudret, irade, ilim, hayat, semi', basar ve kelam sıfatlarını kabul edip, bunlar zattan ayrıdır, demişlerdir. Mu'tezile ise zattan başka hiçbir şey yoktur, demişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiş Yüce Allah'ın: Alîm, Habîr, Hakîm, Semî', Basîr gibi buyrukları ise sadece Allah'a ait isimlerin ifadesidir, derler."

Yani onlara göre bu isimlerin anlamları yoktur. Bunlar ancak eş anlamlı, sırf özel isimler gibidir. Bu sebeple ilim adamları onları tenkit etmiş ve -Şeyhu'l-İslam ile başka âlimlerin eserlerinde açıkça belirtildiği gibi- onları sıfatları ta'til etmekle nitelendirmişlerdir.

Peki, muhterem Ebû Zehra hoca efendi kullandığı ifadeler dolayısıyla aynısını Mu'tezile'den nakletmiş olduğu sıfatları ta'tili önceki ifadeleri dolayısıyla da kabullenmekte midir? Böylelikle o da onlar gibi kitap ve sünnette sabit olmuş, Allah'ın sıfatlarını inkâr mı etmiş olur, yoksa bir dil yanılgısı olduğundan ötürü o sözünden geri dönüp, İbn Teymiyye'nin ayrıca kolay kolay açıklamayı gerektirmeyecek şekilde genişçe açıklamış olduğu yolundaki kanaatleri mi kabullenecektir? Ki bunlardan birisi de onun istivâ hakkındaki açıklamasıdır. Böylelikle o da istivânın Allah-u Teâlâ'nın ona layık gerçek bir sıfatı olduğuna mı iman etmektedir? Nitekim İlim ve Kelâm gibi

Yüce Allah'ın bütün sıfatlarına da böylece iman etmesi gerektiği gibi inanmakta mıdır ve bu suretle de bunları mecaz olarak kabul etmeyip, ta'til tuzağına düşmekten sakınmakta mıdır? Ben onun bu sözleri bir dil sürçmesi sonucu söylenmiş olarak değerlendirmeyi arzu ederdim. Fakat bizzat kendisi benim bu kanaate sahip olmamı engelledi. Çünkü onun ileride geleceği üzere "istivâ"yı mecazî bir anlam ile yorumlama eğiliminde olduğunu gördüm. Meylettiği bu mecazî anlam ise kâmil, eksiksiz bir egemenliktir. Nüzûlü ise ilâhî nimetlerin taşması olarak açıklama eğilimini göstermiştir. Bunu yaparken de zavallı hoca efendi böyle bir açıklamanın beraberinde inkârı getireceğine de dikkat etmemektedir. Çünkü onun da bildiği gibi nüzûl hadisinin tümünde: "Yok mudur dua eden, onun duasını kabul edeyim … yok mu …" der. Peki duayı kabul eden, günahları bağışlayan, istekleri ihsan eden bu nimetlerin dolup taşmasının kendisi midir yoksa hiçbir ortağı bulunmayan azîz ve celîl olan Allah mıdır?

Kevserî'nin[13] İbn Teymiyye'den yaptığı nakil ile ilgili olarak söyleneceklerin özeti şudur: O arkadaşı Kevserî'nin İbn Teymiyye'ye karşı karşı takındığı tutumundan etkilenmeksizin, nezih ve edepli olmak istemiştir. Fakat maalesef arkadaşlığın etkisi ona baskın gelerek İbn Teymiyye'nin akîdesine dil uzatma yoluna koyulmuştur ama bunu arkadaşının yaptığı gibi açık ifadelerle değil de üstü kapalı ifadelerle yapmış ve daha önce açıklandığı üzere söylemediği şeyleri ona açık açık nispet etmeye kalkışmamıştır. Ben bütün bunları arkadaşı gibi kasten yaptığını söylemiyorum. Hayır, o asıl İbn Teymiyye'nin *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* sözlerini yanlış anladığından ötürü hataya düşmüştür. Bunu pekiştiren hususlardan birisi de daha önce İbn Teymiyye'nin sözlerini naklettikten sonra kullandığı şu ifadeleridir: "Buna göre İbn Teymiyye bir te'vilden kaçarken, bir başka te'vile düşmüştür…" *s. 277*'de de şunları söylemektedir:

"Diğer taraftan zâhirî tefsirden amaç nedir ve nereye varılır? Acaba o bir hakikati bilmeye götürür mü yoksa ancak daha başka kayboluşlara mı götürür? Çünkü o (yani İbn Teymiyye) şöyle diyor: Hakikat (sıfatların hakikati) bilinemez. O diyor ki: Allah'ın, mahiyeti bilinmeyen bir vechi (yüzü) vardır… Onun mahiyeti bilinmeyen

---

13 Muhtemelen doğrusu Şeyh Ebû Zehra olmalıdır. (Çeviren)

bir istivâsı vardır… Eli vardır.

Şüphesiz ki bizler bu manaları (evet böyle demiştir, muhtemelen bu bir kalem sürçmesidir, lafızları demek istemiş olmalıdır) ne olduğu bilinmeyen anlamlara götürecek şekildeki açıklamalarla tefsir edecek olursak, bu tefsirleri dil buna elverişli olduğu sürece -bu açıklamalarda da mecâz açıkça görüldüğü sürece- kabule daha uygundur. "Yed / el"in güç yahut intikam almak ile, "istivâ"nın eksiksiz saltanat ve egemenlik ile, "nüzûl"ün ilâhî nimetlerin taşması ile … açıklanması gibi. Bu yaklaşıma zâhir anlam kabul edilmiyor diye itiraz olunmaz. Çünkü bunu seçip, tercih edenin zâhirî alıp kabul ettiği söylenemez."[14]

Evet, hoca efendi böyle diyor. Eğer onun bu sözlerinin altında saklı bulunan hatayı ve onun gibi bir ilim adamının düşmemesi gereken doğru yoldan uzaklaşışı açıklamaya kalkışacak olursak, bu mukaddimenin kaldırabileceğinden daha ileri bir derecede sözü uzatmamız gerekir ama ben hoca efendiye özetle şunları söylemek istiyorum:

Sayın hoca efendi! İstivâ'nın Allah'ın nüzûl sıfatından başka bir sıfatı olduğunu, bu sıfatın egemen olmak, nimet ihsan etmek ve buna benzer sıfatlardan farklı bir sıfat olduğunu anlaman, bir sonuç ve bir amaç olarak sana yetmez mi? Aynı şekilde umarım ki seni Semi' sıfatının, Basar sıfatından farklı bir sıfat olduğuna, her ikisinin de İlim sıfatından farklı olduğuna inanıyor, bu iki sıfatı ta'til etmeyip, Mu'tezile'den bazı kimselerin söylediği gibi her ikisinin İlim sıfatına dönecek şekilde yorumlamak suretiyle varlıklarını inkâr etmiyorsundur. Onların (Mu'tezile'nin) birçoğu ise daha önce kendilerinden naklettiğimiz üzere Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın zati sıfatlarını dahi bütünüyle inkâr ederler.

Evet, bu kadarını bilmek sana yeter. Aksi takdirde bunların hakikatlerini ancak bu sıfatlara sahip olan Yüce Allah'ın bildiğine dair inancımız ile birlikte onları zahirleri (açık anlamları) üzere kabul etmek suretiyle selefe uyarak yaptığımız tefsir ile senin meselâ, istivâyı inkâr edip, zannettiğim kadarıyla bizim -onun *Hayy*, *Kadîr*, *İrâde* eden ve *Hakîm*… gibi - diğer sıfatlarına dair yaptığımız açık-

14 Son cümlemin lafzî tercümesi aynen bu şekildedir. (Çeviren)

lamalara iman etmen arasında nasıl bir fark olur? Bu sıfatlara dair getirilen açıklama da, yine hakikatlerini Yüce Allah'tan başka kimsenin bilmediğine inanmakla birlikte te'vile gitmeksizin zahirilerinden anlaşılana göre yapılır.

Benim inanıp kesinlikle ifade etmek istediğim şudur: İlim ehlinden aklı başında olan herkes, bununla öteki arasında herhangi bir fark bulunmadığını kesinlikle ve mutlaka kabul eder. Çünkü bunların hepsi de Allah-u Teâlâ'nın zatının sıfatlarına avdet eder. Bizler Allah-u Teâlâ'nın zatının özünü ve hakikatini bilmeksizin zatına iman ettiğimiz gibi, onun sıfatları hakkında da aynı şeyleri ifade ederiz, arada hiç bir fark yoktur. Durum böyle olduğuna göre, ya hoca efendi de bizimle birlikte sıfatların hakikatlerine iman etmelidir, -ki açıkladığımız şekliyle istivâ da bunlardan birisidir- yahut bunların hepsini tevil etmelidir. Aksi taktirde o hakikatini bilmediği gerekçesiyle Allah-u Teâlâ'nın varlığını da inkâr etmek zorunda kalır. Aynı şekilde istivâ gibi hakikatini bilemediği her bir şeyi de te'vil etmeye kalkışır… İşte Bâtınî felsefecilerin birçoğunun içine düştüğü yanlışlık da budur. Mu'tezile ve kelam âlimlerinden onların etkisi altında kalan kimseler ise merhum Şeyhu'l-İslam'ın *-Allah İslam adına onu hayırla mükâfatlandırsın-* birçok eserinde genişçe açıkladığı gibi bu noktaya oldukça yaklaşmış bulunmaktadırlar.

İşte burada bu vesile ile bildiğim kadarı ile şu ana kadar baskısı yapılmamış, selef âlimlerinin bazı sözlerini ihtiva eden oldukça göz kamaştırıcı bir bölümü bir yazmadan nakletmek hoşuma gider. Bu açıklamalar Hâfız, Meşhur Tarihçi, Hatîb Bağdadî'ye aittir. Musannıf ileride geleceği üzere onun biyografisinde bunun bir kısmını da zikretmiş bulunmaktadır. Burada ben bunu aynı ifadelerle zikretmeyi uygun gördüm. Böylelikle sıfatların hakikatlerini ve manalarını Allah-u Teâlâ'ya yakışır ve layık olduğu şekilde iman etmenin vacib olduğu kanaatinin, İbn Teymiyye'nin ve bu hususta onun izinden giden kimselerin tek başlarına kabul edip, benimsedikleri bir görüş olduğu kanaatine sahip, haleften birçok kimsenin bu zanlarına karşı ortaya konulacak delilleri tamamlamak istedim. Bu kanaate sahip olanlar aslında İbn Teymiyye *rahimehullah*'ın bu hususta selefe uyan birisi olduğunu bilmiyorlar. Onun bu konudaki üstün meziyeti ise, bu hususu geniş geniş açıklamış olması ve buna dair aklî ve naklî

delilleri ortaya koymuş olup, bu husustaki şüpheleri çürütmüş olmasıdır. Yoksa o, itikadı itibariyle selefe uyan birisidir; her müslümana düşen de budur. Bundan dolayı bizler de elinizde bulunan Zehebî'ye ait bu kitabı yayınlamakta elimizi çabuk tuttuk. Böylelikle başkalarına gizli, saklı kaldığı gibi sizin için de saklı bulunan bir hususu bu yolla öğrenmiş olacaksınız. İşte bu durum ise selefî akideden ve Muhammedî yoldan uzak kalışın güçlü sebeplerinden bir sebeptir.

Hâfız Hatîb *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* diyor ki:

"Sıfatlara dair söyleneceklere gelince: Bu konuda sahih sünnette nakledilmiş bulunan rivayetler hakkında selefin *-Allah hepsinden razı olsun-* izlediği yol, bunları kabul etmek ve zâhir (açık) anlamları ile kabul etmekle birlikte, bunlar hakkında keyfiyeti ve teşbihi de nefyedip kabul etmemek şeklindedir. Bununla birlikte bazıları bu sıfatları nefyederek (kabul etmeyerek), Allah Subhânehu'nun isbat edip sabit olduğunu bildirdiği hususları iptal etmiş oldular. Bunları isbat edip kabul edenlerden bir kısmı ise bunları araştırmaya kalkışıp bir çeşit teşbihe ve keyfiyetlendirmeye kadar gittiler. Ancak orta yol her ikisi arasındaki mutedil yolu izlemektir. Allah'ın dini her zaman için bu hususta aşırıya giden ile kusurlu davrananın tutturduğu yol arasındadır.

Bu hususta da esas şudur: Allah'ın sıfatları hakkında söylenecekler zatı hakkında söyleneceklerin bir koludur. Bu konuda da tıpkı onun zatı ile ilgili konuda izlenen aynı yol izlenir ve aynı tutum sergilenir. Yüce, azîz ve celîl olan âlemlerin Rabbinin varlığını kabul etmek, aynı zamanda keyfiyet kabul etmek değil de bir varlığı kabul etmek olduğu bilindiğine göre, aynı şekilde Onun sıfatlarını kabul etmek de aynı şekilde bir keyfiyetlendirme ve bir sınırlandırma ihtiva eden bir kabul ediş olmayıp, varlıklarını kabul ediştir.

Buna göre Yüce Allah'ın eli, işitmesi ve görmesi vardır denilince, bilelim ki bunlar, Allah-u Teâlâ'nın kendi zatı için sabit olduklarını belirtmiş olduğu sıfatlardır. Bizler el, kudret demektir demeyiz, işitmenin, görmenin anlamı da ilimdir demeyiz. Bunların bir takım organlar olduklarını da söylemeyiz. Bununla birlikte bir takım organlar olan ve bir işi yapmanın araç ve gereçleri olan ellere, işiten kulaklara, gören gözlere de benzetmeyiz. Bunun yerine şöyle deriz: Bunların varlığının sabit olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü

bu konuda bizi bilgi sahibi kılan kaynaklar bunların sabit olduğunu bildirerek varlığını belirtmiştir. Bunlar hakkında teşbihi kabul etmemek de icab eder. Çünkü şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." (Şûrâ, 42/11)*; *"O'nun hiçbir dengi (benzeri) yoktur." (İhlâs, 112/4)*

Bid'at ehli olan kimseler, rivâyet ehli kimseleri bu hadisleri rivâyet etmeleri dolayısıyla ayıplayıp, bilgisi kıt olan kimselere de durumu içinden çıkılmaz bir hal alacak şekilde rivâyet ehli olanların tevhide yakışmayan ve dini açıdan sahih olmayan şeyleri rivâyet ettiklerini iddia edip, onları teşbih edenlerin küfrü ve sıfatları ta'til edenlerin gafleti ile itham ettikleri için onlara şu şekilde cevap verilmiştir: Allah-u Teâlâ'nın kitabında muhkem bir takım ayetler vardır ve bunların zahirleri ile ne kastettikleri anlaşılır. Buna karşılık müteşabih ayetler de vardır, bunların manaları ancak muhkem ayetlere havale edilerek anlaşılabilir. Bununla birlikte bunların hepsini tasdik etmek ve tümüne iman etmek gerekir. Aynı şekilde Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den verdiği belirtilen haberler hakkında da aynı tutum söz konusudur. Onlar da bu şekilde ele alınıp değerlendirilir, bu haberlerin müteşabih olanları muhkem olanların ışığında anlaşılır ve hepsi kabul edilir.

Allah'ın sıfatlarına dair rivayet edilmiş hadisler üç kısma ayrılır:

a- Bunların bir kısmı, nakil ehli kimselerin sahih oldukları üzerinde ittifak etmiş oldukları sabit haberlerdir. Bunların sıhhatleri üzerinde ittifak etmelerinin sebebi ise, bu haberlerin oldukça fazla (müstefîz) yollarla gelmiş olması, bunları nakledenlerin de adaletli raviler olmalarıdır. Bundan dolayı bu rivayetlerin kabul edilmesi ve bunlarla birlikte onlara iman edilmesi gerekir. Bununla beraber Yüce Allah'ı yarattıklarına benzetmeyi gerektiren herhangi bir şeye inanmanın ve Ona yakışmayan organ, araç gereç, değişmek ve hareket etmek gibi şeylerle nitelendirmenin kalbe, hatıra gelmesine karşı kalbin korunması da gerekir.

b- İkinci kısım rivayetler ise oldukça gevşek senetlerle, son derece çirkin lafızlarla gelmiş ve muteber olmayan haberlerdir. Nakil ilmini bilen ehliyetli bütün âlimler bunların batıl olduğunu ittifakla kabul etmiştir. Bu gibi rivayetlerle uğraşmak da, onları referans kabul etmek de caiz değildir.

c- Üçüncü kısım: İlim ehlinin nakleden ravilerinin durumları hakkında ihtilaf ettikleri haberlerdir. Bundan dolayı hepsi değil de, ilim ehlinden bazıları bu gibi rivayetleri kabul etmiştir. Bu gibi rivayetler hakkında ictihat etmek ve bunları ele alıp incelemek gerekir. Böylelikle bu rivayetler ya kabul edenlerin kanaatleri doğrultusunda kabul edilecek yahut bozuk ve batıl alanı içerisinde değerlendirilecektir."

Derim ki: Sıfatlar ile ilgili bir esas mahiyetindeki bu sözleri iyice öğrenip, belleyiniz. Bu gerçekten bu hususta hidayetin ve istikamet üzere durmanın anahtarıdır. İmam el-Cüveynî de önceden de kendisinden naklettiğimiz açıklamalarda görüldüğü gibi, istivâ ve diğer hususlarda selefin mezhebine yönelmek suretiyle Allah'ın hidayetine mazhar olduğunda, bu esasa dayanmıştı. Bu, bu meseledeki tahkikler hususunda -İbn Teymiyye, İbnu'l-Kayyim gibi- bütün muhakkiklerin dayanağı olmuştur. İbn Teymiyye, *et-Tedmuriyye*'de *(el-Mektebu'l-İslâmî baskısı, s. 29)* şunları söylemektedir:

"Sıfatlar hakkında söylenecekler, Allah'ın zatı hakkında söylenecekler gibidir. Çünkü Allah'ın hiçbir benzeri yoktur. Zatında, sıfatlarında, fiillerinde diğer zatlara benzemeyen hakiki anlamı ile bir zatı bulunduğuna göre, bu zatın aynı şekilde (yaratılmışlara ait) diğer sıfatlara benzemeyen, hakiki anlamda başka sıfatlara da sahiptir.

Bir kimse: Allah Arşın üzerine nasıl istivâ etmiştir, diye sorsa, ona Rebî'a'nın, Mâlik'in ve diğerlerinin *-Allah onlardan razı olsun-* dedikleri ile cevap verilir: "İstivâ'nın ne olduğu bilinen bir husustur ama keyfiyeti bilinemez. Ona iman etmek vacibtir, keyfiyetine dair soru sormak ise bir bid'attir." Çünkü bu, insanların bilemeyecekleri ve hakkında cevap vermeleri imkânsız olan bir hususa dair soru sormaktır. Aynı şekilde bir kimse: Rabbimiz dünya semasına nasıl iner diyecek olursa, ona da şöyle cevap verilir: Allah'ın kendisinin keyfiyeti nedir? Eğer bu sorumuza: Ben O'nun keyfiyetini bilemem diyecek olursa, ona: Biz de O'nun nüzûlünün keyfiyetini bilemeyiz, deriz. Çünkü bir sıfatın keyfiyetini bilmek, o sıfata sahip olanın keyfiyetini bilmeyi de gerektirir. Çünkü o sıfatın keyfiyeti bilgisi o sıfata sahip olanın keyfiyetini bilmenin bir koludur ve ona bağlıdır. O halde sen -O'nun zatının keyfiyetini bilmezken- benden O'nun işitmesinin, görmesinin, konuşmasının, istivâ etmesinin, nüzûlünün keyfiyetini bilmemi nasıl isteyebilirsin? Sen O'nun hakkında, ke-

mal sıfatlarına sahip olması gerekli ve zorunlu ve benzeri hiçbir şey bulunmayan gerçek anlamda O'nun varlığının bir hakikatinin sabit olduğunu kabul ettiğine göre, O'nun işitmesi de, görmesi de, konuşması da, nüzûlü de, istivâ etmesi de bizatihi sabittir ve O yaratılmışların işitmesine, görmesine, konuşmalarına, nüzûl edip, istivâ etmelerine hiçbir şekilde benzemeyen kemal sıfatlarına sahiptir…"

Az önce geçen bu açıklamaların özetini de söz konusu ettikten sonra *el-Hameviyye*'de *(s. 99)* şunları söylemektedir:

"Selefin izlediği yol ta'til ile temsil arasındadır. Onlar Yüce Allah'ın sıfatlarını yarattıklarının sıfatlarına benzetmezler. Tıpkı O'nun zatını yarattıklarının zatına benzetmedikleri gibi. Kendi zatını nitelendirdiği, Rasûlünün de kendileri ile Onu nitelendirdiği hiçbir sıfatını da reddetmezler. O'nun güzel isimlerini, yüce sıfatlarını ta'til etmezler, sözü tahrif edip yerinden kaydırmazlar, Allah'ın isimleri ve ayetleri hususunda da eğriliğe sapmazlar.

Ta'til ve temsil edici kesimlerin her birisi aynı zamanda hem ta'tili, hem de temsili kanaatleri arasında barındırmaktadır. Sıfatları ta'til eden kimseler Allah'ın isim ve sıfatlarından ancak yaratılmışa yakışan manaları anlarlar. Arkasından da bu anladıklarını reddetmeye kalkışırlar. Böylelikle hem ta'tili, hem temsili bir arada yapmış olurlar. Önce temsile saptılar, arkasından ta'tile yöneldiler. İşte bu onların, Allah'ın isimlerinden ve sıfatlarından anlaşılan bir manayı Onun yarattıklarının isim ve sıfatlarından anlaşılana benzetmeleri ve temsil etmeleridir. Diğer taraftan Allah Subhânehu'nun kendi zatına yakışır şekildeki isim ve sıfatlarından hakkı ve layıkı olanları da ta'til ettiler. Bir kimse: "Allah Arşın üzerinde ise ya Arştan büyük olması, ya küçük yahut ona eşit olması gerekir. Bütün bunların hepsi ve benzeri ifadeler ise imkânsız şeylerdir,"!! diyecek olursa, şüphesiz ki o, Allah'ın Arşın üzerinde oluşundan ancak herhangi bir cismin, herhangi bir cisim üzerinde oluşunu anlamıştır. Onun böyle bir şeyi gerekli görmesi ise böyle bir anlayışın sonucudur. Ancak O'nun celâline yakışan ve O'na has bir istivâyı kabul etmek ise, hakkında kabul edilmemesi gereken ve batıl olan bu, şunu ilzam eder şeklindeki çıkarsamalarından hiçbir şeyi -diğer cisimler için söz konusu edildiği şekliyle- kabul etmeyi gerektirmez. Bu da, bir kimsenin örneklendirerek söylediği şu söze benzer: "Eğer âlemin bir sâni'i (ya-

pıcısı) var ise bu ya cevherdir yahut arazdır. Çünkü akıl bir varlığın ancak bu halde olduğunu kabul eder. Buna göre bir kimsenin: Eğer O Arşın üzerinde istivâ etmiş ise bu istivâ insanın tahtı ya da gemi üzerinde istivâ etmesine benzer. Çünkü ancak bu şekildeki bir istivâyı biz biliyoruz."!! Her ikisi de böyle bir örneklendirmede bulunurken temsilde bulunmuş ve her ikisi de Allah'ın sıfatının hakikatini ta'til etmiş olur. Birincisi gerçek anlamıyla istivânın ad olduğu her bir şeyi ta'til etmek, ikincisi ise yaratılmışlara has bir istivâyı kabul etmekle diğerinden ayrılmaktadır.

Bu konuda hakkı batıldan ayıran doğru görüş ise vasat ümmetin üzerinde bulunduğu yoldur. Bu da Allah'ın, celâline yakışan Ona has bir şekilde Arşı üzerine istivâ ettiğidir. Allah Subhânehu her şeyi bilmekle, her şeye kadir olmakla, semî've basîr olmakla ve buna benzer sıfatlar ile nitelendirilirken, ilim ve kudret (ve diğer) sıfatları ile ilgili olarak yaratılmışların ilim ve kudreti için söz konusu olan arazın özelliklerini taşıdıklarını kabul etmek caiz (mümkün) olmadığı gibi, O Subhânehu'nun Arşı üzerinde olduğunu söylerken de bu, yaratılmış birisinin yaratılmış bir şey üzerinde oluşunun özellikleri ve gereklerini O'nun hakkında kabul etmeyi gerektirmez.

Şunu da bil ki, ne açık aklî hükümlerde, ne de sahih herhangi bir nakilde kesinlikle selefin izlediği yola muhalefet etmeyi gerektiren hiçbir şey yoktur."

Derim ki: Sahih nakli söz konusu edecek olursak, bu elinizde bulunan Hâfız Zehebî'nin kitabının *Muhtasar*'ının ele aldığı bir konudur. Bu eserde Kur'ânî ayetlerin, Nebevî hadislerin ve seleften gelen rivâyetlerin tamamının Allah-u Teâlâ'nın zatı ile Arşı üzerinde olup, yarattıklarından ayrı ve ilmiyle onlarla birlikte olduğu üzerinde ittifak ettiklerine adeta iman edercesine kesin bir kanaat sahibi olmanızı sağlayacaktır. Yüce Allah'ın izniyle bunun Rasûlullah *sallâhu aleyhi ve sellem*'den nasıl ki mütevatir olarak gelmişse kendilerine uyulan mezhep imamları ile onlara uyan ilk şahsiyetlerle, hicretin 6. asrının sonlarına kadar onlara uyup, onların izinden gidenlerin verdikleri bütün fetvalarının ve ifadelerinin de, Allah-u Teâlâ'nın Arşının, yarattıklarının ve her mekânın yukarısında oluşunu kabul

etmekte hepsinin ittifak üzere birleştiklerini göreceksiniz.[15] O halde bu husus geçmişlerin muhaddis, fakih, müfessir, lügatçi ve diğer önder ilim adamlarının üzerinde icmâ ve ittifak ettikleri bir konudur. Bu kimseleri isimleriyle ve bu hususta onlardan sabit görüşleri ile göreceksiniz. Öyle ki sayıları ikiyüze kadar ulaşmaktadır. Gerçekte ise bunlar yüzlerce kişiyi bulur ama bu, müellifin *-Allah ona rahmet etsin-* derleyip toparlama imkânını bulduğu miktardır.[16]

Hakka samimiyetle bağlı, ilim öğrenme peşinde olan bir kimse onların söylediklerini öğrenince, bunların dalâlet üzere ittifak etmelerinin imkânsız olduğuna kesinlikle kanaat getirir ve onlara muhalefet eden kimsenin ise dalâlet içerisinde olduğunu öğrenir. Müellifin *Sıfâtu Rabbi'l-Âlemîn* adlı eserinde değindiğimiz bu nakillerden az bir kısmını söz konusu ettikten sonra *(187, I-II)* şunları söylemektedir:

"Eğer önder ilim adamlarından sıfatların sabit oluşu hususunda söz söyleyen herkesin bütün söylediklerini zikredecek olursak, iş oldukça uzayıp gider. Muhalif kanaati savunan bir kimse, bunları te'vil etmeksizin sıfatları kabul etmek üzerinde icmâ olmuştur, şeklindeki sözlerini naklettiğimiz kimseler ile doğru yolu bulamıyor yahut bu naklinde onu tasdik etmiyorsa, o muhalif kimseye Allah hidayet vermesin. Allah'a yemin ederim ez-Zührî, Mekhûl, el-Evzâ'î, es-Sevrî, el-Leys b. Sa'd, Mâlik, İbn Uyeyne, İbnu'l-Mübârek, Muhammed b. el-Hasen, eş-Şafi'î, el-Humeydî, Ebû Ubeyd, Ahmed b. Hanbel, Ebû Îsâ et-Tirmizî, İbn Süreyc, İbn Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, Zekeriyyâ es-Sâcî, Ebu'l-Hasen el-Eş'arî gibi kimselerin görüşlerini reddeden yahut onlar gibi el-Hattabî, Ebû Bekir el-İsmâîlî, Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, Ebû Ahmed el-Assâl … (ve ileride gelecek daha başkalarının da adını vererek) Şeyh Abdülkâdir el-Cîlî gibi -her asırda imam olan- özün özü ve en seçkin kimselerin bu hususta icmâ' bulunduğuna dair kanaatlerinin benzerini kabul etmeyen kimselerde hayır yoktur."

Derim ki: Selîm, fıtrî akıl da bu imamların lehine ve onların ortaya koydukları kitap ve sünnetin nasları doğrultusunda tanıklık

---

15 Bu hususta bunun mütevatir olarak geldiğini Hâfız Zehebî *Sıfâtu Rabbi'l-Âlemîn* (*I, 175/b)'* de açıkça ifade etmektedir.

16 İbnu'l-Kayyim *rahimehullah*, *İctimâu'l-Cuyuşi'l-İslâmiyye* adlı eserinde daha başka bir grup ilim adamının da isimlerini vermektedir. Dilerseniz oraya da bakabilirsiniz.

etmektedir. Bunu da şöylece açıklayalım:

Allah-u Teâlâ ile birlikte Arş, Kürsî, semâ, arz gibi hiçbir varlık bulunmaksızın bunların hepsi yokken Allah'ın var olduğu hususunda müslümanların tümü arasında bir görüş ayrılığı söz konusu değildir. Daha sonra Yüce Allah -ileride İmrân b. Husayn'ın rivayet ettiği hadiste açıklanacağı üzere- diğer mahlûkatı yarattı.

Durum böyle olduğuna göre, şüphe edilmeyecek hususlardan birisi de şudur: Allah-u Teâlâ'nın yarattığı varlıkları O, ya kendi zatı içerisinde yaratmıştır, o takdirde bunlar O'nun içinde bulunurlar, O da onların içindedir (var eden ile var edilen iç içedir)!!! Bu ise hiçbir müslümanın söylemeyeceği türden bir küfürdür. Cehmiyye'nin görüşünün gereği bu olsa ve sözcülerinin söylediği: "Gözünle gördüğün her bir şey, işte o Allah'tır!!!" diyen aşırı mutasavvıflar böyle dese bile. Yüce Rabbimiz, zalimlerin söylediklerinden pek üstündür, pek münezzehtir, yücedir.

Durum böyle olduğuna göre Allah-u Teâlâ'nın yarattığı varlıklar O'ndan ayrıdır ve O'nunla iç içe karışmış değildir. O takdirde Yüce Allah ya yarattıklarının üstündedir yahut O'nun yarattıkları O'nun üstündedir. Bunun da batıl olduğu apaçık ortadadır. O halde geriye sadece Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın mahlûkatın üzerinde oluşu kalmaktadır. İşte istenen ve kitap ve sünnette, seleflerin sözlerinde ve onlardan sonra gelen uzmanlık alanları ve mezhepleri farklı olsa bile önder ilim adamlarının söyledikleri sözlerde kesin olarak sabit olan ve varılmak istenen sonuç da zaten budur. Nitekim Yüce Allah'ın izniyle bu hususu kitapta geniş açıklamaları ile göreceğiz.

İşte buradan Allah-u Teâlâ'nın mahlûkatı üstünde, Arşı üzerinde olmasını inkâr eden Cehmiyye'nin ve haleften onların görüşlerinden etkilenenlerin hepsinin ne kadar sapık olduğunu öğreniyoruz. Diğer taraftan bunlar iki kısma ayrılmışlardır:

Birincisi, Yüce Allah'ın yaratılmış her mekânda bulunduğunu kabul eden Cehmiyye'nin görüşüdür.[17] İmam Ahmed *rahimehullah*'ın

17 Bunu el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (s. 212)*'de kimi Mu'tezile'den nakletmiş ve biyografisinde göreceğimiz gibi *el-İbâne* adlı eserinde bu görüşten beri olduğunu belirtmiş, Yüce Allah'ın Arşı üzerinde istivâ ettiğini kesin bir dil ile ifade etmiştir. Bu ise yine biraz sonra göreceğimiz gibi ona müntesip olan tâbilerinin inancına muhalif bir itikattır.

bunlarla çok güzel bir şekilde mücadele etmiş, onların yanlışlıklarını açıkça ortaya koymuş ve *"er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye"* adlı eserinde şunları söylemiştir:

"Cehmiyye'den olan bir kimsenin Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın her yerde olduğunu ve bir mekânda bulunmayıp, diğer mekânda bulunabilmesinin söz konusu olmadığını ileri sürerken Allah hakkında yalan söylemiş olduğunu bilmek istiyorsan ona şunu söyle: Allah varken hiçbir şey yoktu, değil mi, dersen, o: Evet, öyledir diyecek. Bunun üzerine ona şöyle de: Peki, eşyayı yarattığı zaman kendi zatı içinde mi yarattı, yoksa kendi zatı dışında mı? Bu durumda o şu üç kanaatten birisini söyleyecektir:

a- Eğer Allah-u Teâlâ'nın yaratılmışları kendi zatı içerisinde yarattığını ileri sürecek olursa kâfir olur. Çünkü cinlerin, insanların, şeytanların, İblisin onun zatı içerisinde olduğunu iddia etmiş olur.

b- Eğer: O kendi zatı dışında onları yaratmıştır, sonra onların içine girmiştir diyecek olursa, ıssız ve pis her bir yere girdiğini iddia etmiş olmakla yine kâfir olur.

c- Şayet o, onları kendi zatı dışında yaratmış fakat sonradan onların içine de girmemiştir diyecek olursa, ileri bütün sürdüğü görüşlerinden vazgeçmiş demek olur. Bu da Ehl-i Sünnet'in görüşüdür."[18]

Diğer görüş ise Allah'ın uluvv (yukarıda oluş) vasfını kabul etmeyen bazı aşırıya kaçmış kimselerin görüşüdür:

"Allah yukarıda değildir, aşağıda değildir, sağda değildir, solda değildir, önde değildir, arkada değildir. Ne âlemin içindedir, ne âlemin dışındadır."!!! [19]

Aralarından felsefecilerden kimileri şunu da ekler:

"Ne âlem ile bitişiktir, ne âlemden ayrıdır."!!!

Derim ki: Böyle bir nefy -açıkça anlaşıldığı gibi- Allah'ın var olmadığı anlamına gelir. İşte mutlak ta'til ve en büyük inkâr da budur. Allah zalimlerin söylediklerinden çok çok yücedir. Allah'ı bu

---

18 *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (s. 76-80)*; Buna benzer bir açıklama Şeyh Abdülkerîm er-Rifâ'î *rahimehullah*'ın *el-Ma'rife* adlı risâlesinde de yer almaktadır.

19 el-Beycûrî'nin, *el-Cevhere Hâşiye*'sinde *(s. 58)* böyle denilmektedir. Ben böyle bir nefyi Cuma gününde minberin üzerinde müslümanlara âlemlerin Rabbine imanı öğreten hoca efendilerden birisinden dinlemiştim.

şekilde nitelendiren kimseye Mahmûd b. Sebûktekîn'in söylediği: Peki, var olduğunu kabul ettiğin bu nitelikteki rab ile hiç olmayan, yok olan arasındaki farkın ne olduğunu bize göster" şeklindeki sözleri ne kadar güzeldir! Bunu (İbn Teymiyye) *et-Tedmuriyye*'de *(s. 41)* zikretmektedir.

Bu iki batıl mezhebin biri -önceden açıklandığı gibi- Yüce Allah'ın Arşı üzerinde oluş sıfatını inkâr eden herkes için bağlayıcı surette kaçınılmaz olmaktadır.

Oldukça üzücü hususlardan birisi de bu iki anlayıştan birisinin bugün geneliyle, özeliyle bu topraklarda insanların dili üzerinde söyleneduran ve dile getirilen görüş olmasıdır. Yüce Allah'ın zikredildiği bir mecliste oturup da o mecliste oturanlardan birisinin hemen size şöyle demediği meclis çok az görülür: "Allah her mekânda vardır."!!? Bir diğeri ise: "Allah bütün varlıklarda vardır"!!! der. Eğer sen bu sözlerin batıl olduğunu söylemekte acele edecek olursan -çünkü bu sözler ile Yüce Allah'ın mahlûkatının içinde bulunması şeklinde ona nispeti caiz olmayan sözlerdir. Ayrıca Yüce Allah'ın Arşı üstünde oluş sıfatına muhalif manalar taşımaktadır.- hemen âlimlik taslayanlardan birisi de bu ifadelere "ilmi ile" ibaresini ekleyerek onları yorumlamaya çalışır. Sanki bu Allah'ın kitabından bir âyetmiş yahut Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in mutlaka te'vil edilmesi gerekli bir hadisi imiş gibi ortaya atılır. Bu zavallılar da -herhangi bir te'vil gerekmeksizin bu sözün açık ibarelerinin delil teşkil ettiği üzere- Mu'tezile'nin ve Cehmiyye'nin sözü ve akîdesi olduğunu da bilmezler. Onların "ilmi ile" sözünü ekleyerek bu kanaatleri te'vil ettiklerini işittiğiniz zaman bir hayır düşünürsünüz, fakat sizin bu zannınız çabucak yok oluverir. Çünkü kişinin imanını ve Allah-u Teâlâ'yı ne derece bildiğini yahut bunun aksini açıkça ortaya koyan, günahtan korunmuş peygamberden miras alınmış şu soruyu yönelttiğiniz zaman bu kanaatiniz hemen yok olur gider. Söz konusu bu soru ise Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in cariyeye: "Allah nerede?" diye sormasıdır. Cariye, semâdadır deyince, Allah Rasulü: "Bu cariyeye hürriyetini ver. Çünkü o bir müminedir" buyurmuştu. İşte sizler böyle bir soruyu avama da, havassa da yöneltecek olursanız, hemen böyle bir soruya tepki göstererek gözlerini fal taşı gibi açtıklarını görürsün yahut böyle bir sünneti bize Peygamber

sallallâhu aleyhi ve sellem'in göstermiş olduğunu bilmezlikten gelirler. Diğer taraftan bununla birlikte onların şaşırıp kaldıklarını, ne şekilde cevap vereceklerini de bilemediklerini görürsün. Sanki İslam şerîatı kitapta olsun, sünnette olsun bu hususa hiçbir şekilde açıklık getirmeye kalkışmamış gibi davranırlar. Halbuki her iki kaynakta da Yüce Allah'ın semâda oluşuna dair deliller çok sayıda ve mütevatir olarak gelmiştir. Bundan dolayı cariye sorulan soruya, semâdadır diye cevap verince, Allah Rasûlü de onun bir mümine olduğuna dair şahitlik etmiştir. Çünkü o cariye kitap ve sünnette olduğu bilinenlere uygun cevap vermişti. Allah Rasûlünün, iman ettiğine dair lehine şahitlik etmediği kimselerin vay haline! Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in imana delil kabul ettiği hususu kabul etmek istemeyen hatta inkâr eden kimselerin vay haline!

Bu ise Allah'a yemin ederim, müslümanlara akîdelerinden sapmak noktasında gelen en büyük bir musibettir. Onlardan herhangi bir kimse kendisine ibadet edip, secde ettiği Rabbinin nerede olduğunu bilemiyor. Mahlûkatının üstünde mi yoksa altında mı?! Hatta mahlûkatın dışında ya da içinde mi olduğunu dahi bilmemektedir! Öyle ki, ilim ehlinden mütekaddimûndan birisinin söylediği: "Bunlar mabudlarını kaybetmişlerdir!" sözü dahi onlar hakkında gerçeği yansıtır hale gelmiştir. Bununla birlikte onlar "yukarıda değildir, aşağıda değildir…!!?" diyerek O'nun yokluğu hükmüne varan o kimseler kadar sapıklıkta ileri gitmemişlerdir. Böyle diyenler hakkında bazılarının söylediği: "Sıfatları ta'til eden, olmayan bir şeye ibadet ederken, Mücessime'den olan bir kimse de bir puta ibadet etmektedir" sözü gerçeğin ta kendisini ifade eder. Bu sözü söyleyen kişi bunlarla sıfatları kabul etmeyen Muattıla, Cehmiyye ile Allah'ı temsil eden Mücessime'ye işaret etmektedir. Bunlar sıfatları tecsim ve teşbih ile birlikte kabul ederler. Hak ise önceden de geçtiği gibi ikisi arasındaki vasat yoldur.

Bu mesele oldukça belirleyici ve son derece önemli olup, hakkında bir taraftan Ehl-i Sünnet ile Cehmiyye arasında, diğer taraftan Mu'tezile ve sıfatları nefyeden diğerleri arasındaki aşırı görüş ayrılıklarından ötürü İbnu'l-Kayyim *rahimehullah* *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye* adlı eserinde *(s. 96)* şunları söylemek durumunda kalmıştı:

"Hatta hadis ehli ile Cehmiyye arasındaki savaş, küfür askerleri

ile İslam'ın askerleri arasındaki savaştan daha büyüktür."

Derim ki: Bütün bunlarla birlikte günümüzde İslam davetçilerinin çoğunluğunun bu meseleye ve buna benzer itikadın diğer meselelerine herhangi bir ağırlık vermediklerini, onlara aldırış etmediklerini görüyoruz. Bundan dolayı ne onların konferanslarında, ne de -kamuya açık olanları bir tarafa- özel oturumlarında bu hususlardan söz edildiğini görüyoruz. Davet ettikleri kimselerin mücmel bir imana sahip olmalarıyla yetinmektedirler. Nitekim *"Bâtınu'l-İsm"* adlı risâlesinin mukaddimesinde birbirine sırtını dönmüş müslümanlara kendi kanaatine göre ilacın ne olduğunu anlatırken şu sözleri söyleyen Doktor'a bakınız:

"Ben şuna inanıyorum: Hepimiz hiçbir ortağı bulunmayan bir ve tek ilâh olarak Allah'a iman ediyoruz. Hayır, yalnız O'nun elindedir, mülk yalnız O'nun elindedir ve O her şeye güç yetirendir."

Evet, biz Allah'a iman eden kimseleriz… ama müminlerin imanı arasında alabildiğine farklılıklar vardır. Konumuzu teşkil eden uluvv sıfatı bunun en açık bir örneğidir. Herhangi bir teşbih ve ta'til söz konusu olmaksızın bunu isbat ve kabul eden selefin izlediği yol üzere bu sıfata inanıyorsa, bu risaleyi kendileri için yazmış olduğu insanlar bu inanç noktasında onunla aynı kanaati paylaşmıyorlar. Eğer kendisi sahip oldukları inançlarını paylaşmıyor ise, Yüce Allah'ın teşrî buyurup, açıkladığı şekle göre olmayan bu imanın faydası ne olacaktır? İşte bu gerçeğe İmam Ebû Muhammed el-Cüveynî daha önceden sözünü ettiğimiz *"el-İstivâ ve'l-Fevkıyye"* adlı risalesinin mukaddimesinde Allah-u Teâlâ'nın semî', basar, kelam, iki el, iki kabza gibi bazı sıfatlarını söz konusu ettikten sonra şunları söylemektedir: "Arşı üzerine istivâ etti. Mahlûkatından ayrıdır. Onların gizli saklı hiçbir şeyleri O'na gizli değildir. İlmi onları çepeçevre kuşatıcıdır, görmesi onların her şeylerine nüfûz eder. Zatında ve sıfatlarında mahlûkatından hiçbir şey O'na benzemez. Var ettiği varlıkların azalarından hiçbirisi O'na misal olarak gösterilemez. Allah'ın sıfatları celâl ve azametine layık sıfatlardır. Kanaatler bu sıfatların keyfiyetini tahayyül edemez, gözler dünyada bunları göremez. Biz bunların hakikatlerine ve sabit olduklarına iman ederiz. Yüce Rabbimizin bu sıfatlara sahip olduğuna inanır ve te'vilcilerin bunları te'villerini kabul etmeyiz. İnkârcıların ta'tilini, müşebbihe-

nin temsilini de kabul etmeyiz. Yaratanların en güzeli olan Allah yücedir, mübarektir.

İşte biz bu Rabbe iman ederiz. Yalnız O'na ibadet eder ve yalnız O'nun için namaz kılar, O'na secde ederiz. Her kim ibadetinde bu nitelikleri taşımayan bir ilâha yönelecek olursa, şüphesiz ki O Allah'tan başkasına ibadet eder ve O'nun ibadet ettiği bu başka varlık da hiçbir şekilde ilâh değildir."

İmam Cüveynî *rahimehullah* bu sözleri söyleyip, sıfatları kabul etmeyenler hakkında bu adaletli hükmü verirken bunu selefin imamlarından almıştır.[20]

İleride Abdullah b. el-Mübârek'in biyografisinde Cehmiyyeciler hakkında söylediği: "Onlar senin semâda bulunan ilâhının hiçbir şey olmadığını ileri sürüyorlar"!!! sözü, Abbâd b. el-Avvâm'ın biyografisinde: "Onların sözleri, sonunda: Semâda hiçbir şey yoktur"!!! demeye kadar varır. Görüşüme göre onlarla evlenilmez ve onlarla mirasçı olunmaz" sözleri ve Abdurrahmân b. Mehdî'nin, Vehb b. Cerîr'in, el-Ka'nebî'nin, Ebû Ma'mer el-Katî'î'nin ve daha başka imamların biyografilerinde buna yakın ifadeler gelecektir ama onlar hiçbir zaman Cehmiyye görüşüne sahip olduğu için bu noktaya kadar gelmedikçe kimsenin hakkında -ileride İmam İbn Cerîr et-Taberî'nin biyografisinde görüleceği gibi- küfür hükmünü vermezler.

Bundan dolayı bugün ben selef akîdesi ile Muhammedî yol dışında İslam ile ilgili her şey hakkında yazan İslamcı yazarlara -birazı dışında- ileri derecede sitemkârım. Özellikle de bunlar arasından yeni yetişmekte olan nesli İslam'a yönlendirmeyi ve İslamî terbiye ile eğitip, İslam kültürü ile mücehhez kılmayı üstlenen kimseleri kastediyorum. Çünkü onlar kesinlikle müslümanların alabildiğine ihtilafa düşmüş oldukları İslam'a dair anlayışlarını birleştirme uğrunda çalışmamaktadırlar. Onların bazı gafillerinin yahut gafil gibi davrananların sandıkları gibi, müslümanlar arasındaki görüş ayrılıkları esası ilgilendirmeyen yalnızca fer'î konularda değildir. Bu konuda örnekler pek çoktur. Fırkalara dair eserleri inceleyen yahut

20 İşte Şeyh Abdülkerîm er-Rufâ'î *rahimehullah*'ın *el-Ma'rife* risâlesinde *(s. 12)* gelen ifadelerin anlamı da budur: "Her kim Hıristiyanların teslise, putperestlerin tecsime inandıkları gibi ve buna benzer batıl diğer itikatlarda olduğu gibi vakıaya uygun olmayan bir inanca sahip olursa, o müslümanların icmâı ile kafirdir."

günümüzde müslümanların düşüncelerini bilen bir kimsenin bildiği üzere bunun örnekleri pek çoktur. Şu an için örnek olarak bize üzerinde durarak incelemekte olduğumuz konu yeterlidir. Gelin görün ki, bu konu Allah'ın yarattıklarının üzerinde oluşu meselesidir bizler selefe uyarak buna kat'i ve kesin olarak inanırken, bizden başkaları bunu inkâr etmekte yahut bu konuda halefe uyarak şüphe etmektedir. Şüphe ise, buna kesin olarak iman etmeye aykırıdır. Bununla birlikte hepimiz de Allah'a iman ediyoruz… Sözü geçen Doktor'un söylediği gibi! Peki, hangimiz gerçek mümindir? Cevap ise her tâife tarafından bilinmektedir! Her ne kadar konumuz bu olmasa bile, asıl amacımız sadece fer'î meseleler ile ilgili bu hurafeyi çürütmektir; müslüman gencin kültürünü oluştururken, usûlü ile fer'î konuları ile dini hakkındaki bilgileri ona kitap ve sünnet ışığında sâlih selefin yoluna uygun olarak kazandırmaktır.

On sene kadar öncesinde Medîne-i Münevvere'de benimle, meclisin başköşelerinde oturmayı ve bu meclislerde tek başına konuşmayı seven hatip ve vâizlerden birisi arasında geçmiş olan bir tartışmayı hayatta kaldığım sürece unutmayacağım. Benim gibi selefî ilim talebelerinin bulunduğu seçkin bir topluluk ile bir arada bulunduğumuz güzel bir gece sohbetinde iken, bu vâiz ve hatip zat bulunduğumuz yere girdi. Ev sahibinin ona, hoş geldin deyip, karşılamak için kalkması dışında oturanlardan kimse onun için ayağa kalkmadı. Hoca efendi oturanların hepsiyle sağdakilerden başlayarak teker teker tokalaştı. Bu hali hoşuma gitti. Nihayet benim yanıma kadar geldi. Oradakilerin arasında en sonlarındaki kişi ben idim ama ben onun yüzünde kendisine ayağa kalkmadıkları için hoşnut olmadığının belirtilerini gördüm ve okudum. Bu sebeple ona latifede bulunmak istedim. Böylelikle bu halin, üzerindeki etkisini hafifletmeye çalıştım. Bundan dolayı o benimle tokalaşırken yumuşak bir üslupla ona şu sözlerle latifede bulundum: Sayın üstad! Ayağa kalkmadığımız halde sen bizim için çok değerlisin. Nitekim Şam'da (Suriye'de) benzeri bir durumda böyle derler. Yüzünde kızgınlığın belirtileri okunduğu halde otururken şu anlamdaki ifadelerle bana cevap verdi: İçeri giren kimseye ikramda bulunmak ve ona tazim etmek amacı ile ayağa kalkmanın sünnette hiçbir yeri olmadığında şüphe yoktur. Bu hususta ben de sana muvafakat ediyorum ama biz-

ler her yandan fitnelerin müslümanları kuşatmış olduğu bir zamandayız. Bu fitneler özü itibariyle imanı ve akîdeyi de etkilemektedir, dedikten sonra bunu uzun uzadıya açıklamaya koyuldu, inkârcıları, komünistleri, milliyetçileri ve bunların dışındaki diğer kâfirleri söz konusu etti. İşte bunlarla savaşmak ve onların müslümanlar için teşkil ettikleri tehlikeyi bertaraf etmek için bugün hepimizin birlik olmamız ve ayağa kalkmak, tevessül ve buna benzer ihtilâflı hususlar hakkında araştırmayı ve tartışmayı terk etmemiz gerekir, diye sözlerini bağladı.

Bunun üzerine ben de dedim ki: İzninizle sayın hoca efendi, her bir konunun kendisine göre söylenecek sözleri vardır. Bizler şu anda seninle birlikte böyle bir kardeşlik havası içerisinde gece sohbetinde bulunuyoruz. Bu gecede özel bir konuyu araştırmak için bir araya gelmediğimiz gibi, komünistlere ve diğerlerine karşı cevap vermek gibi önemli bir takım sorunları çözmek için bir plan ortaya koymak için de bir araya gelmedik. Sen ise henüz daha oturmadın. Diğer taraftan ihtilaflı konularda mutlak olarak araştırma yapmayı terk etmeyi kastettiğini de zannetmiyorum. Çünkü görüş ayrılıkları itikadi meseleleri dahi kapsamaktadır. Hatta lâ ilâhe illallah şehâdetinin anlamını dahi kapsamına almaktadır. Sen de biliyorsun ki bugün hoca efendilerin birçoğu Yüce Allah'tan başkasından yardım istemeyi caiz görmektedir. Ölülerden bir takım isteklerde bulunmayı caiz görmektedir. Bu ise hepimize göre -böylelikle onun da bu meselede bizimle aynı kanaati paylaştığına işaret etmek istemiştim- tevhide dair şehâdetin anlamına aykırıdır. Şimdi bu mesele hakkında görüş ayrılığının bulunduğunu gerekçe göstererek şehâdet kelimesinin anlamının sağlıklı bir şekilde ortaya konulması için araştırma yapmamamızı mı bizden istiyorsun?

O şu cevabı verdi: Evet, safları birleştirmek, söz birliğini gerçekleştirmek ve böylelikle en büyük tehlike olan inkârı… ve benzeri tehlikeleri bertaraf etmek için geçici olarak bunun dahi terk edilmesi gerekir…!

Ben: Peki, eğer tevhid temeli ve Allah'a ortak koşmamak esası üzerinde yükselmeyecek olursa, gerçekleşse dahi böyle bir birleşmenin, bir araya gelmenin faydası ne olacaktır? Halbuki sen de biliyorsun ki Araplar cahiliye döneminde yaratıcı olarak Yüce Allah'a iman ediyorlardı. Ama onlar O'nun hak ilâh oluşunu da inkâr ediyorlardı.

"Şüphe yok ki onlara Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur denilince, büyüklük taslıyorlardı." Onların bu şekildeki imanlarının onlara hiçbir faydası olmadı ve Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in onlara karşı savaşmasından da onları kurtarmadı deyince, şunları söyledi: Bizler bugün lâ ilâhe illallah sözü altında insanları toplamakla yetinelim. Ben: Hatalı bir anlayış ile dahi olsa öyle mi, deyince o, öyle olsa dahi, dedi.

Diyorum ki: İşte bu tartışma gerçekte bize günümüzdeki müslüman davetçilerin birçoğunun vakıasını ve onların, müslümanların dînî anlayışları hususundaki ayrılıkları karşısında takındıkları olumsuz tavırlarının gerçek mahiyetini ortaya koymaktadır. Onlar kendilerine müntesip olan herkesi sahip olduğu fikir ve görüşleri üzere bırakmaktadır. İlim ile ve kitap ve sünnetten delil ile fikir ve görüşlerini birleştirmeye, bu görüşlerin hatalı olanlarını düzeltmeye götürmemektedir. Çabalarının büyük yoğunluğu onları İslâm ahlâkına yönlendirmeye yöneliktir. Onların dışında başka bir grubun ise kendilerine uyan kimseleri politika, ekonomi ve buna benzer günümüz yazarlarının birçoğunun etrafında dönüp dolaştıkları benzeri konularda kültürlerini arttırmaktan başka bir şeyle uğraşmamaktadırlar. Hatta aralarında namazı doğru dürüst kılmayanların bulunduğunu da görüyoruz. Bununla birlikte hepsi de bir İslam toplumunu ortaya çıkarmak ve İslâmî bir yönetimi gerçekleştirmek için çalışıyorlar. Böyle bir şeyi bu halde gerçekleştirmek, uzak mı uzaktır. Böyle bir toplumun kurulması ancak ona davet edenlerin Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in Allah'a davete başladığı şekilde başlayıp, bunu Allah'ın kitabında geldiği ve Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in beyan edip açıkladığı şekilde sürdürmeleri halinde gerçekleşebilir.

Açıkça bilinen hususlardan birisi de şudur: Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e hadis adı altında atfedilen uydurmalarla, te'vil adı altında Kur'ân tefsirine hak olmayan şeyleri sokuşturmak suretiyle bu davet'in içerisine kendisinden olmayan şeyler girdikten sonra böyle bir daveti ayakta tutmak ve gerçekleştirmek imkânsızdır. O halde bu iki kaynağa karışmış yabancı etkenleri tasfiye etmek için ilmî ve ciddi bir gayretin ortaya konulması kaçınılmaz bir şeydir. Böylelikle aralarında sünnete müntesip olanlar da dâhil, İslâmî fırkalar arasında yaygın bulunan çeşitli fikir, görüş ve inanışlardan İslâmın arındırıl-

ması imkânını bulabiliriz. Yabancı etkenlerden arındırma şeklindeki bu sağlıklı temel üzerinde yükselmeyen her bir davetin, Allah'ın ebedî dinine yakışan başarıyı gerçekleştiremeyeceğine inanıyorum.

İşte son zamanlarda bazı İslam davetçileri bu hususa dikkat etmiştir. İşte pek büyük üstad Seyyid Kutub *rahimehullah* önce *"Eşsiz bir Kur'ân nesli"* başlığı altında bu davetin bütün İslam tarihinde hatta bütün insanlık tarihinde eşsiz bir nesil ortaya çıkardığını ve daha sonra ikinci bir defa bu tarzda böyle bir nesli ortaya çıkarmadığını ortaya koyduktan sonra bu davetin Kur'ân'ının hala ortada olmasına, Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in hadislerinin, onun amelî hidayet yolunun ve şerefli sîretinin o ilk neslin eli altında olduğu gibi, elimizin altında hala bulunması ile birlikte, Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in şahsının dışında her şey ortada olmakla birlikte bunun niçin böyle olduğunu sormakta ve buna şöylece cevap vermektedir:

"Eğer Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in şahsı, davetin ayakta durması ve sonuçlarını vermesi açısından kaçınılmaz olsaydı, Yüce Allah bu daveti bütün insanlara yönelik bir davet kılmaz ve onu son risalet yapmaz, bu yeryüzünde kıyamete kadar insanların bütün işlerini ona havale etmezdi."

Daha sonra bu mucizenin tekrarlanmayışının sebebini incelerken sonradan ortaya çıkan birçok etkenin bunun nedeni olduğunu tespit etti. Bunların en önemlisi ise bizim kaynağın tabiatındaki farklılık şeklinde işaret ettiğimiz husus olduğuna değinerek şunları eklemektedir: "Sözünü ettiğimiz neslin içip beslendiği ilk kaynak, Kur'ân kaynağı idi. Yalnızca Kur'ân'dı. Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in hadisi ve onun hidayet önderliği ancak bu kaynağın etkilerinden bir etki idi. Çünkü Âişe *radiyallâhu anhâ*'ya Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in ahlâkına dair soru sorulunca, o: Ahlâkı Kur'ân idi, diye cevap vermiştir.[21]

O halde onların içip beslendikleri, kendisiyle şekillendikleri ve eğitimini alarak ortaya çıktıkları kaynak, yalnızca Kur'ân-ı Kerîm idi. Bunun böyle olması o gün için insanlığın dindar olmayışından, kültürsüz, ilimsiz, telif edilmiş eserlerinin bulunmayışından, incelemelerinin olmayışından ileri gelmiyordu, asla! Ortada Roma uy-

---

21 Hadisi Müslim, Ebû Davud ve başkaları rivayet etmiştir.

garlığı, Roma kültürü eserleri, Avrupa'nın hâlâ kendisine göre yahut onun uzantılarına göre yaşamaya devam ettiği Roma kanunları vardı. Aynı şekilde yine ortada Grek uygarlığının artıkları, mantığı, felsefesi ve sanatı da vardı -ve bu hala günümüze kadar batı düşünüşünün kaynağıdır-. Diğer taraftan Pers uygarlığı, sanatı, şiiri, efsaneleri, inançları ve aynı şekilde yönetim düzen ve kurumları da vardı. Uzak, yakın daha başka uygarlıklar da vardı. Hint uygarlığı, Çin uygarlığı… ve bu gibi uygarlıklar. Roma ve Pers uygarlıkları ise Arapların adasını kuzeyinden ve güneyinden kuşatmış bulunuyordu. Aynı şekilde Yahudilik ve Hıristiyanlık da yarım adanın ta kalbinde yaşıyordu. O halde o neslin oluşumu döneminde yalnızca Allah'ın kitabından kaynaklanmasına sebep teşkil eden uluslararası uygarlıkların ve evrensel kültürlerin bulunmayışı değildi… Aksine bu belli bir planın ve amaçlanmış bir metodun bir sonucu idi. İşte Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in Ömer b. el-Hattâb *radiyallâhu anh*'ın elinde Tevrat'tan bir sahîfe görünce söylediği: "Gerçek şu ki, Allah'a yemin ederim, eğer Mûsâ aramızda hayatta olsaydı, onun için dahi bana uymaktan başka bir iş yapması helal olmazdı" buyurması ve onun bu işe kızması, bu maksadı açıkça göstermektedir.[22]

Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* Kur'ân-ı Kerîm'in ihtiva ettiği yöntemin dışında başka herhangi bir etkenden uzak, kalbi halis, aklı halis, düşünüşü halis, şuuru halis, oluşumu halis bir nesil ortaya çıkarmak istiyordu.

İşte o nesil bundan dolayı o zaman yalnızca bu kaynaktan beslendi. Bunun sonucunda da tarihte o eşsiz rolünü oynadı. Sonra ne oldu?

Kaynaklar karıştı. Daha sonra gelen nesiller bu ilk neslin beslendiği kaynağa Grek felsefesini, Grek mantığını, Perslerin efsane ve düşüncelerini Yahudilerin İsrailiyatını, Hıristiyanların lâhutunu (teolojisini) ve bunun dışında uygarlıkların ve kültürlerin tortularını karıştırdı. Bütün bunlar Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine, kelam ilmine karıştığı gibi fıkıha da, usul ilmine de karıştı. İşte bu başka şeylerin karıştığı şâibeli kaynaktan beslenen o nesiller, sözünü ettiğimiz ilk

22 Derim ki: Bu hasen bir hadis olup, Dârimî, Ahmed ve başkaları bu hadisi rivayet etmiştir, ben de *İrvâu'l-Ğalîl fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Menâri's-Sebîl* (*1589)*'da tahricini yapmış bulunuyorum.

nesilden sonra ortaya çıktı ve bunun sonucunda da o ilk nesil ebediyen tekrarlanmadı."

Daha sonra kendisi *-Allah ona rahmet etsin-*, iki diğer etkeni daha söz konusu edip *(s. 17)*'de şunları söylemektedir:

"Bugün biz, İslâm'ın doğuşu çağındaki cahiliyeyi andıran bir cahiliye içindeyiz. Hatta bu cahiliye öncekinden de karanlıktır. Etrafımızdaki her bir şey cahiliyedir… İnsanların tasavvurları, akîdeleri, adetleri, gelenekleri, kültürel kaynakları, sanatları, edebiyatları, şerîatları, yasaları hatta bizim İslam kültürü diye sandığımız, İslamî kaynak diye kabul ettiğimiz İslam felsefesi ve İslamî düşünüş diye nitelendirdiğimiz her bir şey… aynı şekilde bu cahiliyenin bir ürünüdür.

Bundan dolayı İslam'ın değerleri ruhlarımızda dosdoğru yer etmiyor. İslami düşünüş akıllarımızda netleşmiyor. Aramızda İslam'ın ilk defa ortaya çıkarmış olduğu o tarzda insanlardan oluşmuş pek büyük bir nesil yetişmiyor.

O halde İslâmî hareket yöntemi içerisinde çocukluk ve oluşum döneminde içinde yaşamakta olduğumuz ve kendisinden beslendiğimiz cahilî bütün etkenlerden soyutlanmamız kaçınılmaz bir şeydir. Her şeyden önce o yiğitlerin kendisinden beslendiği o katıksız kaynağa dönmemiz zorunludur. Başka hiçbir şeyin karışmadığı, hiçbir şaibesi bulunmayan o sapasağlam kaynağa dönmeliyiz. Ona dönüp bütün varlık âleminin hakikatini ve insan varlığının hakikatini bu iki varlık arasındaki ilişkileri ile kâmil ve hak varlık olan Allah Subhânehu'nun varlığı arasındaki ilişkilerimizi, bu ilişkilerin hakikatini ondan kaynaklanarak ortaya koymalıyız… Böylelikle bizler hayat tasavvurumuzu, değerlerimizi, ahlakımızı, yönetim, siyaset, ekonomik alanda ve hayatın ayakta durmasını sağlayan her hususta kavramlarımızı ondan almalıyız.

Diğer taraftan bizler kendi özümüz itibariyle cahili toplumun ve câhilî tasavvurların, câhilî gelenek ve göreneklerin ve câhilî önderliğin baskısından kurtulmak zorundayız… Bizim görevimiz ne bu câhilî toplumun vakıası ile barışmaktır, ne de bu cahili vakıaya kalpten bağlanıp dost olmaktır. Çünkü bu niteliği ile yani cahilî niteliği ile bu toplum ile barışmamız imkânsız bir şeydir. Bizim görevimiz sonunda bu toplumu da değiştirebilmek için, öncelikle değiştirmeye

kendi öz nefislerimizden başlamaktır.

Bu alanda birçok zorluklarla, meşakkatlerle karşılaşacağız. Bize oldukça ağır fedakârlıklarda bulunmamız dayatılacaktır ama bizler için Allah'ın öngördüğü ve ilk nesle, câhilî düzene karşı zafer veren o ilâhî metodu/menheci izlemekten başka seçenek yoktur."

İşte bundan dolayı İslam davası için çalışanların hep birlikte İslam'a muhalif ve câhilî olan her şeyden kurtulmaya çalışmak için yardımlaşmaları kaçınılmazdır. Kitaba ve sünnete dönmedikçe de buna yol bulmak imkânsızdır. Nitekim Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* buna işaret etmektedir: "Ben aranızda iki şey bırakıyorum. Onlara sımsıkı sarıldığınız sürece asla sapıtmayacaksınız: Allah'ın kitabı ve benim sünnetimi. Her ikisi Havzın yanında yanıma gelecekleri zamana kadar birbirlerinden asla ayrılmayacaklardır." İşte İslam davasını güdenler bunu yapacak olurlarsa, İslam toplumunun var olabilmesi için temel esası koymuş olurlar. O olmaksızın onların ayakta durmaları yahut onların bir İslam devletlerinin ortaya çıkması imkânsızdır.

Ben nefsî bazı hastalıkları tedavi etmek için eser yazan kimi yazar ve doktorların yaptıklarına oldukça hayret ediyorum. *"Bâtınu'l-İsmi'l-Hatari'l-Ekber fî Hayâti'l-Müslimîn"* adlı eserin müellifi gibi! O bununla yetinmeyerek müslümanları çepeçevre kuşatan gerçek tehlike ile ilgili pek büyük bir bilgisizliği açıkça ortaya koymaktan da geri kalmıyor. Bu ise üstad Seyyid Kutub *rahimehullah*'ın az önceki sözlerinde işaret ettiği husustur.

Ancak değindiğimiz Doktor bu gerçeği beğenmediği için bunu ve bunu hatırlatanı üstü kapalı ayıplamaya kalkışıyor, sözü geçen eserinde *(s. 85)* şu başlık altında göndermede bulunuyor: "Problemimiz ahlakîdir, fikrî değildir."! Sonra şöyle diyor :

"Sözünü ettiğimiz bütün bu hususların anlamı şudur: Bizler ahlak ve vicdan ile alakalı bir problemin sıkıntısını çekiyoruz. Bu problemimizin kanaat ya da düşünce ile herhangi bir ilgisi yoktur."!

Evet, böyle diyor. Sonra toplumun problemini fark etmekle birlikte kendisini müslümanların hayatında en büyük tehlike adını verdiği hususa dikkat etmekle birlikte bunu bizzat kendisinin risalesinde (eserinde) sözünü ettiği yollarla tedavi edecek yerde, fikrî

bir takım araştırmaları çoğaltarak tedavi etmeye kalkışmalarına hayret ettiğini ortaya koyuyor… Daha sonra merhum Seyyid Kutub'un sözlerine işaret ederek şöyle demektedir:

"Câhilî toplumu geniş geniş açıklamamızın yahut İslam düşmanlarının ve düşünce istilâsının önderi olan kimselerin izlediği düşmanca saldırı planlarını açığa çıkarmakta maharet sahibi olmamızın yahut İslam düşüncesinin ve İslam davasının fikrî yöntemini daha ileri derecede ortaya koymaya gayret göstermemizin faydası ne olabilir ki? Çünkü müslümanların karşı karşıya kaldıkları belâ, bütün bu hususlar ile ilgili bilgisizlikten ileri gelmiyor. Aksine o, onların nefislerinde sapasağlam yerleşmiş, o şifa bulmaz hastalıktır."!

"Artık bugünden sonra müslümanların bu gibi fikrî incelemeleri daha da artırmaya ihtiyaçları yoktur. Çünkü müslümanların kültürlerinin farklılığına rağmen artık onlar bütün bu alanlarda kendilerini gerekli şekilde koruyabilecek kadar bir şuura sahip hale gelmiş bulunuyorlar. Eğer mesele yalnızca uyanıklığa ve şuura bağlı olsaydı bu yeterdi.

Artık bugünden sonra onların uygulamaya itecek muazzam bir güce ihtiyaçları vardır. Uygulama işinin düşüncenin yahut yalnızca aklın eline bırakılması ise doğruluktan oldukça uzak bir tutumdur.

Onların gerek duydukları muazzam güç, ancak ahlâkî güçtür."

İşte bu bilgiç Doktor böyle diyor. Onun sözlerindeki kelime oyunları ve hataları açıklamak için bu sahifeler yetmez. Çünkü İslam davası peşinde olan hiçbir kimse -ifadeleriyle anlatmak istediğinin aksine olarak- problemi çözmek için yalnızca şuur ve düşüncenin yeterli olacağını düşünemez. Ama Doktor'un varlığını kabul etmediği problem, ahlaki gücün de esasını teşkil eder. Bu ise doğru iman ve tevhid, doğru akîdedir. Bundan dolayı nebîler ve rasûller *-salât ve selâm hepsinin üzerine olsun-* ile onlara uyan kimselerin davalarında ilk başlangıç noktaları azîz ve celîl olan Allah'ı tevhid etme daveti olmuştur. Onlar her şeyden önce ne ahlaki problemleri, ne ekonomik problemleri, ne de bunun dışında günümüzde birçok yazarın -temel problemden gafil kalmakla birlikte- tedavi etmekte oldukça teknik ayrıntıları dahi ortaya koyabildikleri daha başka problemler değildir. Asıl problem, günümüz müslümanlarının ve öncekilerin sahih

akîdeden çokça sapmış olmalarıdır. Tevhid eserleri adını verdikleri kelam eserlerinin ise bu konuda pek büyük bir payı vardır.

Ben bu bilgiç Doktor'a sadece bir soru soruyorum: Bir kimsenin yahut birden çok kimselerin bir topluluğun yahut bir ümmetin şayet akîdeleri sahih değil ise, bugün için gerek duydukları o muazzam güç dediğimiz ahlak gücü ile ileriye bir adım atmaları mümkün müdür? Eğer bunun mümkün olmayacağını söyleyerek cevap verecek olursa, biz şunu da sorarız: Acaba kendisinin bildiği selef döneminde olduğu şekilde hala akîdeleri sahih olarak devam eden müslüman bir ümmet var mıdır? Özellikle aralarında sıfatları kabul etmeyen Mu'tezile akîdesi, Cebriyecilerin, -bugün müslümanlar arasında bulunan ve özellikle topraklarımızda var olan ve- "müslümanların kitabı, sünneti ve bu iki kaynağı anlamaya yardımcı olan ilimleri öğrenmelerine ihtiyaçları yoktur. Bu konuda yalnızca Allah takvası yeterlidir" deyip, bunun için de Kur'ân-ı Kerîm'de -eğer bilselerdi- aleyhlerine delil teşkil edecek buyrukları delil gösteren aşırı mutasavvıflar varken, buna rağmen böyle bir şeyi söyleyebilir mi? Bunlar, -mesela- Yüce Allah'ın: *"Allah'a karşı takvalı olun ve Allah size öğretiyor"* gibi buyrukları lehlerine delil gösterirler. Buna dayanarak da peygamberler ve rasûller için sabit olan, özellikle efendimiz Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem* için sabit olan şerîatin tespit ettiği şefaat gibi, Îsâ'nın nüzûlü, Deccâl'in ortaya çıkması ve bunun dışında daha pek çok şer'î hakikati inkâr ederler. Mısır'da ve Hindistan'da Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmek için Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in hadislerini, ashâbın, tabiînin ve müctehit imamların görüşlerinden gerekli desteği almadan Kur'ân'ı tefsir etmeye kalkışan ve "Kur'âniyyûn" diye adlandırılan kimseler vardır. Hatta bunlar Arapça ile ilgili ilmî kurallara dahi bağlı kalmaksızın bunu yapıyorlar.

Şayet Doktor, bugün müslümanların akîdesinin selef döneminde olduğu gibi devam ediyor, şeklinde sorumuza cevap verecek olursa, biz de ona şunu sorarız: Sözünü ettiğimiz bu inançlar bugün özellikle onun ülkesinde bulunmaktadır. Eğer hakkında zannettiğimiz şekilde olumlu cevap verecek olursa, daha önce kaydettiğimiz şu sözleri söyleme cesaretini nasıl gösterebilir: "Artık müslümanların bu fikrî incelemeleri daha da arttırmaya ihtiyaçları kalmamıştır. Gü-

nümüzde müslümanlar kültürlerinin farklılığına rağmen artık bu hususlarda kendilerini yeteri kadar koruyabilecek şekilde şuurlanmış ve bağışıklığı elde etmiş bulunuyorlar."!?

Eğer hakkı kabul etmez, inkâr eder ve bu bakımdan müslümanlarda hayrın ve bereketin var olduğunu tekrarlamaya dönecek olursa, o takdirde onu muhatap almaya gerek kalmaz. Çünkü o takdirde durum şâirin şu beyitinde söylediği bir hal almış olur:

Zihinlerde artık hiçbir şey doğru olarak anlaşılmaz olur.

Gündüzü ispatlamak için bir delile gerek duyulursa.

Son olarak bu Sayın Doktor'a bir soru daha yöneltmem kaçınılmazdır. Bu soru Allah'ın izniyle onun bu hatalı başlığı kullanmasının yanlışlığını açığa çıkartacaktır. -Eğer bu ana kadar bu hatasının farkına varmamış ise.-

Biz sana Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in cariyeye sorduğu soruyu soruyoruz: Allah nerededir? Evet, bizim iman ettiğimiz ve Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in de cariyenin imanına delil kabul ettiği cevap olan "semâdadır" diye cevap verecek olup, selefin anladığı şekilde Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın Arşı üzerinde olduğu şeklinde anlayacak olursan hakkı isabet ettirmiş olursun ve fikirlerle, itikat ile ilgisi bulunan -ahlâkla alakası olmayan- bu meselede bizimle aynı kanaati paylaşmış olursun; fakat aynı zamanda sen hoca efendilere, üstadlara, kendilerinden şerîati öğrendiğin Doktor ünvanlıları dahil müslümanların büyük çoğunluğuna muhalefet etmiş oluyorsun. Çünkü onlar senin bu doğru cevabı vermelerine muvafakat etmeyeceklerdir. Kevserî ile Ebû Zehra'nın durumu ile ilgili söylediklerimiz uzakta kalmış değildir.

Eğer sen Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in bizim için sünnet olarak tespit ettiği bu soruyu yöneltmeye karşı çıkıp, buna olumlu bir cevap vermeyi kabul etmezsen yahut Mu'tezile'nin cevabı olan: Allah her mekânda vardır diyecek olursan, bu söz de yaratıcının, yaratılmış ile bir olması anlamına gelir ve bu küfrün ta kendisidir. Yahut *el-Cevhere*'de, onun *Hâşiye*'sinde ve daha başka senin okuduğun ve kültürlerini aldığın diğer kelam kitaplarında bulunan ifadelere göre cevap verip, sonunda "artık senin için yeterli bağışıklığı sağlayacak şuura sahip bulunuyor isen" o takdirde kitaba, sünnete ve

ümmetin icmâ'ına muhalefet etmiş olursun de.

Nitekim daha önce hepimiz tarafından kendisine güven duyulan bir takım imamlardan yapmış olduğumuz bazı nakillere işaret etmiş bulunuyoruz. İşte bizler bu hususta onların mezhebi üzereyiz. Kısaca siz, ister bizimle beraber olunuz, ister bu akîde hususunda karşımızda olunuz, her iki grup da yüzlerce yıldan günümüze kadar milyonlarla müslümanı temsil etmektedir. Az önce değindiğimiz hadiste geçen soru ve cevaba iman eden kesim arasında Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye ile onun muhakkık öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye ve bugün Şeyh Muhammed et-Temîmî'ye uyan bütün Hanbelî kardeşlerimiz de bulunmaktadır. Her iki kesim de hiç şüphesiz sözü geçen eserinde *(s. 9)* şu sözlerin ile kendilerini ifadelendirdiğin şu geniş kapsamlı zannının kapsamındadır:

"Ben ancak şunu düşünebiliyorum: Biz hepimiz hiçbir ortağı bulunmaksızın bir ve tek ilâh olarak Allah'a iman ediyoruz. Hayır, yalnız O'nun elindedir…"

Ben de şuna inanıyorum: Her iki taraf da eğer İslam adabına sımsıkı sarılacak olursa ya hal lisanı ile yahut diliyle kendisine muhalif olan kesime: "Şüphesiz ki bizler yahut sizler ya hidayet üzereyiz yahut apaçık bir sapıklık üzerindeyiz" diyecektir.

Şüphesiz Doktor hangisi olursa olsun,bu iki kesimden birisinin -kanaatine göre- sapıklık üzere olduğunu bilir. Şüphesiz ki bu sapıklık da ahlakî açıdan bir sapıklık değildir. Bu sapıklık ancak düşünce ve akîde bakımındandır. Her iki kesim de günümüzde bu meselede ve diğer itikâdî meselelerde milyonlarca müslümanı temsil etmektedir. Sayın Doktor! Bu ihtilaf halinde bulunanların fikrî incelemelere ihtiyacı yok mudur? Ben senin dediğin şekilde: "Bundan fazla fikrî incelemelere…" demiyorum. Çünkü aklı başında bir insan eğer daha fazlasını bulduğu takdirde daha fazlasını ister. Peki ya bulması, sahip olması gereken şeye sahip değil ya da bulamayan hükmünde ise, o takdirde hem onu elde etmeye çalışır, hem de daha fazlasını elde etmeyi arzu eder. Bütün bunların hangisi olursa olsun, doğru yoldan sapmış olan kesim için hak açıkça ortaya çıkıncaya kadar bu gibi incelemelere ısrarla ihtiyaçları yok mudur? Böylelikle hak üzere olmayan, hak üzere olan kesime katılacak, hak üzere olan kesimin

de sahip olduğu hak ve doğruya olan imanı daha da artacak, kendi dinini ve ona daveti daha iyi bilecektir. Böylece arzu edilen İslam toplumuna doğru yürüyebiliriz. Davetçilerin bu işi yerine getirmeleri, başkalarının nefislerin hastalıklarını ve ahlakını tedavi etmeye çalışmalarına aykırı değildir.

Nitekim Doktor'un az önce sözü edilen *"Bâtınu'l-İsm..."* adlı eserinde yapmaya çalıştığı budur ama bir şartla: Öncekilerin o büyük cihadlarını inkara kalkışmamalı, varlığını iddia ettiği bu problemin tedavisinde kendisinin yolunu izlemeye onları çağırmamalıdır: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü vardır." (Bakara, 2/148)*

Şüpheler Ve Cevaplar

Yüce Allah hakkında yukarıda oluşu kabul eden herkesi teşbihle itham ederek müşebbiheciliğe yahut mücessimeciliğe nispet etmek ya da bu kimseleri Allah-u Teâlâ'ya cihet ve mekân nispet edenler olarak değerlendirmek, halef arasında meşhur olmuştur. Bunlar kendileri ile ilgili şüpheleri ortadan kaldırmanın mutlaka gerekli olduğu üç husustur.

Birinci Şüphe: Teşbîh

Bundan önce imamlardan yapılan nakillerden ve bu kitabın ilerideki metinlerinde göreceğimiz ifadelerden bu şüphenin cevabını çıkarmak mümkündür. Şimdi bunların bazısını zikretmek istiyorum:

1- Hâfız Nuaym b. Hammâd dedi ki: "Allah'ı yarattığı varlıklara benzeten kimse kâfir olur. Allah'ın kendi zatını nitelendirdiği sıfatları inkâr eden kimse kâfir olur. Allah'ın kendisini ve Rasûlünün O'nun nitelendirdiği hiçbir sıfatta teşbih (yaratılmışlara benzetmek) söz konusu değildir."

2- İshâk b. Râhûye der ki: "Teşbih ancak bir kimsenin: Benim elim gibi bir el, benim işitmem gibi bir işitme demesi halinde söz konusu olur. İşte bu bir teşbihtir ama Yüce Allah'ın dediği şekilde el, işitme ve görme diyecek olup da nasıl ve gibi demeyecek olursa, böyle bir şey teşbih olmaz. Yüce Allah *"Onun benzeri hiçbir şey*

yoktur. O işitendir, görendir" (Şûrâ, 42/11) buyurmuştur.

Şayet Allah-u Teâlâ'nın yukarıda oluşunu kabul etmenin anlamı teşbih olsaydı, Allah-u Teâlâ'nın -Allah'ın hayy, kadîr, semî', basîr oluşu gibi- diğer bütün sıfatlarını kabul eden kimsenin de benzeticilerden olması gerekirdi. Halbuki bu, günümüzde Ehl-i Sünnet ve Cemaat'e intisab eden hiçbir müslümanın -sıfatları kabul etmeyenlere, Mu'tezile'ye ve başkalarına muhalif olarak- söylemediği bir şeydir. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne (II, 75)*'de şunları söylemektedir:

"Mu'tezile, Cehmiyye ve onlar gibi sıfatları kabul etmeyen kesimler, bunları kabul eden herkesi mücessimeci ve müşebbiheci olarak değerlendirirler. Ki bunlar arasında mücessimecilerden ve müşebbihecilerden sayılanlar arasında Mâlik, Şafi'î, Ahmed gibi meşhur imamlar ile onların yakın arkadaşları da bulunmaktadır. Nitekim bu hususu *ez-Zîne* adlı eserin ve daha başka eserlerin sahibi Ebû Hâtim söz konusu etmektedir.

Bunların şüphe ettikleri nokta şudur: Bütün meşhur imamlar Allah-u Teâlâ'nın sıfatlarını isbat ve kabul edip: Kur'ân Allah'ın sözüdür; yaratılmış değildir ve: Allah ahirette görülecektir, demeleridir."

İşte ashâbın da, ehl-i beytten ve başkalarından onlara güzel bir şekilde tabi olanların da izlediği yol budur.

Daha sonra *(s. 80)*'de şunları söylemektedir:

"Burada maksat şudur: Sünnet ehli, Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir benzerinin olmadığı üzerinde ittifak halindedir ama insanların kullandıkları şekilde "teşbih: benzetme" lafzı mücmel bir lafızdır. Eğer teşbihi kabul etmemekle, Kur'ân'ın kabul etmediğini ve aklın gösterdiğini kastediyor ise, bu bir haktır. Çünkü hiç şüphesiz Rabb Teâlâ'nın özellikleri yarattığı varlıklardan hiçbirisine ve hiçbir sıfatına benzemez… Eğer teşbih ile Allah hakkında hiçbir sıfatı kabul etmemeyi kastediyor ise, buna bağlı olarak Allah hakkında: "Onun ilmi vardır, kudreti vardır, hayatı vardır denilemez. Çünkü bu niteliklere kul da sahiptir deniliyorsa, o takdirde O'na hayy, âlim, kadir denilmemesi gerekir. Çünkü kula bu gibi isimler verilmektedir. Aynı şekilde Onun kelâmı, işitmesi, görmesi, görül-

mesi ve bundan başka diğer hususlar hakkında da söylenir. Zira bunlar Allah'ın varlığı, hayy, âlim ve kadir olduğu hususunda yaratılmışa da var olan, hayy, âlim ve kadir denilebileceği hususunda Ehl-i Sünnete muvafakat ederler. Ve hiçbir şekilde bu, nefyedilip kabul edilmemesi gereken bir teşbihtir, denmez."

İkinci Şüphe: Cihet

Buna cevap İbn Teymiyye'nin *et-Tedmuriyye (s. 45)*'de söylediği şu sözlerdir: "Cihet ile Allah'tan başka var olan bir şey kastedilebilir. Böyle bir durumda bu yaratılmış bir şeyin kastedildiğini gösterir ki; cihet ile Arşın kendisini yahut semâvâtın kendisinin kasdedilmesi durumu böyledir. Bazen de cihet lafzıyla Allah'la beraber başka bir varlığın bulunmadığı, alemin üstü kastedilebilir. Cihet ile âlemin üstünün (Arş'ın ötesinin) kastedilmesi gibi. Bilindiği üzere nasta cihet lafzı sabit olmadığı gibi, nefy de edilmemiştir. Fakat nasta uluvv (yukarıda oluş), istivâ, fevkıyyet (üstte oluş), O'na urûc (yükseliş) ve benzeri hususlar ifade edilmiştir. Ve kesin olarak şöylece de bilinir ki; ortada yaratan ile yaratılmışlar dışında söz edilecek bir varlık yoktur. Yaratıcı olan Allah Subhânehu ve Teâlâ yaratılmışlardan ayrıdır. Yarattıkları içerisinde Onun zatından hiçbir şey olmadığı gibi, Onun zatı içerisinde de yaratılmışlardan hiçbir şey yoktur.

Bundan dolayı bunu kabul etmeyen kimselere şöyle denilir: Sen cihet ile var olan, yaratılmış mahluk bir şey mi kastediyorsun? Şüphesiz Yüce Allah mahlûkatın içerisine girmez. Yoksa sen cihet ile âlemin (kâinatın) ötesini mi kastediyorsun? Şüphesiz Yüce Allah âlemin fevkindedir (üstündedir). Aynı şekilde Allah bir cihettedir, diyen kimseye de şöyle denilir: Sen bununla Allah, âlemin fevkındedir mi demek istiyorsun yoksa bununla Allah'ın yaratılmışlardan bir şeyin içerisinde olduğunu mu anlatmak istiyorsun? Birincisini kastediyorsan o bir haktır, ikincisini kastediyorsan o bâtıldır."

İşte bu ifadelerden açıkça anlaşıldığına göre "cihet" lafzı kitap ve sünnette geçmemektedir. Buna göre bu lafzın sabit kabul edilmesi de, nefyedilmesi de gerekmemektedir. Çünkü bunu kabul etmekte de, reddetmekte de sözü geçen sakıncalar vardır. Cihetin kabul edilmesiyle karşıt görüşte olan kimselerin önünde uluvv (yukarıda oluş) kanaatini benimseyen kimselere, söylemedikleri şeyleri nispet etme

yolunu açmanın dışında bir sakıncanın bulunmaması bile yeter.

Aynı şekilde şanı yüce Allah hakkında uluvvu kabul etmek, ciheti de kabul etmeyi gerektirdiği vehmine kapılarak da cihetin reddedilmemesi gerekir. Çünkü bunun da pek çok sakıncaları vardır. Yüce Allah hakkında uluvvun sabit olduğunu belirten kat'i delilleri reddetmek , bu kabilden pek çok sakıncanın sadece birisidir. Bir diğeri ise, müminlerin kıyamet gününde azîz ve celîl olan Rablerini göreceklerini kabul etmemektir. Mu'tezile ve Şîa bunu açıkça nefyedip kabul etmemiştir. İbnu'l-Mutahhar eş-Şiî *"Minhâc"* adlı eserinde sözü edilen nefyi (kabul etmeyişi): "Çünkü o bir cihette değildir"!? diye gerekçelendirmiştir. Eş'arîler ise ya da daha sahih bir ifade ile ru'yeti kabul eden Eş'arîlerin müteahhirleri ise: "O bir cihette olmamak üzere görülecektir"?! deyip, çelişkiye düşmüşlerdir. Bu sözleriyle Allah'ın uluvv sıfatını kastetmektedirler. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye ise *Minhâcu's-Sünne (II, 252)*'de şöyle demektedir:

"Ru'yeti kabul eden ve etmeyen insanların büyük çoğunluğu şöyle der: Bunların görüşlerinin tutarsızlığı aklın kesin hükümleri ile bilinen bir şeydir. Tıpkı onların (Allah'ın) Kelâm(ı) ile ilgili görüşleri gibi. Bundan dolayı Ebû Abdillah er-Râzî, Kelâm ve ru'yet meselesinde müslüman tâifelerden hiçbir kimsenin onların söyleyegeldiklerini söylemediğini belirtir.

Daha sonra oldukça sağlam ve güçlü ifadelerle Mu'tezile ve Şîa'dan bunu kabul etmeyenlerin kanaatlerini reddetmeye koyulmaktadır. Ona başvurulabilir. Çünkü gerçekten nefis açıklamalardır.

Cihet hakkında söylenecek sözlerin özeti şudur: Eğer bu lafız ile Yüce Allah'ın dışında var olan bir husus kastediliyorsa bu, yaratılmış bir şeydir. Allah-u Teâlâ ise mahlûkatının fevkindedir (üstündedir). Onu hiçbir şey sınırları içerisine alamaz ve yaratılmışlardan hiçbir şey onu kuşatamaz. O -bu kitapta çok sayıda imamdan yapılacak nakillerde görüleceği gibi- yaratılmış varlıklardan ayrıdır.

Şayet "cihet" ile yokluk ifade eden bir anlam kastedilecek olursa, bu da âlemin fevkinde (üstünde) olandır, orada ise yalnızca bir tek Allah vardır, başka bir varlık yoktur.

İşte uluvv (Allah'ın yukarıda oluşun)u kabul edenlerin sözlerinde kastedilen bu son anlamdır. Selefden Yüce Allah için ciheti isbat edip

kabul ettikleri nakledilenlerin sözlerinde de kastedilen budur. Nitekim Kurtubî kitabın son taraflarında onlardan böylece nakilde bulunmuştur. İbn Rüşd de *el-Keşfu 'an Menâhici'l-Edille (s. 66)*'de şöyle demektedir:

"Cihet hakkındaki sözümüz: Bu sıfatı şerîat ehli kimseler, ta baştan beri Allah Subhânehu hakkında isbat ederek kabul edegelmişlerdir ve bu, Mu'tezile bunu nefyedip kabul etmeyinceye kadar böylece sürmüştür. Daha sonra bu sıfatı nefyetmek noktasında Ebu'l-Me'âlî ve onun sözüne uyan kimseler gibi Eş'arîlerin muteahhirleri de onlara uymuştur. Fakat şerîatın bütün açık hükümleri cihetin sabit olmasını gerektirmektedir. Allah-u Teâlâ'nın şu buyrukları gibi. (Sonra bilinen bazı ayet-i kerîmeleri zikretmekte ve şunları eklemektedir:) Ve bunun dışında daha başka bir takım âyetler. Eğer te'vilin tasallutu altına bunlar da alınacak olursa, sonunda şerîatin tümü te'vil edilmiş olur. Şayet bunlar hakkında bunların müteşâbihâttan olduğu söylenecek olursa, şerîatin tümü de müteşâbih olup çıkar. Çünkü bütün semâvî şerîatler Yüce Allah'ın semâda olduğunu ve oradan meleklerin vahiy ile nebîlere indiğini ittifakla kabul etmektedir…"

Üçüncü Şüphe: Mekân

Önceki şüphe olan "cihet"e dair cevabı öğrendikten sonra bu şüphe ile ilgili cevabı anlamamız da kolaylaşır. Bu cevap da şudur:

"Mekân ile ya (varlık cihetiyle vucûdî) var olan bir husus kastedilir. Ki bu da günümüzde insanların büyük çoğunluğunun hatırına ilk gelen şeydir. Bundan dolayı yanlış olarak, bizim Yüce Allah için uluvv sıfatını isbat etmekle bunu kastettiğimizi düşünmektedirler. Buna cevap şudur: Yüce Allah bu itibarla bir mekânda bulunmaktan münezzehtir. Yüce Rabbimiz yaratılmış varlıklar üzerinde mekân tutmaktan münezzehtir. Çünkü O daha azametli ve daha büyüktür. Hatta O'nun Kürsîsi dahi gökleri ve yeri kuşatmıştır. Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edemediler. Halbuki kıyamet gününde arz bütünü ile onun kabzasındadır. Gökler ise onun sağ eli ile dürülmüş olacaktır." Zümer, 39/67)* Buhârî ve Müslim'de ve başka kaynaklarda Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Yüce Allah arzı avucunun içerisine alacak, gökleri de sağ eliyle katlayıp dürecektir.

Sonra da: Melik olan Benim!, Yeryüzünün hükümdarları nerede? buyuracaktır."

Ya da "mekân"denirken olmayan (yani varlık cihetiyle ademî) bir husus kastedilir. Bu da âlemin ötesindeki uluvv (yukarıda oluş) dur. Allah-u Teâlâ âlemin üstündedir. (Varlık cihetiyle) vucûdî manada var olan bir mekanda değildir. Aynen mahlukatı yaratmadan önce vucûdî manada var olan bir mekanda bulunmadığı gibi.

Buna göre Allah-u Teâlâ'ya imamlardan ve ilim adamlarından birisinin mekân nispet ettiğini işitecek yahut duyacak olursanız, bilin ki bundan kastedilen varlık cihetiyle (başka varlığın söz konusu olmadığı) ademî manada bir anlamdır. Yani onlar bu sözleriyle Allah-u Teâlâ'nın uluvv sıfatına sahip olduğunu ortaya koymak ve O'nun bu sıfatını kabul etmeyen Cehmiyye ve Muattıla'nın da görüşlerini reddetmek isterler. Diğer taraftan (Cehmiyye ve Muattıla) O'nun vucûdî manada var olan her bir mekânda olduğunu ileri sürmüşlerdir. Büyük ilim adamı İbnu'l-Kayyim, *en-Nûniyye* kasîdesinde (şerhi olan *Tavdîhu'l-Makâsıd* ile birlikte yapılmış *el-Mektebü'l-İslâmî baskısı II, 446-447*'da) diyor ki:

"Allah en büyüktür, zâhirdir, üstünde hiçbir şey yoktur
Şanı yüce Allah'ın şanı en büyüktür

Allah en büyüktür, Arşı kuşatmıştır
Semâyı, arzı ve bacakları olan Kürsî'yi de.

Aynı şekilde Kürsî de kuşatmıştır
Yedi kat semâyı ve arzı kat'î delil gereğince.

Allah ise Arşın ve Kürsî'nin fevkindedir
İnsanın hatırından geçenler Ona gizli saklı kalmaz

Sakın Onu bir mekân içerisinde hasretmeyiniz
Gerçekten Rabbiniz her yerdedir, diyerek.

Cahilliğiniz gereği O'nu Arş'ından tenzih ederken
Onu bir başka mekânda hasretmiş oldunuz.

Sakın, yokluğunu ileri sürmeyiniz:
O içimizde değildir, kâinatın da dışında değildir, diyerek.

Allah-u Ekber! Sizin gizliliklerinizi örten perdeleriniz yırtıldı
Ve böylelikle gören gözleri olan herkes onları gördü.

Allah-u Ekber! O, benzeri bulunmaktan münezzehtir
Eşi bulunmaktan ve nankörlük eden kimselerin sıfatlarını ta'til etmesinden."

Geçen bütün bu açıklamaları iyice anlayan bir kimse, Yüce Allah'ın izni ile müellif *rahimehullah*'ın şu elimizde bulunan *Muhtasar*'ında zikrettiği Kur'ân ayetlerinin, nebevî hadislerin ve seleften gelen rivâyetlerin anlamlarını da kolaylıkla kavrayabilir. Böylelikle bunlardan maksadın bilinen, sabit ve Yüce Allah'a yaraşan bir anlam olduğu anlaşılır. Bu ise, Allah Subhânehu'nun yarattıkları üzerinde oluşu (uluvvu), Arşa istivâ edişi ve bunların Onun azametine layık bir şekilde olduğudur. Bununla birlikte O ne bir cihettedir, ne bir yerdedir. Çünkü O her şeyin yaratıcısıdır. Cihet ve yer de bu her şey arasındadır. O bütünüyle âlemlere hiçbir şekilde muhtaç olmayandır. Cihet ve mekanı (yeri) olumsuz anlamda yaklaşıp açıklayan kimsenin bu açıklamasında da bir sakınca yoktur. Şu kadar var ki, bunu yaparken cihet ve mekân lafzını diğer bütün anlamları içine alacak tarzda olumsuzlayıp mutlak olarak söz konusu etmemek ve aynı şekilde isbat ederken de onları mutlak olarak isbat etmekten kaçınmalıdır. Çünkü bunlar kitap ve sünnette geçmemektedir. Bunları Allah'a nispet eden bir kimse eğer bu lafızlar ile Yüce Allah'ın uluvv sıfatını kabul ettiğini ortaya koymak istiyorsa lafzan hata etmiştir. Ama yok eğer, bununla Allah-u Teâlâ'yı var edilmiş bir mekânda münhasır kabul etmeyi yahut O'nu mahlûkatına benzetmeyi kastediyor ise, anlam itibariyle de hata içerisindedir. Aynı şekilde mutlak olarak bunların anlamlarının reddedilmesi de caiz değildir. Ancak bu iki lafızdan neyin kastedildiği de beraber açıklanmalıdır. Çünkü (o mutlak ifade içerisinde) kitap ve sünnete uygun anlam da bulunabilir. Zira bizler müşahede ile şunu biliyoruz: Ciheti ve mekânı kabul etmeyenler bu ifadeleri ile bir taraftan Allah-u Teâlâ'nın uluvv sıfatını reddederken, diğer taraftan bunlara iman eden kimselere mücessimeci ve müşebbiheci olmayı da nispet ederler. Bundan dolayı Kevserî'nin, *Talikât*'ında her zaman bunun etrafında dönüp durduğunu görüyoruz. Hatta o Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye'ye ve öğrencisi İbnu'l-Kayyim'e bile her vesile ile mücessimeci oluşu nispet etmektedir. Daha sonra bu konuda *"Furkânu'l-Kur'ân"* eserinin müellifi de bu hususta kitabının bazı yerlerinde onun izinden gitmiş bulunmaktadır. Bu yerlerden birisinde *(s. 61)* Şeyhu'l-İslam İbn

Teymiyye'nin tecsim ehli olduğunu söylemektedir. "Allah'ın saptırdığı bir kimseyi hidayete iletecek bulunmaz."

Bid'at ehlinin ve sünnet düşmanlarının hadis ehlini bu gibi ithamlarla karalamaya kalkışmaları oldukça eskidir. Bu, tevhid ve ilâhi sıfatlar ile ilgili bir takım meseleler hakkında aralarında görüş ayrılığı çıktığından bu yana süre gelmiştir. İmam Ebû Hâtim er-Râzî *rahimehullah*'ın biyografisinde şu sözlerini göreceksiniz:

"Bid'at ehlinin alameti, rivayet ehli kimselere dil uzatmaktır. Cehmiyye'nin alameti Ehl-i Sünnete müşebbihe adını vermeleridir. Kaderiyye (Mu'tezile)'nin alameti de Ehl-i Sünnete cebriyyeci adını vermektir. Zındıkların alameti ise rivâyet ehlini de Haşviyye diye adlandırmaktır."

Onların, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'ye Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in: "Allah dünya semasına iner…" buyruğunu rivâyet ettikten sonra, işte benim bu inişim gibi, dediği şeklindeki iftiraları bilinen bir iftiradır. Bu iftiranın batıl olduğunu benim icazetimi veren hocam Şeyh Rağıb et-Tabbâh, Dımaşk'taki *el-Mecmau'l-İlmî* dergisinin sayılarından birisinde açıkça ortaya koymuştur. Daha sonra da arkadaşımız büyük ilim adamı üstad Şeyh Muhammed Behcet el-Baytar da *"Tercumetu Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye"* adlı eserinde bunu yapmıştır.

İmam, Şeyhu'l-İslâm Ebû İsmâil el-Herevî el-Ensarî'ye bazılarının yaptıkları en kötü iftiralardan birisini de hâfız müellifimiz, onun *Tezkiretü'l-Huffâz (III, 358)*'deki biyografisinde şöylece zikretmektedir:

"Sultan Alparslan bir defasında *Herat*'a geldiğinde şehrin hocaları ve ileri gelenleri bir araya gelerek Ebû İsmâil'in huzuruna girdiler, ona selam verip şöyle dediler: Sultan gelmiş bulunuyor. Bizler ise çıkıp ona selam vermeyi kararlaştırdık. Bundan dolayı önce sana selam verelim istedik. Kendi aralarında da bakırdan küçük bir putu beraberlerinde taşımak üzere anlaşmışlardı. Onlar bu putu mihraba şeyhin seccadesinin altına koymuş ve çıkıp gitmişlerdi. Kendisi ise yalnızca ibadet etmek üzere yerine çekildi, onlar da sultanın huzuruna gittiler. Kendilerini el-Ensârî'den kurtarmasını istediler. Gerekçe ise onun mücessime oluşu idi. Mihrabında Allah'ın onun suretinde

olduğunu iddia ederek bir de put bulundurduğunu söylediler. Eğer sultan birisini gönderecek olursa bunu bulabileceğini belirttiler. Bu söyledikleri sultana pek ağır geldi. Bunun üzerine o da beraberinde bir topluluk ile birlikte bir köleyi gönderdi. Eve girdiler, mihraba yöneldiler ve putu aldılar. Köle de putu alıp, geri döndü. Sultan da el-Ensârî'yi huzura getirmek üzere birilerini gönderdi. el-Ensârî gelince, putu, âlimleri ve sultanın da aşırı derecede hiddetlenmiş olduğunu gördü. Sultan ona: Bu nedir diye sordu. el-Ensârî: Bu oyuncağı andıran, bakırdan yapılan bir puttur, dedi. Sultan: Ben sana bunu sormuyorum deyince, el-Ensârî: Bana neyi soruyorsun dedi. Sultan: Bunlar senin bu puta taptığını ileri sürüyorlar. Senin Allah'ın bunun suretinde olduğunu söylediğini belirtiyorlar, dedi. el-Ensârî büyük bir şiddetle ve yüksek sesle şöyle dedi: "Seni her türlü eksiklikten tenzih ederim. Ey Rabbim! Şüphesiz ki bu pek büyük bir iftiradır." Böylece sultanın kalbine onları el-Ensârî'ye iftira ettikleri kanaati doğdu. Bunun üzerine ikram ile evine kadar götürülmesini emretti. Diğer âlimlere de: Bana doğruyu söyleyiniz deyip, onları tehdit edince şöyle dediler: Bizler bu adamdan çok çekiyoruz. Çünkü o avam ile birlikte bize karşı ittifak etmiş bulunuyor, bu sebeple başımız beladadır. Böyle yaparak onun bize olan şerrinin sonunu getirmek istedik. Sultan bunun üzerine yakalanmalarını emretti ve ellerinde ne varsa müsadere etti."

Son olarak değerli okuyuculara İmam Ebû Muhammed el-Cüveynî'nin *"el-İstivâ ve'l-Fevkıyye"* adlı risalesinin sonlarında faydalı bir bölüm nakletmek istiyorum. Böylelikle astronomiye dair bilgisi bulunan kimselere bu mesele bir bakıma daha anlaşılmış bir hal alacaktır. O şöyle diyor:

"İlim ehli kimselerin geometri (astronomi)nin gereği olan bir hükme vardıklarında şüphe yoktur. Geometrinin hükmü doğrudur. Çünkü o bir delile dayanır. Bu ilmi iyice bilen bir kimse, yer küresinin üst âlemin ortasında olduğuna da karşı çıkmaz. Yer küresinin de büyükçe bir kavun ortasındaki küçükçe bir kavun gibi semânın ortasında olduğunu kabul eder. Semâ ise bütün yönleriyle onu kuşatmıştır. Âlemin alt kısmı ise, yer küresinin iç tarafıdır ve bu da merkezdir. İşte aşağının ve altın en son noktası orasıdır. Bunun ötesine ise alt denilmez. Aksine orada ne alt, ne üst bulunur. Şöyle ki, biz-

ler âlemin en altı olan (yerin merkezi)nin o tarafa doğru delindiğini varsayacak olursak, bu durumda delik yukarı tarafa doğru açılmış olacaktır. Eğer bu delik diğer taraftan semaya doğru devam edecek olursa, bu durumda yukarıya doğru yükselecektir.[23]

Bunun da delili şudur: Bizler bir yolcunun yer küresi üzerinde doğudan batıya doğru yolculuk yaptığını varsayacak olursak ve bu yolculuğunu sürdürüp gidecek olursa, bu yerküresi üzerinde yolculuğuna başladığı yere kadar devam edecektir ve küreyi gözle gören bir kimsenin görüşüne göre kendisinin altına doğru kat etmiş olacaktır. Oysa onun bu yolculuğunda yer hep altında, semâ hep üstünde kalmıştır. Duyularımızla yerin altında diye gördüğümüz semâ, aslında yerin üstündedir, altında değildir. Çünkü sema bizatihi yerin üstündedir. Kısacası sema ne durumda olursa olsun, hangi yönden var sayacak olursak olalım yerin üstündedir." İmam Ebû Muhammed el-Cüveynî diyor ki:

"Bu -ki kasıt semâdır- cisim olup, bizatihi yerin üstünde ise, ya kendisinin benzeri hiçbir şey olmayan ve bizatihi her şeyin üstünde olanın durumu ne olur? Nitekim Yüce Allah: *"O en yüksek Rabbinin adını tesbih et"* buyurmaktadır. Kur'ân-ı Mecîd'de Allah'ın fevkiyyeti (yukarıda oluşu) defalarca tekrar edilmiştir: *"Üstlerindeki Rablerinden korkarlar"* buyruğu gibi. Çünkü Allah Subhânehu'nun her şeyin üstünde ve yukarıda oluşu O'nun için zatî bir özelliktir. O zatıyla pek yüksek olandır. Uluvv (yükseklik ve üstte oluş) O'na layık olan bir sıfattır. Nitekim altta oluş, dibe çöküş ve aşağıya iniş de yaratılmış varlıkların, Onun rububiyetinin azametinin ve uluvvunun mertebesinden zatları itibariyle daha aşağıda oluşlarıdır. Uluvv (üstte, yukarıda oluş) ile süfûl (aşağıda oluş) yaratan ile yaratılan mahluk arasında bir sınırdır. Allah Subhânehu bu sınır ile ondan ayrılır. O zatı ile âli (yüce) olandır. O bütün varlıkları yaratmadan önceki gibidir. Onun dışındaki bütün varlıklar da bizzat O'ndan ayrı ve bağımsızdır. Allah Subhânehu Arşı üzerinde âli olandır. İşi semâdan yere doğru tedbir ve idare eder. Daha sonra emir ona yükselir. Kimisini öldürür, kimisine hayat verir. Kimisini hasta yapar, kimisine şifa verir. Şunu azîz ederken, öbürünü zelil eder. O hayy ve kayyumdur.

---

23 Derim ki: İbn Teymiyye, *er-Risâletü'l-'Arşiyye*'de buna yakın açıklamalarda bulunmaktadır.

Bizatihi hiçbir şeye muhtaç olmaksızın kâim (var olan)dır. Her bir şey ise Onunla kaim (var) olur.

Bu risâle kendisine ulaşıp da ona inkâr ile karşı çıkmayan, gecenin saatlerinde ve gündüzün çeşitli vakitlerinde hakkın kendisine açık seçik belli edilmesi için Rabbine ihtiyacını arz eden, Allah'ın sıfatlarına dair naslar üzerinde dikkatle düşünüp, bunların nüzûlü hakkında ve kendileri için indiği anlamlar üzerinde aklıyla tefekkür eden, mahlûkattan bunların bilinmesi ile neler istediği üzerinde düşünen bir kula Allah rahmetini ihsan eylesin. Allah'ın kalbini açtığı kimseler sıfatlara dair nasların maksadının onlar vasıtasıyla ancak Rabb Teâlâ'yı bilip tanımak olduğunu, onlardan hareketle O'na yönelmek, hakikatleri ile ve aynleri ile Onun celâl ve azametine yakıştığı üzere bu sıfatlarla O'na yönelmek olduğunu da bilir. Ayrıca bunları ne te'vil, ne ta'til eder. Ne keyfiyet nispet eder, ne temsil eder. Ne donukluk, ne de durağanlık nispet eder. İşte bunlar iyice düşünen kimseler için yeterli açıklamalardır. Basiretini kullananlar için bunlar -Yüce Allah'ın izniyle- yeterli gelir."

Yüce Allah'ın rahmetinin üzerine olmasını dilediğimiz, onu pek çok hayırlarla mükâfatlandırmasını niyaz ettiğimiz müellif, bu akidenin müminin kalbindeki etkisini açıklarken şunları söylemektedir:

"Kul, Allah-u Teâlâ'nın semânın üstünde Arşının üzerinde herhangi bir sınır ya da keyfiyet söz konusu olmaksızın bulunduğuna ve şu andaki sıfatları itibariyle bu sıfatlara kadim olarak da sahip olduğuna kesinlikle inanacak olursa, artık namaz kılarken O, kalbinin kıblesi olur, O'na yönelir, O'na dua eder. Yüce Rabbinin semâvâtı üstünde, Arşı üzerinde olduğunu bilmeyen bir kimse ise, kaybolmuş bir vaziyette kalır. Mabuduna nasıl yöneleceğini bilemez. Ama O'nun semî, basîr ve kadim olduğunu bilse bile, kesin yakin olmaksızın bu bilmesi eksik bir bilme olur. Kendisine ibadet ettiği ilâhının her şeyin fevkinde (üstünde) olduğunu bilenin aksi bir halde bulunur. Bunları bilip inanan bir kimse namaza başlayıp tekbir getirdiği takdirde kalbi Arşa doğru yönelir. Cihet ve sınırların bizler için gerekli olduğunu bilerek Yüce Rabbini bir ve tek olduğunun şuuru ile herhangi bir mekânda münhasır bulunmaktan tenzih ederken, O'nun kadim ve ezelî oluşu itibariyle bir ve tek olduğuna iman eder.

Bunlar olmaksızın onun kadîm ve ezelî oluşuna işaret etmek bizim için imkansızdır. Çünkü bizler sonradan yaratılmış varlıklarız ve ona ancak bir cihete yönelerek işarette bulunabiliriz. Böylece Rabbine işaret eden bir kimsenin bu işareti Rabbinin azametine yakışır bir şekilde söz konusu olur ama bunu bizzat kendi nefsi için tespit ettiği vehim ile yapmaz. Kul, Rabbinin âli (yüksek) oluşu ile birlikte mahlûkatına pek yakın olduğuna, ilmiyle, semî'yle, basarıyla, kuşatıcılığıyla, kudretiyle, meşîetiyle onlarla birlikte olduğuna inanır. Onun zatı ise her şeyin üstündedir. Arşın üzerindedir. Namazda yahut Allah'a yönelişinde kalbi ile bunun şuuruna ne zaman varırsa kalbi parıldar, aydınlanır, marifet ve iman nuru ile aydınlık saçar. İlahi azametin ışıkları onun aklına, ruhuna ve nefsine yansır. Bunun neticesinde kalbi buna açılıp genişler, imanı güçlenir, Rabbinin yarattıklarının sıfatlarından olan münhasır olmak ve eşyanın içerisine nüfûz etmek (hulûl) gibi sıfatlardan O'nu tenzih eder. İşte o vakit de öncekilerin ve Allah'a yakın kimselerin aldıkları zevkleri kısmen de olsa o da tadar. Mabuduna ne tarafa dönerek yöneleceğini bilemeyen kimsenin durumu ise böyle değildir. Bu durumda koyun otlatan küçük cariye dahi ona göre Allah'ı daha iyi bilen birisi olur. Çünkü o cariye "(Allah) semadadır" demişti. Böylelikle onun semanın üstünde olduğunu bilmişti. Çünkü Arapçada "fi: de, da" "üstünde, üzerinde: alâ" anlamında da kullanılır. Buna göre koyun çobanı olan bir cariyenin, kendisinden -mabudunun hangi cihette olduğunu bilemediği için- daha bilgili olduğu bir kimsenin kalbi, elbette ki karanlık içerisinde kalmaya devam eder ve onun kalbi bilgi ve iman nuru ile aydınlanmaz.

Bu sözleri kabul etmeyen bir kimse bunlara inansın ve denesin. Kalbiyle Arşının üzerinde bulunan mevlâsına baksın. Bir yönüyle gören olsun, bir diğer açıdan kör olsun. İspat, var oluş ve tahkik cihetiyle gören olsun, sınırlandırmak, sınırlar içerisinde sıkıştırmak ve keyfiyetlendirmek bakımından da kör olsun. Şüphesiz bu şekilde amel edecek olursa Allah-u Teâlâ'nın izniyle bunun semeresini elde eder, nurunu ve bereketini er ya da geç bulur. *"Her şeyden haberdar olan kimse gibi sana haber veren bulunmaz."* Başarı ve yardım Yüce Allah'tandır."

Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî

Dımaşk, 8 Cumâdelûlâ, 1392

Muhtasar
el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Azîm

Rahmân, Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

[Yüce Allah'a kavuşmaya bir azık olmak üzere lâ ilâhe illallah. Rabbim kolaylaştır, yardım et, tamamlamayı nasip et, hayır ile afiyet içerisinde bitirmeyi nasip eyle, ey Kerîm!] Hamd, pek ulu, pek azametli olan, pek büyük Arşın Rabbi olan, dört bir yanımızı kuşatan görünen ve görünmeyen nimetleri dolayısıyla, Allah'adır. Tevhid nimetinden ötürü yalnız Allah'a hamd ederiz. Lütfu ile daha fazla ihsanları gerektirecek şekilde Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına, O'nun ortağı bulunmaksızın bir ve tek olduğuna şahadet ederim. Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü, nebîlerin sonuncusu, pek zorlu ve sıkıntılı günde şefaatçi olduğuna şahitlik ederim. Allah, ona ve onun âile halkına salât ve selâm eylesin ve ben bunun benim için va'd olunan o güne bir azık olarak saklanmasını dilerim.

İmdi! Ben 698 yılında uluvv meselesi ile ilgili bir takım hadis ve rivâyetleri bir araya getirmiştim. Onların bir kısmı ile ilgili bazı açıklamalarda bulunma imkânını bulamamıştım. Ayrıca bu konuda varid olmuş rivayetlerin hepsini de almamıştım. Bundan dolayı o yazdıklarıma bir zeyl olarak telif etmek üzere başına şunları ekledim: "İlminden sonra hilmi dolayısıyla azîm olan Allah'ı tesbih eder ve O'na hamd ederim." Şimdi ben bu derlediklerimi düzenliyor ve burada açıklıyorum. Allah'tan yardım dilerim. O bize yeter, O ne güzel vekildir.

Allah-u Teâlâ -ki "Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir" ki-şöyle buyurmaktadır:

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾ [الأعراف: ٥٤]

"Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da Arş'a istivâ eden Allah'tır." (A'râf, 7/54)

Yine şöyle buyurmaktadır:

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ وَكَانَ عَرۡشُهُۥ عَلَى ٱلۡمَآءِ ﴾ [هود: ٧]

"O, Arşı su üstünde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır." (Hûd, 11/7)

Azîz Kitabını nitelendirirken de şöyle buyurmaktadır:

﴿ تَنزِيلٗا مِّمَّنۡ خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ وَٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلۡعُلَى ٤ ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ٱسۡتَوَىٰ ٥ ﴾ [طه: ٤ - ٥]

"(Kur'ân) Yeri ve yüce gökleri yaratan tarafından indirilmiştir. Rahmân Arş'a istivâ etti." (Tâ-hâ 20/4-5)

Yine şöyle buyurmaktadır:

﴿ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِۚ ٱلرَّحۡمَٰنُ ﴾ [الفرقان: ٥٩]

"Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra da Arş'a istivâ edendir. Rahmân (olan Allah…)" (Furkân, 25/59)

ve buna benzer istivâyı söz konusu eden diğer âyetler.

Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٞ فَقَالَ لَهَا وَلِلۡأَرۡضِ ٱئۡتِيَا طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهٗا قَالَتَآ أَتَيۡنَا طَآئِعِينَ ١١ ﴾ [فصلت: ١١]

"Sonra duman halinde olan semâya istivâ edip, ona ve arz'a: İsteyerek yahut istemeyerek gelin, buyurdu. Her ikisi de: İsteyerek geldik, dediler." (Fussilet, 41/11)

﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَٰتٖۚ ﴾ [البقرة: ٩٢]

"Sonra semâya istivâ etti ve onları yedi gök olarak düzenledi." (Bakara, 2/29)

﴿ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥٓ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ﴾ [السجدة: ٥]

"O, işi semâdan yere doğru tedbir ediyor. Sonra sizin saydığınıza göre miktarı bin yıl olan bir günde O'na yükselir." (Secde, 32/5)

﴿ إِلَيْهِ يَصْعَدُ ٱلْكَلِمُ ٱلطَّيِّبُ ﴾ [فاطر: ١٠]

"Güzel söz O'na yükselir." (Fâtır, 35/10)

﴿ إِنِّى مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَىَّ ﴾ [آل عمران: ٥٥]

"Muhakkak ki ben seni vefat ettirecek ve kendime doğru yükselteceğim." (Âl-i İmrân, 3/55)

﴿ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًۢا ﴿١٥٧﴾ بَل رَّفَعَهُ ٱللَّهُ إِلَيْهِ ﴾ [النساء: ١٥٧ - ١٥٨]

"Onu kesin olarak öldüremediler. Aksine Allah onu kendisine yükseltti." (Nisâ, 4/157-158)

Yüce Allah melekler hakkında da şöyle buyurmaktadır:

﴿ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ ﴾ [النحل: ٥٠]

"Üstlerindeki Rablerinden korkarlar." (Nahl, 16/50)

Bir başka yerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

﴿ ءَأَمِنتُم مَّن فِى ٱلسَّمَآءِ أَن يَخْسِفَ بِكُمُ ٱلْأَرْضَ فَإِذَا هِىَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ أَمْ أَمِنتُم مَّن فِى ٱلسَّمَآءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ﴾ [الملك: ١٦-١٧]

"Göktekinin sizi yere batırıvermeyeceğinden emin mi oldunuz. O zaman yer sarsıldıkça sarsılır. Yahut göktekinin üzerinize taş yağdıran bir rüzgâr göndermesinden emin mi oldunuz?" (Mülk, 67/16-17);

﴿ مِّنَ ٱللَّهِ ذِى ٱلْمَعَارِجِ ﴿٣﴾ تَعْرُجُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ إِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ﴿٤﴾ ﴾ [المعارج: ٣ - ٤]

"Yükselme derecelerinin sahibi Allah'tan; Melekler ve rûh (Cebrâîl), oraya miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselir." (Me'âric, 70/3-4);

﴿ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٰهَٰمَٰنُ ٱبْنِ لِى صَرْحًا لَّعَلِّىٓ أَبْلُغُ ٱلْأَسْبَٰبَ ﴿٣٦﴾ أَسْبَٰبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّى لَأَظُنُّهُۥ كَٰذِبًا ﴾

[غافر: ٣٦-٣٧]

"Firavun dedi ki: Ey Hâmân benim için yüksek bir kule yap. Belki o yollara ulaşırım, göklerin yollarına. Sonunda belki Mûsâ'nın ilâhının yanına çıkarım. Doğrusu şu ki, ben onu yalancı sanıyorum." (Mu'min, 40/36-37)[24]

Ve buna benzer Kur'ân-ı Azîmu'ş-Şan'ın -onu indirenin şanı yücedir, o kelâmı söyleyen pek münezzehtir- daha başka diğer nasları.

Bu sebeple ey Allah'ın kulu, eğer insaflı olmayı arzu edersen Kur'ân ve sünnetin nasları yanında dur. Sonra da ashâbın, tabiûnun ve tefsir imamlarının bu âyetler hakkında söylediklerini, selefin mezheplerine (görüş ve kanaatlerine) dair naklettiklerini incele. Bunun sonucunda ya bir bilgiye dayanarak konuşacaksın yahut tahammül ederek susacaksın. Tartışmayı ve münakaşayı bırak. Çünkü sahih hadisin bu hususu açıkça belirttiği gibi, Kur'ân hakkında tartışmak bir küfürdür.[25] Bu konuda nebevî hadislerin sıralanmasından sonra imamların tabakalarına göre sözlerini göreceksin. Allah kalplerinizi takva etrafında birleştirsin [ve bizi inatla sürdürülen tartışmalardan ve hevâdan uzak tutsun.] Çünkü biz sahih bir esas, sapasağlam bir inanç üzere bulunuyoruz. Biz ismi mukaddes olan Allah'ın benzersiz olduğuna inanıyoruz. Bizim O'nun sıfatları ile ilgili olarak sabit olanlara imanımız O'nun mukaddes zatına imanımız gibidir. [Yahut sıfatlar mevsufa (nitelenene) tabidir. Böylece yüce yaratıcının varlığını akleder, O'nun mukaddes zatının] başka benzeri olmadığını; O'nun zatının ayrı ve başka olduğunu anlarız. Ancak zatının mahiyetini akletmemiz söz konusu değildir. İşte sıfatları hakkında söyle-

24 İmâmu'l-Harameyn'in babası İmam Ebû Muhammed el-Cüveynî, *el-İstivâ* adlı risalesinde *(I, 177, Munîriyye baskısı)* şunları söylemektedir: "İşte bu, Mûsâ'nın Firavun'a Yüce Rabbinin semânın üstünde olduğunu haber verdiğine delildir. Bundan dolayı: "Bununla birlikte ben onun yalancı olduğunu zannediyorum" demişti." Bu risaleye başvurunuz, çünkü oldukça önemlidir.

25 Ahmed, Ebû Dâvûd ve başkaları rivayet etmiş olup *el-Mişkât*'ta belirttiğim üzere ilim adamlarından bir topluluk hadisin sahih olduğunu belirtmişlerdir ki, *et-Telhîs*'de bunların bir kısmı zikredilmiştir. İleride ise Peygamber Efendimizin bunu söylediğini açıkça ifade etmektedir.

necekler de böyledir. Onlara iman eder, varlıklarını aklımızla kavrar ve genel olarak onları biliriz. Bu sıfatların mahiyetini aklımızla kavramamız yahut onları (yaratılmışların sıfatlarına) benzetmemiz yahut onlara bir keyfiyet nispet etmemiz ya da yarattıklarının sıfatları gibi olduğunu kabul etmemiz söz konusu değildir. O bundan pek ulu ve pek büyüktür. İstivâ İmam Mâlik'in ve bir topluluğun belirttiği üzere (manası) bilinen bir şeydir, ancak keyfiyeti bilinemez.

Uluvv hakkında vârid olmuş mütevatir[26] hadislerden bir kısmı şunlardır:

1- Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'nin rivayet ettiği hadis. Dedi ki: Benim *Uhud* ile (Medîne'nin kuzeyinde bir yer olan) *el-Cevâniye* arasında koyunlarım vardı. Onların başında da bir cariyem (çobanlık etmek üzere) bulunuyordu.[27] Günün birinde onun yanına gittiğimde kurdun ondan bir koyun kapıp gitmiş olduğunu gördüm. Ben de Âdemoğullarından bir adamım. Buna üzüldüm. Bu sebeple ona bir tokat vurdum. Sonra Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in yanına giderek bunu ona aktarınca, benim aleyhime bu işin çok büyük bir iş olduğunu söyledi. Bunun üzerine: Ey Allah'ın Rasûlü onu hürriyetine kavuşturmayayım mı, dedim. Allah Rasûlü: "Onu çağır" buyurdu. Ben de onu çağırdım. Allah Rasûlü ona: "Allah nerede?" diye sordu. Cariye: Semâdadır, dedi. Allah Rasûlü: "Ben kimim?" diye sordu. Cariye: Sen Allah'ın rasûlüsün diye cevap verdi. Allah Rasûlü: "Sen bunu azad et, çünkü bu bir müminedir" buyurdu.

Bu sahih bir hadis olup, bunu Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve imamlardan birden çok kişi eserlerinde rivayet etmişlerdir. Hepsi de hadisi olduğu gibi kaydetmiş ve herhangi bir te'vilde ya da tahrifte bulunarak ona ilişmemişlerdir.[28]

---

26 *Muhtasaru Levâmi'u'l-Envâr, (s. 142)*'de müelliften naklen: "çok sayıdaki" şeklindedir. Muhtemelen doğrusu da budur.

27 Bir rivayette bu cariyeyi siyahî bir cariye olarak nitelendirmektedir. Bunu Dârimî, *er-Radd 'ale'l-Merîsî, (s. 95)*'de sahih bir senetle rivayet etmiştir.

28 Bu hadis çeşitli yollarla varid olmuştur. Muhtemelen bundan dolayı musannıf bunun mütevatir hadislerden birisi olduğunu söylemiş olmalıdır. Ancak bu tartışılır. Çünkü bazılarının rivayetinde cariyenin Arapça bilmediği ve: "Semâdadır, dedi" yerine semâya işaret ettiği belirtilmektedir. *Müsned*'de olduğu gibi. Fakat bu hadisin senedinde asıl adı Abdurrahmân b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Kûfî olan el-Mes'ûdî adındaki ravi bulunmaktadır. Bu ravinin hafızası karışmıştı. Bu hadisi de hafızasının karıştığı zamanlarda rivayet etmiştir. Çünkü hadis *Müsned*'de

(II, 291) ve Beyhakî'nin *Sünen*'inde *(VII, 388)* Yezîd b. Hârûn'un kendisinden diye naklettiği rivayet olarak kaydedilmiştir. İbn Numeyr şöyle demektedir: (el-Mes'ûdî) sika bir ravi idi, ama son zamanlarında hafızası karışmıştır. Ondan İbn Mehdî ve Yezîd b. Hârûn karışmış halde bir takım hadisler dinlemiştir. Dolayısıyla ez-Zehebî'nin kitabın aslında "senedi hasendir" demesi pek güzel bir ifade değildir. Çünkü buradaki "Arap olmayan" fazlalığının zayıf olduğunu pekiştiren hususlardan birisi de diğer rivayet yollarında bu lafzın bulunmamasıdır. Musannıf bunu kitabın aslında da zikretmiştir. Rivayetin bir kısmı sahih, diğer bölümlerinin ise şevâhid arasında kullanılmasında bir sakınca yoktur.

Ben *Sahîhu Ebî Dâvûd (862)* ile İbn Ebî Şeybe, *el-İman, (84)* numaralı hadis ile İbn Ebî Âsım'ın *Tahrîcu's-Sünne (489)'*de bu hadisin kaynaklarını gösterdim.

Bu hadis hiç şüphesiz sahih bir hadistir. Bunda cahil ya da hevâ sahibi garezkâr kimseler dışında şüphe eden olmaz. Böylelerine Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den bulundukları sapıklığa muhalif bir nas geldi mi hemen onu te'vil etmek hatta büsbütün ta'til etmek suretiyle ondan kurtulmaya çalışırlar. Buna imkânları olmazsa bu hadiste olduğu gibi, hadisin sübûtu hakkında tenkitte bulunmaya çalışırlar. Şüphesiz hadis, senedinin sıhhati ile birlikte hadis imamları da aralarında bildiğim kadarıyla bir görüş ayrılığı bulunmaksızın sahih kabul etmişlerdir. Bunlardan birisi de İmam Müslim'dir. Çünkü hadisi *Sahîh*'inde rivayet etmiştir. Aynı şekilde Ebû Avane de, Müslim üzerine *Mustahrec*'inde bu hadisi rivayet etmiş, Beyhakî *el-Esmâ ve's-Sıfât*'ta hadisin akabinde *(s. 422)*: "Bu sahihtir ve bunu Müslim rivayet etmiştir" demiştir.

Bununla birlikte taassubun içerisinde helak olmuş Kevserî'nin hadiste ızdırab bulunduğu iddiası ile sıhhati hakkında şüphe uyandırmaya çalıştığını görüyoruz. O, *el-Esmâ* adlı eser üzerinde karaladıkları arasında bu hadis hakkında *(s. 441-442)* şu notu düşmüştür:

"Bunların hadisini Muâviye b. el-Hakem'den yalnızca Atâ b. Yesâr rivayet etmiştir. ez-Zehebî'nin *"Kitabu'l-Uluvv"*da belirtildiği üzere bu hadisin bir lafzında Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in cariye ile konuşmasının ancak işaret ile olduğuna ve ravinin işaretten anladıklarını kendisinin tercih ettiği bir lafız ile sıraladığına delil teşkil etmektedir. Buna göre, bizim dediğimize delil teşkil eden Atâ'nın lafzı şöyledir: "Bana bizzat cariye sahibinin kendisi tahdis etti…" Bu hadiste şu ifadeler yer almaktadır: Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* soru sormak amacı ile elini cariyeye uzatarak: Semâda kim var, diye sormuş, cariye: Allah demiştir. Peki, ben kimim diye sorunca, cariye: Rasûlullah demiştir. Allah Rasûlü: Bu cariyeyi hürriyetine kavuştur. Çünkü o müslüman birisidir, buyurdu. İşte bu "Allah nerededir?" ifadesinin Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* tarafından telaffuz edilmediğine bir delildir. İşte mana yoluyla rivayet, hadiste gördüğünüz şekildeki bir ızdırabı ortaya çıkarmış bulunmaktadır."

Kevserî böyle demektedir. Allah ona adaletiyle muamele etsin. Daha önce hadisin sahih oluşuna dair yaptığımız açıklamaları hatırlayın. Ayrıca Atâ'nın bizatihi cariye sahibinden nakletmiş olduğu hadis, Saîd b. Zeyd'in rivayetinden olduğundan ötürü senedi açısından sahih değildir. Çünkü Saîd b. Zeyd her ne kadar doğru sözlü birisi ise de, hıfzı pek güçlü birisi değildir. Bundan dolayı bir topluluk onun zayıf olduğunu söylemiştir. Hatta Yahyâ b. Saîd onun oldukça zayıf olduğunu söylüyordu. Hâfız da *Takrîbu't-Tehzîb*'de buna işaret ederek: "O doğru sözlüdür. Ama bazı yanılmaları vardır" demektedir.

İşte bu şekilde: Allah nerede, diye kendisine sorulan herkesin, fıtratı gereği hemen: Semâdadır, dediğini görüyoruz. Bu rivayette iki mesele vardır:

Birincisi müslümanın: Allah nerededir diye sormasının meşru olduğudur.

İkincisi ise, kendisine soru sorulan kimsenin: Semâdadır, diyeceğidir. Bu iki meseleyi inkâr edip reddeden bir kimse aslında Muhammed Mustafa *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e karşı tepki gösteriyor demektir.

2- Câbir b. Abdullah *radiyallâhu anh*'in rivayet ettiği hadis: Buna göre Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* Arafe günü verdiği hutbesinde: "Tebliğ ettim mi?" diye sormuş, ashâb, evet diye cevap verince, Allah rasûlü parmağını semâya kaldırıp, onu onlara doğru indirip işaret ederken: "Şahit ol Allah'ım!" buyurdu. Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[29]

Buna ek olarak, hadisin rivayetinde geçen "el ve soru sormak", bu hadisi rivayet eden hadis hafızları ile onların daha alt mertebelerinde bulunanlar arasında yalnız kendisinin münferiden söylediği bir şeydir. Onun bunu münferiden rivayet etmesini hadis âlimleri şüphesiz münker olarak saymaktadır.

Allah bizi de, sizi de hevâdan korusun. Şimdi şu adamın (Kevserî'nin) bu münker rivayete nasıl dayandığına bir bakıp düşünün. Durum bundan ibaret de değildir. Aksine bu rivayet ile muhaddisler arasında sahih olduğu ittifakla kabul edilmiş, ikinci rivayeti vurmakta ve münker rivayeti sahih olan rivayetin zayıf ve muzdarip oluşuna delil kabul etmektedir. İlmini ve bildiklerini müslümanların peygamberlerinin hadisleri hakkında şüphe uyandırmak için kötüye kullanan bu adam hakkında mümin ne der? -Allah ona layıkını versin- Diğer taraftan o bu şekilde bir saptırıcılıkla yetinmiyor. Aksine raviye Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* hakkında bilerek yalan söylemeyi de nispet ediyor. Fakat bu ravi hangisi olursa olsun sika birisidir. Çünkü bu hadisin bütün ravileri sikadırlar. Bunu dememizin sebebi, Kevserî'nin az önce geçen sözlerinin anlamının şu olmasıdır: Ravi Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in cariyeye "Allah nerededir?" dediğini nispet etmeyi tercih etmiştir. Halbuki Kevserî'ye göre vakıa Peygamber'in böyle bir şey demediği şeklindedir. Bunu ancak ravi kendi kanaati ile Saîd b. Zeyd'in rivayeti yerine koymuştur: "Peygamber elini cariyeye soru sormak üzere uzattı: Semâda olan kimdir, (anlamında) sordu."

İşte müslümanları Kevserî denilen bu zattan ve suçsuz olan kimseleri yapmadıkları ile itham eden benzerlerinden sakındırmak, görevlerim arasındadır. Bunu yaparken de onlara Yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse -bilgisizce bir kavme sataşıp da onlara yaptıklarınıza pişman olmamak için- iyice araştırın." (Hucurât, 49/6)* âyetini hatırlatıyorum.

29 Bu hadis Câbir *radiyallâhu anh*'ın Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in haccına dair rivayet ettiği uzunca hadisin bir bölümüdür. Söz konusu bu hadislerin *el-Mektebu'l-İslâmî* tarafından basılmış özel bir risalecikte kaynakları gösterilip, tahricleri yapılmıştır.

3- Ebû Hureyre *radiyallâhu anh*'in rivayet ettiği hadis: Buna göre Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Aranızdaki melekler, birbirlerine görevi teslim ederler. Bir kısmı geceleyin, bir kısmı gündüzün aranızda bulunurlar. Sabah ve ikindi namazlarında da onlar bir araya gelirler. Geceleyin aranızda kalmış olan melekler yükselirler. Durumlarını en iyi bilen O olduğu halde, onlara: Kullarımı ne halde bıraktınız, diye sorar. Melekler şöyle der: Onlara gittiğimizde namaz kılıyorlardı, onları bırakıp geldiğimizde yine namaz kılıyorlardı." Hadis müttefekun aleyhtir. (Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmiştir.)

4- Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın rivayet ettiği hadise göre Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Merhamet edenlere Rahmân olan Allah da merhamet eder. Yerde bulunanlara merhamet ediniz ki, gökteki de size merhamet buyursun."

Hadisi Ebû Dâvûd ve sahih olduğunu belirterek Tirmizî rivayet etmiştir.[30]

5- Cerîr'in rivayet ettiği hadis: Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinlemiştir:

"Yerde bulunanlara merhamet etmeyene, gökteki de merhamet buyurmaz." Hadisin ravileri sikadırlar.[31]

6- Enes'in rivayet ettiği hadise göre Cahş kızı Zeyneb, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in diğer hanımlarına karşı övünerek şöyle derdi: Sizi (Peygamber efendimizle) akrabalarınız evlendirdi. Ama beni yedi kat semânın üstünden Allah evlendirdi. Bir lafzında da: Şüphesiz Allah semâda benim nikâhımı kıymıştır, derdi.

Bir başka lafızda o Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e: Rahmân (olan Allah) beni seninle Arş'ının üstünden evlendirdi, demiştir.

Bu sahih bir hadis olup, bunu Buhârî rivayet etmiştir.[32]

---

30 Derim ki: Başkaları da aynı şekilde sahih olduğunu belirtmiştir. Ancak hadis *"el-Ehâdisu's-Sahîhâ" (922)*'de açıkladığım gibi sahih li gayrihi'dir.

31 Derim ki: Yine orada (bir önceki notta adı geçen eserde) açıkladığım gibi hadisi Taberânî rivayet etmiştir.

32 Derim ki: Buhârî, *Tevhîd* bölümünde ilk iki lafız ile rivayet etmiştir. Aynı şekilde bu iki lafzı ile İbn Sa'd, *Tabakât*'ta *(VIII, 103, 106)*; *Tirmizî, II, 210*'da ise bu iki lafızdan ilkini rivayet etmiş ve: Hasen, sahihtir demiştir. *Nesâî, II, 76*; *Müsned, III,*

7- Ebû Saîd'in rivayet ettiği hadis: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Ben gökte olanın emini olduğum halde siz bana güvenmiyor musunuz? Sabah akşam semânın haberi bana geliyor." Hadis muttefekun aleyhtir.

8- Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadise göre Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Nefsim elinde olana yemin ederim ki, bir erkek hanımını yatağına çağırdığı halde onun isteğini kabul etmeyecek olursa, mutlaka semâda bulunan, o kadına kocası ondan hoşnut oluncaya kadar gazap eder." Hadisi Müslim rivayet etmiştir.

9- Ebû Hureyre *radiyallâhu anh*'ın rivayet ettiği hadise göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Ölüm döşeğinde olanın yanında melekler bulunur. Eğer ölen kişi salih bir adam ise bu melekler: Ey temiz cesette bulunan hoş ve temiz nefis! Çık, sana rahat, huzur ve hoş kokuların ve Rabbinin sana gazap etmediğinin müjdesini veriyoruz. O nefis çıkıncaya kadar ona bu sözler söylenir. Sonra o nefis semaya çıkartılır. Onun için semanın kapılarının açılması istenir. Bu kimdir, diye sorulur, filandır denilir. Bu sefer: O hoş ve temiz cana merhaba, denilir. Bu sözler Allah-u Teâlâ'nın kendisinde bulunduğu semaya varılıncaya kadar ona söylenir, durur" deyip, hadisin geri kalan bölümü zikredilmektedir.

Hadisi Ahmed *Müsned*'inde, Hâkim *Müstedrek*'inde rivayet etmiş olup, Hâkim: Hadis Buhârî ve Müslim'in şartına uygundur, demiştir.[33]

10- Yine Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadis, dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

226'da ikinci lafız ile rivayet etmiş, fakat her iki rivayette de: "Semâdan" lafzı ile nakletmişlerdir. İbn Sa'd'ın lafzı da budur. Üçüncü lafız ile ise Buhârî'nin *Tevhîd* bölümünde yine Enes'in rivayet ettiği bir hadis olarak geçmektedir. Bu hadisi Hâfız (İbn Hacer) *Fethu'l-Bârî (XIII, 348)* eş-Şa'bî'nin mürsel bir rivayeti olarak zikretmiş ve: "Bu hadisi Taberî ve Ebu'l-Kâsım et-Tahâvî(!), *el-Hücce ve't-Tibyân* adlı eserinde rivayet etmiştir, demektedir.

Hadis Taberî *Tefsir (XXII, 11)*'de bir başka lafızla buna yakın olarak yer almış bulunmaktadır.

33 Derim ki: Hadis dediği gibidir. Ben bu hadisin kaynaklarını (*et-Terğîb, IV, 188-189)*'da göstermiş bulunuyorum.

"(Bir zamanlar) ölüm meleği insanlara görünerek gelirdi. Mûsâ *aleyhisselam*'ın yanına gitti, Mûsâ ona bir tokat attı. Gözü gidince, azîz ve celîl olan Rabbine urûc etti (çıktı) ve: Rabbim, sen beni Mûsâ'ya gönderdin, o da bana bir tokat attı ve gözüm gitti. Eğer senin nezdinde değerli olmamış olsaydı, ben de ona ağır ve zor gelecek bir karşılık verirdim, dedi. Yüce Allah: Kuluma dön ve ona şunları söyle: Elini bir öküzün üzerine koysun. Elinin altında kalan her bir kıl karşılığında bir yıl yaşayacak. Melek ona gitti. Allah'ın ona verdiği emri bildirince, Mûsâ: Bundan sonra ne olacak, diye sordu. Melek: Ölüm (gelecek ve öleceksin), deyince, Mûsâ: O halde şimdi (canımı al) dedi. Bunun üzerine melek onu kendisiyle ruhunu kabzettiği bir koklayışla kokladı. Yüce Allah da ölüm meleğine gözünü geri verdi."

Bir lafızda da şöyle denilmektedir: "Gözüne bir tokat indirince gözü çıktı. Melek geri dönüp: Sen beni ölmek istemeyen bir kula gönderdin, dedi. Yüce Allah da ona gözünü geri verdi ve şöyle buyurdu: Kulumun yanına dön ve ona deki: Eğer hayatta kalmak istiyorsan elini bir öküzün sırtına koy…"

Bu lafızda şu ifadeler de yer almaktadır: "Mûsâ: Rabbim, o halde şu an (öleyim), dedi. Sonra Mûsâ şunları söyledi: Rabbim, beni Arz-ı Mukaddese bir taş atımlığı kadar yaklaştır. Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: Şayet orada bulunsaydım, şüphesiz sizlere kırmızı kum tepelerinin yanında yolun kenarındaki kabrini size gösterecektim." Hadisin sübûtu üzerinde ittifak edilmiştir.[34]

11- Yine Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadis: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Her kim helâl bir kazançtan bir hurma kadar sadaka verirse -ki Allah'a helal olandan başkası yükselmez- Allah o sadakayı sağı ile kabul eder ve bunu sahibi için dağ gibi oluncaya kadar büyütür,

---

34 Yazma nüshada da böyledir. Bütün basılı nüshalarda ise: "Hadis müttefekun aleyhtir" şeklindedir. Ancak bu su götürür. Çünkü ilk lafzıyla hadis, Buhârî ve Müslim'de yoktur. Ancak o lafızları Ahmed, *Müsned (II, 533)*'te tahric etmiş, senediyle ceyyiddir. Yine Ahmed'de hadisin ikinci lafza yakın olarak başka rivayet yolları da vardır. *(II, 269, 315, 351)* İbn Ebî Âsım'ın, *es-Sünne* adlı eserinin tahricinde *(801, 802)* hadisin kaynakları gösterilmiştir. İbnu'l-Kayyim'in hadisin tahricinde kullandığı ifadeler musannıfın kullandığı ifadelerden daha inceliklidir. O, *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye* adlı eserinde *(s. 37)*: "Hadis aslı itibariyle sahihtir. Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde de hadisin şâhidi vardır" demektedir.

durur." Bu, Buhârî'nin tahric ettiği sahih bir hadistir.

12- Ebû Musa el-Eş'ari'nin rivayet ettiği hadis: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

[Şüphesiz Allah uyumaz. Uyuması da gerekmez. O, adalet terazisini alçaltır ve yükseltir. Geceleyin yapılan amel gündüzden önce, gündüzün ameli de geceden önce O'na yükseltilir. O'nun hicâbı nurdur[35] [yahut: nardır.] Eğer onu açacak olursa yüzünün parıltıları basarının değdiği her bir şeyi mutlaka yakar.] Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.

13- İbn Ömer'in rivayet ettiği hadis: Dedi ki: Rasulullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Mazlumun bedduasından sakının. Çünkü o, Allah'a bir ateş kıvılcımıymış gibi yükselir." Garîb bir hadis olup, senedi ceyyiddir.[36]

14- Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği hadis: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Allah helâl kazançtan kulun verdiği sadakayı kabul eder -ki Allah ancak helâl olanı kabul buyurur ve ancak helâl olan O'na yükselir- (sadaka olarak verilen) hurmayı alır ve onu dağ kadar yapıncaya kadar büyütüp, durur." Sahih bir hadistir.[37]

15- Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın rivayet ettiği hadis: Buna göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* Sa'd b. Muâz'a şöyle demiştir: "Sen onların arasında yedi semânın üstünde el-Melik olan Allah'ın hükmü ile hüküm verdin." Bu hadis sahihtir. Hadisi Nesâî rivayet etmiştir.[38]

---

35 Derim ki: Burada sözü edilen hicab dünyada Allah Subhânehu ve Teâlâ'yı bütün gözlerin görmesini engelleyen hicabıdır. Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e: Rabbini gördün mü diye sorulduğunda (O) bir nurdur, O'nu nasıl görebilirdim, derken, işaret ettiği de -ileride geleceği gibi- budur.

36 Derim ki: *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (869)*'da açıkladığım gibi hadisi Hâkim ve başkaları rivayet etmiştir.

37 Derim ki: Hadis dediği gibidir. Musannıfın kitabın aslında zikrettiği senedi de sahihtir, ama ben elimdeki kaynaklarda onu Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği bir hadis olarak göremedim. Hadis bu manası ile Buhârî ve Müslim'de ve başka kaynaklarda Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği merfu bir hadis olarak ve buna yakın bir şekilde rivayet edilmiştir. Hadisin lafzı bu eserde *11 numara* ile geçmiş bulunmaktadır. Ahmed'in *Müsned*'inde bunun değişik rivayet yolları vardır: (*II, 268, 328, 404, 418, 431, 528, 541)*. Hadisi ayrıca İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*'de *(824)* rivayet etmiştir.

38 Derim ki: Hadisi Beyhakî de *el-Esmâ ve's-Sıfât (s. 420)*'da rivayet etmiş olup,

16- Enes *radiyallâhu anh*'ın rivayet ettiği hadise göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"… Sonra Arşı üzerinde olduğu halde Rabbim Tebâreke ve Teâlâ'nın huzuruna girerim."

Bu hadiste Zâide b. Ebi'r-Rukâd vardır ki zayıf bir ravidir. Hadisin metni buna yakın bir şekilde Buhârî'nin *Sahîh*'inde, Enes'ten diye rivayet edilmiştir.[39]

Enes'ten rivayete göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Dârında (evinde) Rabbimin huzuruna girmek üzere izin isterim, bana izin verilir." Hadisi Ebû Ahmed el-Assâl, *el-Marife* adlı eserde kavi bir senet ile Sâbit'ten, o Enes'ten diye rivayet etmiştir ki hadiste şu ifadeler de yer almaktadır:

"Cennetin kapısına gelirim. Kapı bana açılır. Rabbim Tebâreke ve Teâlâ'nın huzuruna -O, Kürsîsi ya da Tahtı üzerinde bulunduğu halde- varırım ve Onun için secdeye kapanırım…" deyip, hadisi zikretmektedir.

17- Enes'ten rivayete göre Mâlik b. Sa'sa'a kendisine tahdis ettiğine göre, Allah'ın nebîsi de ona (Mâlik'e) İsrâ'ya götürüldüğü

---

senedi hasendir. Senedinde Muhammed b. Sâlih et-Temmâr vardır. Hâfız (İbn Hacer): "Sadûktur, hata eder" demiştir. Müellif, *el-Mîzân*'da da bunu zikretmiş ve (cerh ve tadîl) imamlarının bu ravi hakkındaki farklı kanaatlerini nakletmiş bulunmaktadır. Şu kadar var ki, hadisin lehine Alkame b. Vakkâs'ın mürsel bir rivayeti de şahitlik etmektedir. Bunu *Fethu'l-Bârî*'de geçtiği üzere İbn İshâk rivayet etmiştir. Müellif de bu hadisi (*Muhtasar*'ın) Asl'ında yine onun rivayeti olarak Muhammed b. Mâlik'ten, Sa'd b. Muâz'ın … diye zikretmekte ve: Bu mürseldir demiş bulunmaktadır.

Bu hadisin aslı Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayeti olarak muhtasar bir şekilde zikredilmiştir.

39 Derim ki: Ama Buhârî'de hadis muallâk bir rivayet şeklindedir. Musannıf bu hadisi asıl metinde *(s. 82-86)*'den sonra ona (Enes'e) ulaşan senediyle buradakinden daha eksiksiz olarak zikretmiştir, ama bu rivayette "dar: ev"in söz konusu edilmesi *Sahih-i Buhari*'nin yaptığım *Muhtasar*'ında Tevhîd bölümünün baş taraflarındaki talikinde tahkik ettiğim gibi, şaz bir ifadedir. Bu muhtasar bitmek üzeredir. Allah-u Teâlâ onu lütuf ve keremiyle tamamlamayı bana müyesser kılsın. Sâbit'in, Enes'ten diye rivayet ettiği hadisin ileride bu kitapta *(81)* gelecek bir diğer yolu daha vardır. Hadisi ayrıca Dârimî, *er-Radd 'ale'l-Merîsî (s. 14)*'de, Ahmed, *Müsned*'inde *(I, 281-282, 295-296)* İbn Abbâs'tan buna yakın olarak rivayet etmiştir. Ayrıca hadisi Ebû Cafer, *el-Arş*'da *(vr. 113/a)* rivayet etmiştir. Hadisin Ebû Hureyre'den haşre dair rivayet ettiği uzunca bir hadiste bir diğer şahidi daha vardır. Ebu'ş-Şeyh'de *el-'Azame* adlı eserinde *(vr. 66/a, 72/a)*'da rivayet etmiştir.

geceyi tahdis edip şunları söylemiştir:

"Ben *el-Hatîm*'de -(râvilerden) Katade belki: *el-Hicr*'de demiş olabilir, dedi- yatıyor iken birisi bana geldi. -Sonra hadisi zikretti. Hadisi zikrederken şunları da söyledi:- Sonra katırdan alçak, eşekten yüksek, beyaz, adımını gözünün değdiği son noktaya kadar uzatan bir binek getirildi. O bineğe bindirildim. Cebrâîl beni yanına alıp gitti. Nihayet dünya semâsına kadar beni götürdü. Kapının açılmasını istedi. Kim o, denilince, Cebrâîl dedi. Beraberinde kim var, diye soruldu. Muhammed, dedi. Ona risâlet verildi mi, soruldu, evet dedi. Merhaba ona, onun gelişi ne güzeldir, diye cevap verildi. Kapı açıldı, içeri girince orada Âdem ile karşılaştım. Cebrâîl: Bu senin babandır, ona selam ver, dedi. Ona selam verdim, o da selamımı aldı. Sonra: Sâlih evlada, sâlih peygambere merhaba, dedi.

Daha sonra yükseldi ve nihayet ikinci semâya geldi. Açılmasını istedi. Kim o, diye soruldu, Cebrâîl, dedi. Beraberinde kim var, denildi, Muhammed dedi. Ona risâlet verildi mi, diye sordu. Evet, dedi. Merhaba ona, bu gelişi ne güzel, denildi. Kapı açıldı, içeri girince teyze çocukları olan Yahyâ ve Îsâ ile karşılaştım. Cebrâîl: Bunlar Yahyâ ve Îsâ'dır, bunlara selam ver dedi. Ben de onlara selam verdim. Her ikisi de selamımı alıp: Sâlih kardeşimize, sâlih Peygamber'e merhaba dediler.

Sonra beni üçüncü semâya çıkardı. Açılmasını istedi. Kim o, diye soruldu, Cebrâîl dedi. Beraberinde kim var, diye soruldu, Muhammed dedi. Ona risâlet verildi mi, diye soruldu, evet dedi. Merhaba ona, onun bu gelişi ne güzeldir, denildi. Kapı açıldı, içeri girince Yûsuf ile karşılaştım. Cebrâîl: Bu Yûsuf'tur, ona selam ver dedi, ben de ona selam verdim. Selamımı aldıktan sonra: Sâlih kardeşime, sâlih Peygamber'e merhaba, dedi.

Sonra yukarı yükseldi ve nihayet dördüncü semâya geldi. Açılmasını istedi, kim o, denildi. Cebrâîl, dedi. Beraberinde kim var, diye soruldu, Muhammed dedi. Ona risâlet verildi mi diye soruldu, evet dedi. Merhaba ona, onun bu gelişi ne güzeldir denildi. Kapı açıldı, içeri girince İdrîs'i gördüm. Cebrâîl: Bu İdrîs'tir, ona selam ver, dedi. Ben de ona selam verdim, selamımı aldıktan sonra sâlih kardeşime ve sâlih Peygamber'e merhaba, dedi.

Sonra yukarı yükseldi ve nihayet beşinci semâya geldi. Açılma-

sını istedi. Kim o denildi, Cebrâîl dedi. Beraberinde kim var diye soruldu, Muhammed dedi. Ona risâlet verildi mi diye soruldu, evet dedi. Merhaba ona, onun bu gelişi ne güzeldir denildi. Kapı açıldı, içeri girince Hârûn'u gördüm. Cebrâîl: Bu Hârûn'dur, ona selam ver dedi. Ben de ona selam verdim, selamımı aldıktan sonra: Sâlih kardeşime, sâlih Peygamber'e merhaba, dedi.

Sonra yukarı çıktı. Nihayet altıncı semâya geldi. Açılmasını istedi. Kim o diye soruldu, Cebrâîl dedi. Beraberinde kim var diye soruldu, Muhammed dedi. Ona risâlet verildi mi diye soruldu, evet dedi. (Görevli melek): Merhaba ona, onun bu gelişi ne güzeldir, dedi. Kapı açıldı, içeri girince Mûsâ ile karşılaştım. Cebrâîl: Bu Mûsâ'dır, ona selam ver dedi. Ben de ona selam verdim. Selamımı aldıktan sonra: Sâlih kardeşime ve sâlih Peygamber'e merhaba, dedi. Ben yanından ayrılınca ağladı. Niye ağlıyorsun, diye soruldu. Çünkü benden sonra Peygamber olarak gönderilen bir gencin ümmetinden cennete girecek olanlar, oraya benim ümmetimden gireceklerden daha çok olacaktır, dedi.

Sonra Cebrâîl yükseldi ve nihayet yedinci semâya geldi. Açılmasını isteyince, kim o denildi, Cebrâîl dedi. Beraberinde kim var diye soruldu, Muhammed dedi. Ona risalet verildi mi diye soruldu, evet dedi. (Görevli melek), merhaba ona ve onun bu gelişi ne güzeldir, dedi. Kapı açıldı, içeri girince İbrâhîm ile karşılaştım. Cebrâîl: Bu İbrâhîm'dir, ona selam ver dedi. Ben de ona selam verdim, selamımı aldıktan sonra: Sâlih oğluma ve sâlih Peygamber'e merhaba dedi.

(Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* devamla) buyurdu ki: Sonra *Sidretü'l-Munteh*â'ya kadar yükseldim. Sonra bana *el-Beytu'l-Ma'mur* yükseltildi. Sonra bana her gün elli namaz olarak namaz farz kılındı. Döndüğümde Mûsâ'nın yanından geçtim. Sana ne emrolundu, diye sordu. Ben, her gün elli namaz diye cevap verdim. Mûsâ: Ümmetin elli vakit namaz kılamaz, ben senden önce insanları denemiş, İsrâîloğulları ile oldukça ileri derecede uğraşmış idim. Bu sebeple Rabbine dön de O'ndan ümmetin için (mükellefiyetlerini) hafifletmesini dile, dedi.

Bunun üzerine ben de geri döndüm. Benden on vakit namazı kaldırdı. Mûsâ'nın yanına döndüğümde: Sana ne emir verildi, diye sordu. Ben her gün kırk vakit namaz, diye cevap verdim. Mûsâ: Se-

nin ümmetin her gün kırk vakit namaz kılamaz. Ben senden önce insanları sınadım. İsrâîloğulları ile alabildiğine uğraştım. Bu sebeple Rabbine dön de ümmetinin yükünü hafifletmesini O'ndan dile, dedi.

Yine döndüm, benden on vakit daha kaldırdı. Mûsâ'nın yanına geri dönünce: Sana ne emrolundu, diye sordu. Ben: Her gün otuz vakit namaz ile emrolundum dedim. Şöyle dedi: Senin ümmetin her gün otuz vakit namaz kılamaz. Ben senden önce insanları denedim, İsrâîloğullarıyla alabildiğine uğraştım. Bu sebeple Rabbine dön de O'na ümmetinin yükünü hafifletmesini dile, dedi.

Ben de döndüm, üzerimden on vakit daha kaldırdı. Mûsâ'nın yanına geri gelince, sana ne emrolundu diye sordu. Ben, her gün yirmi vakit namaz, diye cevap verdim. Mûsâ dedi ki: Senin ümmetin her gün yirmi vakit namaz kılamaz. Ben senden önce insanları denedim, İsrâîloğulları ile alabildiğine uğraştım. Bu sebeple Rabbine dön de O'ndan ümmetinin yükünü hafifletmesini dile, dedi.

Ben tekrar döndüm, bunun üzerine her gün on vakit namaz kılmakla emrolundum. Mûsâ'nın yanına geri gelince, sana ne emrolundu, dedi. Ben her gün on vakit namaz diye cevap verdim. Mûsâ: Senin ümmetin her gün on vakit namaz kılamaz. Çünkü ben senden önce insanları denedim, İsrâîloğullarıyla alabildiğine uğraştım. Bu sebeple Rabbine dön de ümmetinin yükünü hafifletmesini dile dedi, ben de döndüm. Her gün beş vakit namaz kılmakla emrolundum.

Mûsâ'nın yanına geri gelince, sana ne emrolundu, diye sordu. Ben, her gün beş vakit namaz kılmakla emrolundum, dedim. Bu sefer: Senin ümmetin her gün beş vakit namaz kılamaz. Çünkü ben senden önce insanları denedim, İsrâîloğullarıyla alabildiğine uğraştım, dedi. Ben de şu cevabı verdim: Rabbimden dilekte bulundum, artık ondan bir şey isteyecek yüzüm kalmadı. Bunun yerine rıza ve teslimiyetimi arz ederim. İşte bu hal (böylece) sona erince bir münadi şöyle seslendi: "Ben farz kıldığımı gerçekleştirdim, kullarımın yükünü de hafiflettim." Hadis muttefekun aleyhtir.[40]

---

40 Derim ki: İbnu'l-Kayyim *rahimehullah İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (s. 29)*'da mirac olayının mütevatir olduğunu belirtmektedir. Hâfız İbn Kesîr de bu olayın birçok rivayet yollarını bir araya getirmiş, Suyûtî de *el-Âyetü'l-Kübrâ fî'l-Mirâci ve'l-İsrâ* adlı eserinde bu rivayetleri olabildiği kadar derleyip, toparlamıştır. Kıssanın aslının

18- Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadis, dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah'ın -insanlığın yazıcılarından ayrı olarak- yeryüzünde gezen melekleri vardır. Onlar Yüce Allah'ı zikreden bir topluluk bulduklarında birbirlerine şöyle seslenirler: Haydi gelin, aradığınızı buldunuz. Bunun üzerine onların etraflarını sararlar. Allah'ı zikreden bu topluluk dağılınca, melekler de göğe çıkarlar. Yüce Allah: Kullarımı ne yaparken bırakıp geldiniz, sorar. Melekler: Onları seni hamd eder, şanını yüceltir ve seni zikreder halde bıraktık, derler. Yüce Allah: Beni gördüler mi diye sorar, onlar hayır derler. Bunun üzerine: Ya beni görseler ne olur, buyurur. Melekler: Seni görseler elbette ki daha ileri derecede hamd eder, şanını yüceltir ve anarlar, derler. Yüce Allah: Peki ne istiyorlar diye sorar, melekler: Cenneti istiyorlar, derler. Yüce Allah: Onu gördüler mi diye sorar. Melekler, hayır der. Yüce Allah: Ya onu görseler (ne yaparlar), buyurur. Melekler: Onu görseler elbetteki onu daha ileri derecede isterler, daha büyük bir şevkle arzu ederler, der. Yüce Allah: Peki neden sığınıyorlar diye sorar. Onlar, cehennemden sığınıyorlar derler. Yüce Allah: Ya onu gördüler mi diye sorar. Melekler, hayır diye cevap verir. Yüce Allah: Ya onu görseler ne yaparlar diye sorunca, melekler: Onu görseler ondan daha çok kaçarlar ve ondan daha ileri derecede sığınır ve korkarlar derler. Bu sefer Yüce Allah şöyle buyurur: Onların günahlarını bağışlayıp, mağfiret ettiğime sizi şahit tutuyorum. Melekler: ama aralarında çok günahkâr filan kişi vardır. O, onların yanına ancak bir ihtiyacı olduğu için gelmişti, derler. Yüce Allah iki defa şöyle buyurur: Bunlar beraberlerinde oturup kalkanların bedbaht olmayacağı bir topluluktur." Hadis muttefekun aleyhtir.

19- İbn Abbâs'tan: Bana Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bazılarının tahdis ettiklerine göre Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* ile bir gece oturuyorlarken bir yıldız kaydı ve etrafı aydınlatınca şöyle buyurdu:

"(İslâm'dan önce) bu gibi yıldız kaymaları olduğunda ne diyordunuz?" Ashâb: Bu gece pek büyük bir kişi dünyaya geldi ya da pek büyük bir kişi öldü derdik, dediler.

---

mütevatir olduğunda şüphe yoktur. Olayın detayları ile alakalı anlatılanların ise birçoğu sahih ve güzeldir, bir kısmı da bundan daha aşağı derecededir.

Allah Rasûlü şöyle buyurdu: "Ne bir kimse öldü diye, ne de bir kimse hayat buldu diye bu yıldızlar atılmaz (kaymaz). Ama azîz ve celîl olan Rabbimiz bir işe hüküm verdiği zaman Arşın taşıyıcısı olan melekler tesbih getirir. Sonra onlardan hemen sonra gelen sema ehli tesbih getirir. Sonra bu tesbih semâ ve dünyadakilere kadar ulaşır. Arşın taşıyıcılarının en yakınında bulunan melekler: Rabbiniz ne buyurdu, diye sorar. Onlara ne buyurduğunu bildirirler. Böylelikle diğer semâdakiler de birbirlerinden buna dair haber sorarlar ve nihayet emir dünya semâsındakilere kadar ulaşır. Cinler gizli, saklı bir şekilde bir şeyler işitip, kapıverirler. O öğrendiklerini (yeryüzündeki kâhin, medyum) dostlarına telkin ederler. İşte esasına uygun olarak getirdikleri (söyledikleri) hakkın kendisidir. Ama onlar haddi aşar, yalan söyler ve başka şeyler de katarlar."

20- Ebû Hureyre'den hıfzedilmiş ve rivayeti ondan sabit olmuş bir hadiste belirtildiğine göre Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Allah bir kulu sevdiği vakit Cebrâîl'e seslenerek (şöyle der): Ben (filân) kulumu seviyorum. Siz de onu seviniz. Cebrâîl bunu Arşın taşıyıcılarına bildirir. Semâda bulunanlar da Arşın taşıyıcılarının konuşmalarını işitirler. Böylelikle yedinci semadakiler o kulu sever. Sonra ardı arkasına gelen diğer semâdakiler de onu sever ve nihayet dünya semasına kadar iner. Sonra bu yere iner ve yeryüzündekiler de onu sever."[41]

Bu hadisler hakkında şunu söylüyoruz: Bizler bu hadislerden sahih olanlarına ve selefin olduğu gibi ifade edip, ikrar ve kabul etmek üzere ittifak ettiklerine inanırız. Senedi hakkında bir takım tenkitler yapılmış olup, kabul ve te'vilinde ilim adamlarının ihtilâf etmiş oldukları hadislere gelince, bunların ikrar ve kabulüne dair bir şey söylemeyiz. Aksine genel olarak rivayet eder ve durumunu beyan ederiz. Bizim bu hadisi[42] zikretmemizin sebebi, Allah-u Teâlâ'nın, kitabın âyetlerine uygun düşen bir şekilde Arşının üstünde uluvvu

---

41 Derim ki: Hadisi Buhârî, Müslim ve Tirmizî buna yakın ve muhtasar olarak rivayet etmişlerdir. Bu hadisin tahricini *el-Ehâdîsu'd-Daîfe (2207)*'de yapmış bulunuyorum.

42 Kastettiği Atît (Arşın gıcırdaması) ile ilgili hadis olup, -bu husustaki kurala uyarak bilerek onu hazfettim (zikretmedim).

(yukarıda oluşu) ile alakalı olarak gelen mütevatir rivayetlere uygun olduğundan dolayıdır.[43]

21- Ebû Hureyre'den, dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Allah yaratmayı takdir buyurunca, kendi nezdinde Arşın üzerindeki kitabına: Benim rahmetim gazabımı geride bırakmıştır, diye yazdı."

Bir başka lafızda hadis şöyledir: "Allah mahlûkatı yaratmadan önce bir kitap(da şunu) yazdı: Şüphesiz rahmetim gazabımı geride bırakmıştır. O kitap, Onun nezdinde Arşın üstündedir."

Bir başka lafız da şöyledir: "Allah yaratılmışları halk edince, kendi zatı hakkında yazmış olduğu ve Arşın üstünde yükseltilmiş bulunan bir kitapta: Şüphesiz benim rahmetim gazabımı geride bırakır, diye yazdı."[44]

22- Ubeyy b. Ka'b'dan, dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Ey Ebu'l-Munzir! Allah'ın kitabında en büyük âyet hangisidir? Ben: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dedim. Bu sorusunu defalarca tekrarladıktan sonra Ubeyy dedi ki: "Allah O'dur ki O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Hayy'dır, Kayyûm'dur" diye başlayan âyetü'l-kürsî'dir. Bunun üzerine Allah Rasûlü göğsüme vurdu ve: "Ey Ebu'l-Munzir! Sahip olduğun bu ilim dolayısıyla ne mutlu sana! Nefsim elinde olana yemin ederim ki, bu âyetin Arşın bacağının yanında el-Melik olan (Allah)'ı takdis eden bir dili ve iki dudağı vardır."[45]

---

43 Derim ki: Bu hadis mevkuf ve senedi hasen bir hadistir.

44 Hadis sahihtir. Bazı lafızları Buhârî ve Müslim'de yer almaktadır. Son lafız Tirmizî'ye aittir. Hadisin kaynaklarını *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1629)* ile İbn Ebî Âsım'ın, *es-Sünne* adlı eserinin hadislerinin tahricinde *(810, 811)* göstermiş bulunuyorum.

45 Derim ki: Bu sahih bir hadistir. Hadisi Ahmed *(V, 141–142* de*)* Müslim'in şartına uygun sahih bir senet ile rivayet etmiştir. Müslim hadisi *Sahîh*'inde *(II, 199)* Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'den, son bölümü olmaksızın rivayet etmiştir. Ama el-Münzirî, *et-Terğîb* adlı eserinde *(II, 221)*: "İbn Ebî Şeybe bu hadisi kendi kitabında Müslim'in senediyle rivayet etmiş ve şu fazlalığı da zikretmiştir…" diyerek bu fazlalığı da kaydetmektedir.
Not: İbnu'l-Kayyim, *İctimâu'l-Cuyûş (s. 34)*'de Ahmed'in rivayet etmiş olduğu daha önce işaret olunan İbn Abbâs'ın hadisini: "Kürsîsi yahut Serîri (tahtı) üzerinde oturmuş olduğu halde" lafzı ile rivayet etmiş ve burada "oturmuş olduğu halde"

23- Ebû Hureyre *radiyallâhu anh*'dan, dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Sûr'un sahibi olan (melek İsrâfil) kendisine bu iş verildiğinden bu yana kesintisiz olarak her an Allah'ın emrini gözetleyerek Arşa doğru, hazır halde bakıp beklemektedir. Çünkü gözünü kırpmadan önce kendisine (Sûr'a üfleme) emri verileceğinden korkmaktadır. Gözleri de adeta parıl parıl iki yıldızı andırmaktadır." Hadisi Hâkim rivayet etmiş ve sahîh olduğunu belirtmiştir.[46]

24- Ebû Zerr'den, dedi ki: Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Bu güneşin nerede battığını biliyor musun? Ben: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dedim. Allah Rasûlü: "Bu güneş Rabbinin nezdinde Arşın altında secde edinceye kadar gider ve izin alır…" deyip, hadisin geri kalan kısmını zikretmektedir. Hadisi Buhârî rivayet etmiştir.

25- Enes'ten rivayete göre Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* semâdan yağmur yağdığı takdirde omuzları üzerindeki elbisesini yağmur tenine isabet etsin diye açar ve: "Bu Rabbinin henüz aldığı yeni emri ile gelmiş bulunuyor" derdi. Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[47]

26- İbn Abbâs'tan, dedi ki: Bir adam gelip şöyle dedi: Ey İbn Abbâs, ben Kur'ân-ı Kerîm'de bana birbirine muhalif (aykırı) gibi gelen şeyler buluyorum ve bu benim kalbimi etkilemiş bulunuyor. Bunun üzerine İbn Abbâs: Bu yaptığın bir yalanlama mı yoksa, diye

---

ibaresini eklemiştir. Fakat bu fazlalık Ahmed'de de sözünü ettiğimiz daha başka kaynaklarda da yer almamaktadır. Bu kelimenin tashif edilmiş olduğunu zannediyorum. Şanı yüce Rabbimizin oturması ile ilgili sabit bir hadis olduğunu da bilmiyorum.

46 Derim ki: Müellif (Zehebî) *Telhîs*'inde *(IV, 559)* bu hususta ona muvafakat etmiş ve: "Müslim'in şartına göre (sahihtir)" ibaresini eklemiştir. Hadis dediği gibidir. Ayrıca hadisi Ebu'ş-Şeyh, *el-'Azame* adlı eserinde *(73/a)* tahric etmiş ve İbn Abbâs'ın rivayet ettiği bir hadisi de ona şahit olarak zikretmiştir.

47 Derim ki: Hadisin lafzı *(III, 26)* şöyledir: Enes dedi ki: Biz Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* ile birlikte iken üzerimize yağmur yağdı. Enes dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* elbisesini topladı ve yağmur onun tenine isabet etti. Biz: Ey Allah'ın Rasûlü, bunu niçin yaptın, diye sorduk. O: "Çünkü o Rabbinden yeni almış olduğu bir emirle yağdı" buyurdu. Hadisi Ebû Dâvûd da bu şekilde *Edeb* bölümünde, Ahmed *(III, 133, 267)*'de böylece rivayet etmiştir. Kitaptaki bu lafız ise, Hâfız Ebu'l-Kâsım el-Beğavî'nin lafzı olup, musannıf hadisi el-Beğavî'nin senedi ile ondan rivayet etmiştir. Hadis İbn Ebî Âsım'ın *es-Sünne* adlı eserinde *(823)*, Dârimî'de de *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye (s. 25)*'de geçmektedir.

sordu. Adam: Hayır, bir yalanlama değil. Ama bir ihtilaf (tutarsızlık) gibi, dedi. İbn Abbâs: Haydi, kalbine tereddüt düşmesine sebep olan şeyleri söyle, deyince, adam ona:-Ben Yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu görüyorum… dedikten sonra bir takım hususları zikretti ve şunları da ekledi: Yüce Allah'ın buyrukları arasında şu da vardır: *"…Yoksa göğü (yaratmak) mı, ki onu bina etti, onu alabildiğine yükseltip kusursuz yaptı, gecesini kararttı, gündüzünü de açığa çıkarttı. Bundan sonra da yeri yayıp döşedi." (Nâziât, 79/27-30)* buyurmakta ve bu ayet-i kerîmede göğü yerden önce yarattığı belirtilmektedir. Bir diğer ayet-i kerimede ise: *"Ve orada gıdalarını isteyenler için müsavi olarak dört günde takdir etti. Sonra duman halinde bulunan semaya yükseldi." (Fussilet, 41/10-11)* buyurmaktadır. Burada ise yerin semadan önce yaratıldığını söylemektedir.

Bunun üzerine İbn Abbâs dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Yoksa göğü (yaratmak) mı ki, onu bina etti, onu alabildiğine yükseltip, kusursuz yaptı"* âyetlerinde yeri semâdan önce iki gün içerisinde yarattığını, sonra semâya yükselerek diğer iki günde onları düzenlediğini, sonra yere inip onu yayıp, döşediğini belirtmektedir. (Devamla) dedi ki: Orayı yayıp döşemesi ise, yerden suyu ve meralarını çıkartmasıdır. Hadisi Buhârî rivayet etmiştir.[48]

27- Ebû Hureyre'den dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: Azîz ve celîl olan Allah buyuruyor ki: "Ben kulumun hakkımdaki güzel zannının yanındayım. O beni zikrettiği zaman ben onunla beraberim. Beni kendi içinde zikredecek olursa, ben de onu kendi nefsimde zikrederim. Beni bir topluluk içerisinde zikrederse ben de onu onlardan daha hayırlı bir topluluk içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşacak olursa, ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşacak olursa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. Bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak dönerim." Bu sahih bir hadistir.[49]

---

48 Derim ki: Buhârî hadisi hem muallâk olarak, hem müsned olarak rivayet etmiştir. Beyhakî, *el-Esmâ* adlı eserinde *(s. 379)* müsned olarak rivayet ettiği gibi, Ebu'ş-Şeyh de *el-'Azame*'de *(100/a)* rivayet etmiş bulunmaktadır.

49 Derim ki: Hadisi *Buhârî (Fethu'l-Bârî, XIII, 328, 329)*; *Müslim (VIII, 62)*; *Müsned, (II, 251, 413, 480)* rivayet etmiş olup, Tirmizî hadisin *(IV, 290)* sahih olduğunu belirtmektedir. Hadisin *Müsned*'de *(II, 354, 405, 482)* Ebû Hureyre'den buna yakın olarak zikredilmiş üç rivayet yolu daha vardır. Hadisi İbn Mende, *et-Tevhîd*'de *(vr. 77/a)* tahric ettikten sonra hadisin *(vr. 100/a)*'de Enes'ten Peygamber'e merfu olarak bir şahidini daha rivayet etmektedir.

Bu hadiste kelam nefsî ile işitilen kelam arasında bir fark olduğu gösterilmektedir. Allah-u Teâlâ, hem bu kelam ile hem öteki ile konuşur. Mûsâ ile özel bir şekilde konuşan ve ona *Tûr*'un yan tarafından nida edip, kendisine yaklaştırıp onunla münacatta bulunan da O'dur.

28- Ebû Bekr es-Sıddîk'in kızı Esmâ'dan dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "İsrâ'ya götürüldüğüm gece sonunda *Sidretu'l-Müntehâ*'ya kadar vardım" deyip, hadisi zikretmektedir. Hadisin senedi salih (uygun ve elverişli)dir.[50]

29- Mücâhid'den, dedi ki: İbn Abbâs'a: Bir takım kimseler kader hakkında ileri geri konuşuyorlar denilince, şöyle dedi: Bunlar kitabı yalanlıyorlar. Eğer onlardan birisini saçlarından yakalayacak olursam, onun perçemini yolarım. Şüphesiz Allah, hiçbir varlığı yaratmadan önce Arşı üzerinde idi. Sonra yaratıkları yarattı ve kıyamet gününe kadar ne olacaksa hepsini yazdı. İşte insanlar da takdir edilip bitirilmiş bir işe uygun olarak hareket etmektedirler.[51]

30- Abdullah b. 'Amr dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Sıla-i Rahim Arşa asılıdır. Akrabalık bağını gözetenden kasıt, yapılan iyiliğe karşılık veren kimse değildir. Asıl akrabalık bağını gözeten kişi, akrabası kendisiyle bağı kopardığı halde onu koruyup, gözeten kişidir." Hadisin senedi kavidir.[52]

31- Ebû Umâme'den, dedi ki: Ebû Eyyûb dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* bir ay süreyle yanımda misafir kaldı. Onun yap-

---

50 Derim ki: Hadisi Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ (I, 428)*'de İbn Merdûye'nin, Esmâ'dan buna yakın lafızlarla rivayet ettiğini belirtmektedir. Hadisin Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde ve başka eserlerde Enes'ten ve diğerlerinden nakledilmiş çok sayıda şahidi vardır. Bunları *"el-Hasâis"*de görebilirsiniz. Dilerseniz oraya başvurabilirsiniz. Ben Enes'in bu hadisinin kaynaklarını İbn Ebî Âsım'ın, *es-Sünne* adlı eserinin hadislerinin tahricinde göstermiş bulunuyorum.

51 Derim ki: Musannıf bu eserin aslında hadisin senedini de zikretmiş bulunmaktadır ki senedi sahihtir. el-Âcurrî bu hadisi *eş-Şerî'a* adlı eserinde *(s. 293)*, el-Lâlekâî, *es-Sünne (I, 91/b)*'de İbn Kudame'de, *el-Uluvv* adlı eserinde *(169/a)*'da tahric etmiş bulunmaktadır.

52 Hadisi Ahmed *(II, 163, 193)*'de rivayet etmiş olup, senedi Buhârî'nin şartına göre sahihtir. Bu hadisi *Sahîh*'inde "sıla-i rahim Arşa asılıdır" buyruğu olmaksızın tahric etmiş, Tirmizî sahih olduğunu belirtmiştir. Bu fazlalığın Buhârî ve Müslim'de aralarında Âişe'nin de bulunduğu Ashâb-ı Kirâm'dan bir topluluktan gelen çok sayıda şahidi bulunmaktadır.

tıklarını gözetip durdum. Güneş zevale erdiğinde eğer elinde dünyevî bir iş var ise onu bıraktığını, eğer uykuda ise adeta uyandırıldığını gördüm. Kalkar, gusleder yahut abdest alır sonra eksiksiz, pek güzel ve rükû ve sücûdunu yerli yerince yaparak kıldığı birkaç rekât namaz kılardı. Ben ona bunun sebebini sorunca şöyle buyurdu:

"Gerçek şu ki, semânın kapıları ile cennetlerin kapıları o saatte açık tutulur. Biz bu namazı kılıncaya kadar da kapatılmaz. Bundan dolayı o saatte benden Rabbime hayır bir amelin yükselmesini seviyorum."

Hadisi Âdem b. Ebî Iyâs, *Kitabu's-Sevâb*'da rivayet etmiş olup, senedi zayıftır.[53]

32- en-Numan b. Beşîr'den (Rasûlullah'a) merfu olarak: Tesbîh (subhânallah demek), tahmîd (elhamdulillah demek) ve tehlil (lâ ilâhe illallah demek) hakkında bunların Arşın etrafında toplanıp bir araya geldiklerini, bunları söyleyen sahiplerini hatırlatan arı vızıltısı gibi bir uğultularının olduğunu belirten (hadiste) şöyle buyurmaktadır: "Peki sizden herhangi bir kimse, Rahmân'ın nezdinde kendisi sebebi ile hatırlatılmasını sağlayıp duracak bir şeylerinin olmasını arzu etmez mi?"[54]

33- İbn Abbâs'tan (Peygamber efendimize) merfu bir hadis olarak:

"Kıyamet gününde maktul, katili ile birlikte başı elinde ve damarları kanayıp durduğu halde gelir ve şöyle der: Rabbim, bu beni öldürdü. Nihayet onu Arşa yakınlaştırır."[55]

34- Yine İbn Abbâs'tan, dedi ki: Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim:

---

53 Derim ki: Ama hadisin delil olarak kullanılan bölümü lehine Abdullah b. es-Sâib'in bu şekilde şu lafızla muhtasar olarak gelen rivayeti şahitlik etmektedir: "Bu, semânın kapılarının kendisinde açıldığı bir andır. Bu sebeple bu anda benim salih bir amelimin yükselmesini seviyorum." Hadisi Tirmizî hasen olduğunu belirterek rivayet ettiği gibi, *Ahmed* de *(III, 411)* rivayet etmiş olup, senedi sahihtir. Eğer musannıf bu hadisi zikretmeyi tercih etmiş olsaydı, senedinin sıhhati ve metninin muhtasar oluşu dolayısıyla daha isabet ederdi.

54 Derim ki: Bu sahih bir hadis olup, bunu *İbn Mâce (3809)*; *Hâkim (I, 503)* tahric etmiş olup, Hâkim: Müslim'in şartına göre sahihtir, demiştir. Musannıf (Zehebî) de bu hususta ona muvafakat etmiştir.

55 Hadis sahih bir hadis olup, bunu Ahmed ve başkaları İbn Abbâs'tan sahih iki sened ile rivayet etmişlerdir. Bu hadisin kaynaklarını *Mişkâtu'l-Mesâbîh*'de *(3465)* göstermiş bulunuyorum.

"Maktul damarlarından kan akıp durduğu halde katile asılmış olarak getirilir. Nihayet Arşın yanına kadar getirilir. Maktul: Rabbim, buna beni neden öldürdü diye sor, der."[56]

35- Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği hadise göre o şöyle demiştir:

"Allah yedinci semâdan sonra suyu yarattı, suyun üzerinde de Arşı yarattı. Nefsim elinde olana yemin ederim ki güneş ve ay kıyamet gününde ateşe doğru gideceklerini biliyorlar." Bu mevkûf bir hadistir.[57]

36- el-Berâ'dan, dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* ile birlikte bir cenaze ile çıkmıştık. Sonra hadisi uzun uzadıya zikretti. Ruh hakkında şöyle buyurdu: "Nihayet rûh yedinci semâya kadar ulaştırılır. Yüce Allah da: Onu iade ediniz, buyurur." Hadisin senedi salihtir.[58]

37- Selmân el-Fârisî'den, dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Rabbinizin hayâsı pek çok ve O pek kerimdir. Kulu kendisine dua etmek üzere ellerini kaldırdığı takdirde, onları içlerinde hiçbir şey olmaksızın bomboş geri çevirmekten hayâ eder."[59]

Bu meşhur bir hadis olup, bunu Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den Alî b. Ebî Tâlib, İbn Ömer, Enes ve başkaları da rivayet etmiştir.

38- Katâde b. en-Numân'ın rivayet ettiği hadise göre o Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinlemiştir:

"Allah mahlûkatı yaratmayı bitirdikten sonra Arşı üzerine istivâ etti."

Ravileri sika olup, hadisi Ebû Bekir el-Hallâl, *es-Sünne* adlı eserinde rivayet etmiştir.[60]

---

56 Bir önceki nota bakınız.

57 Derim ki: Musannıf bu hadisi Ahmed'in hocalarından olan Ravh b. Abbâd'ın, İbn Amr'dan diye senedi ile rivayet etmiştir. Bu da sahih bir senettir.

58 Derim ki: *"Ahkâmu'l-Cenâiz"*de hadisin kaynakları gösterilmiştir.

59 Hadis sahih bir hadis olup, *Mişkâtu'l-Mesâbîh (2244)*; *Sahîhu Ebî Dâvûd (133)* ve *et-Terğîb*'de *(II, 273)* kaynakları gösterilmiştir.

60 İbnu'l-Kayyim, *İctimâmu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (s. 34)*'de hadisin senedinin Buhârî'nin şartına göre sahih olduğunu belirtmektedir.

39- Buhârî'nin Sahîh'inde *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye* bölümünde: "Hoş ve güzel söz O'na yükselir buyruğu" başlığı altında İbn Abbâs'tan rivayet ettiği hadise göre İbn Abbâs şöyle demiştir:

Ebû Zerr'e, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in gönderildiği haberi ulaşınca kardeşime: Semâdan kendisine haber geldiğini iddia eden bu adama dair benim için bilgi öğren, dedi.

40- İmrân b. Husayn'in rivayet ettiği hadise göre Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Ey Temîm oğulları, müjdeyi kabul ediniz." Onlar: Bizi müjdeledin, artık bize bir şeyler ver, dediler. Allah Rasûlü: "Ey Yemen halkı müjdeyi kabul ediniz" buyurdu. Yemenliler: Sen bize müjde vermiş oldun. Bir de bu iş hakkında önceden nasıl olduğuna dair bizim için hüküm ver, dediler. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: "Allah Arşın üzerinde idi. O her şeyden önce vardı. Levh'e de olacak her şeyi yazdı."

Bu sahih bir hadis olup, Buhârî bunu çeşitli yerlerde[61] tahric etmiştir.[62]

41- Sâbit el-Bunânî'den, dedi ki: Dâvûd *aleyhisselâm* namazı uzun uzun kılar, sonra rükû yapar, sonra başını semâya kaldırıp arkasından şöyle dua ederdi: "Ey semâyı imar eden, başımı kölelerin rablerine (efendilerine) baktığı gibi sana doğru kaldırıyorum, ey semânın sakini." Hadisin senedi salihtir.[63]

---

61 Derim ki: İleride *44 numara* ile yine onun (İmrân b. Husayn'ın) rivayeti olarak bundan daha geniş olarak gelecektir.

62 Derim ki: Musannıf *rahimehullah* bu hadisi tahric etmek ile sahih olduğunu açıkça ifade edip, Buhârî'ye bu hadisi *Sahîh*'inde rivayet ettiğini bir arada nispet etmiş olmaktadır. Hâlbuki çoğunlukla onun yaptığı önceden birkaç defa geçtiği gibi Şeyhayn'e (Buhârî ve Müslim'e) yahut onlardan birisine hadisi nispet etmek suretiyle sahih olduğuna işaret etmekle yetinmek olmuştur. İleride de bu tutumu gelecektir. İşte bu imamın bu yaptığından anladığımıza göre, sözü geçen uygulamanın ve bizim bazı hadis tahriclerinde uygulaya geldiğimiz şekilde bunları bir arada zikretmenin caiz (uygun ve yerinde) bir tutum olduğuna delildir. Hanefiler arasındaki bazı mutaassıp kin güdücüler de bu uygulamaya tepki göstermiş ve bizleri kesinlikle hatırımıza gelmeyen ithamlarla karşı karşıya bırakmıştır. Ben bu hususu *el-Mektebü'l-İslâmî* tarafından dördüncü defa basılan *Şerhu'l-Akîdetü't-Tahâviyye*'nin hadislerinin tahrici mukaddimesinde yeteri kadar ve gönlü rahatlatacak şekilde cevap verip, açıkladım. Oraya başvurulması uygundur. Çünkü bu açıklamalar oldukça önemlidir.

63 Derim ki: Bu hadisi el-Lâlekâî, *es-Sünne'de (I, 92/b)* rivayet etmiş, İbn Kudâme el-Makdisî de ondan naklen *İsbâtu Sıfati'l-Uluvv lillâhi Teâlâ* adlı cüzünde *(162/b*

Şunu bil ki: Azîz ve celîl olan Allah söz söyleyenlerin en doğrusu olarak bize Belkıs'ın arş'ının (tahtının) pek büyük bir taht olduğunu haber vermekte ve: *"Hem de onun pek büyük bir arşı (tahtı) vardır"* buyurmaktadır. Sonra da ayeti şöylece nihayete erdirmektedir: *"Allah O'dur ki O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Pek büyük Arşın Rabbidir."* Bu durumda Belkıs'ın arşı Belkıs'ın kendisine nispetle pek büyük idi. Ama biz şu anda ne onun arşı ile ilgili detaylı bilgileri, ne miktarını, ne de mahiyetini biliyoruz. Süleyman *aleyhisselâm*'ın yönetimi altındakilerden birisi o arşı gözünü kırpmadan önce önüne getirip, koymuştu. Pek büyük Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederiz. Evliyanın kerametini cahil olandan başkası inkâr etmez. Bundan daha ileri bir keramet olabilir mi? Denildiğine göre o kişi, yüce Allah'ın ism-i azamını zikrederek dua etmiş ve bir göz değmesi kadar bir süre içerisinde taht Yemen'den Şam'a gelmiştir. Böyle bir durumda katıksız iman ve tasdikten başkası söz konusu olamaz. Aklın bu alanda müdahil olması söz konusu değildir. Biz iman ettik ve tasdik ettik. İşte bu Âdemoğlunun yaptıklarından küçük bir iştir. İnsan olarak bu tahtı bunca uzun mesafeden getirmesi Yüce Allah'ın izni ile olmuştur. O halde Allah-u Teâlâ'nın cennette kulları için hazırlamış olduğu tahtlar ve köşkler için ne düşünülebilir ki? Cennetteki her bir tahtın uzunluğu ve eni bir ay ya da daha fazla bir mesafedir. Her bir taht ya beyaz bir inciden, ya kırmızı bir yakuttandır. Bunların her birisinin bir arşınlık mesafesi dahi dünya mülkünden hayırlıdır. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne mübarektir! Biz, Allah'a yemin olsun ki, gayba iman ettik. Doğru sözlünün verdiği haberi kesinlikle tasdik ettik. Cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir insanın hatırına gelmedik kıtalar vardır.

Pek yüce ve pek azim olan Allah'ın kendi zatı için edinmiş olduğu pek büyük Arş, onun yüksekliği, genişliği, bacakları, mahiyeti, taşıyıcıları, etrafını kuşatan Kerrûbiyyîn melekleri, güzelliği, revnakı ve değeri hakkında ne düşünülebilir ki? Onun kırmızı bir yakuttan olduğu da rivayet edilmiştir. Belki de onun mesafesi beşyüzbin yıl-

---

de) nakletmiştir. Musannıfımız da bu hadisi onun yoluyla nakletmiş bulunmaktadır. Hadisin senedinde asıl nüshada (*Muhtasar*'ın metninde) bazı kelimeler düşmüştür. Bunlar İbn Kudâme'nin eserinden telafi edilir. Müellif bu hadisin Sâbit el-Bunânî'den gelen rivayet yoluyla, *el-Erba'în* adlı eserinde sahih olduğunu *(178/a)* belirtmiştir.

dır.[64] O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O Halîmdir, Kerîmdir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, O pek büyük Arşın Rabbidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, yedi semânın ve kerîm olan Arşın Rabbidir. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. Allah'ı mahlûkatı sayısınca, Arşı ağırlığınca, zatı razı oluncaya kadar ve kelimelerin mürekkebi kadar O'na hamd ile O'nu her türlü eksiklikten tenzih ederiz. Düşünceler kaybolup gitmiş, akıllar şaşırıp kalmış, diller bir takım mahlûkata dair ibareleri anlatmaktan acze düşmüş iken, şüphesiz şanı yüce Allah en yüce ve en azîm olandır. "Biz Allah'a iman ettik, bizlerin müslümanlar olduğumuza şahitlik et." (Bu gibi hususlara) dalıp giden akıllar, (şu nasları) ta'til eden kalpler ve donuk nefisler kahrolsun! Bunlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler. Halbuki kıyamet gününde arz bütünüyle O'nun kabzasında olacaktır, gökler de sağ elinde dürülmüş olacaktır. O, onların ortak koşmalarından pek yüce ve münezzehtir.

Allah'ım, senin kendi zatın üzerindeki hakkın ile en büyük ismin için, eksiksiz kelimelerin hakkı için, kalplerimizde imanı sapasağlam kıl. Bizi hidayet bulmuş, hidayete erdirilmişler kıl. Şüphesiz göklerde ve yerde bulunanların tümünün Kürsîye nispetleri ancak pek büyük bir düzlükte bırakılmış bir halka (bir yüzük) gibidir.[65] Kürsînin ise Arş-ı Azîme nispeti de ancak büyük bir düzlükteki bir halka gibidir. Şimdi sana söylenenleri dinle, aklet ve sana anlatılanlar üzerinde iyice düşün. Gayba imana sığın. Haber de hiçbir zaman gözle görmek gibi değildir.

Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Şu Arşı yüklenenler ve etrafında bulunanlar Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman*

---

64 Derim ki: Rahmân Tebâreke ve Teâlâ'nın Arşına iman ederiz. Yalnızca kitap ve sünnette sabit olmuş niteliklere sahip olduğunu söyleriz. Keşke müellif *rahimehullah* bu sınırda durmuş olsaydı da zanna bağlı ve gayba taş atmak suretiyle bunlarda bulunanlardan fazla bir şey söylememiş olsaydı. Özellikle o ileride kitabın aslında geleceği üzere, Vehb b. Münebbih'ten şunları söylediğini nakletmektedir: "Arş ellibin yıllık mesafe (boyunda)dır." Burada görüldüğü gibi beşyüzbin değil, ellibin demiştir. Bununla birlikte durum ne olursa olsun bu ancak dikkat çekmek için olması hali dışında zikredilmesinde hiçbir fayda bulunmayan İsrâîliyattandır. Bundan dolayı ben bu rivayeti *Muhtasar*'da söz konusu etmedim.

65 Bu ifadelerle bu hususta daha önce *"Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha" (109)*'da haklarında açıklamalarda bulunduğum değişik yollarla gelmiş olan bir hadise işaret etmektedir. İleride bu hadis kitapta gelecektir.

ederler, müminlere de mağfiret dilerler." (Mü'min, 40/7)

Yine Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Melekleri de Arşın etrafını kuşatmış görürsün. Rablerini hamd ile tesbih ederler." (Zümer, 39/75)* Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"O günde üstlerinde bulunan sekiz (melek) Rabbinin Arşını yüklenir. O günde hiçbir şeyiniz gizli kalmaksızın arz olunursunuz." (Hakka, 69/17-18)* Yine şöyle buyurmaktadır: *"O dereceleri yükseltendir, Arşın sahibidir." (Mü'min, 40/15)*

Kur'ân-ı Kerîm ve aynı şekilde rivayetler de Arşı söz konusu etmekle dolup taşmaktadır. Bununla birlikte bunlardan maksadın mülk ve egemenlik olması mümkün değildir. O halde hakka karşı bile bile çıkmayı ve yersiz tartışmayı bırak. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm hakkında tartışmak küfürdür. Bunu ben söylemiyorum. Aksine Muhammed Mustafa *sallallâhu aleyhi ve sellem* bunu söylemiştir.[66]

42- Hassân b. 'Atiyye'den, dedi ki: Arşın taşıyıcı melekleri sekiz tanedir. Bunlar oldukça güzel, ince ve yumuşak bir sesle karşılıklı olarak seslenirler. Onlardan dördü: İlmine rağmen hilmin dolayısıyla seni hamdinle her türlü eksiklikten tenzih ederiz, der. Diğer dördü de: Kudretine rağmen affettiğin için seni hamdinle tesbih ederiz, der. Bu hadisin senedi kavîdir.[67]

43- Ebû Hureyre *radiyallâhu anh* de Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

"Allah'a ve Rasulüne iman eden, namazı dosdoğru kılan, ramazan orucunu tutan kimseyi cennetine koyması Allah'ın üzerindeki bir haktır. Allah yolunda ister cihad etsin, isterse de doğduğu topraklarda otursun." Ashâb: Ey Allah'ın Rasûlü, insanlara bunu müjdelemeyelim mi diye sorunca, Allah Rasûlü şöyle buyurdu: Şüphesiz Allah'ın, Allah yolunda cihad edenler için cennette hazırlamış olduğu yüz de-

---

66 Musannıf *rahimehullah* Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in bunu söylediğini kesin bir dille ifade etmektedir. Bu konuda da haklıdır. Çünkü bu, çeşitli yollarla sabit olmuş, sahih bir hadistir. Daha önce bir numaralı hadiste işaret olunduğu gibi, bir topluluk bunun sahih olduğunu belirtmiş bulunmaktadır.

67 Hadisi musannıf el-Velîd b. Yezîd el-Uzrî yolu ile şöylece zikretmiştir: Bize el-Evza'î ondan tahdis etti… Bu da onun dediği gibi kavî (kuvvetli, güçlü) bir senettir. Revvâd b. el-Cerrâh da el-Evza'î'den diye hadisi böylece rivayet etmiş ve ona mutabaat etmiştir. Ebu'ş-Şeyh de *el-Azame*'de *(vr. 88/a, el-Mektebu'l-İslâmî* tıpkı basımı*)* tahric etmiş bulunmaktadır.

rece vardır. Her iki derece arasında gök ile yer arasındaki kadar uzaklık vardır. Azîz ve Celîl olan Allah'tan dilekte bulunduğunuz vakit O'ndan Firdevs'i isteyiniz. Çünkü Firdevs cennetin tam ortasında ve cennetin en yükseğidir. Onun üstünde Rahmân'ın Arşı vardır ve cennetin ırmakları oradan kaynar." Hadisi Buhârî rivayet etmiştir.[68]

Buhârî, *Sahîh*'inin son taraflarında Azîz ve Celîl olan Allah'ın: *"Ve Arşı su üstünde idi ve O pek büyük Arşın Rabbidir"* buyruğu ile ilgili başlıktan sonra şunları söylemektedir: "Mücâhid dedi ki: Arşa istivâ etti yani yükseldi".[69]

44- Sonra senedi ile İmrân'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in yanında iken Temîmoğullarından bir topluluk onun yanına geldi. Allah Rasûlü: "Ey Temîmoğulları müjdeyi kabul ediniz" buyurdu. Onlar: Bizi müjdeledin, o halde bize (bir şeyler) ver, dediler. Sonra Yemenlilerden bir takım kimseler girdi. "Ey Yemenliler, müjdeyi kabul edin. Çünkü Temîmoğulları o müjdeyi kabul etmedi" buyurdu. Yemenliler: Biz müjdeyi kabul ettik ve dinde bilgi sahibi olalım diye sana bu işin ilk başta ne olduğunu soralım diye geldik, dediler.

Allah Rasûlü şöyle buyurdu: "Allah vardı, O'ndan önce de hiçbir şey yoktu. Arşı su üstünde idi, gökleri ve yeri yarattı ve zikirde her şeyi yazdı." Sonra yanıma bir adam gelip: Ey İmrân, devene yetiş, o başını alıp gitti, dedi. Ben de arkasından koştum. Bir de baktım ki, çölde serabı dahi geride bırakıp gidiyor. Allah'a yemin ederim, keşke devem gitseydi de ben (o meclisten) kalkmasaydım, diye çok hayıflanırım.

---

68 Aynı şekilde Ahmed de rivayet etmiş olup, senedinde *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (921)*'de açıkladığım ihtilâf bulunmaktadır.

69 el-Firyâbî, Mücâhid'den sahih bir senet ile mevsul olarak rivayet etmiştir. Derim ki: Bununla insanlara selefin sıfat âyetleri hakkında konuşmadıkları ve onları kesinlikle tefsir etmedikleri, bunlar üzerinde düşünmeden, onları kavramaya çalışmadan sadece bu ayetleri okumakla yetindikleri izlenimini veren çağdaş bazı yazarların kanaatleri reddedilmektedir. Bu husus Merhum Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye'nin eserlerinde çürütmüş olduğu hususlardan birisidir. Evet, bu onların teşbih ve keyfiyetlendirmeyi içeren bir açıklama yapmadıkları, aksine bu çok ileri derecede yasakladıkları bir husustur. Nitekim bunu, bu kitapta Mâlik'ten ve başkalarından nakledilmiş rivayetlerde göreceğiz. el-Lâlekâi de *es-Sünne*'de *(I, 91/b)* hicri 207 tarihinde vefat etmiş bulunan sika Bişr b. Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben müfessirlerden birçok kimsenin *"Rahmân Arşa istiva etti"* buyruğu hakkında Arşın üzerine yükseldi, dediklerini dinlemişimdir.

Aslında ben bu mesele ile ilgili nasları delil göstermek üzere sıralamayı boşuna bir yorgunluk olarak değerlendiriyorum. Nitekim şâirin şu sözleri söylediğini duymuş olmalısınız:

"Eğer gündüzün bile delile bir ihtiyacı varsa
Hiçbir şey zihinlerde doğru dürüst yer edemez."

45- İbn Abbâs'tan, dedi ki: Kürsî iki ayağın konulduğu yerdir. Arşın miktarını ise hiç kimse takdir edemez. Bunun ravileri sikadır.[70]

46- Kays'dan, dedi ki: Ömer *radiyallâhu anh* Şam'a geldiğinde bir takım kimseler onu karşıladı. Ömer devesi üzerinde idi. Onu karşılayanlar: Ey müminlerin emiri, bunun yerine bir katıra binsen (iyi olur). Çünkü seni insanların büyükleri ve ileri gelenleri karşılayacaktır. Bunun üzerine Ömer *radiyallâhu anh*: Size burayı göstermeyeyim mi? İş buradandır, deyip eli ile semâya işaret etti.

Bunun senedi güneş gibidir.[71]

47- Abdurrahman b. Ğunm'dan, dedi ki: Ömer b. el-Hattâb'ı şöyle derken dinledim: Yeryüzü hükümdar(lar)ının, semânın hükümdarı karşısında huzuruna çıkacakları günde vay hallerine! Adalet ile emrederek hak ile hüküm veren, hevâsına uyarak hüküm vermeyen, akrabayı kayırarak hüküm vermeyen yahut bir ümit ve bir korkunun etkisi ile hüküm vermeyip, Allah'ın kitabını gözleri önünde ayna kabul edenler müstesnâdır.

İbn Ğunm dedi ki: Ben bu hadisi Osman'a, Muâviye'ye, Yezîd'e ve Abdülmelik'e de naklettim.

---

70 Sahih, mevkuf bir rivayettir. Bunu İbn Huzeyme, *et-Tevhîd* adlı eserinde *(s. 71-72)*; Dârimî *er-Reddu 'ale'l-Merîsî* adlı eserinde *(s. 71, 73-74)*; Ebû Cafer b. Ebî Şeybe, *el-Arş* adlı eserinde *(114/b)*; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne (s. 71)*'de Süfyân'dan, o Ammâr ed-Duhnî'den, o Müslim el-Batîn'den, o Saîd b. Cübeyr'den, o ondan (İbn Abbâs'tan) diye rivayet etmiştir. Derim ki: Bu sahih bir sened olup, bütün ravileri de sikadır.
Bu hususta Yusuf b. Ebû İshâk da, Ammâr ed-Duhnî'den diye ona mutabaat etmiş olup, bunu da Ebu'ş-Şeyh, *el-'Azame*'de *(33/a)* rivayet etmiş olduğu gibi, yine onun eserinde *(36/2)*'de Ebû Zerr'in rivayet ettiği merfû bir hadis olarak şahidi de bulunmaktadır.

71 Derim ki: Bunu Dârimî *(s. 105)*'de *er-Raddu 'ale'l-Cehmiyye (s. 26)*'da de rivayet etmiş bulunmaktadır. Onun rivayet yoluyla da musannıf ona (Kays'a) kadar aynı senediyle rivayet etmiş bulunmaktadır. Bu da Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahih bir senettir.

Bu hadisi Semeveyh, *Fevâid*'inde rivayet etmiş bulunmaktadır.[72]

48- İbn Mes'ûd *radiyallâhu anh*'ın rivayet ettiği hadis: Dedi ki: "Arş suyun üstünde, Allah da Arşın üstündedir. Amellerinizden hiçbir şey O'na gizli kalmaz."

Bu hadisi *es-Sünne* adlı eserinde İmam Ahmed'in oğlu Abdullah, Ebû Bekir b. el-Munzir, Ebû Ahmed el-Assâl, Ebû Kâsım et-Taberânî, Ebû Şeyh, Ebu'l-Kasım el-Lâlekâî, Ebû Ömer et-Talemenkî ve Ebû Bekr el-Beyhakî,[73] Ebû Ömer b. Abdulberr telif ettikleri eserlerinde rivayet etmişlerdir. Hadisin senedi sahihtir.

49- Ebû Ahmed el-Assâl de sahih bir senet ile İbn Mes'ûd'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir:

"Her kim 'Subhânallahi ve'l-hamdulillâhi vallâhu ekber' diyecek olursa, bir melek onları alır ve onlarla Azîz ve Celîl olan Allah'ın huzuruna yükselir. Meleklerden bir topluluğun yanından her geçtikçe mutlaka o sözleri söyleyene mağfiret dilerler. O melek onlar ile Azîz ve Celîl olan Rahmân'ın vechini selamlayıncaya kadar bu böyle devam eder."

50- İbn Mes'ûd'un rivayet ettiği hadis. Dedi ki: "Şüphesiz kul ticaret, emirlik gibi bir işi yapmayı arzu eder. Nihayet o işi yapması ona kolaylaştırılınca, Allah ona yedi kat semânın üzerinden bakar ve meleklere: Onu bu işten alıkoyunuz. Çünkü eğer ben bu işi ona kolaylaştıracak olursam, onu cehennem ateşine sokarım buyurur."

---

72 Derim ki: Hadisi Musannıf da ona kadar ulaşan senedi ile rivayet etmiş, Dârimî *(s. 104)*'de muhtasar olarak zikretmiştir. Her ikisinin de senedi sahihtir. Eğer Saîd b. Abdülazîz et-Tenûhî de bunu hafızası karışmadan önce rivayet etmiş ise, bütün ravileri sikadır. Bence tercihe değer olan da budur. Çünkü bu hadisi ondan rivayet eden kişi Ebû Müshir'dir. Bununla birlikte onun hafızasının karışmış olduğunu da bize haber veren odur. Bu sebeple galip zannımıza göre o bu halde iken ondan rivayette bulunmaz. Özellikle o hocasını da oldukça tazim eden birisi idi. Ebû Hâtim de şöyle demiştir: Ebû Mushir, Saîd b. Abdülazîz'i, el-Evza'î'ye takdim ederdi. Açıkça anlaşıldığına göre onun kendisini bu şekilde takdim etmesi, ancak hafızası karışmadan önce ondan nakletmiş olduğu rivayetler hakkındadır. İşte böylelikle hocasından yaptığı rivayetler, ancak bu halinde iken (hafızası karışmadan önce) naklettiği rivayetler olmalıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

73 *el-Esmâ ve's-Sıfât (s. 401)*'de yine İbn Huzeyme *(s. 70)*; Dârimî, *(s. 105)*; Ebu'ş-Şeyh, *el-'Azame (vr. 34/b)*; Lâlekâî, *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne, (I, 91/b)*; Süneyd b. Dâvûd, sahih bir senetle rivayet etmişlerdir. Nitekim İbnu'l-Kayyim, *İctimâu'l-Cuyûş* adlı eserinde *(s. 100)* böyle demiştir. Hepsinin senedi ceyyiddir.

Bunu Lâlekâî kavî bir sened ile[74] rivayet etmiştir.[75]

51- İbn Mes'ûd'dan, dedi ki: "Şüphesiz Allah-u Teâlâ her Cuma, cennetinin ehline beyaz kâfurdan bir tepe üzerinde görünür. Onlar için benzerini daha önce hiç görmedikleri lütuf ve ihsanlar var eder. Ona Cuma namazına gidişlerindeki aceleleri gibi yakın yerde bulunurlar." Hadisi İbn Batta ceyyid bir sened ile *el-İbânetu'l-Kübrâ*'da tahric etmiştir.

52- Âişe *radiyallâhu anhâ*'nın hadisi. Dedi ki: Allah'a yemin ederim ki eğer ben onu -yani Osman *radiyallâhu anh*'ın- öldürülmesinden hoşlansaydım, ben de 'katl ederdim'[76]. Fakat Arşı'nın üstünde Allah da biliyor ki, ben onun öldürülmesinden hoşlanan birisi değilim.[77]

53- Mücâhid'in hadisi. O dedi ki: Abdullah b. Ömer dedi ki: Allah dört şeyi kendi eliyle yaratmıştır: Arş'ı, Kalem'i, Âdem'i ve Adn cennetini, sonra diğer yaratılmışlara: Ol dedi, derhal oluverdiler.

Hadisin senedi ceyyiddir.[78]

54- Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir takım kimseler Yüce Allah'ın: *"Sonra semâya istivâ etti"* buyruğu hakkında şöyle dedikleri nakledilmiştir:

"Şüphesiz Yüce Allah'ın Arşı su üstünde idi. Sudan önce hiçbir şey yaratmamıştı. Diğer mahlûkatı yaratmak isteyince, sudan bir duman çıkarttı. O duman yükseldi. Sonra suyu kuruttu ve onu arz yaptı. Daha sonra arzı ayırdı, onu yedi arz haline getirdi ve nihayet şunları söyledi: Azîz ve Celîl olan Allah yaratmayı istediği şeyleri yaratıp, bitirince Arş'ın üzerine istivâ etti."

---

74 Derim ki: İbnu'l-Kayyim, *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye, (s. 100)*'de: "Sahih bir sened ile" demektedir. Dârimî de bu hadisi *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye, (s. 26)*'da buna yakın olarak rivayet etmiştir.

75 Hadisi el-Lâlekâî, *es-Sünne (s. 65)*'de musannıfın işaret ettiği gibi zayıf bir senet ile rivayet etmiş, onun rivayet yoluyla da müellif bu hadisi serdetmiş bulunmaktadır.

76 Tek tırnak içerisine aldığımız bu ibarenin metindeki Arapça karşılığı olan kelimeyi meçhul okursak "ben de katl edilirdim" anlamına gelir. Bu da bir bakıma ben de ağır bir ilahî cezaya çarptırılırdım, demek olur. Aynı fiili malum okursak "ben de öldürürdüm" anlamına gelir. İmkanlarımız çerçevesinde bu kelimenin nasıl okunması gerektiğini tesbit edemedik. (Çeviren)

77 Derim ki: Hadisi Dârimî, *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye (s. 27)*'de rivayet etmiş olup, senedi sahihtir.

78 Hadisi Dârimî *(s. 35, 90)*'de; Ebu'ş-Şeyh, *el-'Azame (35/b ve 309/b)*'de, el-Lâlekâî de *(I, 97/a)* da, Müslim'in şartına göre sahih bir senedle rivayet etmişlerdir.

Bunu İbn Cerîr et-Taberî, *Tefsîr*'inde ve Beyhakî, *es-Sıfât*'ta rivayet etmiştir.[79]

55- Ebû Hureyre *radiyallâhu anh*'den gelen hadise göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Allah, Onun (Arşının) gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı bir günde yedi kişiyi (zümreyi) kendi gölgesinde gölgelendirecektir: (Bunlar) adaletli bir imam (devlet yöneticisi)…" deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.

Hadisi Buhârî rivayet etmiştir.[80]

56- Ebû Hureyre'nin merfû olarak rivayet ettiği bir hadis: "Allah-u Teâlâ şöyle buyuracak: Benim celâlim için birbirini sevenler nerede? Bugün ben onları benim gölgeliğimden başka bir gölgenin bulunmadığı bugünde Arş'ımın gölgesi altında gölgelendireceğim."[81]

Arş'ın gölgesine dair tevatür derecesine kadar ulaşan çok sayıda hadis vârid olmuştur.

57- el-İrbâd b. Sâriye'nin, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den şöyle buyurduğuna dair rivayet ettiği hadis: "Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyuracak: Benim celâlim için birbirlerini sevenler gölgemden başka bir gölgenin bulunmadığı günde Arş'ımın gölgesinde olacaklardır."

Hadisin senedi hasendir.[82]

58- İbn Mes'ûd, Yüce Allah'ın: *"Aksine onlar Rableri katında diridirler, rızıklanırlar"* buyruğu hakkında şunları söylemektedir:

---

79 Derim ki: Senedi ceyyiddir. Bu rivayet Beyhakî *(s. 379-380)*'de yer almaktadır. İbn Huzeyme de aynı şekilde *(s. 243)*'de rivayet etmiştir.

80 Derim ki: Aynı şekilde Müslim, Ahmed ve başkaları da rivayet etmiş olup, bu hadisin kaynakları *el-İrvâ (887)*'de gösterilmiştir.

81 Hadis sahih olup, bunu Ahmed *(II, 338, 370, 553)*'de, Fuleyh, Abdullah b. Abdurrahmân b. Ma'mer Ebî Tıvâle'den, o Saîd b. Yesâr'dan, o Ebû Hureyre'den gelen rivayet yoluyla böylece rivayet etmiştir. Hadisi bu rivayet yolu ile müellif, bu eserin (*Muhtasar*'ın) aslında zikretmiş bulunmaktadır. Ancak uzak bir yoldan hadisi nakletmiştir. Çünkü hadisi Mâlik, *Muvatta (II, 952, 13)*'de İbn Ma'mer'den böylece rivayet etmiş bulunmaktadır. Mâlik ise Fuleyh gibi yüzlerce kişiden daha sika bir ravidir. Bundan dolayı bu hadisi Müslim, *Sahîh*'inde *(VIII, 12)* onun yolu ile rivayet ettiği gibi, Ahmed'de *(II, 237, 535)*'de ve Dârimî *(Hint baskısı s. 371)*'de rivayet etmiş bulunmaktadır.

82 Hadisi Ahmed *(IV, 128)*'de rivayet etmiş olup, el-Münzirî de *et-Terğîb (IV, 48)*'de ceyyid bir senedle rivayet etmiştir.

"Bizler bu hususu sorduk. Şöyle dediler: Ruhları cennetten nereye isterlerse oraya uçup giden yeşil kuşların kursaklarındadır. Sonra bu kuşlar Arşa asılı kandillere gelip, konarlar. Onlar bu halde iken Rabbin onlara bir defa muttali oldu ve: Benden ne dilerseniz onu isteyiniz, buyurdu."

Hadisi Müslim, Tirmizî ve Kazvînî (İbn Mâce) rivayet etmiştir.

59- Câbir'in rivayet ettiği hadise göre şöyle dediği nakledilmiştir: Deniz yoluyla hicret eden kadınlar (ikinci Habeşistan hicretine katılmış olan kadınlar) Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in yanına geri döndüklerinde: "Habeşistan'da gördüğünüz en hayret verici şeyi anlatmayacak mısınız?" buyurdu. Aralarından bazı gençler dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, bizler oturuyorken onların yaşlı kadınlarından bir koca karı yanımızdan geçti. Bir testi su taşıyordu. Bu kadın onlardan bir gencin yanından geçti. Bu genç de bir elini onun omuzları arasına koydu, sonra da o kadını itti, dizi üzerine düştü, testisi kırıldı.

Ayağa kalkınca etrafına bakınıp şunları söyledi: Ey gaddar herif! Allah Kürsî'yi koyup öncekileri ve sonrakileri bir araya getirip, eller ve ayaklar neler yapıp kazandıklarını söyleyecekleri zaman (halinin ne olacağını) bileceksin. Yarın O'nun nezdinde benim ve senin bu halinin ne olacağını biliyor musun?

Bunun üzerine Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*: "O kadın doğru söylemiştir, aralarındaki zayıfların hakkı güçlülerinden alınmayan bir toplumu Allah nasıl takdis eder ki?" Hadisin senedi salihtir.[83]

---

83 (Zehebî) böyle demiştir. Eğer bu sözleriyle *li gayrihi salih* olduğunu kastetmişse bu değerlendirmesi makbuldür. Aksi takdirde bu hadisi Müslim b. Hâlid, o İbn Haysem'den, o Ebu'z-Zübeyr'den, o Câbir'den diye rivayet etmiştir. Derim ki: Bu zayıf bir sened olup iki illeti vardır: Birincisi, Ebu'z-Zübeyr'in *anane* (an lafzı ile rivayeti nakletme)sidir. Çünkü Ebu'z-Zübeyr tedlis yapan birisi idi. Bizzat müellif de *el-Mîzân* adlı eserinde ondan böylece bahsetmektedir.

Diğeri ise Müslim b. Hâlid'in -ki ez-Zincî diye bilinir- zayıf bir ravi oluşudur. Yine müellif bu ravinin biyografisini naklederken (cerh) imamlarının hakkındaki sözlerini nakletmiştir. Onların çoğunluğu galatı (hadis rivayetindeki şaşırmaları) dolayısıyla zayıf olduğu kanaatindedir. Sonra da onun naklettiği birtakım hadisleri zikredip, arkasından onun tercüme-i halini şu sözleriyle nihayete erdirmektedir:

"Bu ve benzeri hadisleri (rivayeti) dolayısıyla adamın kuvvetli bir ravi oluşu reddedilir ve zayıf olduğu hükmüne varılır." Hadisi İbn Hibbân da *(2084)* bu yoldan rivayet etmiş bulunmaktadır.

Ama bu hadisi Müslim münferid olarak (tek başına) rivayet etmiş değildir. İbn Mâce (4010) şöyle demektedir: Bize Saîd b. Süveyd tahdis etti. Bize Yahyâ b. Sü-

60- Ubâde b. es-Sâmit'in rivayet ettiği hadise göre Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Cennet yüz derecedir. Her iki derece arasındaki mesafe gök ile yer arası kadardır. Firdevs de bu derecelerin en yükseğidir. Onun üstünde Arş vardır. Bu sebeple Allah'tan (cenneti) isteyeceğiniz vakit O'ndan Firdevs'i isteyiniz."

Bu hadisin ravileri sikadır.[84] Buna yakın bir rivayet 43 numaralı hadiste Ebû Hureyre'den diye geçmiş bulunmaktadır. O daha sahihtir.

61- Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadis: Dedi ki: Müslümanlardan bir adam ile Yahudilerden bir adam birbirlerine ağır sözler söyledi. Müslüman olan kişi: Muhammed'i seçip âlemlere üstün kılan hakkı için, diye yemin etti. Yahudi de: Mûsâ'yı seçip âlemlere üstün kılan hakkı için, diye yemin etti. Bunun üzerine Müslüman elini kaldırıp yahûdiye bir tokat attı. Yahûdi Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in yanına gidip ona olanı haber verince, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Benim Mûsâ'dan daha hayırlı olduğu-

---

leym, Abdullah b. Osman b. Huseyn ile Yahyâ b. Saîd'den rivayet etmiştir… Bu iki ravide de zayıflık vardır, ama mutabaatta ikisinde de bir sakınca kalmaz. Bu hadisin merfû olan rivayetinde el-Fadl b. el-'Alâ ona mutabaat etmiş bulunmaktadır. (Der ki:) Bize İbn Huseyn bu hadisi böylece tahdis etti…

Hadisi İbn Hibbân da *(1554)*, el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*'ta *(VII, 396)* rivayet etmiş bulunmaktadır.

Hadisin merfû rivayetinin Câbir'den gelen Beyhakî'nin *Şu'abu'l-Îmân* adlı eserinde yer alan *(II, 432/b)* bir başka rivayeti daha vardır. Ayrıca Ebû Saîd'in rivayet ettiği bir başka kıssa ile alakalı bir şahidi daha bulunmaktadır ki bu da *Mişkâtu'l-Mesâbîh, (3004)* ile *et-Terğîb (III, 138)*'de tahric edilmiş ve daha başka şahitleri de bulunmaktadır. Bir diğer şahit *Hâkim (III, 256)*'de yer almaktadır.

Geriye birinci illet olan bu olayın anane ile nakledilmesi kalmaktadır. Fakat bu olay Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât (s. 404)* ile *Şu'abu'l-Îmân (II, 432/a)*'da 'Atâ b. es-Sâib'den, o Muhârib b. Disâr'dan, o İbn Bureyde'den, o babası *radiyallâhu anh*'den dedi ki:

"Cafer *radiyallâhu anh* Habeşistan'dan gelince, Rasulûllah *sallallâhu aleyhi ve sellem* ona: Orada gördüğün en hayret verici şey nedir?" diye sordu. Cafer dedi ki…" sonra olayı nakletti.

Eğer 'Atâ b. es-Sâib'in hafızası karışmamış olsa hadisin senedi sahihtir. Fakat bu hadis şahit olarak kullanılabilir. Bu yolla Yüce Allah'ın izniyle hadis salihtir.

84 Derim ki: Aksine hadisin senedi Hâkim'in dediği ve müellifin de *Telhîs*'inde muvafakat ettiği gibi sahihtir. Her ne kadar daha önce geçen *43 numaralı* Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadisin tercihe değer olduğuna işaret ediyorsa da bence tercihe değer olan, Hafız (muhtemelen İbn Hacer'i kastediyor)'a uyarak her iki hadisin de *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (921)*'de açıkladığım gibi sahih olduklarıdır. Hadisi aynı zamanda Ahmed ve Tirmizî de tahric etmişlerdir.

mu söylemeyiniz. Şüphesiz insanlar baygın düşecekler. İlk ayılacak kişi ben olacağım. Ama Mûsâ'nın Arş'ın yan tarafını yakalamış olduğunu görüvereceğim. Bilemiyorum o da bayılanlardan olup, benden önce mi ayılmış olacak yoksa Azîz ve Celîl olan Allah'ın baygın düşeceklerden istisnâ ettiği kimselerden mi olacak?"

Yine Ebû Hureyre'den gelen bir başka rivayet yolu ile hadis buna yakın olarak zikredilmiş bulunmaktadır. O rivayette şu ifadeler de yer almaktadır:

Bunun üzerine Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* kızdı ve şöyle buyurdu: "Allah'ın nebîleri arasında üstünlük gözetmeyiniz."

Yine o hadiste şu ifadeler bulunmaktadır: "Mûsâ'nın Arşı yakalamış olduğunu göreceğim. Bilemiyorum Tûr günündeki baygınlığı dolayısıyla hesaba çekilecek de mi (o bayılanlardan istisna edilecek), yoksa benden önce mi diriltilecek?"

Bir başka lafızda da şöyle denilmektedir: "Gerçek şu ki Sur'a üfürülecek. Göklerde ve yerde bulunan herkes -Allah'ın diledikleri kimseler dışında- baygın düşecek, sonra ona bir defa daha üfürülecek, bakmışsın ki hepsi ayağa dikilmiş bakınıyorlar. Ben de ilk diriltilen (ayılan) kişi olacağım. [Yahut ilk diriltilenler arasında bulunacağım.] Mûsâ'nın Arşı yakalamış olduğunu göreceğim. Bilemiyorum (Tûr günü baygınlığı dolayısıyla) hesaba mı çekilmiş olacak…"

Hadisin sabit olduğu ittifakla kabul edilmiştir.

62- Ebû Saîd'in rivayet ettiği hadis: Dedi ki: Bir Yahûdi Mûsâ'yı söz konusu edip, onu Peygamber efendimize *sallallâhu aleyhi ve sellem* üstün tutar gibi oldu. Bunun üzerine ensardan olan kişi ona bir tokat attı. Yahûdi Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e gelerek onu şikâyet etti. Bunun üzerine Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Peygamberler arasında (ayırım gözeterek) birinin diğerinden hayırlı olduğunu söylemeyiniz. Ben, yerin üzerinden yarılacağı ilk kişi olacağım. Mûsâ'nın Arşın bacaklarından birisine asılmış olduğunu göreceğim. Onun ilk baygınlığı sırasında mı diriltilmiş yoksa benden sonra mı diriltilmiş olacağını bilemeyeceğim."

Müslim bu hadisin: "Peygamberler arasında (ayırım gözeterek) birinin diğerinden hayırlı olduğunu söylemeyin" bölümünü rivayet

etmiştir.[85]

63- Câbir'in rivayet ettiği bir hadis: Buna göre o Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i -Sa'd b. Muâz'ın cenazesi önlerinde iken- şöyle buyururken dinlemiştir: "Bundan dolayı Rahmân'ın Arşı sallandı."

Bu Müslim'in lafzıdır.[86]

Hadisin Câbir'den gelen bir başka rivayet yoluna göre Câbir şöyle demektedir: Cebrâil, Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e gelip dedi ki: "Bu vefat eden salih kul kimdir? Semânın kapıları onun için açıldı ve ondan dolayı Arş sarsıldı." Câbir dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* dışarı çıktı, vefat edenin Sa'd olduğunu öğrendi. (Câbir) dedi ki: Allah Rasûlü kabri üzerine oturdu… deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretti. Hadisi Nesâî rivayet etmiştir.

64- Enes'in rivayet ettiği hadis. Enes dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*, Sa'd'ın cenazesi yerde iken şöyle buyurdu: "Rahmân'ın Arşı bu cenazeden dolayı sarsıldı." Bu sahih bir hadistir.[87]

65- Ebû Saîd'in rivayet ettiği hadise göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Sa'd b. Muâz'ın ölümünden dolayı Arş sarsıldı." Bu sahih bir hadistir.[88]

66- Useyd b. Hudayr'ın hadisi. Dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim:

"Sa'd'ın vefatı dolayı Arş sarsıldı." Hadisin senedi hasendir.[89]

---

85 Evet, böyle demiştir. Hadisi *Müslim (VII, 102)* buna yakın olarak tamamıyla rivayet etmiştir, ama o hadisin lafzını yine *Müslim*'de bundan önce kaydetmiş olduğu Ebû Hureyre'nin hadisine havale etmiştir. Hadisi aynı şekilde *Buhârî* de tamamıyla iki ayrı yerde *(II, 89, IV, 327)*; *Ahmed (III, 33)*'de rivayet ettiği gibi *Ebû Dâvûd* da *(468)* muhtasar olarak rivayet etmiştir. Bu da *Ahmed*'in *(III, 31)* kaydettiği rivayetlerden birisidir.

86 Hadisi Buhârî de rivayet etmiş bulunmaktadır. Hadis benim yanımda İbn Ebî Âsım'ın, *es-Sünne* adlı eserinin hadislerinin tahricinde *(562)* gösterilmiştir. Hadisin diğer rivayeti ise yine *Ahmed*'de *(III, 327)* yer almaktadır. Senedi ceyyiddir. Hadisi ayrıca Ebû Cafer b. Ebî Şeybe, *el-Arş* adlı eserinde *(113/a)* tahric etmiş bulunmaktadır.

87 Hadisi Müslim ve başkaları rivayet etmiştir. İbn Ebî Âsım'ın *es-Sünne* adlı eserinin hadislerinin tahrici *(561)*.

88 Hadisi Ahmed ve İbn Sa'd rivayet etmiştir. *es-Sünne* adlı eserin hadislerinin tahrici *(564–567)*.

89 Bir önceki nota bakınız.

67- Rumeysa'nın hadisi: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i -ona yakın olduğumdan dolayı Peygamberlik mührünü öpmek isteseydim öpebilirdim- şöyle buyururken dinledim: "Rahmân'ın Arşı sarsıldı." Bu sözleriyle Sa'd b. Muâz'ı kastetmektedir.

Bu salih bir sened olup, İbn Mende sahih olduğunu belirtmektedir.[90]

Yine bu hususta Sa'd b. Ebî Vakkas'tan, İbn Ömer'den, Huzeyfe'den, Ebû Hureyre'den, Yezîd kızı Esmâ'dan ve Muaykib'den gelen rivayetlerde bulunmaktadır.

İşte bu Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in bunu söylediğine dair şahitlik ettiği mütevatir bir hadistir.

68- Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadise göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü olacağında Rabbimiz kullara iner." Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[91]

Yüce yaratıcının nüzûlü ile ilgili hadis de mütevatirdir. Ben bu rivayetlerin çeşitli yollarını sıralamış ve bunlar hakkında kıyamet gününde kendisinden sorumlu tutulacağımı bildiğim şekilde açıklamalarda bulundum.[92] Lâ havle ve lâ kuvvete illa billâhi'l-aliyyi'l-azîm.

69- İbn Mes'ûd'un rivayet ettiği hadise göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Allah öncekileri de, sonrakileri de vadesi belli bir gün için kırk yıl süre bir arada bulunduracaktır. Gözleri semâya dikilmiş nihaî ve

---

90 Zehebî böyle demektedir. Ancak bu ifadeleri su götürür. Ben bunu *es-Sünne* adlı eserden hadislerinin tahricinde *(567)* açıkladım. İbn Mende'nin, *et-Tevhîd* adlı eserinde de bu hadisin rivayet yollarını bir araya getirip topladığı özel bir başlık bulunmaktadır. *(vr. 137/a-138/a)*.

91 Derim ki: Hadisin Müslim'e nispet edilmesi bir yanılgıdır. Bu hadisi Müslim bu lafızla kesinlikle rivayet etmemiştir. Ancak müellifin asılda (metinde) sözünü ettiği sened ile hadisi bir başka lafızla *(VI, 47)* rivayet etmiş bulunmaktadır. Buna gelince, bunu Tirmizî *(II, 61)*; İbn Huzeyme *(vr. 250/2)*; Hâkim *(I, 418)*'de bir başka yoldan Ebû Hureyre'den gelen bir hadis olarak rivayet etmiş ve sahih olduğunu belirtmişlerdir.

92 Derim ki: O bu ifadeleriyle bu hadisleri kendisinin hazırlamış olduğu (ileride s. 236'da geleceği üzere) bir cüzde topladığını kastetmektedir. Ancak buna vakıf olamadım.

ayırt edici hükmün verilmesini bekleyeceklerdir. Yüce Allah buluttan gölgeler içerisinde Arştan Kürsî'ye inecek. Sonra bir münadi şöyle seslenecek: Ey insanlar! Sizi yaratan, size rızık veren, kendisine ibadet edip ona hiçbir şeyi ortak koşmamanızı emreden Rabbinizin her insana dünyada iken veli ve mabud edindiği varlığı (bugün) ona veli kılmasına razı olmaz mısınız? Onun böyle yapması Rabbinizin bir adaletli hükmü olmaz mı?

Onlar: Elbette öyledir, diyecek, sonra kalkıp gidecekler. Dünyada iken tapındıkları varlıkların benzerleri karşılarına çıkacak. Bunun üzerine onlardan kimileri güneşe doğru, kimileri aya ve puta doğru gidecek. Îsâ'ya ibadet edenlere Îsâ'nın şeytanı, Uzeyr'e ibadet edenlere Uzeyr'in şeytanı görünecek.

Geriye Muhammed ve ümmeti kalacak. Azîz ve Celîl olan Rab onlara temessül ederek (başka bir surette) görünüp, yanlarına gelerek şöyle diyecek: Ne oluyor size? Diğer insanların gittikleri gibi siz niye gitmiyorsunuz?

Onlar: Bizimle O'nun arasında bir alamet vardır. Eğer Onu (o alametle) görürsek, O'nu tanırız. Yüce Rab: O (alamet) nedir, diye soracak, onlar: Bacağın üzerini açacak, diyecekler. Bu sırada (Rableri) bacağını açacak, onlar da (secdeye) kapanacaklar. Geriye sırtları ineklerin kuyruklarını andıran, secde etmek istedikleri halde secde edemeyen bir topluluk (olan münafıklar) kalacak. Daha sonra yüce Rab: Başlarınızı kaldırın diyecek, onlara amelleri kadarıyla nurlarını verecek, Azîz ve Celîl olan Rab de önlerinde bulunacak" deyip, hadisin geri kalan kısmını zikretti.

Hadisin senedi hasendir.[93]

70- Bu hadisi kısmen Süfyân es-Sevrî ve başkaları Seleme b. Kuheyl'den, o Ebu'z-Za'râ'dan, o İbn Mes'ûd'dan diye rivayet etmiş olup, bu rivayette şu ifadeler de yer almaktadır:

"Allah mahlûkata temessül edip (başka bir surette) görünür,

---

93 Hadisin senedi dediği gibi hatta daha yüksek bir mertebededir. Hadisi aralarında Abdullah b. Ahmed'in de bulunduğu tahric eden bir topluluktan gelen bir yolla muhtasar olarak zikretmiş bulunmaktadır. Daha sonra da bu hadisi bundan daha eksiksiz bir şekilde bütünüyle İbn Mes'ûd'a kadar muttasıl senedi ile de rivayet etmiştir. Hadisi bütünüyle Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne (s. 177)*'de rivayet etmiştir. Müellif de *el-Erba'în* adlı eserinde *(186/a)*, bu sahih bir hadistir, demektedir.

sonra onlara kendi suretinde gelir."

Bu kısmı Ebû Hureyre'nin ve Ebû Saîd'in hadisi rivayet şekillerinde mahfuz bir ifadedir.[94]

İshâk b. et-Tabbâ'ın, Abdülazîz b. el-Mâcişûn'dan naklettiğine göre Abdülazîz'e: Şüphesiz Allah bu sıfatta görülmekten pek yüce ve münezzehtir denilince, şu şekilde cevap vermiştir: Ey ahmak! Şüphesiz Allah'ın azametinde hiçbir değişiklik olmaz.[95] Ama o senin gözlerini, sen O'nu dilediğin keyfiyette görünceye kadar değiştirir.

71- Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadise göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* ellerinden tutup şöyle buyurdu:

"Ey Ebû Hureyre! Şüphesiz Allah gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları altı günde yarattıktan sonra yedinci günde Arşa istivâ etti. Toprağı Cumartesi günü, dağları Pazar günü, ağacı Pazartesi günü, şerri[96] Salı günü, nuru Çarşamba günü, canlı varlıkları Perşembe günü, Âdem'i de Cuma günü ikindiden sonra günün son saatinde yarattı. Onu kırmızısıyla, siyahıyla, iyisiyle, kötüsüyle yeryüzünden yarattı. İşte bundan dolayı Allah, Âdem'in soyundan gelenler arasında iyi olanı da, kötü olanı da takdir buyurdu."

Hadisi Nesâî "Secde Sûresi"nin tefsirinde rivayet etmiş bulunmaktadır. İbn Ma'în de el-Ahdar b. Aclân'ın sika bir ravi olduğunu belirtmiştir. Ebû Hâtim: Hadisi yazılır demiş olmakla birlikte, el-Ezdî onun leyyin bir ravi olduğunu söylemiştir. İbn Aclân'ın hadisi dört *Sünen*'de yer almaktadır.[97]

---

94 Derim ki: Hadisi Ebû Hureyre ve Ebû Saîd'den, Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerinde âhirette Allah'ın görülmesi ile ilgili uzunca hadislerinde rivayet etmişlerdir. Aynı şekilde aralarında İbn Huzeyme'nin *et-Tevhîd (s. 113-115)* ve *Beyhakî'nin, el-Esmâ (s. 291-296)*'da bulunduğu bir başka topluluk da bu hadisi zikretmişlerdir.

95 Bütün asıl nüshalarda bu şekildedir. Müellifin *el-Erba'în* adlı eserinde *(190/b)* "sıfatı" şeklindedir. Daha sahih olma ihtimali vardır.

96 Yazma nüshasında "şer" kelimesi yerine "es-sa'n" vardır.

97 Derim ki: el-Ezdî'nin onun leyyin bir ravi olduğunu söylemesinin hiçbir etkisi yoktur. Çünkü bilindiği gibi el-Ezdî'nin kendisi hakkında (tenkit edici mahiyette) konuşulmuştur. Özellikle İbn Ma'în gördüğümüz gibi, onun (İbn Aclân'ın) sika bir ravi olduğunu belirtmiştir. İmam Buhârî, Nesâî, İbn Hibbân ve İbn Şâhîn de *et-Tehzîb*'de belirtildiği üzere böyle demişlerdir. O halde İbn Ebî Hâtim'in: Hadisi yazılır ifadesi olmasaydı, sika bir ravi olduğu ittifakla kabul edilmiş birisi olurdu. Ama bu sözünü cerh konusunda sarih bir ifade olarak değerlendirecek olursak, böyle bir ifade kabul edilemez. Çünkü bu açıklaması yapılmamış bir cerh olur. Özellikle de onu sika kabul eden imamların sözlerine muhalif olur. Üstelik bu ifadeyi Ebû

72- Câbir b. Semura'nın rivayet ettiği hadis. Dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* yanımıza çıkıp şöyle buyurdu:

"Meleklerin Rableri nezdinde saf tuttukları gibi, neden saf tutmazsınız? Ashâb: Ey Allah'ın Rasûlü! Melekler Rableri nezdinde nasıl saf tutarlar deyince, şöyle buyurdu: "Öndeki safı tamamlarlar ve safı sımsıkı yaparlar." Hadisi Müslim rivayet etmiştir.

73- Muâz b. Cebel'den, dedi ki: Rasulûllah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim:

"Allah yolunda birbirlerini sevenleri Allah, Onun gölgeliğinden başka bir gölgenin bulunmadığı bir günde Arş'ının gölgesinde gölgelendirecektir." [98]

Hâtim nezdinde vasat bir ifade olarak yorumlanmak suretiyle cerh ile tevsik (sika olduğunu söylemek) arasında bir ifade kabul edilebilir. O halde onun gibi birisinin hadisi en azından kesinlikle hasen mertebesindedir. Hafız İbn Hacer *et-Takrîb* adlı eserinde onun hakkında söylediği "sadûktur" sözü, buna işaret etmiş gibidir.

Senedin diğer ravilerinin tamamı sikadırlar. O halde hadis senedi itibariyle ceyyiddir. Üstelik toprağın Cumartesi günü yaratıldığı, diğerlerinin de yedi günün geri kalanlarında yaratıldığı hususunda tek başına da değildir. Hadisi Müslim ve başkaları bir başka yoldan Ebû Hureyre *radiyallâhu anh*'den merfû olarak rivayet etmiştir. Bu hadisin kaynaklarını *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha 1833 numaralı* hadiste göstermiş bulunuyorum. Bazıları hadisin baş taraflarında sözü edilen ayet-i kerîmeye muhalif olduğu vehmine kapılmıştır ki, söz konusu bu ayet Secde Sûresinin baş taraflarında yer almaktadır. Ancak durum böyle değildir. Nitekim ben bunu *Mişkâtu'l-Mesâbîh, 5735 numaralı* hadisteki notumda açıklamış idim. Bunun özeti de şudur: Hadiste söz konusu edilen yedi gün, Kur'ân-ı Kerîm'de sözü geçen altı günden farklıdır. Ayrıca hadis Allah'ın yer üzerinde icra ettiği hususları bir dereceye kadar etraflı bir şekilde söz konusu etmektedir. Dolayısıyla hadiste Kur'ân-ı Kerîm'dekilere göre bir fazlalık bulunmakla birlikte, ona muhalif bir ifade bulunmamaktadır. Yaptığım bu şekildeki açıklama el-Ahder'in hadisine vakıf olmadan önce idi. Bir de baktım ki bu hadis, daha önce benim yaptığım bu açıklama hususunda açık ifadeler taşımaktadır. Salih işlerin nimeti ile kemale erdiği Allah'a hamdolsun.

98 Hadis sahih bir hadis olup, bunu Ahmed *(V, 229, 236-237)*; İbn Hibbân *(2510);* Hâkim *(IV, 169-170)*'de rivayet ettiği gibi, İbnu'l-Mübârek de *ez-Zühd* adlı eserinde *(715)* Muâz'dan gelen iki sahih rivayet yoluyla kaydetmiş bulunmaktadır. Bu yollardan birisini de Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahih olarak değerlendirmiş, Zehebî de bu hususta ona muvafakat etmiştir, ama böyle olduğu tartışılır. Ben bu hususu *Tahrîcu't-Terğîb (IV, 47)*'de zikretmiş bulunuyorum.

BİR UYARI: Kendilerine işaret olunan iki rivayet yolundan birisi Ebû İdrîs'ten, o Muâz'dan diye gelmiştir. Musannıf da asılda (metinde) ondan (Ebû İdrîs'ten) diye zikretmiş, sonra da hadisin munkatı olmak illetinin bulunduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "Sahih olan Ebû İdrîs'in, Muâz b. Cebel'in ağzından bir şey duymamış olduğudur, ama o hayatta iken ona yetişmiştir."

Müellif *rahimehullah* böyle demiştir. O bu hususta önceden gelen Ebû Zür'a ve diğerlerine uymaktadır, ama Ebû İdrîs'in, Muâz b. Cebel'den hadis dinlediğinin sahih

74- Enes'in rivayet ettiği hadise göre en-Nadr'ın kızı er-Rubeyyi' Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in yanına geldi. Oğlu el-Hâris b. Surâka da Bedir günü şehit düşmüştü. er-Rubeyyi': Ey Allah'ın Rasûlü! Bana Hârise'nin durumu hakkında haber ver. Eğer cennette ise ondan mahrum kalmanın mükâfatını Allah'tan bekler ve sabrederim. Eğer cennete gidememiş ise olanca gayretimle dua ederim. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu:

"Ey Hârise'nin annesi! Şüphesiz ki cennetin içinde birçok cennet vardır ve şüphesiz senin oğlun en yüksek Firdevs'e isabet etmiştir. Firdevs cennetin tepesi, en orta yeri ve en üstün olanıdır. [Yani]

---

olduğunu, Hâfız İbn Abdilberr kesin bir ifade ile belirtmiştir. Tercihe daha değer olan görüş de budur. Çünkü o bizatihi bu hadisi Muâz'dan dinlemiştir. Bunu dinlediği de ondan gelen iki yolla sabittir:

Birinci yol: Şube'den, o Ya'lâ b. Atâ'dan, o el-Velîd b. Abdurrahman'dan, o Ebû İdrîs el-Havlânî'den, dedi ki: Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in ashâbından yirmi kişinin bulunduğu bir mecliste oturdum. Aralarında yüzü güzel bir genç de vardı… Bir de baktım ki o Muâz b. Cebel *radiyallâhu anh* imiş. Ertesi günü onun yanına geldiğimde bir direğin yanında namaz kılmakta olduğunu gördüm. Namazını kısa kestikten sonra oturdu ve sustu. Ben: Yüce Allah'ın celâl ve azameti için şüphesiz ki seni seviyorum, dedim. O: Allah için öyle mi, dedi. Ben: Evet Allah için öyle deyince… Sonra hadisi Muâz'a mevkuf olarak zikretti. Bu hadisi Ahmed ve Hâkim rivayet etmiştir.

İkinci yol da şudur: Ata el-Horasânî'den, dedi ki: Ebû İdrîs el-Havlânî'yi şöyle derken dinledim: Hıms mescidine girdim. Bir halkanın arasına oturdum. Hepsi de Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den diye hadis naklediyordu. Aralarında genç birisi de vardı… Sonra hadisi buna yakın olarak zikretti. Bu hadisi de Hâkim rivayet etmiştir.

Yine onun (Ebû İdrîs'in) Muâz'dan üçüncü bir yolla bir başka hadisi de vardır. Bunu Mâlik, *Muvatta*'da *(II, 953/16)*, ondan da *İbn Hibbân (2510)* rivayet etmiştir. Hadisi Ebû Hâzim b. Dînâr'dan, o Ebû İdrîs el-Havlânî'den dedi ki: "Dımaşk mescidine girdim. Dişleri parlak bir genç ile karşılaştım. İnsanlar onunla birlikte idi. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düşseler, ona başvururlar ve onun görüşüne göre hareket ederlerdi. Kim olduğunu sordum. Bu Muâz b. Cebel'dir, denildi. Ertesi günü erken mescide gittim. Onun mescide benden erken gelmiş olduğunu gördüm. Namazını bitirinceye kadar onu bekledim. Sonra tam karşı tarafından yanına geldim, ona selam verdikten sonra: Allah'a yemin ederim ki şüphesiz ben seni Allah için seviyorum, dedim. O : Allah adına öyle mi, sordu… Sonra hadisi birinci yoldan geçtiği gibi nakletti. Ancak hadisin bu metni şu şekildedir: "Allah Tebâreke ve Teâlâ buyurdu ki: Benim muhabbetim benim için birbirlerini sevenlere, benim için birbirleriyle oturup kalkanlara, benim için birbirlerini ziyaret edenlere, benim uğrumda cömertçe bağışlarda bulunanlara vacibtir."

Derim ki: İşte Ebû İdrîs'in, Muâz b. Cebel'den doğrudan hadis dinlediğine dair bu üç sika ravinin ittifak etmeleri dolayısı ile, bunu muteber kabul etmemek ve onların hepsinin bu hususta yanıldıklarını söylemek, oldukça zordur. Bununla birlikte en iyi bilen Yüce Allah'tır.

Üstünde de Azîz ve Celîl olan Rahmân'ın Arşı vardır."[99]

Yine ondan (Enes'ten) gelen bir başka rivayet yolunda şöyle demektedir: Hârise Bedir günü olanı biteni seyretmek için çıkmış, savaşmak için çıkmamıştı. Genç bir delikanlı idi. Boğazına bir ok isabet etti ve ondan dolayı öldü, diyerek hadisin geri kalan kısmı nakledilmektedir.

75- Câbir'den (Peygamber efendimize) merfû bir hadis: "Bana Arş'ın taşıyıcılarından bir melek hakkında size bir hadis nakletmem için izin verildi. Onun kulak memesi ile omuzu arasındaki mesafe 700 yıllık bir süredir." Hadis sahihtir.[100]

76- Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadis: Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

---

99 Bu hadiste "Üstünde Rahmân'ın Arşı vardır" buyruğunu elimdeki kaynaklarda yahut şu an için başvurduğum kaynaklarda tespit edemedim. Musannıf bu hadisi *Muhtasar*'ın aslında Ravh b. Ubâde'nin rivayet ettiği bir hadis olarak zikretmiştir. Bize İbn Ebî Arûbe, Katâde'den tahdis etti, o Enes'ten rivayet etti. Ancak bu hadisi çoğunlukla âdeti olduğu üzere musannıflardan herhangi bir kimseye nispet etmemektedir. Hadisi Tirmizî *(II, 201)* bu yoldan "ve en üstünüdür" lafzına kadar rivayet etmiş ve bundan sonraki fazlalığı zikretmemiştir. Tirmizî ayrıca "hasen, sahih bir hadistir" demektedir. Hadisi aynı şekilde Ahmed de *(III, 260)* Şeybân yoluyla Katâde'den bu lafızla rivayet etmiştir. Şu kadar var ki, o hadisin son cümlesini hadise müdrec bir ifade olarak değerlendirerek şöyle demiştir:
"Katâde dedi ki: Firdevs cennetin tepesi, en orta yeri ve en üstün yeridir." Hadisi bu şekilde Buhârî, *Cihâd*'da *(II, 204)* zikretmiş olmakla birlikte, mudrec olan bu fazlalığı zikretmemiştir. Bunun Katâde'nin sözü olduğunu da söz konusu etmemiştir.
Buna Ebân, bize Katâde tahdis etti deyip, hadisi böylece zikrederek mutabaat etmiştir. Hadisi Ahmed *(III, 283)* rivayet etmiş, Humeyd ona mutabaat ederek şöyle demiştir: Enes'i şöyle derken dinledim deyip, hadisi zikretmektedir. Bunu Ahmed ve Buhârî, *Meğâzî (III, 59)*, *er-Rikâk (IV, 241)*'de rivayet etmişlerdir.
Ona Sâbit el-Bünânî, Enes'ten diye kitapta zikredilmiş diğer lafız ile zikrederek mutabaat etmiştir. Bunu da Ahmed *(III, 124, 215, 272, 282)*'de kaydetmiştir.
Derim ki: İşte bütün bu rivayet yollarında ne müdrec fazlalık vardır, ne de ilk fazlalık kesinlikle bulunmamaktadır. Bundan dolayı müellifin bir yanılgısının sonucu olduğundan korkuyorum. Ancak bu fazlalık daha önce *14 numarada* geçmiş bulunan Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadisin sonlarında yer almaktadır. Söz konusu bu hadisin kaynakları *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha, (918)*'de gösterilmiştir. Daha sonra bunun "yani onun üstündedir…" sözü ile yaptığı bir açıklama olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak basım esnasında "yani" lafzı düştüğünden orada karışıklık ortaya çıkmıştır. Bu lafzı el yazmasından tedarik edince, bu karışıklık da ortadan kayboldu. Yüce Allah'a hamdolsun.

100 Derim ki: Hadis dediği gibidir. Bunu Ebû Dâvûd ve başkaları rivayet etmiş bulunmaktadır. *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (351)*'de hadisin tahrici yapılmıştır.

"Allah'ın sağı (eli) dopdoludur. Gece ve gündüz infakları onu eksiltmez. Gökleri ve yeri yarattığından beri infak ettiklerini bir düşünün. Bu bile O'nun sağında bulunanları eksiltmemiştir. Arşı da su üzerindedir. Diğer elinde ise kabz ve mizan vardır. Onu alçaltır ve yükseltir."

Sübutu ittifakla kabul edilmiştir.

77- Ebû Hureyre'nin, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e nispet ederek rivayet ettiği bir hadis: Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Allah semâda bir işe hükmedip onu buyurduğunda; melekler O'nun sözünü yerine getirmekle görevli kimseler olarak kanatlarını çırpar dururlar. O'nun sözü onlara, dümdüz bir kayaya şiddetle vurulan bir zincir'in sesi gibi ulaşır."

Hadisi Buhârî rivayet etmiştir.[101]

78- Ebû Hureyre'den rivayete göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Azîz ve Celîl Rabbimiz her gece gecenin ilk üçte biri geçtikten sonra iner.[102] Şöyle buyurur: Ben el-Melik olanım. Kim Benden istekte bulunur, ona vereyim. Bana dua eden kimdir, duasını kabul edeyim. Benden mağfiret dileyen kim, ona mağfiret edeyim ve bu halde devam eder durur…"[103]

---

101 Derim ki: Tirmizî de sahih olduğunu belirtmiştir. Hadisin İbn Mes'ûd tarafından rivayet edilmiş bir şahidi de vardır. Bu iki hadisi de *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1293)*'de kaynaklarını göstermiş bulunuyorum.

102 Bir rivayette: "Gecenin son üçte biri kalınca" şeklindedir. Tirmizî'nin dediği gibi daha sahih olan da budur. *el-İrva (450)*.

103 Derim ki: Sıfatları kabul etmeyenlere göre bu hadisin şöylece tevil edilmesi ün kazanmıştır: Güya inmekten maksat, Yüce Allah'ın emrinin ve rahmetinin inmesidir. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye *"Şerhu Hadîsi'n-Nüzûl"* adlı eserinde açıkladığı gibi çeşitli açılardan tutarsız, geçersiz bir tevildir. Bu açılardan birisi de hadisin akışıdır. Çünkü hadisteki "ben el-Melik olanım…" ifadesi inenin bizzat Allah-u Teâlâ olduğu hususunda gayet açık bir ifadedir.

Şeyhu'l-İslam *(s. 36)* diyor ki: "Yüce Allah'ın uluvv (yukarıda oluş)unu kabul etmeyenlerin önderlerinden birisine nüzûle dair soru sorulunca, onun emri iner diye cevap vermiştir. Soruyu soran ona: (Emri) kimden iner? Eğer sana göre âlemin üstünde bir şey varsa emir kimden iner? Katıksız yokluktan mı? Bu sefer tevilci şaşırıp kaldı."

Bunu kabul etmeyenlerden birisine ait gördüğüm en garip tevillerden birisi de Şeyh Ebû Zehra'nın *el-Mezâhibu'l-İslâmiyye (s. 325)*'deki şu açıklamalarıdır: "Dünya

Hadisi Ahmed rivayet etmiş olup, senedi de kavîdir.[104]

Ben nüzûl ile ilgili hadisleri bir cüzde bir araya getirip, telif ettim. Bu benim mütevatir olduğunu kesin olarak kabul ettiğim bir husustur.

(Selefiyle, halefiyle) sünnet imamlarının itikat ettiği hususlardan birisi de Mirac'ta Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in en yüce semâlara *Sidretü'l-Müntehâ*'nın yakınına kadar çıkartıldığıdır. Peygamber ona iki yay (kaş arası) arası bir mesafe kadar ya da ondan daha yakın bir mesafeye kadar yakınlaşmıştır.[105]

---

semâsına inişin Allah-u Teâlâ'nın hesabının yakınlaşması anlamına açıklanması doğru olur." Bu yoruma göre Allah'ın hesabı her gece yaklaşır, ama sonra hesap da yapılmıyor! O halde bu te'vile göre nüzul de söz konusu olmaz. İşte nasların ta'tili ve Allah-u Teâlâ'ya yaraşır gerçek anlamlarının inkâr edilmesi bu şekilde olur.

104 Derim ki: Bunu Müslim, Ebû Hureyre ve Ebû Saîd'in rivayet ettiği bir hadis olarak nakletmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan hadisin kaynaklarını musannıfın işaret etmiş olduğu bir grup nüzûl hadisi ile birlikte, *İrvâu'l-Ğalîl* adlı eserimde *(450)* göstermiş bulunmaktayım. İbnu'l-Kayyim bu hadisi *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (s. 35)*'de Abdürrezzâk yoluyla Ma'mer'den, o İbn el-Museyyeb'den, o Ebû Hureyre'den buna yakın olarak ve "Kürsîsi üzerine oturur"!!? fazlası ile birlikte zikretmiştir. Ancak bu fazlalık bana göre münkerdir. Bunu bu yolun dışında bir rivayet yolunda görmedim. Ayrıca hadis Ma'mer ile İbnu'l-Müseyyeb arasında munkatıdır. Ben bu hadisi *Müsned (II, 267, 283)*'de Abdurrezzak yoluyla Ma'mer'den ona ait iki ayrı senetle daha gördüm. Birisi Ebû Hureyre'den gelen ve bu fazlalığın yer almadığı bir rivayettir. Ahmed'den başkaları ise, bu hadisi Saîd'den, o Ebû Hureyre'den yine bu fazlalık olmaksızın nakletmiş oldukları bir rivayettir. Bunu Ahmed *(II, 433)* rivayet etmiş bulunmaktadır.

105 Derim ki: Bu sözleriyle Süleymân b. Bilâl'in, Şerîk b. Abdullah b. Ebî Nemir'den naklettiği rivayete işaret etmektedir. Şerîk dedi ki: Enes b. Mâlik'i, Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in İsrâ'ya götürüldüğü geceye dair hadisi naklederken dinledim… Dedim ki: Sonra uzunca İsrâ hadisini zikretti. Bu hadiste şu ifadeler de yer almaktadır:

"Ve el-Cebbâr Tebâreke ve Teâlâ (olan Allah) yaklaştı, sarktı. Nihayet ona bir yayın iki ucu kadar ya da daha yakın oldu ve ona dilediklerini vahyetti…"

Fakat bu cümle, Şerîk'e itiraz olunan hususlar arasında yer almaktadır. Çünkü o bu cümleyi mirac hadisini rivayet etmiş bulunan sika raviler topluluğundan münferit olarak, tek başına rivayet etmiş bulunmaktadır. Bu sika ravilerin hiçbirisi Allah Tebâreke ve Teâlâ'ya yaklaşıp, sarkmayı nispet etmemişlerdir. Aksine Âişe ve İbn Mes'ûd *radiyallâhu anh* Allah'ın: *"Sonra yaklaşıp, sarktı. Böylece iki yay boyu kadar hatta daha da yaklaştı." (Necm, 53/8-9)* buyruğu ile ilgili olarak kastedilenin Cebrâîl *aleyhisselâm* olduğunu belirtilmektedirler. Müslim *(I, 111)* Mesrûk'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Âişe'ye: Allah'ın: *"Sonra yaklaşıp, sarktı. İki yay kadar hatta daha da yakın oldu. Kuluna vahyettiklerini vahyetti." (Necm, 53/8-10)* buyruğu nerede kaldı, dedim. O şu cevabı verdi: Orada sözü edilen kişi Cibrîl *aleyhisselâm*'dır.

Allah o zaman ona beş vakit namazı farz kıldı, sonra indi. Mûsâ *aleyhisselâm*'ın yanından geçti, ona durumu haber verince, Mûsâ *aleyhisselâm*: Ben senden önce insanları denemiştim. Senin ümmetin (bir günde) elli vakit namaz kılmaya güç yetiremeyecektir. Bu sebeple Rabbine dön de ondan hafifletmesini dile, dedi.

Miraca dair hadislerin bir kısmı daha önce geçmiş bulunmaktadır. Bu hadisler uzun ve meşhurdur. Bunları Hâfız Abdulğanî bir araya getirmiş, derlemiş, toparlamıştır. Ben bunları onun tarafından derlenmiş iki cüzde bir arada gördüm. Eğer onun miracı, rüyada gerçekleşmiş ve *Sidretü'l-Müntehâ*'nın yakınına kadar yükselmesi uyku aleminde, tefekkürün baskın olduğu dönemde -ariflerin başından geçen olaylarda olduğu gibi- gerçekleşmiş olsaydı, Muhammed Mustafa'nın *-Allah'ın salavâtı üzerine olsun-* bu hususta ümmetinin sâlihlerinin bir çoğu üzerinde pek fazla bir ayrıcalığı olmaz ve Cenâb-ı Hak onun miracını söz konusu etmez, bunun uyanık ve gözle görülür halde gerçekleştiğini şu buyruklarıyla dile getirmezdi: *"O vakit Sidre'yi bürüyen bürüyordu. Göz başka yöne kaymadı ve aşmadı da." (Necm, 53/16-17)* Bu ümmetin büyük bilgini İbn Abbâs da şöyle demiştir: Bu Rasulullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in bizzat gördüğü ve gözle gerçekleşen bir görmedir.[106]

Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in o gece Rabbini görmesi hakkında: Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in o gece Rabbini gördüğü hususunda görüş ayrılığı vardır. Seleften bir topluluğun kanaatine göre o gece yüce Rabbini görmüştür. Müminlerin annesi Âişe *radiyallahu anhâ* ve benzeri başkalarının görüşüne göre ise, o şimdiye kadar Rabbini görmemiştir. Bir başka kesim ise bu konuda susup, bir şey söylememe kanaatini benimsemiştir. Bazıları da: Kalp gözü ile onu görmüştür demiştir.

Ayrıca Beyhakî'nin *el-Esmâ ve's-Sıfât (s. 438-441)*'e de bakınız.
Musannıf *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* asılda *(s. 50)* sözü geçen cümleyi Şerîk'in rivayet ettiği hadisin bir bölümü olarak zikretmiş, sonra hadisi uzun uzadıya *(vr. 21/a-b)* zikretmiştir. Ancak ben işaret etmiş olduğum münkerlik dolayısıyla o hadisi zikretmedim. Musannıf ikinci yerde şöyle demektedir: "Bu garib bir hadistir." Bazı ilim adamı da münker kabul etmiştir, ama müellif köprüyü geçerek hadisin sahih olduğunda karar kılmış bulunmaktadır. Ben derim ki: Bu dediği hüküm, hadisin derecesini düşüren bir illetin açıkça görülmemesi halinde kabul edilebilir. Burada ise böyle değildir, bu hususu dikkatle düşünelim.

106 Bunu Ahmed *(I, 374)*, Buhârî, Tirmizî ve başkaları da rivayet etmiştir.

İbn Huzeyme, Ebû Zerr'in rivayet ettiği hadisi zikretmektedir. Ebû Zerr dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Rabbini gördün mü, diye sordum. Allah Rasûlü: " Bir nurdur. Onu nasıl görebilirdim" buyurdu.

İbn Huzeyme bunu münker saymış, sonra şunları söylemiştir: Bu hususta bence makbul olan Bundâr'ın bize tahdis ettiği şu hadistir: Bize Muâz b. Hişâm tahdis etti. Bana babam, Katâde'den tahdis etti. O Abdullah b. Şakîk'ten dedi ki: Ben Ebû Zerr'e: Eğer Rasûlullah'ı görseydim elbette ona soracaktım, dedim. O: Neye dair ona soru soracaktın, dedi. Dedi ki: Ona: Rabbini gördün mü, diye soracaktım. Ebû Zerr dedi ki: Ben ona sordum, o: "Bir nur gördüm" diye cevap verdi.

İbn Huzeyme dedi ki: Buna göre Peygamber efendimizin: "Onu nasıl görebilirim" buyruğunun manası onu nerde görebilirdim, nasıl görebilirdim, ben ancak bir nur görebilirim, demek olur.

Derim ki: Bizzat bu dahi ru'yetin söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü: Ben ancak bir nur gördüm, anlamını tespit etmektedir.[107]

İbn Huzeyme dedi ki: Âişe görmediğini söylemiştir. Gördüğünü kabul edenler ise ona göre fazla bir bilgiye sahip demektir.[108]

---

107 Derim ki: İşte bu daha önce *12 numaralı* hadiste geçen: "Onun hicâbı nurdur, eğer onu açacak olursa yüzünün parıltıları, gözünün değdiği her bir şeyi mutlaka yakar" buyruğuna eklenecek olursa, şöyle bir sonuç çıkar: Ortada Yüce Allah'ın görülmesine bir engel vardır, o da hacb edici nurdur. İşte Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in az önce geçen "bir nurdur, onu nasıl görebilirdim." -Müslim *(I, 111)* rivayet etmiştir- sözü ile işaret ettiği anlam budur. Şayet hadis diğer lafız ile "ben bir nur gördüm" şeklinde ise bu, büyük ilim adamı el-Yemânî'nin *Îsâru'l-Hak, (s. 182-183)*'de açıkladığı üzere daha sahihtir. Sonra İbnu'l-Kayyim'in, *İctimâu'l-Cuyûş, (s. 7)*'de Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'den bu hadisin anlamı hususunda zikrettiğime yakın açıklamalar nakletmiş olduğunu gördüm. İhsan ettiği muvafakiyet dolayısıyla hamd yalnız Allah'adır.

108 Derim ki: Bu, fıkıh usulü ilminde itirazsız kabul edilmiş bir kuraldır, ama bu kuralın burada işletilmesi bana göre uygun değildir. Çünkü görmeyi kabul eden kişi, İbn Abbâs'tır. Bu husus ondan açıkça sabit olmuş değildir. Bunu açıkça kabul etse dahi bu kabulünü de Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e merfû olarak rivayet etmemiştir. Bu onun kendi görüşüdür. Kendi görüşü de ru'yetin gerçekleştiğini kabul etmeyen Âişe'nin görüşü ile çatışma halindedir. Bu iki görüş çatışınca -Hanefîlerin dedikleri gibi- delil olmak özelliğini kaybetmektedir. Her ne kadar onlar aynı şeyi nebevî hadisler hakkında söylerken güzel bir iş yapmıyor olsalar bile, (burada kanaatleri uygun görülmektedir.) O takdirde asla dönmek gerekir ki, o da bunun olmadığıdır. Olduğunun kabul edilmesi için ise özel bir delile ihtiyaç

el-Mervezî, Ebû Abdillah'a: Peki Âişe'nin görüşünü neye dayanarak reddediyorsun? diye sorduğu soruya Ebû Abdillah'ın: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in: "Rabbimi gördüm" buyruğu ile, diyerek cevap verdiğini nakletmektedir .

79- İbn Abbâs'ın rivayet ettiği hadis: Dedi ki: "Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*: Azîz ve Celîl olan Rabbimi gördüm" buyurdu. Hadisin senedi ceyyiddir.[109]

---

vardır, o da burada yoktur. İbn Abbâs'ın rivayet ettiği hadise gelince, onun asıl ilkeye karşı delil olarak kullanılmasını engelleyen hususlara dair açıklama birazdan gelecektir. Üstelik asıl kuralı ise az önce geçen Ebû Zerr'in rivayet ettiği hadis de desteklemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

109 Derim ki: Musannıf *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* senedinin dış görünüşüne bakarak onu kavî görmüştür. Çünkü o hadisi Ahmed'in rivayet ettiği yoluyla nakletmiştir: Bize Esved tahdis etti, bize Hammâd b. Seleme, Katâde'den tahdis etti. O İkrime'den, o İbn Abbâs'tan. Bu rivayetin bütün ravileri sikadırlar. Müslim'in ricalidir, ama Hammâd b. Seleme çok üstün bir mevkiye sahip olmakla birlikte, Sâbit'in dışındakilerden naklettiği rivayetlerde tenkit edilecek taraflar vardır. Bundan dolayı Müslim onun ancak Sâbit'ten diye gelen rivayetlerini tahric etmiştir. Bu sebeple de Hâfız (İbn Hacer) *et-Takrîb* adlı eserinde şunları söylemektedir:
"Sikadır, âbid birisidir. Sâbit'ten naklettiği rivayetlerinde insanların en sağlam olanıdır. Son zamanlarında da hıfzı değişmiştir. Hişâm ed-Destevâî de hadisin senedinde ve metninde ona muhalefet ederek şöyle demiştir: Katâde'den, o Ebû Kilâbe'den, o Hâlid el-Leclâc'dan, o Abdullah b. Abbâs'tan (Peygamber'e) merfû olarak şu lafızla rivayet etmiştir: "Azîz ve Celîl olan Rabbimi gördüm. Ey Muhammed, *Mele-i A'lâ* neyin hakkında tartışmaktadır, buyurdu…" Bir başka rivayette de: "Rabbimi en güzel bir surette gördüm…" şeklindedir. Bu ise diğer bazı rivayetlerde belirtildiği gibi rüyada gerçekleşmiş bir görmedir. Nitekim bu husus, benim *Tahrîcu's-Sünne li'bni Ebî Âsım* adlı eserimde *(388, 433, 469)* genişçe açıklanmıştır. Oraya başvurulabilir. ed-Destevâî, Katâde'den rivayet hususunda Hammâd'dan daha güvenilirdir. Görüldüğü kadarıyla Hammâd hadisin senedini iyice zabt edememiş, metnini de muhtasar olarak bellemiştir. O halde o, Rabbini ancak rüyada görmüştür. Muâz b. Cebel'in rivayet ettiği hadis ise bu hususta çok açıktır. Çünkü hadis şu lafız ile gelmiştir:
"Geceleyin uyandım, abdest aldım ve benim için takdir edilmiş kadarıyla namaz kıldım. Sonra namaz kıldığım yerde uyukladım ve nihayet uykum ağırlaştı. Ansızın Rabbimi en güzel bir surette gördüm…" Hadisi İbn Huzeyme *(s. 143)* ve başkaları rivayet etmiş olup, senedi benim az önceki kaynakta tahkik ettiğim şekilde *(s. 388)* sahihtir.
Hadisin muhtasar olarak rivayet edilmiş olduğunu pekiştiren hususlardan birisi de şudur: İbn Ebî Âsım bu hadisi *es-Sünne*'de *(440)* Ahmed'in hocasından rivayet etmiştir. Senedinde el-Esved b. Âmir vardır: Bize Hammâd b. Seleme tahdis etti deyip, bu hadisi böylece zikrettikten sonra sonunda: "Sonra bazı sözler zikretti" denilmektedir.
İşte bu fazlalık, hadisin bir devamının olduğunu açıkça ortaya koymakta ve ravilerden birisinin bunu ihtisar ettiğini göstermektedir. Ağır basan kanaatimize göre de

80- Ayrıca dedi ki: Muhammed, Azîz ve Celîl olan Rabbini iki defa gördü.[110]

81- Yine İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Andolsun onu bir diğer inişinde de görmüştü." Dedi ki: Azîz ve Celîl olan Rabbi [ona] yaklaştı. [Hadisin senedi hasendir.***][111]

---

bu kişi Hammâd'dır. Belki de o bu fazlalığı hıfz etmediğinden ötürü -ilmî emanetin gereğini yerine getirmek üzere- ona işaret etmekle yetinmiştir. İşte bu tamamlayıcı bilgi, diğer rivayetlerde yer alan husustur. Özellikle de Muâz b. Cebel'in rivayet ettiği hadisteki açıklamalardır. Beyhakî de İbn Abbâs'tan gelen rivayetin Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in rüyada iken gerçekleşen bir görmesinin hikâyesi olduğunu açıkça ifade etmiş bulunmaktadır. Beyhakî'nin ona dair sözlerine *el-Esmâ ve's-Sıfât* adlı eserinde *(s. 447)* başvurabilirsiniz. Ben bunu belirtilen yerde, *es-Sünne*'deki hadislerin tahricinde nakletmiş bulunuyorum. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

110 Derim ki: Bu husus İbn Abbâs'tan sahih olarak sabit olmuştur, ama ona kadar ulaşan mevkûf bir rivayettir. Bunu İbn Huzeyme, *et-Tevhîd* adlı eserinde *(s. 131)* ondan gelen sahih bir senet ile zikretmiştir. Bunu Müslim de bu yolla rivayet etmiş olmakla birlikte, "onu kalbiyle gördü" lafzı iledir. Aynı zamanda bu İbn Abbâs'tan gelen bir başka yoldan İbn Huzeyme'nin de rivayetidir.
Daha sonra Müslim bunu İbn Abbâs'tan üçüncü bir lafız ile rivayet etmiştir. İbn Abbâs dedi ki: *"Kalp gördüğünü yalanlamadı. Andolsun ki onu diğer bir iniş(in) de görmüştü." (Necm, 53/11, 13)* İbn Abbâs dedi ki: "Onu kalbiyle iki defa gördü." Bunu İbn Huzeyme de muhtasar olarak rivayet etmiştir.
Derim ki: İbn Abbâs'ın bu hadisi her ne kadar mevkûf ise de merfû hükmündedir, çünkü böyle bir şey ictihada bağlı olarak söylenemez; demek mümkün değildir. Çünkü ben şöyle diyorum: Onun bu sözleri sözü geçen ayeti tefsir etmek üzere söylemiş olması, bunun kendisinin bir ictihadı olduğunun ve merfu hükmünde bir rivayet olmadığının en büyük delilidir. Çünkü bu ayetin tefsiri hususunda ona muhalif açıklamalar sahih olarak gelmiş bulunmaktadır. Âişe *radiyâllahu anhâ* validemiz şöyle demiştir:
"Bu ümmet arasında Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e buna dair soru soran ilk kişi benim. Şöyle buyurdu: O (âyette kast edilen) ancak Cibrîl'dir. Ben onu yaratılmış olduğu suretinde bu iki defadan başka görmedim. Onu semâdan inerken gördüm. Hilkatinin azameti dolayısıyla sema ile arzın arasını kapatmıştı." Müslim *(I, 110)* bunu tahric etmiş ve buna yakın bir rivayeti de Ebû Hureyre'den muhtasar olarak şu lafızla zikretmiştir:
"Onu bir diğer inişinde de görmüştü." Ebû Hureyre dedi ki: O Cibrîl'i görmüştü." Bu da mevkûf bir rivayet olup, İbn Abbâs'ın mevkûf rivayetinden daha öncelikdir. Buna sebep ise Âişe'nin merfû olan hadisine uygun olmasıdır. Ayrıca İbn Huzeyme buna *(s. 133, 134)* İbn Mes'ûd'un rivayet ettiği merfû bir hadis olarak bir şahidini de rivayet etmiş bulunmaktadır ki, İbn Mes'ûd'un bu hadisinin senedi hasendir.

111 Köşeli parantez arası bu ifadeler yazma nüshadan *(s. 7)* nakledilmiştir.
***Derim ki: Bu rivayetin senedi dediği gibi hasendir. Bunu asıl nüshada *(s. 82)* Yahyâ b. Saîd el-Emevî'den diye kaydetmiştir: Bize Muhammed b. Amr, Ebû Seleme'den tahdis etti. O İbn Abbâs'tan. Bütün asıl nüshalarda böylece zikredil-

82- Enes'in rivayet ettiği hadis: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim: "İnsanlar arasında kıyamet gününde başının üzerinden arzın yarılıp açılacağı ilk kişi, şüphesiz ki ben olacağım. Bununla birlikte övünmüyorum. Cennetin kapısına gelip, o kapının halkasını yakalayacağım. (Görevli melek): Bu kimdir diyecek, ben: Ben Muhammed'im, diyeceğim. Bana kapıyı açacaklar, içeri gireceğim. Cebbâr (olan Allah)'ı karşımda buluvereceğim. Ben de hemen ona secdeye varacağım."[112]

---

miştir. Bu nüshalar arasındaki bir el yazması da *(vr. 19/b)* böyledir. Ancak senedde Yahyâ ile Muhammed b. Amr arasındaki vasıta düşmüş bulunmaktadır ki bu kişi de Yahyâ'nın babası Saîd b. Eban el-Emevî'dir. Bu hadisi İbn Cerîr *Tefsîr*'inde *(XXVII, 26)* şöylece rivayet etmiştir: Bize Yahyâ b. Saîd el-Emevî tahdis edip dedi ki: Bize babam tahdis edip dedi ki: Bize Muhammed b. Amr tahdis etti…

Bu ise Muhammed b. Amr dışında ravileri sika olan bir seneddir. Muhammed b. Amr da b. Alkame b. Vakkâs el-Leysî olup, hakkında görüş ayrılığı vardır. İlim ehli nezdinde karar kılınan görüş ise, onun rivayet ettiği hadislerin hasen mertebesinde olduğudur. Hâfız (İbn Hacer), *et-Takrîb*'de: "Sadûktur, yanılmaları da vardır" sözleriyle buna işaret etmiştir.

Ama hadisin senedi hususunda ona muhalefet edilmiştir. el-Emevî bu hadisi ondan bu şekilde İbn Abbâs'tan mevkûf olarak rivayet etmiştir. Buna karşılık el-Fadl b. Mûsâ Muhammed b. Amr'dan dedi ki: Bize Kesîr b. Hubeyş, Enes b. Mâlik'ten merfû olarak rivayet etmiştir: "Ben mescitte uzanmış yatıyorken…" deyip, İsrâ ve Mirâc hadisini zikretmiştir. Bu hadiste: "Rabbine yaklaştı ve sarktı" ifadesi yer almaktadır. Bir diğer rivayette de: "Rabbin yaklaştı, sarktı ve yayın iki ucu arası ya da ondan daha yakın oldu." şeklindedir… Hadisi İbn Huzeyme, *et-Tevhîd*'de *(s. 139-140)* birinci lafız ile, İbn Cerîr *(XXVII, 27-28)*'de en-Nadr yolu ile rivayet etmiştir. Buradaki en-Nadr, en-Nadr b. Şumeyl'dir. Dedi ki: Bize Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs el-Leysî haber verdi deyip, hadisi böylece rivayet etti. Kesîr b. Hubeyş -Huneys de denilmiştir- ise bir parça zayıf bir ravidir. Eğer Muhammed b. Amr bu hadisi ondan bellemiş ise o hadis münkerdir. Çünkü Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den sabit olan rivayete muhaliftir. Çünkü sabit olan rivayete göre yaklaşan İbn Cerîr'in rivayet ettiği üzere Cebrâîl *aleyhisselâm*'dır. İbn Cerîr *(XXVII, 27)*, Mesrûk'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir:

"Âişe'ye: Yüce Allah'ın *"sonra yaklaştı ve sarktı…"* ayetinin manası nedir diye sordum. Âişe: "Orada sözü geçen kişi Cibrîl'dir. Ona erkek kılığında gelirdi. Bu defa ise kendi asıl suretinde geldi, semanın ufkunu kapattı." Hadisin senedi sahihtir. Müslim'de de buna yakın olarak rivayet edilmiştir ki, az önce bu rivayet geçmiş bulunmaktadır. Bu hadis ise İbn Abbâs'tan gelen -ki ondan geldiği sabit ise- bu mevkûf hadis ile çatışmaktadır.

112 Derim ki: Bu hadisi musannıf asıl yazmada *(s. 83)* el-Leys'in, İbn el-Hâd'dan, onun Amr'dan, onun Enes'ten diye rivayet ettiği bir hadis olarak zikretmiştir. Bu kadarıyla senedin ravileri sika ve tanınmış kimselerdir. Eğer onlardan sonrakiler de aynı şekilde sika olup, senedde herhangi bir illet yoksa hadis sahihtir. Şu ana kadar muhaddislerin asıl kaynaklarından herhangi birisinde senedine tamamıyla vakıf olamadım, ama daha önce *12 numarada* geçen Sâbit'in, Enes'ten diye rivayet et-

83- Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadis. Dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e bir miktar et getirildi. Ona kol kaldırılıp, ikram edildi: Kol etini beğenirdi. Ondan bir miktar sıyırdıktan sonra: "Kıyamet gününde insanların efendisi benim" buyurdu ve hadisin geri kalan bölümünü zikrettikten sonra şunları söyledi:

"Kalkar gider, Arşın altına gelirim. Rabbimin huzurunda secdeye kapanırım. Sonra: Ey Muhammed! Başını kaldır. İste, sana isteğin verilecek. Şefaat et, şefaatin kabul edilecek, denilir. Ben de başımı kaldırıp, şöyle derim: Ümmetimi, Rabbim ümmetimi isterim. Şöyle denilir: "Ey Muhammed! Ümmetin arasından hesaba çekilmeyecek olanları cennet kapılarından sağdaki kapıdan girdir. Bununla birlikte onlar diğer kapılarda sair insanlarla da ortak olacaklardır."[113]

el-Bârî, Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın, Mecîd Arşı üstünde eşyanın üzerinde ulu-yüksek olduğunun, herhangi bir mekâna hiçbir şekilde hulûl etmediğinin delillerinden birisi de Yüce Allah'ın şu buyruğudur:[114] *"Onun Kürsî'si gökleri ve yeri kuşatmıştır. Onları*

---

tiği hadisin anlamı ile rivayet edilmiştir. Musannıf oradaki senedin kavî olduğunu belirtmiştir. O halde o bu rivayet yolu için ceyyid bir şahit (tanık)dir. Ben orada İbn Abbâs'ın rivayet ettiği bir hadisi bir başka şahit olarak zikretmiş bulunuyorum. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

113 Hadisi Ahmed *(II, 435, 436)*, Buhârî, Müslim ve başkaları rivayet etmiştir.

114 Derim ki: Bu cümleyi iyice düşünelim. Çünkü bu öyle bir gerçektir ki, bu gerçeğin bilinmeyişi büyük kitleleri Kitap ve Sünnette yer alan ve Yüce Allah'ın Arşı üzerinde oluşunu gösteren bunca delili inkâr etmeye ve bu gerçeğe iman eden selefîleri tenkit etmeye itmiştir. Bunu yaparken selefîlerin bu inanışları ile Azîz ve Celîl olan Allah'ın Arşın üstünde bir mekâna sahip olduğuna inandıklarını iddia edecek hale gelmişlerdir. Allah zalimlerin söylediklerinden pek yücedir. İşte selefin en büyük imamlarından olan bu müellif bile Allah'ın bütün mekânlarda hulul etmekten yüce ve münezzeh olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bu büyük kalabalıkları böyle bir şeye iten ancak, onların şu husustaki yanılgılarıdır: Güya, Allah-u Teâlâ'nın yarattıkları üzerinde oluşuna iman etmek, bir yere hulûl etmesini gerektirirmiş. Derler ki: Böyle bir şey ise batıldır. Bâtılı gerektiren bir şeyin kendisi de bâtıldır. Ama bunu söylerken mekânın varlık bildiren bir durum olduğunu bilmiyor yahut bilmezlikten geliyorlar. Ayrıca Arşın üstünde sonradan yaratılmış bir varlık (ya da bu anlamda bir mekan) bulunmadığını da bilmezlikten geliyorlar. Buna bağlı olarak ortada mekân diye bir şey kesinlikle yoktur. Ulu Allah Arşının üzerindedir ve kesinlikle bir mekânda değildir. Hayret verici hususlardan birisi şudur: Vehmettikleri mekâna iman etmekten kaçınmak için Yüce Allah'ın Arşı üzerinde oluşuna iman etmeyen bu gibi kimseler, tepetaklak yuvarlanmış ve Allah'ın gerçek anlamda mekânlarda bulunduğuna iman edecek hale düşmüşlendir. Bu da onların: Allah her yerde vardır, yahut bütün varlıklarda vardır demeleriyle ortaya çıkmaktadır. Yüce Allah bundan pek uludur, büyüktür.

korumak ona ağır gelmez. O çok uludur, çok büyüktür." Yine Yüce Allah: *"O çok uludur, çok büyüktür."*; *"Gizliyi ve açığı bilen, kebîr (çok büyük), müte'âl (çok ulu-yüksek) olandır."*; *"En ulu-yüksek Rabbinin adını tesbih et."*

Peygamberimiz *sallallâhu aleyhi ve sellem* de secde ettiğimiz vakit: "En ulu-yüksek olan Rabbimi her türlü eksiklikten tenzih ederim (Subhâne Rabbiye'l-A'lâ)" demeyi bize emretmiştir. Allah-u Teâlâ da şehitlerin halini anlatırken şöyle buyurmaktadır: *"Onlar Rableri nezdinde diridirler, rızıklanırlar."* Firavun'un karısı da: *"Rabbim, benim için Senin nezdinde (katında) cennette bir ev yap"* demiştir.

84- Buhârî ve Müslim'de, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in bir takım kimselere dua ederek şöyle buyurduğu nakledilmektedir:

"İyiler yemeğinizi yesin, oruçlular yanınızda oruç açsın, melekler size dua etsin ve Allah sizleri nezdinde (katında) bulunanlar arasında zikretsin."[115]

Bundan daha da hayret verici bir husus ise şudur: Bazıları bu sözü söylemekle Allah Azze ve Celle'yi mekânların içinde bulunan (hulûl eden) yarattığı varlıklara benzetmeyi ihtiva ettiğinin farkına varmış ve bundan da O'nu tenzih etmek istemişlerdir. Bunun sonucunda da bundan daha kötü bir hale düşmüşlerdir ki o da: Allah-u Teâlâ'nın varlığını kesinlikle kabul etmemeyi gerektiren mutlak ta'til 'e sapmak olmuştur. Onlar bu sebeple şöyle demişlerdir:

"Allah yukarıda değildir, altta değildir. Sağda, solda, önde, arkada değildir. Âlemin ne içindedir, ne dışındadır. Ne âleme bitişiktir, ne ondan ayrıdır!!!"

Ben bu ifadeleri insanların âlim ve sâlih kimse olduklarını zannettikleri hatiplerden birisinden Cuma günü minberin üzerinde birden çok defa dinlemişimdir. Dinin garipliği, avam bir tarafa, havas kabul edilenlerin dahi bilgisizliklerinden ötürü *İnnâ Lillah ve İnnâ İleyhi Râci'ûn* diyoruz. Ben Yüce Allah adına yemin ederek söylüyorum. Eğer insanların ifade gücü en beliğ ve en fasih olanına: Bize yokluğu bir anlat denilecek olursa, yokluğu bu gibi kimselerin mabudlarını niteledikleri bu sözlerden daha ilerisi ile nitelendiremeyeceğine inanıyorum. Selefin imamları arasından -muhtemelen imam İbnu'l-Kayyim'dir-: "Müşebbiheci bir puta ibadet ederken, (sıfatları) ta'til eden kişi de yokluğa ibadet eder" diyen zat gerçekten güzel söylemiştir.

İşte bütün bunlar, sünnetten sapmanın selefe ve hadis imamlarına tabi olmaktan yüz çevirmenin uğursuzluklarıdır. Allah-u Teâlâ, bizleri Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in sancağı altında onların zümresinde haşretsin.

115 Bu sahih bir hadistir, ama sonunda yer alan: "Ve Allah sizi nezdindekiler arasında zikretsin" fazlalığı bu hadisten değildir ve kesinlikle Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde yer almamıştır. Nitekim daha önce ben buna *"Âdâbu'z-Zifâf" (s. 85-86, el-Mektebu'l-İslâmî 3. baskısı)*'da dikkat çekmiş bulunuyorum. Bu hadisin kaynaklarını başka yerde bulamayacağınız şekilde orada göstermiş bulunuyorum. İhsan ettiği başarıdan dolayı Yüce Allah'a hamdolsun.

Yüce Allah buyuruyor ki: *"Şüphe yok ki Rabbinin nezdindekiler O'na ibadet etmektan asla büyüklenmezler." (A'raf, 7/206)*

Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Göklerde ve yerde kim varsa yalnız O'nundur. O'nun yanında olanlar ise O'na ibadete karşı büyüklenmezler." (Enbiyâ, 21/19)*

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Âdem ve Mûsâ Rableri nezdinde birbirleriyle tartıştılar…" Sonra hadisin geri kalan kısmını zikretti.[116]

85- Ebû Mûsâ *radiyallâhu anh*'in rivayet ettiği hadis: Dedi ki: "Kürsî iki ayağın konulduğu yerdir[117] Ve onun yükün bağlanırken gıcır-

---

Burada şunları eklemek istiyorum: Sözü geçen bu fazlalık, Ebû Hureyre'nin, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den şu lafızla rivayet ettiği bir başka hadiste geçmektedir: "Bir topluluk Yüce Allah'ın evlerinden bir evde toplanıp da Allah'ın kitabını okuyup kendi aralarında onu inceleyip öğrenecek olurlarsa mutlaka üzerlerine sekînet (ilâhî huzur ve sükûn) iner, rahmet onları kaplar, melekler etraflarını kuşatır ve Allah onları nezdindekiler (katındakiler) arasında anar." Hadisi Ahmed, Müslim ve başkaları rivayet etmiştir. Bu hadisin kaynakları *Sahîhu Ebî Dâvûd* adlı eserimde *(1308)* gösterilmiş bulunmaktadır. Muhtemelen müellif bir hadisi diğeri ile karıştırmış olmalıdır.

116 Derim ki: Bu hadisin oldukça fazla rivayet yolu vardır. İbn Ebî Âsım *es-Sünne* adlı eserinde bunların büyük bir bölümünü kaydetmiş ve bu hadis için özel bir başlık ayırmıştır, ama bunların bir çoğunda burada delil gösterilen ifade yer almamaktadır ki o da: "Rableri yanında" ibaresidir. Bk. Benim *es-Sünne*'nin hadislerini tahricimde *156 numaralı* hadis ile *137-160 nolu* hadisler.

117 Derim ki: Hadisin senedi mevkûf ve sahihtir. Abdullah *es-Sünne (s. 71)*'de, Ebu'ş-Şeyh *el-'Azame (42/b)*, Ebû Cafer b. Ebû Şeybe de *el-Arş (vr. 114/a-b)*'de bütün ravileri sika ve bilinen kimseler olarak rivayet edilmiştir. Ehl-i Sünnet'ten uzaklaşması ile bilinen Kevserî ise *el-Esmâ ve's-Sıfât (s. 404)*'deki ta'likında isnadında Umâre b. 'Umeyr'in bulunması dolayısıyla illetli olduğunu belirtip: "Buhârî bunu *ed-Du'afâ*'da söz konusu etmiştir" demektedir.
Derim ki: O böyle demiştir. Ancak bu katıksız bir hatadır. Bunu yanılarak mı, kasten mi söylemiştir, bilemiyorum. Çünkü biz bu adamdan yalana benzeyen muğalataları çok gördük. Hatta bizatihi yalanı da gördük. Nitekim büyük ilim adamı el-Yemânî *et-Tenkîl li ma fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-Ebâtîl* adını verdiği pek büyük reddiyesinde bu hususu açıklamış bulunmaktadır. Benim bunu söyleyişimin sebebi Umâre b. 'Umeyr'in ittifakla sika olduğu kabul edilmiş bir tabiî oluşundan dolayıdır. Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerinde ondan gelen rivayetleri nakletmişlerdir. Hâfız (İbn Hacer) "sikadır, sebttir (güvenilir ve sağlam bir ravidir)" demektedir. Böyle bir şeyin Kevserî gibi bir kimse için gizli saklı kalmasına imkân yoktur. Üstelik bu kişi Buhârî'nin *ed-Du'afâ* adlı eserinde iddia ettiği gibi bulunmamaktadır. Orada Umâre b. Cüveyn adındaki ravi vardır, bu ise metruk bir ravidir. Allah'ım günahlarımızı bağışlamanı dileriz.

daması gibi bir gıcırtısı vardır."

Hadisi Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* adlı kitabında tahrîc etmiştir. Gıcırdamanın kesinlikle sıfatlar ile bir ilgisi yoktur. Aksine bu Sa'd'ın ölümü gibi Arşın sarsılması, kıyamet gününde semânın yarılıp çatlaması ve benzeri ifadeler gibidir. Bunu Allah Azze ve Celle'nin sıfatları arasında saymaktan da Allah'a sığınırız. Diğer taraftan "atît: gıcırdama" lafzı sabit hiçbir nasta da gelmiş değildir.

86- Ebû Zerr el-Ğıfarî'nin hadisi. Dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Bakara suresinin sonlarındaki iki âyet bana Arşın altından verildi. Bunlar benden önce hiçbir peygambere verilmiş değildir." Râvileri sikadır.[118]

87- Ukbe b. Âmir'in hadisi. Dedi ki: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

"Her kim Bakara suresinin sonundan iki âyet okursa… Çünkü şüphesiz Allah o iki âyeti bana Arşın altından vermiştir." Bu hadisin senedi salihtir.[119]

88- Ebû Hureyre'nin merfû olarak rivayet ettiği hadis: "Her kim ödeme zorluğu çeken birisine mühlet verir yahut onun borcunun bir kısmını bağışlar ise Allah da o kimseyi O'nun gölgeliğinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı bir günde Arşının altında gölgelendirecektir." Bu hadisin senedi salihtir.[120]

89- Alî *radiyallâhu anh*'ın rivayet ettiği hadis. Dedi ki: "İki kıbtî kumaşıyla (biri alt, biri üst için) ilk giydirilecek kişi İbrahîm'dir. Sonra Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e -Arşın sağında bulunduğu halde- çizgili bir hulle giydirilecektir."

Bu mevkûf bir hadistir.[121]

---

118 Bir sonraki nota bakınız.

119 Her iki hadisi Ahmed ve başkaları *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1482)*'de açıkladığım gibi, ceyyid iki sened ile rivayet etmişlerdir.

120 Hadisi Ahmed ve Tirmizî, *Tahrîcu't-Terğîb (II, 37)*'de belirttiğimiz gibi, sahih bir senedle rivayet etmişlerdir.

121 Derim ki: Bu senedi sahih bir hadis olup, müellif bunu asılda *(s. 85)* Süfyân es-Sevrî, Amr b. Kays'dan, o el-Minhâl b. Amr'dan, o Abdullah b. el-Hâris'den, o Alî'den diye rivayet etmiştir. Hadisi İbnu'l-Mubârek, *ez-Zühd* adlı eserinde *(Nuaym b. el-Mübârek nüshası, s. 105-106, no: 364)*'de zikretmiş, Muhammed b. Abdullah

90- Ebû Katâde'nin rivayet ettiği hadis: Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim:

"Her kim borçlusundan alacağının bir kısmından vazgeçip, yahut ondan (borcunu) büsbütün almayacak olursa, o kimse kıyamet gününde Arşın gölgesinde olacaktır."[122]

91- Amr el-Bikâlî'nin, Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiği hadis. Abdullah b. Amr dedi ki: "Haram, Arşa kadar haramdır."[123]

92- Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği hadis. Dedi ki: "Arşın etrafı bir yılan ile dolanmıştır. Vahiy de zincirler arasında iner."[124]

---

b. ez-Zübeyr de, bize Süfyân bunu haber verdi, diye aynı senedle ona mutabaat etmiştir. Hadisi Ebû Ya'lâ, *Müsned*'inde *(I, 165-166)*, Beyhakî, *el-Esmâ*'da *(s. 395)* yine Süfyân'dan böylece iki ayrı rivayet yolundan tahric etmiş bulunmaktadır.

Derim ki: İşte bu, Müslim'in şartına göre sahih bir seneddir. Hâfız (İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, *XI, 332*)'de şöylece zikretmektedir: "Bu rivayeti İbnu'l-Mubârek, *ez-Zühd* adlı eserinde muhtasar ve mevkûf olarak rivayet etmiş, Ebû Ya'lâ ise uzunca ve merfû olarak rivayet etmiştir."

Derim ki: Ben bu hadisi Ebû Ya'la'nın *Müsned*'inde ancak bu şekilde muhtasar ve aynı şekilde mevkûf olarak gördüm. Diğer taraftan bunu Beyhakî, İbn Abbâs'ın rivayet ettiği bir hadis olarak, merfû bir senetle ve buna yakın lafızlarla rivayet etmiştir.

Derim ki: Bunun da ravileri Ebû Kilâbe er-Rukaşî dışında sikadırlar. Ebû Kilâbe'nin adı da Abdülmelik b. Muhammed olup, Hâfız (İbn Hacer), *et-Takrîb* adlı eserinde (hakkında) şunları söylemektedir: "Sadûktur, hata eder. Bağdat'a yerleştikten sonra da hıfzında değişiklik olmuştur."

İbn Mes'ûd'un buna yakın olarak naklettiği merfû bir hadisi de bu rivayete şahitlik etmektedir. Bu şahidi de Ahmed *(I, 398)*'de rivayet etmiştir, ravileri Müslim'in ravileri olup, sikadırlar. Ancak Hammâd b. Zeyd'in kardeşi olan Saîd b. Zeyd bundan müstesnadır. Hâfız: "Sadûktur, yanılmaları vardır" demektedir. Bu hususta *Dârimî (II, 325)*'de yer alan rivayetiyle es-Sa'k b. Hazm da ona mutabaat etmiştir.

İşte bunlar mevkûf hadisin lehine tanıklık eden iki merfu hadistir. Bu iki hadis de bu mevkûf hadisin merfû hükmünde olduğuna delildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ayrıca bunun *Hâkim (IV, 568-569)*'da Abdullah b. Selâm'dan gelen bir başka şahidi de bulunmakta olup Hâkim ve Zehebî sahih olduğunu söylemişlerdir.

122 Derim ki: Bu hadisin senedi sahih olup, bunu Ahmed ve başkaları rivayet etmiştir. Hadis *et-Terğîb (II, 37)*'de yer almaktadır.

123 el-Bikâlî de harfi kesreli ve tek kef harfi ile Hımyer'in bir kolu olan Bikâl oğullarına nispet edilir. Burada sözü geçen Amr, tercih edilen görüşe göre bir sahabidir. Ebû Osman künyelidir. el-Iclî ve Ebû Zür'a ed-Dımeşkî onu tabiînden sika olanlar arasında zikretmişlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Ahmed ondan *(I, 399)*, İbn Mes'ûd'dan diye merfû olarak bir başka hadis daha nakletmiş bulunmaktadır.

124 Derim ki: Hadisin senedi hasendir. Hâfız ise *el-İsâbe* adlı eserinde el-Bikâlî'nin hayatını naklederken bu rivayete işaret etmiş ve: Biz bu hadisi *en-Neşrâniyât*'ta rivayet ettik" demektedir.

Derim ki: Bu hadisin senedi sahih olup, hadisi Ebu'ş-Şeyh *el-'Azame*'de *(33/a-b)* şöy-

93- İbn Abbâs dedi ki: "Vahiy indiği vakit melekler demir sesini andıran bir ses işitir."[125]

94- İbn Abbâs'tan: "Kıyamet kopmadan az önce bir münâdi şöyle seslenecektir: İşte kıyamet size geliyor -bu sesi hayatta olanlar da, ölüler de işitir.- Sonra Allah dünya semâsına iner." Hadisi İbnu'l-Mübârek rivayet etmiştir, ravileri sikadır.[126]

95- Zeyd b. Eslem'in rivayet ettiği hadis. Dedi ki: İbn Ömer bir çobanın yanından geçti. Kesebileceğimiz bir hayvan var mı, sordu. Çoban: Onun sahibi burada yok, dedi. İbn Ömer: 'Sahibine: Onu kurt yedi, dersin', dedi. Çoban: Başını semâya kaldırdı ve: Peki ya Allah nerede, diye sordu. Bu sefer İbn Ömer şöyle dedi: Allah'a yemin ederim. Allah nerede, diye sormak benim daha çok hakkımdır deyip, çobanı ve koyunları satın aldıktan sonra çobanı hürriyetine kavuşturdu ve koyunları da ona verdi.[127]

96- Abdullah b. Selâm'ın hadisi. Dedi ki: Allah yeri yaratmaya başladı. Yedi arzı Pazar ve Pazartesi günü yarattı. Orada gıdalarını Salı ve Çarşamba günleri takdir etti. Sonra semâya istivâ etti ve onları iki günde yarattı deyip, hadisi zikretti. Hadisin senedi sahihtir.[128]

***

---

lece tahric etmiştir: Bize Muhammed b. el-Abbâs tahdis etti. Bize Muhammed b. el-Musennâ tahdis etti. Bize Muâz b. Hişâm tahdis edip dedi ki: Bana babam Katâde'den tahdis etti. O Kesîr b. Ebî Kesîr'den, o Iyâd'dan, o Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan. Ebû Iyâd ise Amr b. el-Esved'in adıdır. Daha sonra bu hadisi *es-Sünne*'de *(s. 150)* gördüm: Bana babam tahdis etti. Bize Muâz b. Hişâm tahdis etti deyip, hadisi aynen zikretti.

125 Derim ki: Bu hadisin ravileri sikadır. Hadisi Dârimî *(s. 14)* ile Abdullah b. Ahmed *(s. 64)* bir başka yolla ondan rivayet etmiştir. Bu hadisin senedindeki ravilerin sika oldukları belirtilmiştir. Dolayısıyla bu hadis ondan sabittir. Bunu Ebu'ş-Şeyh, *el-'Azame*'de *(28/a)* bir başka yoldan merfû olarak buna yakın bir şekilde rivayet etmiştir.

126 Derim ki: Bu hadisi musannıf İbnü'l-Mubârek'in, Süleyman et-Teymî'den, onun Ebû Nadra'dan, onun İbn Abbâs'tan diye naklettiği bir rivayet olarak kaydetmiştir. Bu Müslim'in şartına uygun sahih bir seneddir.

127 Musannıf bu rivayeti asılda Ebû Mus'ab ez-Zührî'nin rivayeti olarak zikretmektedir: Bize Abdullah b. Haris el-Cumahî tahdis etti. Bana Zeyd b. Eslem tahdis etti…
Derim ki: Bu ceyyid bir sened olup, ravileri sika ve Buhârî ve Müslim'in ravilerindendir. Ancak Abdullah b. el-Hâris el-Cumahî müstesnadır. Bu da el-Hâtibî diye bilinir. *et-Takrîb*'de belirtildiği üzere sadûk'tur.

128 Müellif böyle demiştir. Bu hadisi İbn Mende, *et-Tevhîd*'de *(27/a)* şöylece zikretmektedir: Bize el-Hasen b. Yûsuf et-Tâifî Mısır'da haber verdi. Bize İbrahim b. Merzûk tahdis etti, bize Osman b. Amr hadisi böylece tahdis etti. et-Tarâifî (az önce ise et-Tâifî diye kaydedilmişti -çeviren-)'yi el-Irakî itham etmiştir. *el-Lisân* adlı esere bakınız.

Uluvv Meselesi Hakkında Tabiînden Bize Ulaşanlar

97- Ka'b el-Ahbâr'dan dedi ki: Azîz ve Celîl olan Allah Tevrat'ta şöyle buyurmuştur: "Ben kullarımın üstünde olan Allah'ım. Arşım bütün mahlûkatımın üstündedir. Ben de Arşımın üstündeyim. Kullarımın işlerini çekip çeviririm. Gökte olsun, yerde olsun bana hiçbir şey gizli kalmaz." Ravileri sikadırlar.[129]

98- Mesrûk'tan rivayete göre o Âişe'den hadis naklettiği zaman şöyle derdi: "Bana es-Sıddîk'in kızı, Allah'ın habîbinin habîbesi, yedi semânın üzerinden iftiradan uzak olduğu belirtilmiş sıddîka tahdis etti." Senedi sahihtir.[130]

99- Ubeyd b. Umeyr'in hadisi. Dedi ki: Azîz ve Celîl olan Rabbimiz gece yarısında dünya semâsına inerek şöyle buyuruyor: "Benden dileği olan var mı? Ona vereyim. Benden mağfiret dileyen var mı? Günahını bağışlayayım. Nihayet fecir vakti gelince, Azîz ve Celîl olan Rab yükselir." Bunu İmam Ahmed'in oğlu Abdullah kendi tasnifi olan *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye* adlı eserinde rivayet etmektedir.

---

129 Musannıf bu hadisi Ebû Safvân el-Emevî Abdullah b. Saîd b. Abdülmelik b. Mervân'ın rivayeti olarak zikretmiştir: Bize Yûsuf b. Yezîd, ez-Zührî'den tahdis etti, o İbn Museyyeb'den, o Ka'b'dan. Bu, -Ebû Safvân'a kadar ulaşan sened sahih ise- sahih bir seneddir. Ravileri Buhârî ve Müslim'in ravileri olup, sikadırlar. Bunu ayrıca Ebu'ş-Şeyh, *el-'Azame (39/b)*'de Nuaym b. Hammâd yolu ile nakletmiş bulunmaktadır. Bize Ebû Safvân tahdis etti deyip, hadisi senediyle zikretmektedir. Ancak Nuaym zayıf bir ravidir, fakat göründüğü kadarıyla hadisi tek başına (münferiden) rivayet etmiş değildir. Çünkü ben musannıfın *"el-Erba'în fi Sıfâti Rabbi'l-Âlemîn"* adlı eserinde (vr. 2/a) hadisin Ka'b'dan sahih olarak geldiğini kesin bir ifade ile belirttiğini gördüm. Nuaym'ın bu hadisi münferid olarak rivayet ettiğini bilerek böyle bir şey yapacağını sanmıyorum. İbnu'l-Kayyim de *İctimâu'l-Cuyûş (s. 102)*'de şunları söylemektedir: "Hadisi Ebu'ş-Şeyh, İbn Batta ve başkaları sahih bir senedle ondan (Ka'b)'dan diye rivayet etmişlerdir." Bu da muhtemelen bizim sözünü ettiğimiz Nuaym'ın bu hadisi tek başına (münferid olarak) rivayet etmemiş olduğunu destekleyebilir.

130 Derim ki: Aynı şekilde İbnu'l-Kayyim de *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (s. 102)*'de sahih olduğunu belirtmiş olmakla birlikte, bunu herhangi bir kaynağa dayandırmamaktadır. Senedde ismi verilmemiş bir ravi olmakla birlikte, o ravi sika olmakla nitelendirilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

100- Şureyh b. Abdullah'tan gelen hadis. O şöyle derdi: "Tesbihin mırıltıları Sana yükseldi, takdisin vakarı Sana çıktı. Ey ceberût sahibi! Seni her türlü eksiklikten tenzih ederim. Mülk de, melekût da, anahtarlar da, takdirler de hep Senin elindedir." Senedi sahihtir.[131]

101- Ka'b'ın hadisi: "*Subhânallahi velhamdulillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber*, demenin Arşın etrafında, arı vızıltısını andıran vızıltıları vardır. Bunlar -kendilerini söyleyerek zikreden- sahiplerini hatırlatırlar."

102- Yine Ka'b'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hoş ve güzel sözün, Arşın etrafında -hiç şüphesiz- sahibini hatırlatan, arı vızıltısını andıran bir vızıltısı vardır." Her ikisi de Ka'b el-Ahbâr'dan sabittir.[132]

103- Ebû Kılâbe'nin hadisi. Dedi ki: Yüce Allah Âdem'i (yere) indirince şöyle buyurdu: "Ey Âdem, şüphesiz ben seninle birlikte Arşımın etrafında tavaf edildiği gibi etrafı tavaf edilecek, Arşımın yakınında namaz kılındığı gibi yakınında namaz kılınacak bir ev indiriyorum." Bu ev tufana kadar hep böyle kaldı. Tufanda kaldırıldı. Nebîler bu beyti hac ediyor, buraya geliyor, ama yerini bilemiyorlardı. Nihayet Yüce Allah, İbrâhîm *aleyhisselâm*'a beytin yerini gösterdi.

Bu rivayet Ebû Kılâbe'den sabittir. Zaten fazilet ve değerinin yüksekliği itibariyle Ebû Kılâbe gibisi nerede bulunur? O kadılığı kabul etmemek için Irak'tan Şam'a kaçmıştı.

104- Hakîm b. Câbir'in hadisi. Dedi ki:

"Bana haber verildiğine göre Azîz ve Celîl olan Rabbimiz eliyle şu üç şeyden başkasına dokunmamıştır: O cenneti eliyle donattı, Âdem'i eliyle yarattı, Tevrat'ı eliyle yazdı."[133]

---

131 Ebu'ş-Şeyh, *el-'Azame (19/a)*'de rivayet etmiş olup, İbnu'l-Kayyim, *(s. 105)* sahih bir senedle demiştir.

132 Bu iki rivayeti Ebû Cafer b. Ebî Şeybe, *el-'Arş (162/b)*'de sahih iki senedle rivayet etmiştir.

133 Derim ki: Bunu el-Âcurrî, *eş-Şerî'a (s. 303)*'de rivayet etmiş olup, senedi sahihtir. Abdullah da *es-Sünne (s. 68)*'de buna yakın olarak rivayet etmiştir. Ancak onun rivayetinde el değdirmek ve cennetin ağaçlarını dikmek söz konusu edilmemiştir. Yine müellif *el-Erba'în (179/b)*'de sahih olduğunu belirtmektedir. Ayrıca hadisi bütünüyle İkrime'den rivayet etmiştir, ama senedi zayıftır. Hâlid b. Ma'dân'dan da buna yakın rivayet edilmiştir. Dârimî *(s. 35)*'de Meysere'den şöyle dedi, diyerek hadisi aynen zikretti, ravileri sikadır. Enes'ten, o Ka'b'dan dedi ki: Hadisi zikretti, senedi sahihtir. Bunu da el-Âcurrî rivayet etmiştir.

105- Ebû Zerr'in rivayet ettiği hadise göre Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "Ey Ebû Zerr! Gökler Kürsî'ye nispetle ancak dümdüz ve geniş bir arazide bırakılmış bir halka (yüzük) gibidir. Arş'ın Kürsî'ye üstünlüğü de bu geniş düzlüğün o halkaya olan üstünlüğü gibidir."

İbrahim'in bir kıymeti yoktur. Bununla birlikte sika olduğu da belirtilmiştir.[134]

106- Âişe hadisine göre İbn Abbâs vefatı esnasında onun yanına girmiş ve ona şöyle demiştir: "Sen Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in en sevdiği hanımı idin. O ancak iyi ve temiz olanı severdi. Allah da yedi semânın üstünden, senin sana isnad edilen suçtan beri olduğuna dair hükmü indirmiştir."

Bunu Osman ed-Dârimî *"er-Reddu* '*alâ Bişr b. Gıyâs el-Merîsî" (s. 105)*'de rivayet etmiştir.[135]

107- Katâde'nin hadisi. Dedi ki: "İsrâîloğulları: Ey Rab! Sen semâda, biz arzdayız. Senin neden razı olduğunu, neye gazaplandığını biz nasıl bileceğiz, dediler. Allah şöyle buyurdu: Sizden razı olacak olursam, en hayırlılarınızı başınıza yönetici yaparım. Size gazap ettiğim takdirde de en şerlilerinizi başınıza yönetici yaparım." Bu da büyük hafızlardan birisi olan Katâde'den sabit olmuştur.[136]

108- Sâlim b. Ebu'l-Ca'd'in hadisi: *"Şüphesiz Rabbin gözetlemektedir"* buyruğu hakkında dedi ki: "Sırat'ın ötesinde köprüler vardır. Bir köprünün üzerinde emanet, bir diğer köprünün üzerinde sıla-i rahim (akrabalık), bir köprünün üzerinde de Azîz ve Celîl olan Rab vardır."

Hadisi el-Assâl sahih bir senedle rivayet etmiştir.[137]

---

134 Derim ki: Ama bunu İbrâhîm tek başına (münferid olarak) rivayet etmemiştir. Bundan dolayı ben *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha, (No: 109)*'da bu hadisin kaynaklarını gösterdim.

135 (s. 105), Mısır'daki *Ensâru's-Sünne baskısı*. Ayrıca hadisi yine *er-Raddu 'ale'l-Cehmiyye*'de *(s. 27-28, el-Mektebü'l-İslâmî baskısı)* rivayet etmiş olup, senedi Müslim'in şartına göre sahihtir.

136 Derim ki: Dârimî bu rivayeti az önce kendisine değindiğimiz iki eserinde *(s. 106* ve *28)* rivayet etmiş olup, senedi hasendir.

137 Derim ki: Beyhakî, *el-Esmâ (s. 432)*, Ebû Fezâre'nin, Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'dan muallâk bir rivayet olarak zikretmiştir. Ebû Fezâre sika bir ravi olup, adı Râşid b. Keysân'dır. Daha sonra Beyhakî bunu hocası Hâkim'in yolundan müsned olarak rivayet etmiştir. Bu da *Müstedrek (II, 523)*'de el-A'meş'den, o Sâlim b. Ebi'l-

109- *el-Hilye*'de yer alan, senedi sahih bir hadis:[138] Mâlik b. Dînâr'dan rivayete göre "alın, öğrenin" der, sonra okur, arkasından: "İşte Arşın üstünden sâdık (doğru sözlü)ın sözünü dinleyiniz." derdi

110- Mücâhid'in hadisi: *"Onu kendimize yaklaştırarak özel bir şekilde konuştuk." (Meryem, 19/52)* buyruğu hakkında dedi ki: "Yedinci semâ ile Arş arasında yetmiş bin hicâb vardır. Mûsâ kendisi ile O'nun arasında tek bir hicâb kalıncaya kadar yaklaşıp durdu. O'nun yerini görüp de Kalem'in gıcırtısını işitince, Rabbim, bana kendini göster, sana bakayım, dedi." Bu rivayet tefsir imamı Mücâhid'den sabit olunmuştur. Bunu Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* adlı eserinde,[139] ve *el-'Azame (49/b ve 55/1)*'de rivayet edilmiştir.

Ca'd'dan, o Abdullah'tan böylece rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "Bu rivayet Abdullah'a kadar varan mevkûf bir rivayettir. Denildiğine göre bu, (Abdullah)İbn Mes'ûd *radiyallâhu anh*'dır. Buna göre bu hadis, onun ile Sâlim b. Ebi'l-Ca'd arasında mürseldir."

Derim ki: Bu, İbn Mes'ûd'dan diye gelen zayıf bir rivayettir. Sâlim'den diye sahih bir rivayettir. Bu hususta mesuliyet de merhum musannıfa aittir. Çünkü o bu konuda görüşümüzü açıklayalım diye senedini zikretmemiştir. Hâkim ise akabinde: "Senedi sahihtir" demiş, musannıf da ona muvafakat etmiştir.

138 Evet böyle demiş, İbnu'l-Kayyim de bu hususta ona *(s. 105)* muvafakat etmiştir. Ancak bu tartışılır. Çünkü bu rivayet *el-Hilye*'de *(II, 358)* iki yoldan rivayet edilmiştir: Seyyâr'dan: Bize Cafer tahdis edip dedi ki: Mâlik b. Dînâr'ı böyle derken dinledim… Derim ki: Cafer'den -ki o Cafer b. Süleyman ed-Dabba'î'dir- rivayet eden Seyyâr b. Hâtim el-'Anezî Ebû Seleme el-Basrî'dir. Bu da Hafız'ın et-Takrîb'de dediği gibi "sadûktur, yanılgıları vardır." Musannıf da bu raviyi *el-Mîzân* adlı eserinde söz konusu etmiş ve şunları söylemiştir: "Sâlihu'l-Hadis'tir. İbn Hibban sika olduğunu belirtmektedir. (İbn Hibban dedi ki:) Ubeydullah el-Kavârîrî: Bunun aklı yoktu, dedi. Benimle dükkânda iken el-Kavârîrî'ye: Onu itham mı ediyorsun, denilince, o hayır demiştir. Hâkim: Seyyâr asrının âbidi idi. Ahmed b. Hanbel de ondan çokça rivayette bulunmuştur, demiştir. el-Ezdî de: Onun yanında münker rivayetler bulunmaktadır, demektedir." *et-Tehzîb*'de şunları da eklemektedir: "Ebû Ahmed el-Hâkim dedi ki: Hadisinde bazı münkerlikler vardır. el-Ukaylî dedi ki: Hadisleri münkedir. İbnu'l-Medînî de zayıf olduğunu söylemiştir."

Derim ki: Böyle bir kimsenin isnadı sahih olamaz. Hatta isnadının hasen olduğunu söylemekte bile müsamahakârlık söz konusudur. Bununla birlikte merfû olmayan hadislerinde -Allah'ın izniyle- ondan dolayı bir sakınca yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

139 *(s. 402)*'de, Ebu'ş-Şeyh de *el-'Azame (vr. 49/b, 55/a, el-Mektebu'l-İslami fotokopisi)* sahih bir senet ile ve hepsi de sika olan raviler yoluyla rivayet etmiştir. Cehmiyyeci Kevserî ise *el-Esmâ* adlı esere notunda Ravh b. Ubâde'nin yaşı dolayısı ile tenkit edilmiş olmakla illetli olduğunu belirtmiştir. Oysa bu ravi sika birisi olup, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde rivayeti delil gösterilmiştir. Şibl b. Abbâd da Buhârî'nin ravilerinden sika birisidir. Ancak bu da tenkit edilirken, onun hakkında "kaderîdir" demenin ötesinde bir söz söylememiştir. Acaba bu bir cerh midir?

111- Süfyân'dan dedi ki: Rabî'a b. Ebî Abdirrahman'ın yanında idim. Bir adam ona şöyle bir soru sordu: "Rahmân Arşa istivâ etti." Nasıl istivâ etti? Rabî'a şöyle dedi: "İstivâ bilinmeyen bir şey değildir. Keyfiyet ise akıl ile kavranılamaz. [Ona iman etmek vaciptir, ona dair soru sormak bid'attir. İbn Uyeyne'den sahih olarak gelen bir başka lafza göre de şöyle demiştir: Rabî'a'ya nasıl istivâ etti, diye sorulunca şu cevabı verdi: İstivâ bilinmeyen bir şey değildir. Keyfiyet ise akıl ile kavranılamaz.] Risâlet Allah'tandır, tebliğ etmek rasûlün görevidir, bize düşen de tasdik etmektir."[140]

112- Hammâd b. Zeyd'den dedi ki: Eyyûb es-Sahtiyânî'yi -Mu'tezile'yi söz konusu ederken- şunları söylerken dinledim: "Bunların etrafında dönüp durdukları nokta, semâda hiçbir şey yoktur, demekten ibarettir."

Bu, Basralıların efendisi ve âliminden açık seçikliği itibariyle güneş gibi, sübutu açısından sapasağlam bir direği andıran bir isnaddır.

113- Mukâtil b. Hayyân'ın, ed-Dahhâk'tan, Yüce Allah'ın: *"Üç kişi kendi aralarında fısıldaşmayıversin. Mutlaka O, onların dördüncüleridir"* buyruğu hakkında şöyle dediğine dair rivayeti: "O, Arşının üzerindedir, ilmi de onlarla birliktedir." Bir diğer lafızda şöyle demiştir: "O, Arşın üstündedir, ilmi onlarla birliktedir." Bir başka lafızla da şöyledir: "O, Arşın üstündedir, ilmi de nerede olurlarsa olsunlar onlarla beraberdir."

Bunu Ebû Ahmed el-Assâl, Ebû Abdillah b. Batta, Ebû Ömer b. Abdilberr ceyyid senedlerle rivayet etmişlerdir.[141] Mukâtil ise sika bir imamdır.

114- Sadaka'dan dedi ki: Süleymân et-Teymî'yi şöyle derken dinledim: Bana Allah nerededir, diye sorulacak olursa, şüphesiz semâdadır, derim."[142]

---

140 Musannıf bu rivayeti *(s. 98)* Süfyân es-Sevrî'ye kadar muttasıl senedi ile kaydetmiş bulunmaktadır. Bu sened de sahihtir. Bunu el-Lâlekâî, *es-Sünne* adlı eserinde *(92/a)* İbn 'Uyeyne'den gelen bir başka sened ile rivayet etmiştir. İbn 'Uyeyne dedi ki: Rabî'a'ya soruldu… Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye de *el-Hameviyye (s. 8)*'de: "Bu hadisi el-Hallâl bütün ravileri imam ve sika olan bir senet ile rivayet etmiştir" demektedir.

141 Derim ki: Bunu el-Lâlekâî de *(vr. 92/b)* ve ileride *128 numara* ile geleceği üzere başkaları da rivayet etmişlerdir.

142 Derim ki: Bunu el-Lâlekâî *(2/92)* rivayet etmiştir. Sözü geçen bu Sadaka b. el-

Süleymân ilim ve amel itibariyle Basralıların imamlarından birisidir.

115- Abdurrahman b. Muhammed b. Habîb b. Ebî Habîb, babasından, o dedesinden dedi ki: "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin, Vâsıt'ta insanlara hitap ederken şunları söylediğine tanık oldum: Ey insanlar, kurbanlıklarınızı kesiniz, Allah sizden kabul buyursun. Ben Ca'd b. Dirhem'i kurban ediyorum. Çünkü o, Allah'ın İbrâhîm'i halîl edinmediğini, Mûsâ ile gerçek bir şekilde konuşmadığını iddia ediyor. Allah Subhânehu, Ca'd'ın söylediğinden pek ulu-yüksek ve münezzehtir. Sonra minberden inip onu kesti."[143]

Derim ki: Cehmiyye ve Mu'tezile böyle der ve bu konudaki Kur'ân'ın nassını tahrif ederler. Bunlar Yüce Rabbin bunlardan münezzeh olduğunu iddia ederler.

116- es-Serrî b. Yahyâ'dan dedi ki: "Hâlid el-Kasrî bize hutbe verip dedi ki: Haydi kurbanlıklarınızın başına gidiniz. Allah sizden kabul buyursun. Ben de Ca'd'ı kurban edeceğim…"Sonra olayı nakletti.[144]

***

Muntasır Ebû Şu'be eş-Şa'bânî'dir. Ebû Zür'a, *el-Cerh ve't-Ta'dîl (II, 1, 434)*'de belirtildiği gibi, bir sakıncası yoktur, demiştir. Senedin diğer ravileri ise sikadırlar. Buhârî bunu *Ef'âlu'l-'İbâd (s. 71)*'de muallâk bir rivayet olarak zikretmiştir.

143 Derim ki: Bunu Buhârî de *Halk-u Ef'âli'l-'İbâd (s. 69, Hint baskısı)* ile Dârimî, *er-Raddu 'ale'l-Cehmiyye (s. 7, 113-114)*'de rivayet etmiştir. Abdurrahman b. Muhammed b. Habîb, onun babası ve dedesi dışında, ravileri sikadırlar. Müellif *el-Mîzân* adlı eserinde: "Bunlar tanınmamaktadır" demektedir.
Derim ki: Ama ondan sonra gelen rivayet ile güç kazanmaktadır. Çünkü sonraki rivayetin senedi bundan iyidir. Belki de bundan dolayı ilim adamları bu olayın cereyan ettiğini kesin dille ifade etmiştir. Müellif, *el-Mîzân* adlı eserinde Ca'd'ın terceme-i halini yazarken -daha sonra da el-Hâfız *el-Lisân*'da ona uyarak- şunları söylemektedir:
"Bu kişi tabiûn arasında sayılır. Bid'atçi ve dalâlet ehli birisidir. Allah'ın İbrahim'i halîl edinmediğini, Mûsâ ile konuşmadığını iddia etmiş, bundan dolayı Irak'ta kurban bayramı birinci günü öldürülmüştü. Bu olay da meşhur bir olaydır."

144 Musannıf dedi ki: Ben birçok eserin sahibi Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî'nin *er-Raddu 'ale'l-Cehmiyye* adlı eserinde şunu okudum: Bize Îsâ b. Ebî İmrân er-Ramlî tahdis etti. Bize Eyyûb b. Suveyd, es-Sevrî b. Yahyâ'dan tahdis etti…
Derim ki: Bu, ravilerinin sika olduğu belirtilmiş bir seneddir. Ancak burada sözü geçen Îsâ hakkında İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de *(III, 1, 284)* şunları söylemektedir: *Remle*'de ondan rivayet yazdım. Babam ondan gelen hadislere bakınca: Onun bu rivayet ettiği hadisler doğru sözlü olmadığına delildir, dedi. Bunun üzerine ondan rivayet almayı bıraktım."
Derim ki: Muhtemelen ondan naklettiği rivayet bu olaydır. Çünkü bu olay merfû bir hadis değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Cehm'in ve Onun Görüşünün Ortaya Çıktığı Sıralarda İmamların Neler Söyledikleri

Irak'ın Âlimi Ebû Hanîfe'nin (80–150) [Allah'ın rahmeti üzerine olsun] Sözü

117- Nuaym b. Hammâd dedi ki: Ben Nûh el-Câmi'i şöyle derken dinledim:

Ebû Hanîfe'nin ilk (ilim adamı kimliğiyle) ortaya çıktığı zaman yanında bulunuyordum. Ona Cehm ile oturup kalkan Tirmizli bir kadın geldi, Kûfe'ye girdi. Etrafında gördüklerimin sayısının en az on bin kişi olduğunu zannediyorum. Bu kadın kendi görüşlerinin kabul edilmesine davet ediyordu. Ona: Burada aklî ilimleri incelemiş bir adam var. Ona Ebû Hanîfe deniyor. Onun yanına git, denildi. Kadın yanına gitti. Dinini terk ettiğin halde insanlara çeşitli meseleleri öğretmeye kalkışan sen misin? Kendisine ibadet ettiğin ilâhın nerede, dedi.

Ebû Hanîfe sustu, ona bir şey demedi. Daha sonra ona cevap vermeksizin yedi gün kaldı. Arkasından bir kitap yazmış olarak yanımıza çıktı: Şüphesiz Azîz ve Celîl olan Allah yerde değil, semâdadır. Bir adam ona: Yüce Allah'ın: *"O sizinle beraberdir"* buyruğu hakkında ne dersin deyince, şu cevabı verdi: Bu senin, bir kimseye: Ben seninle beraberim, diye yazdığın halde onun yanında bulunmamana benzer. Bunu Beyhakî, *es-Sıfât* adlı eserinde rivayet etmektedir.

Ebû Hanîfe *rahimehullah*'ın Allah Azze ve Celle'nin yerde olmadığını söylemekle âyetin yorumu ile ilgili olarak söyledikleri isabetlidir. Allah-u Teâlâ'nın semâda oluşunu belirtirken de mutlak olarak sem'î delile tabi olmuştur.[145]

---

145 Derim ki: Müellifin -Allah bizi ve onu affetsin- Beyhakî'den naklettiğinin zahirinden anlaşıldığına göre Beyhakî bu kıssanın senedi hakkında bir şey söylememiştir fakat böyle değildir. Çünkü sözü geçen ifadelerinin sonlarında "ondan nakledilen bu hikâye sahih ise" sözleriyle zayıf olduğuna işaret etmektedir.
Derim ki: Hem bu nasıl sahih olabilir ki bunu rivayet eden uydurmakla itham edilmiş bulunan Nûh el-Câmi'dir. Hatta bazıları: O doğrunun dışında her şeyi toplamıştır demiştir.

118- *el-Fıkhu'l-Ekber*'in sahibi Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdullah el-Belhî'den bize şöyle dediği ulaşmıştır:

Ebû Hanîfe'ye: Ben Rabbim semâda mıdır yahut yerde midir bilmiyorum, diyen kimsenin durumu hakkında soru sordum, o: Bu kişi kâfir olur, çünkü Yüce Allah: *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir"* buyuruyor. O'nun Arşı ise semâlarının üstündedir, dedi.

Ben: Böyle bir kimse şöyle der: O'nun Arşa istivâ ettiğini kabul ediyorum, fakat Arş semâda mıdır yoksa yerde midir bilmiyorum, diyorsa hükmü ne olur? dedim. Şu cevabı verdi: O'nun semâda olduğunu inkâr edecek olursa kâfir olur.

Bunu *el-Farûk*'un sahibi rivayet etmiştir.[146]

Nuaym b. Hammâd ise zayıf bir ravi olup, bazıları onu itham etmiştir: O halde musannıfa düşen bu açıklama ile kendisine karşı kinli bir kimsenin -ona Kevserî'nin *"Tekmiletü'r-Redd 'ala Nûniyeti'bni'l-Kayyim" (s. 179)*'de yaptığı gibi- onu tenkit etmesine fırsat bırakmamalı idi.

146 Derim ki: Burada sözü geçen Ebû Muti', Ebû Hanîfe'nin arkadaşlarından ileri gelen ve fakihlerinden birisidir. Müellif, *el-Mîzân* adlı eserinde şunları söylemektedir: "Re'y hususunda basîret sahibi, çok büyük âlim, şanı büyük birisi idi, ama rivayetleri zapt etmekte gevşektir. İbnu'l-Mübârek dini ve ilmi konusunda onu tazim ve tebcil ederdi. İbn Maîn: Bir şey değildir, demiştir…"

Derim ki: Müellifin: "*el-Fıkhu'l-Ekber*'in sahibi" adlı sözleri *"el-Fıkhu'l-Ekber"* adlı eserin İmam Ebû Hanîfe *rahimehullah*'a ait olmadığına güçlü bir işarettir. Bu, Hanefîlerce meşhur olan kanaate muhaliftir. Eser defalarca ona nispet edilerek basılmıştır. Hanefîlerden birden çok kişi tarafından da şerh edilmiştir. Akîde bakımından Hanefîlerin çoğunluğunun kendisine mensup olduğu Ebû Mansûr el-Mâturîdî de bunlardan birisidir. Onların çoğunluğu bu hususta te'vilcilerdendir. Bundan dolayı sözü geçen Ebû Mansûr'un, Ebû Hanîfe'nin kitapta ve *el-Fıkhu'l-Ekber*'de zikredilen sözünü Ebû Hanîfe'nin söylediklerini ifsad sonucunu veren bir şekilde te'vil ettiklerini ve onu te'vil hususunda selef cemaati dışına çıkardıklarını görüyoruz. İmam *rahimehullah*'ın "kâfir olur" sözünü te'vil ederek *(s. 19, Mısır baskısı)* şunları söylediğini görüyoruz: "Çünkü o bu sözleri ile onun bir yerinin olduğu izlenimini vermektedir. Bundan dolayı müşriktir." Fakat onun bu te'vilini çürüten sözünün geri kalan kısmına hiç iltifat etmemektedir. Bu da imamın şu sözleridir: "Çünkü Allah-u Teâlâ: *'Rahman Arşa istiva etti'* buyurmaktadır."

Derim ki: Bu ifade, böyle bir kimsenin kâfir oluş sebebinin bu ayetin Allah Subhânehu'nun Arşı üzerinde oluşunu açıkça ifade ettiğini ve buna delil teşkil etmesini inkârı olduğu hususunda çok açıktır. Yoksa böyle bir kimse, Allah-u Teâlâ'nın bir mekânı olduğu izlenimini (bu inkârıyla) verdiğinden dolayı değildir. Yüce Allah bundan yüce ve münezzehtir. Sözünü ettiğimiz bu husus dolayısıyla *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'yi şerh eden, *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* Ebû Mutî' el-Belhî'nin rivayetini zikrettikten sonra *(el-Mektebü'l-İslâmî dördüncü baskısı, s. 323)* şunları söylemektedir:

"Ebû Hanîfe mezhebine mensup olanlar arasından bunu kabul etmeyen kimselere

119- Kadı, imam Tâcuddîn Abdülhâlik b. 'Ulvân'ı şöyle derken dinledim: İmam Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî *el-Mukanna'* adlı eserin müellifini -Yüce Allah ona rahmetini ihsan eylesin, cennet onun meskeni olsun- şöyle derken dinledim: Bana Ebû Hanîfe *rahimehullah*'ın şöyle dediği ulaşmıştır:

"Azîz ve Celîl olan Allah'ın semâda olduğunu inkâr eden kimse kâfir olur."

Harem'in Âlimi, Hicâz'ın Müftüsü İbn Cüreyc [...-150]

120- Ebû Hâtim er-Râzî, el-Ensârî'den, o İbn Cüreyc'den *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şöyle dediğini rivayet etmektedir:

"Mahlûkatı yaratmadan önce O'nun Arşı su üstünde idi."

Yaşadığı Dönemde Şâm Diyarının Âlimi Ebû Amr Abdurrahman b. Amr el-Evzâ'î [...-157]

121- Ebû Abdillah el-Hâkim, el-Evzâ'î'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bizler -ki tabiûnun çokça bulunduğu bir zaman idi- şöyle derdik: Şüphesiz Azîz ve Celîl olan Allah, Arşının üstündedir. Biz sünnette O'nun sıfatlarına dair gelmiş buyruklara da iman ederiz.

el-Beyhakî bunu *el-Esmâ ve's-Sıfât (s. 408)*'de rivayet etmiştir.[147]

122- Müfessir Ebû İshâk es-Sa'lebî rivayetle dedi ki:

---

iltifat edilmez. Çünkü Ebû Hanîfe'ye Mu'tezile'den ve başkalarından itikat ettiği birçok konuda ona muhalefet eden pek çok taifeler intisab etmiştir. Nitekim Mâlik, Şafi'î ve Ahmed'e de kimi itikat konularında muhalif olan kimseler müntesib olmaktadır. Ebû Yûsuf'un, Bişr el-Merîsî'yi Yüce Allah'ın Arşın üzerinde oluşunu inkâr etmesi üzerine tevbe etmeye davet ediş olayı meşhurdur. Bunu Abdurrahman b. Ebî Hâtim ve başkaları rivayet etmiş bulunmaktadır."

Derim ki: Burada kendisine işaret olunan olay, biraz sonra bu kitapta Ebû Yûsuf'un biyografisinde -Allah'ın izniyle- gelecektir. Bu olayda da Ebû Hanîfe'nin ilk dönem arkadaşlarının Allah-u Teâlâ'nın mahlûkatı üzerinde oluşuna iman noktasında selef ile birlikte olduklarına delil teşkil etmektedir. Bu da İmam Ebû Hanîfe'den diye rivayet edilen bu gibi rivayetleri nispeten güçlendirmektedir. Hanefî İmam Ebû Cafer et-Tahâvî'nin akîdesinde Yüce Allah'ın Arşa ve Arşın altında bulunanlara muhtaç olmadığını ve her şeyi kuşatıp, her şeyin üstünde olduğunu açıkça ifade etmesi bunlar arasındadır.

147 İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-Hameviyye (s. 431)*, *Mecmû'atu'r-Resâil el-Kübrâ (I. Cilt)* 'de şöyle demektedir: Senedi sahihtir. Bu hususta İbnu'l-Kayyim de *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (s. 43)*'de ona tabi olmuştur. Müellif de *Muhtasar*'ında: Ravileri imam ve sika kimselerdir, demektedir.

el-Evzâ'î'ye Yüce Allah'ın: *"Sonra Arşa istivâ etti"* buyruğu hakkında soru sorulunca şu cevabı verdi: O kendi zatını nitelendirdiği gibi, Arşı üzerindedir.

123- İmam el-Velîd b. Müslim, Ebû Amr el-Evzâ'î'ye sıfata dair hadisler hakkında soru sorunca, o (el-Evzâ'î): Bunları geldikleri şekilde kabul ediniz, dedi.

Bu imamın sözleri arasında şu da vardır: İnsanlar seni reddedecek dahi olsa geçmiş olanların rivayetlerine sarılmaya bak. Diğer adamların görüşlerinden -onları sözleriyle yaldızlasalar dahi- uzak kal.[148]

Horasan Âlimi Mukatil b. Hayyân [... —150'den önce]

124- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne* adlı eserinde babasından rivayet etmektedir. O Nûh b. Meymûn'dan, o Bukeyr b. Maruf'tan, o Mukâtil b. Hayyân'dan. Yüce Allah'ın: *"Üç kişi fısıldaşmayıversin. Muhakkak O, onların dördüncüleridir." (Mücâdele, 58/7)* buyruğu hakkında şunları söylemiştir: O Arşı üzerindedir, ilmi onlarla birliktedir.[149]

125- Beyhakî de kendi senediyle Mukâtil b. Hayyân'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bize -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- Yüce Allah'ın: *"O evveldir, âhirdir"* buyruğu hakkında bize şu açıklama ulaşmıştır: O her şeyden önce olan ilktir, her şeyden sonra var olacak olan âhirdir, her şeyin üstünde olan zâhirdir, her şeye her şeyden daha yakın olan bâtın'dır. Onun yakınlığı ilmi iledir ve O, Arşı üzerindedir[150]

---

148 Derim ki: Bunu el-Âcurrî, *eş-Şerî'a (s. 102)*'de sahih bir senetle rivayet etmiştir.

149 Derim ki: Senedi hasendir. Bu *es-Sünne, (s. 71)*'de yer almaktadır; Ebû Dâvûd'da bunu aynı şekilde *el-Mesâil* adlı eserinde *(s. 263)* İmam Ahmed'den, el-Lâlekâî, *(I, 92/b)*'de; Beyhakî, *(s. 430-431)*'de kaydetmektedir. Beyhakî bir başka rivayetinde bunu Mukâtil b. Hayyân'dan, o ed-Dahhâk'tan diye böylece rivayet etmiş bulunmaktadır. Bu aynı zamanda el-Âcurrî'nin de *(s. 289)* rivayetidir. Müellif *Muhtasar*'ında: "Bu, Mukâtil'den sabittir" demektedir. Daha önce kitapta başkalarının rivayeti ile geçmiş bulunmaktadır.

150 Derim ki: Beyhakî'nin *(430-431)*'deki isnadında İsmâil b. Kuteybe bulunmaktadır. İbn Ebî Hâtim onu yalnızca Ebû Saîd el-Eşec rivayeti ile biyografisi hakkında bilgi vermiştir. Onun ile ilgili olarak cerh ve tadile dair herhangi bir şey de zikretmemektedir. Yine ondan Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Mûsâ el-Ka'bî de -ki bu rivayeti ondan nakleden kişidir- rivayet etmiş bulunmaktadır. Bu aynı

Burada sözü geçen Mukâtil, el-Evzâ'î'ye çağdaş, güvenilir bir imamdır. İbn Süleyman değildir. O ise bid'atçi birisidir ve sika değildir.

Çağının Âlimi Süfyân es-Sevrî [97–161]

126- İbnu'l-Mubârek'in hakkında: O ebdalden birisidir dediği Ma'dân'dan naklen birden çok kişi, şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Süfyân es-Sevrî'ye Azîz ve Celîl olan Allah'ın: *"Her nerede olursanız O sizinle beraberdir"* buyruğu hakkında soru sordum. O: (Kasıt) O'nun ilmidir, diye cevap verdi.[151]

el-Velîd de ondan sıfatlara dair hadisler hakkında: Bu hadisleri geldikleri şekilde kabul ediniz, dediğini nakletmektedir.

127- el-Leys b. Yahyâ el-Buhârî şunu rivayet etmektedir: [Bana İbrâhîm b. el-Eş'as tahdis etti.][152] Süfyân es-Sevrî'den dedi ki: Kur'ân mahlûktur, diyen bir kimse kâfirdir.[153]

Çağında benzeri bulunmayan bu imam da sıfat ile ilgili hadislerin birçoğunu yaygın olarak rivayet etmiştir. Onun bu gibi hadisler hakkında izlediği yol, onları kabul edip, oldukları gibi ele alıp, tevil etmekten uzak kalmak şeklinde olmuştur. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

128- Şuayb b. Harb dedi ki: Ben Süfyân'a: Sünnetten bana bir şeyler tahdis et, deyince, şöyle dedi:

Kur'ân Allah'ın yaratılmamış olan kelamıdır. O'ndan başlamıştır ve O'na dönecektir.[154] Kim bundan başka bir kanaat belirtirse o

---

zamanda Hâkim'in hocalarındandır.

151 Bunu Abdullah b. Ahmed *(s. 72)*, el-Âcurrî *(289)*, el-Lâlekâî *(I, 92/b)*'de rivayet etmiştir. Burada sözü edilen Ma'dân'ın kim olduğunu bilmiyorum. Bu kişi Beyhakî'nin rivayetinde "âbid" diye nitelendirilmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. el-Âcurrî'de, Hâlid b. Ma'dân olarak geçmektedir ki bu bir matbaa hatasıdır. Çünkü Hâlid b. Ma'dân tabiîndendir. Müellif *Muhtasar*'ında: "Bu rivayet Ma'dân'dan sabittir" demektedir.

152 Bu ibare el-Eş'arî'nin, *el-İbâne*'den *(s. 30, Muniriye baskısı)* eklenmiştir.

153 Derim ki: Leys b. Yahyâ el-Buhârî'nin herhangi bir yerde biyografisini tespit edemedim. Müemmel b. İsmâil ise doğru sözlü, fakat hıfzı kötü birisidir. İbrahim'in de sika olduğunu İbn Hibbân ve Hâkim söylemiş, ancak Ebû Hâtim onu tenkit etmiştir.

154 Yani onu kelamı ile söyleyen O'dur. Kendi nezdinden O indirmiştir. Cehmiyye'nin

kimse kâfirdir. İman, söz ve ameldir, artar ve eksilir. Sonra da uzunca bir açıklamayı zikretti.

Hicret Yurdu (Medîne)'nin İmamı Mâlik [93–179]

129- İshâk b. Îsâ et-Tabbâ' dedi ki: Mâlik dedi ki: Bize her tartışmayı daha iyi yapabilen bir adam geldikçe, o tartışması dolayısıyla Cebrâîl'in Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e indirdiklerinden bir şeyleri terk mi edeceğiz?[155]

130- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye*'de şunu rivayet etmektedir: Bana babam tahdis etti. (Sonra da senedini) Abdullah b. Nâfi'den diye zikrederek şunları söylediğini belirtti: Mâlik b. Enes dedi ki: Allah semâdadır, ilmi her yerdedir. Hiçbir şey O'nun ilminin dışında değildir.[156]

131- Beyhakî sahih bir senedle Ebû'r-Rabî' er-Rişdînî'den[157] o İbn Vehb'den diye şöyle dediğini nakletmektedir: Mâlik'in yanında

---

söyledikleri şekilde havada ya da bir başka yerde yaratılmış değildir. O'ndan başkasından da başlamış değildir. "O'na dönecektir" ibaresine gelince, âhir zamanda Kur'ân-ı Kerîm Mushaflardan ve kalplerden alınacaktır. Kalplerde ondan tek bir kelime, Mushaflarda ondan tek bir harf kalmayacaktır. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye'nin *el-Akîdetü'l-Vâsıtiyye*'sinde de böyle denilmektedir.

155 Derim ki: Bunu İbn Abdilberr de *Câmi'u Beyâni'l-İlm, (II, 95)* buna yakın olarak rivayet ettiği gibi, el-Herevî de *Zemmü'l-Kelâm*'da *(V, 94/a)* et-Tabbâ'dan böylece rivayet etmiştir, senedi sahihtir.

156 Derim ki: Bunu Abdullah, *es-Sünne (s. 5)*'de rivayet ettiği gibi, Ebû Dâvûd, *el-Mesâil*'de *(s. 263)*, *el-Âcurrî (s. 289)*, *el-Lâlekâî (I, 92/b)*'de rivayet etmiş olup, senedi sahihtir. İmam Ahmed de el-Âcurrî'nin naklettiği bir rivayete göre, bunu delil göstermiştir. Kevserî'nin, Beyhakî'nin *el-Esmâ* adlı eserinin mukaddimesinde *(s. ta)* söylediği: "Senedinde İmam Mâlik'ten pek çok münker rivayetlerin sahibi Abdullah b. Nâfi el-Esam vardır" ifadesi ise, yine onun hakkı değiştirmelerinden yahut hakkı batıla karıştırmalarındandır. Çünkü cerh imamlarından herhangi bir kimse onu böyle bir ifade ile tenkit etmiş değildir. Aksine onun Mâlik'ten yaptığı rivayetler hakkında özel olarak şöyle demişlerdir: İmam Mâlik'in görüşlerini ve rivayet ettiği hadisleri insanlar arasında en iyi bilen birisidir. Bunun için arzu ederseniz *et-Tehzîb* adlı esere, başvurabilirsiniz. Onu "el-Asam" diye nitelendirmesi ise yanılmasının ta kendisidir. Çünkü o el-Asam değil, es-Sâiğ diye bilinir.

157 Derim ki: Ona ait herhangi bir biyografik bilgi bulamadım. O Rişdîn b. Sa'd'ın -Beyhakî'nin isnadında geçtiği üzere- kardeşinin oğludur. Daha sonra Beyhakî bunu bir başka yoldan yine Mâlik'ten böylece rivayet etmiştir. Bu durumda her iki rivayet yolunun bir araya gelmesiyle İmam Mâlik'ten senedi kavî bir rivayet olur. Bundan sonraki rivayetle gücü daha da pekişmektedir. Belki de musannif *rahimehullah*'ın ileride geleceği gibi bu rivayeti tespit etmesi bundan dolayıdır.

iken bir adam gelip: Ey Abdullah'ın babası; *"Rahmân Arşa istivâ etti"* (buyurulmaktadır). Peki, nasıl istivâ etti, dedi. Mâlik başını önüne eğdi, onu ter bastı. Sonra başını kaldırıp dedi ki:

Rahmân -kendi zatını nitelendirdiği gibi- Arşa istivâ etmiştir, nasıl diye sorulmaz. Onun hakkında nasıl (keyfiyet) kaldırılmıştır. Sen bid'atçi birisisin, bunu dışarı çıkartın."

132- Yahyâ b. Yahyâ et-Teymî ile Cafer b. Abdullah ve bir kesim rivayette bulunarak şöyle demişlerdir:

Bir adam Mâlik'e gelerek: Ey Abdullah'ın babası, Rahmân Arşa istivâ etti, nasıl istivâ etti ,diye sordu. (Ravi) dedi ki: Ben Mâlik'in bu söze kızdığı kadar bir şeyden kızdığını görmedim. Onu bir ter bastı. Etrafında bulunanlar başlarını öne eğdi. Sonra Mâlik'in kederi, üzüntüsü geçti ve şunları söyledi: Keyfiyet akıl ile kavranılamaz. O'nun istivâsı bilinmeyen bir şey değildir.[158] Ona iman etmek vacibtir, ona dair soru sormak bir bid'attir. Ben senin sapık birisi olduğundan korkuyorum. Sonra verdiği emir üzerine o kişi dışarı atıldı.[159]

Bu husus İmam Mâlik'ten sabittir. Buna yakın ifadeler Mâlik'in hocası Rebî'a'dan da daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Bu bütün Ehl-i Sünnet'in görüşüdür: Biz istivânın nasıl olduğunu akledemeyiz. Hatta (nasıllığını) bilmeyiz. Bununla birlikte istivâ kitabında haber verdiği şekilde bilinen bir husustur. İstivâ O'na yakışan bir şekildedir. Bizler bu hususta ne derine dalmaya kalkışırız, ne de ayağımızı kaydırırız. İstivâ hakkında, öyleyse şöyle olması gerekir, yahut şöyle

---

158 Yani o bilinen bir husustur. Bundan dolayı ilim ehlini bu cümleyi İmam Mâlik'ten naklettiklerinde onun şunları söylediğini belirttiklerini görüyoruz: "İstivâ malumdur. (bilinen bir husustur)" Nitekim ileride kitabın sonunda Kurtubî'nin ondan yaptığı nakilde böyledir. Buna göre istivânın anlamı sözlük itibariyle bilinmektedir. Öyle ki bunu tefsir etmek ve bir başka dile tercüme etmek mümkündür. Bu mana ise ilimde derinleşmiş kimselerin bilebileceği te'vil kabilindendir. İstivânın keyfiyeti (nasıllığı) ise Yüce Allah'tan başkasının bilemeyeceği te'vil türündendir. Allah-u Teâlâ'nın zatı ve diğer sıfatları gibi.

159 Bunu ed-Dârimî, *er-Raddu 'ale'l-Cehmiyye (s. 33)*, el-Lâlekâî, *(I, 92/1)*'de sözü geçen lafızlarla rivayet etmişlerdir. *"Furkânu'l-Kur'ân beyne Sıfâti'l-Hâlik ve Sıfâti'l-Ekvân"* adlı eserin sahibinin *(s. 16)* "istivâ zikredilmiş bir şeydir" lafzı ile nakledip bunu ona (Lâlekâî'ye) nisbet etmesine gelince, ben bunu sözünü ettiği bu kaynakta göremedim. Değinilen kimsenin dışında o sika kimselerden olduğu halde bunu zikredeni de görmedim. Bu sebeple o bu lafza meyletmiştir. Çünkü bu lafızda onun istediği şekilde istivânın (sözlük) anlamının kabul edilmediği ve Mâlik tarafından bu anlamın bilindiği şeklindeki ifadeler yer almaktadır!

değilse öyle olması gerekir tarzındaki düşüncelere dalmayız. Aksine susarız, selefin durduğu gibi dururuz. Eğer bunun bir te'vili olmuş olsaydı, ashâbın ve tabîunun bunu beyan etmekte ellerini çabuk tutacaklarını biliriz. Eğer böyle olsaydı onu ikrar edip, olduğu gibi dile getirip, onun hakkında susmalarının onlar için mümkün olmayacağını bildiğimiz gibi, kesin olarak şunu da bilmekteyiz: Allah Celle Celâluhû'nun sıfatlarında bir benzeri yoktur, istivâsında da, inişinde de. Zalimlerin söylediklerinden O, çok yüce ve çok münezzehtir.

133- Evet, fakîh Ebû Sevr el-Kelbî dedi ki: Şafi'î'yi şöyle derken dinledim:

İmam Mâlik'e hevâ ehlinden bazıları geldiği takdirde şöyle derdi: Şüphesiz ki ben dinim ile ilgili apaçık belgelere sahibim. Sense şüphe eden birisisin. Bu sebeple senin gibi şüphe eden birisinin yanına git, onunla tartış.

134- el-Velîd b. Müslim dedi ki: el-Evzâ'î'ye, Mâlik b. Enes'e, Süfyân es-Sevrî'ye ve el-Leys b. Sa'd'a Allah'ın sıfatlarını ihtiva eden hadisler hakkında soru sordum. Hepsi de bana: Onları tefsir etmeksizin geldikleri gibi alınız, dediler.[160]

Bunu bir topluluk el-Heysem b. Hârice'den, o el-Velîd'den diye rivayet etmiştir.[161]

135- İbn Ebî Uveys dedi ki: Mâlik'i şöyle derken dinledim:

"Kur'ân Allah'ın kelamıdır. Allah'ın kelamı da O'ndandır, Allah'tan olan hiçbir şey de yaratılmış değildir."[162]

---

160 Bir sonraki biyografide geleceği gibi keyfiyet biçmeksizin söyleyiniz, kabul ediniz, demektir. Müellif *el-Erba'în* adlı eserinde *(180/a ve b)* bu rivayetin akabinde şunları söylemektedir:
"Derim ki: Mâlik döneminde Medînelilerin imamı, es-Sevrî Kûfe'nin imamı, el-Evzâ'î Dımaşk ahalisinin imamı, el-Leys Mısır ahalisinin imamı idi. Hepsi de Etbâu't-Tabiînin büyüklerindendir. Onlardan sonra Irak'ın fakîhi Muhammed b. el-Hasen de bu hususta icmâ olduğunu nakletmektedir." Sonra da ondan ileride biyografisinde gelecek olan sözlerini rivayet etmektedir.

161 Derim ki: Senedi sahihtir, ravilerin hepsi sikadır. Müellif *el-Erba'în* adlı eserinde ileride yine ondan Dârakutnî'ye, onun da el-Heysem'den diye senediyle gelecek olan rivayetin sahih olduğunu belirtmektedir. Bu rivayeti de ondan İbn Mende, *et-Tevhîd* adlı eserinde *(96/b)*, es-Sâbûnî de *Akîdetü's-Selef*'te *(I, 120, el-Munîriye Baskısı)* rivayet etmiş bulunmaktadır.

162 Derim ki: Bunu Abdullah, *es-Sünne*'de *(s. 24-25)* rivayet etmiş olup, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Umerî dışındaki ravileri sikadır. Ebû Bekir'i ise tanımıyorum.

136- Meymûn b. Yahyâ el-Bekrî dedi ki: İmam Mâlik dedi ki: Kim Kur'ân mahlûktur, diyecek olursa tevbe etmesi istenir. Tevbe ederse mesele yok, aksi takdirde boynu vurulur.[163]

Mısır Âlimi el-Leys b. Sa'd [...-175]

137- Musannıf, senediyle el-Velîd'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: el-Evzâ'î'ye, el-Leys b. Sa'd'a, Mâlik'e ve es-Sevrî'ye ru'yet'in (Allah'ın görülmesinin) ve bunun dışındaki hususların söz konusu olduğu bu hadisler hakkında soru sordum. Hepsi de: Bunları keyfiyetsiz olarak kabul et, dedi.[164]

Basra İmamlarından Sellâm b. Ebî Mutî' [...-164]

138- Ebû Zür'a er-Râzî dedi ki: Bize Hudbe b. Hâlid tahdis etti: Ben Sellâm b. Ebî Mutî'i şöyle derken dinledim:

Yazık size! Bu işi ne diye inkâr ediyorsunuz? Allah'a yemin ederim, hadiste her ne varsa şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'de ondan daha ileri derecede sabit olanı vardır. Yüce Allah: *"Şüphesiz Allah semî'dir,*

Bu sözleri aynı şekilde İmam Ahmed de söylemiştir. Nitekim Ebû Dâvûd, *el-Mesâil (s. 263)*'de bunu ondan nakletmiş bulunmaktadır. Eş'arîler te'vil ederek şöyle derler: "Kur'ân Allah'ın onu levh-i mahfuz'da yaratması manasıyla Allah'ın kelamıdır." Bk. *Hâşiyetü'l-Beycûrî 'ale'l-Cevhere, (s. 44-45)*

163 Derim ki: Senedinde bir beis yoktur. Meymûn b. Yahyâ el-Bekrî hakkında İbn Ebî Hâtim *(IV, 240/a)* babasından: O bir şeyhtir (hadis bilen bir ilim adamıdır) dediğini nakletmektedir. Seneddeki diğer raviler sikadır. Ayrıca bunu Abdullah b. Ahmed *es-Sünne*'de *(s. 5)* bir başka yoldan İmam Mâlik'ten şu lafızla rivayet etmiştir: "… Canı acıyacak kadar dövülür, tövbe edene kadar da hapsedilir." Bunun da senedi sahihtir.

164 Az önce buna yakın bir rivayet: "Öylece söyleyiniz" lafzı ile geçmiş bulunmaktadır. İbn Teymiye, *el-Hameviye*'de şunları söylemektedir: "Onların *-Allah onlardan razı olsun-* "geldikleri gibi kabul ediniz" şeklindeki ifadeleri, Muattıla'nın görüşlerini reddetmek içindir. "Keyfiyetsiz olarak" ifadesi ise mümessileye (Yüce Allah'ı yaratılmışlara benzetenlere) bir red mahiyetindedir." İbnu'l-Kayyim de *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (s. 77)*'de şunları söylemektedir: "Selefin: Keyfiyetsiz olarak" sözünden maksatları te'vili reddetmektir. Çünkü te'vil ehlinin ileri sürdükleri keyfiyetlendirmeyi ele alacak olursak, hiç şüphesiz aslında hakikate muhalif bir keyfiyeti kabul edenlerin onların ta kendileri olduklarını görürüz. Böylelikle onlar üç sakıncalı duruma düşmektedirler: Hakikat manasını kabul etmemek, te'vilde bulunarak keyfiyetlendirmeyi kabul etmek, Rab Teâlâ'nın kendi zatı için sabit olduğunu belirttiği bir sıfatını ta'til etmek…" Muhtemelen bu ifadelerde bazı tahrifler olmuş ya da bazı lafızlar düşmüş olmalıdır.

basîrdir."; *"Allah size kendisinden sakınmanızı emreder."*; *"Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben senin nefsinde olanı bilmem."*; *"Sonra Arşa istivâ etti."*; *"Gökler sağında dürülmüş olacaktır."*; *"İki elimle yarattığıma seni secde etmekten alıkoyan nedir?"*; *"Allah Mûsâ ile gerçekten konuştu."*; *"Ey Mûsâ, şüphesiz ki benim, Ben Allah'ım."* buyurmaktadır. Hudbe dedi ki: Sellâm ikindi vaktinden, akşama kadar hep bu gibi buyrukları sayıp durdu.[165]

Basralıların İmamı Hammâd b. Seleme [...-167]

139- Kendisi *-Allah ona rahmet etsin-* Ehl-i Sünnet'in imamlarından birisi idi. Sıfata dair hadisleri sözlü olarak yayan birisi olup, ilim ve amelde de ileri gelen idi.

Abdülazîz b. el-Muğîre rivayet ediyor: Bize Hammâd b. Seleme, Azîz ve Celîl olan Rabbin nüzûlü ile ilgili hadisi tahdis etti, sonra şunları söyledi: Bunu inkâr ettiğini gördünüz kimseleri (dini anlayışı itibariyle) itham ediniz.[166]

Medine'nin Müftüsü ve Mâlik ile Birlikte Âlimi Abdülazîz b. el-Mâcişûn [...-164]

İbn el-Mâcişûn'dan sahih olarak nakledildiğine göre, ona Cehmiyye'nin inkâr edip kabul etmedikleri hakkında soru sorulunca şu cevabı vermiştir:

İmdi ben senin cehmiyyecilerin, pek büyük Rabbimizin sıfatları hususunda insanlara muhalif kanaatlerine dair sorduğun soruyu anlamış bulunuyorum. O öyle azîm bir Rab'dir ki, Onun azameti her türlü nitelemenin ve takdirin üzerindedir. Diller Onun sıfatlarını açıklamaktan bitkin düşer, akıllar Onun kadrini bilmekten çok geri kalır. Bundan dolayı akıllar ilerleme imkânını bulamadığından hor ve hakir olarak geri dönmüştür. Onlara yarattıkları üzerinde durup düşünmeleri emrolunmuştur. "Nasıl" sorusu bir zamanlar yokken, sonradan var olan kimse için sorulur. Hiçbir şekilde bir halden bir

---

165 Bunu Musannıf Ebû Zür'a er-Râzî yoluyla: Bize Hudbe b. Hâlid tahdis etti: Ben Sellâm b. Ebî Mutî'i şöyle derken dinledim, yolu ile rivayet etmiştir. Derim ki: Bu sahih bir seneddir.

166 Derim ki: Abdülazîz b. el-Muğîre, Abdurrahman b. es-Saffâr el-Minkarî'nin kendisidir, sadûk'tur.

hale değişmeyen, zeval bulmayan, ezelden beri var olan, benzeri bulunmayan O yüce zatın nasıl olduğunu ise, kendisinden başka kimse bilemez -ve nihayet şunları söyler-:

Akılların O'nun niteliğini gerçek manasıyla kavramaktan aciz oluşlarının delili, yaratmış olduğu en küçük bir varlığın niteliğini gerçek anlamıyla kavramakta acze düşmüş olmalarıdır. İleri derecede küçük olduğu için neredeyse o varlık görülmemekte, halden hale geçmekte, zeval bulmakta, görecek gözü, işitecek kulağı da olduğunu görmemektedir. (Bunun dahi gerçek niteliğini kavrayamazlarken) sen, -o halde- Yüce Rabbimizi kendi zatını nitelendirmemiş olduğu bir sıfatı ile bilme külfetine girmeye muhtaç olmadığını bil. Çünkü sen O'nun kendi zatını nitelendirmiş olduğu sıfatı dahi bilmekten âciz bulunuyorsun. Sen kendisini nitelendirdiği sıfatı bilemeyecek durumda iken, kendisini nitelendirmediği bir sıfatın bilgisini öğrenme külfetine niye kendini sokuyorsun? Bunu yaparken herhangi bir şekilde O'na itaat etmeye doğru bir delil mi elde edeceksin yoksa bu yolla O'na masiyet olan bir işten mi uzak kalabileceksin?

Gereksiz yere derine dalmak ve kendisini mükellefiyet altına sokmak sureti ile Rabbin zatını vasfettiği nitelikleri inkâr edip kabul etmeyene gelince, bu kişiyi şeytanlar kendi hevâlarının esiri yapmıştır. Yeryüzünde şaşkın dolaşır, gizli saklı olanla uğraşırken, açık seçik olanı da göremez olmuştur. Şeytan onu kuruntu ve telkinlere boğup durur ve nihayet o Allah-u Teâlâ'nın: *"O gün apaydınlık ve Rablerine bakan yüzler vardır"* buyruğunu inkâr edecek hale gelmiş ve: Allah kıyamet gününde görülmeyecektir diyecek noktaya varmış olur. Müslümanlar ise nebîlerine: Ey Allah'ın Rasûlü, Rabbimizi görecek miyiz, diye sorduklarında, o: "Güneşi görmek için birbirinize sıkıntı verme ihtiyacını duyuyor musunuz?" diye buyurmuştur.[167]

Nihayet şunları söylemektedir: Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurmuştur: "el-Cebbâr (olan Allah) ayağını içine koyuncaya kadar ateş (cehennem) dolmayacaktır. O vakit, yeter yeter diyecek ve cehennem birbirinin içine çekilecektir."[168]

---

167 Hadisi Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerinde Ebû Hureyre ve başkalarından rivayet etmişlerdir. Hadisin kaynakları İbn Ebî Âsım'ın *es-Sünne* adlı eserinde *(443-458)* çeşitli rivayet yolları ile tahric edilmiştir.

168 Hadisi Buhârî, Müslim ve başkaları Ebû Hureyre'nin rivayeti ile tahric etmişlerdir. Hadisin kaynakları *es-Sünne (525)*'de gösterilmiştir.

Sâbit b. Kays'a da şöyle demiştir: "Dün gece misafirine yaptıkların dolayısıyla Allah güldü" dedi. Yine bu manada uzunca bir bölüm söz konusu etti. Bunu Ebû Bekr el-Esrem rivayet etmiştir.[169]

Abdülazîz, Hicâz'daki ilim deryalarından bir derya idi. Medîne-i Münevvere'de Mansûr'un emri ile bir seferinde şöylece nidâ edilmişti: Mâlik ve Abdülazîz b. el-Mâcişûn dışında kimse insanlara fetvâ vermesin.

Büyük İlim Adamlarından Hâfız Hammâd b. Zeyd el-Basrî [98-179]

İmam Mâlik ile birlikte aynı yılda vefat etmiştir.

141- Süleyman b. Harb dedi ki: Hammâd b. Zeyd'i şöyle derken dinledim: Onlar bu sözleri ile semâda bir ilâh yoktur, demek istiyorlar. Bununla Cehmiyye'yi kastetmektedir.[170]

Derim ki: Selefin ve sünnet imamlarının hatta Ashâb-ı Kirâm'ın, Allah'ın, Rasûlünün ve müminlerin söylediği, Azîz ve Celîl olan Allah'ın semâda olduğu, Allah'ın Arşı üzerinde olduğu, Allah'ın semâvâtının üstünde olduğu, O'nun dünya semâsına indiği şeklindedir. Onların buna dair delilleri ise bu konudaki naslar ve rivayetlerdir.

Cehmiyye'nin benimsediği kanaat ise: Allah Tebâreke ve Teâlâ, bütün mekânlardadır, şeklindedir. Yüce Allah, onların söylediklerinden münezzehtir. Aksine biz nerede olursak olalım O, ilmi ile bizimle beraberdir.

---

169 *el-Akîdetü'l-Hameviyye*'de belirtildiği gibi bunu İbn Batta da *el-İbâne*'de sahih bir senedle İbnu'l-Mâcişûn'dan rivayet etmiş bulunmaktadır. Bu hadisi Buhârî buna yakın olarak Ebû Hureyre'den şu lafızla rivayet etmiştir: "Allah bu gece… güldü ya da hayret etti." Aynı şekilde İbn Ebî Âsım da *es-Sünne (570)*'de, Müslim de rivayet etmiş bulunmaktadır. Şu kadar var ki, Müslim'de gülmek söz konusu edilmemiştir. Hiç birisi de Sâbit b. Kays'ı söz konusu etmemektedir. Hatta Müslim'de bunun Ensâr'dan bir adam olan Ebû Talha olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bk. *Fethu'l-Bârî (VII, 90-91)*

170 Musannıf Hâfız İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin rivayeti ile *Kitabu'r-Reddu 'ale'l-Cehmiyye*'de bunu şöylece zikretmektedir: Bize babam tahdis etti, bize Süleyman b. Harb bunu böylece tahdis etti.
Derim ki: Bunu ayrıca Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne* adlı eserinde *(s. 9-10)* Süleyman'dan böylece farklı iki rivayet yoluyla daha rivayet etmiştir.
Derim ki: Bu sened sahih bir sened olup, İbn Teymiyye de aynı şekilde *el-Hameviyye* adlı eserinde sahih olduğunu belirtmektedir.

Müteahhir kelamcıların görüşüne gelince: Yüce Allah semâda da değildir, Arşın üzerinde de, semâvâtın üstünde de, arzda da! Ne âlemin içindedir, ne âlemin dışındadır! O mahlûkatından ayrı da değildir, onlara muttasıl da değildir!

Yine derler ki: (Çünkü) bütün bu hususlar cisimlerin nitelikleridir. Allah-u Teâlâ da cisimden münezzehtir!

Sünnet ve eser ehli onlara derler ki: Biz bu hususlara dalmayız ve naslara uyarak sözünü ettiğiniz bu kanaatleri de söylemeyiz. Her ne kadar sizler iddia etseniz bile… Biz bununla birlikte sizin görüşünüzü kabul etmiyoruz. Çünkü bu olumsuz ifadeler, yok olanın nitelikleridir. Allah-u Teâlâ ise yokluk kavramından yüce ve münezzehtir. Aksine O hem vardır, hem yarattıklarından ayrıdır. Kendi zatını nitelendirmiş olduğu Arşın üzerinde keyfiyeti bilinmeksizin bulunmak sıfatına sahiptir.

Iraklılar için Hammâd b. Zeyd, üstün değeri ve ilmi bakımından Hicâzlılar için Mâlik b. Enes gibidir.

142- Ebû'n-Numân Ârim'den dedi ki: Hammâd b. Zeyd şöyle dedi: Kur'ân Allah'ın kelamıdır. Cebrâîl onu âlemlerin Rabbi nezdinden indirmiştir.

Bunu İmam Ahmed b. Hanbel'in oğlu *es-Sünne*'de rivayet etmiştir.[171]

Kûfe'nin Kadısı, İlim Adamı, Erken Dönemlerde Vefat Etmiş Bulunan İbn Ebî Leylâ[172] [...-148]

143- Ahmed b. Yûnus'tan: Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyen ilk kişi olan bir adam. İbn Ebî Leylâ, Hıristiyanlardan tövbe etmelerini istediği gibi, ondan da tövbe etmesini istedi.[173] İbn Ebî Leylâ, Kur'ân, fıkıh ve hadiste oldukça büyük ilim sahibi kimselerden birisidir. Ama başkası hadis hususunda ondan daha sağlamdır. Kimisi onun rivayetini delil gösterir. O, İmam Ebû Hanîfe tabakasındandır.

---

171 Derim ki: Orada: "Bana Ebu'n-Numân'dan böylece haber verildi" demektedir.

172 Adı Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Kûfî'dir.

173 Musannıf bunu İbn Ebî Hâtim'den zikrederek dedi ki: Bize el-Hüseyn b. el-Hasen tahdis etti: Ahmed b. Yûnus'u şöyle derken dinledim… Derim ki: Bu sahih bir seneddir.

Kendi Döneminde Alî radiyallâhu anh Taraftarlarının Efendisi, Hicâz İmamlarından Birisi Olan Cafer es-Sâdık; Ashâb-ı Kirâm'a Yetişmemiştir. [...-148]

144- Muâviye b. Ammâr'dan dedi ki: Cafer b. Muhammed'e Kur'ân hakkında soru sorulunca şöyle dedi: Kur'ân ne haliktır, ne mahlûktur. O Azîz ve Celîl olan Allah'ın kelâmıdır.[174]

Basralıların Kur'ân Okutan Hocaları Sellâm [...-171]

145- Affân b. Müslim'den dedi ki: Ben Basra halkının Kur'ân okutucusu Sellâm Ebu'l-Munzir'in yanında idim. Bir adam ona bir Mushaf getirerek: Bu yaprak ve mürekkepten ibaret değil midir? O halde bu mahlûktur, deyince, Sellâm ona: Kalk buradan ey zındık, dedi.[175]

---

174 Bunu İbn Ebî Zür'a er-Râzî'nin rivayeti olarak şöylece zikretmiştir: Bize Süveyd b. Saîd, Muâviye b. Ammâr'dan tahdis etti… Bunu Beyhakî, *el-Esmâ (s. 246)*'da Ebû Zür'a yoluyla rivayet etmiştir.

Derim ki: Bu da Süveyd b. Saîd'in -ki el-Hedesânî nispetlidir- zayıf bir ravi olmasına rağmen Müslim'in şartına uygun bir seneddir. Fakat Ma'bed b. Râşid Ebû Abdirrahman, Muâviye b. Ammâr ed-Duhnî'den rivayeti böylece naklederek ona mutabaat etmiştir. Buhârî bunu *el-Ef'âl*'de *(s. 72)*; Ebû Dâvûd, *el-Mesâil (265)*'de; Ahmed'in oğlu *es-Sünne (23)*'de; Dârimî, *er-Reddu 'ale'l-Merîsî (s. 116)*'da; İbn Ebî Hâtim de *"Minhâcu's-Sünne" (II, 187-188)*'de belirtildiği gibi, İbn Ebî Hâtim ve Beyhakî de: Bu rivayet ondan sahih olarak gelmiştir, diyerek rivayet etmişlerdir.

Derim ki: Burada sözü edilen Ma'bed hakkında Ahmed: Onda bir sakınca yoktur, demiştir. Ebû Dâvûd da bu rivayette el-Hasen b. es-Sabbâh el-Bezzâr'dan şöyle demektedir: Bize Ma'bed Ebû Abdirrahman -ki sika birisidir- haber verdi… O halde bu rivayetin Cafer b. Muhammed'den geldiği sabittir. Hatta İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne, (II, 181)*'de bunun İmam Sâdık'tan mustefiz (oldukça yaygın) bir senedle rivayet edildiğini de söylemiştir. Diğer taraftan bunu Yûnus b. Bükeyr de, Cafer b. Muhammed'den, o babasından, o Alî b. el-Hüseyn'den şöyle demiştir, diye rivayet etmiş ve bunu zikretmiştir.

Bu rivayeti de Abdullah b. Ahmed zikretmiştir. Beyhakî, *el-Esmâ (s. 246)*'da bunu Abdullah b. Ayyâş el-Vişâ'dan, o Yûnus'tan böylece rivayet etmiştir. Abdullah (b. Ahmed) dedi ki: "[en-Nadr Ebû Abdillah'ın azadlısı] Muhammed b. el-Hüseyn dedi ki: Ben bizim bir komşumuz olan ve adalet sahibi, güvenilir bir kişi olan Abdullah b. Abbâs'ı [açıkça anlaşılacağı gibi baskı hatası olarak Ayyâş kelimesi Abbâs olarak çıkmıştır -çeviren-] gördüm."

Derim ki: Bunu ayrıca İbn Ebî Hâtim de *(II, 2/116)*'da zikretmiş olup hakkında herhangi bir şekilde cerh ve tadil ifadesi kullanmamıştır. Yûnus b. Bukeyr ise *et-Takrîb*'de belirtildiği üzere sadûk, hata eden birisidir.

175 Bunu müellif Ebû Hâtim er-Râzî'den şöylece zikretmiştir: Bana Yakûb b. Yûsuf b. el-Cârûd, Affân b. Müslim'den tahdis etti.

Büyüklerden Birisi Olan Kadı Şerîk [...-177 yahut 178]

146- Abbâd b. el-Avvâm dedi ki:

Şerîk b. Abdullah yaklaşık elli sene kadar önce bize gelmişti. Biz ona: Ey Ebû Abdillah, bizim yanımızda Mu'tezile'den bir topluluk vardır. Bunlar: "Allah dünya semâsına iner", "cennetlikler Rablerini görür" diyen hadisleri inkâr ediyorlar, dedik. Bunun üzerine Şerîk bana bu konuda ona yakın hadis naklettikten sonra şunları söyledi:

Bizler dinimizi tabiînin oğullarından, onların Ashâb-ı Kirâm'dan naklettikleri şekilde alıp öğrendik. Ya onlar kimden öğrendi?[176]

Meğazi Âlimlerinin İmamı Muhammed b. İshâk [...-150]

147- Seleme b. el-Fadl dedi ki: Bize Muhammed b. İshâk tahdis edip dedi ki: Allah-u Teâlâ kendi zatını nitelendirdiği gibi idi. O sırada üzerinde Arşın bulunduğu sudan başka bir şey yoktu. Arşın üzerinde de celâl ve ikram sahibi olan (Allah) vardı. O ululuğu ile mahlûkatı üzerinde zahir olandır. Onun üstünde hiçbir şey yoktur. Mahlûkatını kuşattığı için el-Bâtın'dır. Onun ötesinde hiçbir şey yoktur. O asla sonu gelmeyen ed-Dâim'dir. O'nun ilk yarattığı, nur ve karanlıktır. Sonra yedi göğü dumandan düzenledi. Sonra arzı donattı. Sonra semâya istivâ etti ve onları hareli olarak halk etti. Onların yaratılışını iki günde tamamladı. Göklerin ve yerin yaratılışını da altı günde bitirdi. Sonra da Arşına istivâ etti.[177]

Derim ki: Bu Sellâm'dan gelen sahih bir seneddir. Çünkü Affân, Buhârî ve Müslim'in ravilerinden sika birisidir. Yakûb b. Yûsuf ise ed-Deştekî diye bilinir. İbn Ebî Hâtim *(IV, 2, 217)*'de şunları söylemektedir: "Babam ondan rivayette bulunmuştur. Onun hakkında kendisine soru sorulunca da: Sadûktur, diye cevap vermiştir."

176 Bunu Muhammed b. İshâk es-Sağânî yoluyla bize Selm b. Kâdim tahdis etti. Bize Mûsâ b. Dâvûd tahdis etti. Bize Abbâd b. el-Avvâm tahdis etti, diye zikretmiştir. Derim ki: Bu, ravilerinin tümü sika olan ve hepsi de Müslim'in ricâlinden olan senedi sahih bir isnaddır. Ancak Selm b. Kâdim müstesnadır. el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd (IX, 145)*'de onun sika olduğunu belirtmiştir. Bu ise *el-Lisân*'da yer almamış, faydalı ve yerinde olan bir bilgidir, ona eklenmelidir. Bu rivayeti ayrıca İbn Mende, *et-Tevhîd (97/a)*'da bir başka yoldan Abbâd'dan buna yakın olarak rivayet etmiştir. O rivayetin lafzı şöyledir: Hem onlar neyi inkâr ediyorlar ki? Bunu namazı ve sünnetleri Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den rivayet edenler belirtmektedir, demiştir. Bunun da senedi sahihtir.

177 Derim ki: Seleme b. el-Fadl nispeten zayıf bir ravidir.

İmamlardan Birisi Olan Mis'ar b. Kidâm [...-153 yada 155]

148- Yahyâ b. Ma'în dedi ki: Zekeriyyâ b. Adiyy'in, Vekî'e şu soruyu sormasına tanık oldum: Süfyân'ın babası iki ayağın konulduğu yer demek olan el-Kürsî ile ilgili hadis ve benzerleri hakkında ne dersin?...

Şu cevabı verdi: İsmâil b. Ebî Hâlid, es-Sevrî ve Mis'ar bu hadisleri rivayet ediyor ve onlardan hiçbir şeyi tefsir etmezlerdi. [178]

***

178 Derim ki: Musannıf bunu senediyle Yahyâ'dan rivayet etmiş olup, senedi sahihtir. "Onlardan hiçbir şeyi tefsir etmezlerdi" sözü ise, bunları te'vil etmezler ve anlamlarını zâhirlerinden anlaşılanın dışına çıkarmazlardı, demektir.

Adı Geçenlerden Sonra Gelen Bir Başka Tabaka

Rey Şehrinin Muhaddisi Cerîr ed-Dabbî [117–188]

149- Yahyâ b. el-Muğîre dedi ki: Cerîr b. Abdülhamîd'i şöyle derken dinledim: Cehmiyye'nin söyledikleri sözlerin baş tarafı bal, sonu zehirdir. Onlar: Semâda bir ilâh yoktur, demeye çalışıyorlar.[179]

Hammâd b. Zeyd'den de bunun benzeri ifade önceden geçmiş bulunmaktadır.

Şeyhu'l-İslâm Abdullah b. el-Mübârek [118–181]

150- Alî b. el-Hasen b. Şakîk'den şöyle dediği sahih olarak rivayet edilmiştir: Abdullah b. el-Mübârek'e: Azîz ve celîl olan Rabbimizi nasıl tanırız, diye sordum. Şu cevabı verdi: O yedinci semâda Arşı üstündedir.[180] Cehmiyye'nin dediği gibi o işte burada yerdedir, demeyiz.[181]

Bu husus Ahmed b. Hanbel'e söylenilince, o: Bu bize göre de böyledir demiştir.

Musannıf'ın ondan naklettiği bir rivayette de şöyle demektedir: İbnu'l-Mübârek'e sordum: Azîz ve Celîl olan Rabbimizi nasıl

---

179 Musannıf dedi ki: Bize Ebû Hârûn, Muhammed b. Hâlid tahdis etti: Bize Yahyâ b. el-Muğîre tahdis etti… Derim ki: Bu ceyyid bir isnaddır. Yahyâ b. el-Muğîre sadûktur. *el-Cerh ve't-Ta'dîl (III, 2, 245)*'de belirtildiği gibi Ebû Hârûn da onun gibidir.

180 Daha sonra gelecek olan İshâk b. Râhûye'nin, İbnu'l-Mübârek'ten rivayetinde "mahlûkatından ayrıdır" ibaresi de vardır.

181 Dârimî, *er-Reddu 'ale'l-Merîsî, (s. 24, 103)*; *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye (s. 50)*; Abdullah b. Ahmed, *(s. 7, 25, 35, 72)*'de çeşitli yollardan İbn Şakîk'ten diye rivayet etmişlerdir. Bu sebeple bu rivayet müellif *rahimehullah*'ın burada belirttiği gibi sahih bir rivayettir. *Muhtasar*'ında da şöyle demektedir: "Bu İbn el-Mübârek'ten ve Ahmed *radiyallâhu anh*'den sabit, sahih bir rivayettir." Bu rivayeti İbn Teymiyye de *el-Hameviyye*'de, İbnu'l-Kayyim, *İctimâu'l-Cuyûş (s. 44)*'de sahih olduğunu belirtmiş, bir başka yerde de *(s. 84)*: "Bu ondan tevatüre oldukça yakın bir şekilde sahih olarak rivayet edilmiştir" demektedir.

tanımamız gerekir? Şu cevabı verdi: Yedinci semânın üstünde Arşı üzerindedir. Bizler Cehmiyye'nin dediği gibi: O işte burada yerdedir, demeyiz.

151- Eflah b. Muhammed dedi ki: İbnu'l-Mübârek'e: - Rabb Tebâreke ve Teâlâ'nın sıfatını kastederek- ben (kendiliğimden) sıfattan (yana konuşmaktan) hoşlanmıyorum, dedim. İbnu'l-Mübârek dedi ki: Ben bundan insanlar arasında en çok hoşlanmayan kişiyim, fakat Kitabın söylediği bir şey olduğunda biz de onu söyleriz. Rivayetler bir şeyi ifade etmişse, biz de ona yöneliriz.[182]

152- Abdullah b. Ahmed, *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye (s. 7)*'de İbnu'l-Mübârek'ten diye gelen senedi ile bir adamın ona şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ey Abdurrahman'ın babası! Ben Cehmiyye'ye aşırı derecede karşı birisi olduğumdan dolayı Allah'tan korkuyorum. İbnu'l-Mübârek şöyle dedi: Korkma! Çünkü onlar semâda olan ilâhının hiçbir şey olmadığını iddia ediyorlar.[183]

Harem-i Şerif'in Şeyhi el-Fudayl b. Iyâd [...-187]

153- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Muhammed b. el-Fadl b. Mûsâ tahdis etti. Bize Ebû Muhammed el-Mervezî tahdis edip dedi ki: el-Hâris b. Umeyr'i, Fudayl b. Iyâd ile birlikte iken şöyle derken dinledim:

"Her kim Kur'ân-ı Kerîm'in sonradan ihdas edildiğini (var edildiğini) söyleyecek olursa kâfir olur. Onun Allah'ın ilminden olmadığını kim iddia ederse, o da zındıktır." Bunun üzerine Fudayl: Doğru söyledin, dedi.[184]

---

182 Derim ki: Eflah b. Muhammed'i tanımıyorum. Bu rivayeti el-Lâlekâî *(I, 97/b)* ve *el-Hameviyye*'de belirtildiği üzere Beyhakî rivayet etmiştir. Ayrıca şu açıklamayı eklemiştir: "İbnu'l-Mübârek şunu demek istemiştir: Ben de bizim kendiliğimizden Yüce Allah'ı nitelendirmeye kalkışmaktan hoşlanmıyorum. Bu konuda kitabın ve rivayetlerin bize getirdiklerini kabul ediyorum" demek istemiştir.

183 Derim ki: Bunu *es-Sünne (s. 7)*'de Ahmed b. Nasr b. Mâlik'ten bana bir adam İbnu'l-Mübârek'ten haber verdi… diye rivayet etmiştir.
Adı verilmemiş olan adam dışında bütün ravileri sikadır.

184 Musannıf dedi ki: Bize Muhammed b. Fadl b. Mûsâ tahdis etti. Bize Ebû Muhammed el-Mervezî tahdis etti…
Derim ki: Bu, ravileri sika olan sahih bir seneddir. Ebû Muhammed el-Mervezî'nin adı ise Abdülazîz b. Ebî Rizme Ğazvân el-Yeşkurî'dir. Yeşkurlülerin mevlası (vela

Bağdatlıların Âlimi Huşeym b. Beşîr [...-183]

154- Ebû Hâtim er-Râzî dedi ki: Bize Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Semîne dedi ki: Bir adam Huşeym'e gelerek: Bizim: Kur'ân mahlûktur diyen bir imamımız vardır, dedi. Bunun üzerine ona: Sen o imamınıza Haşr Suresinin sonunu oku. Eğer Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia edecek olursa ve onun boynunu vurmaya gücün yeterse boynunu vur. Ahmed b. Yûnus da böyle demiştir: İbnu'l-Mübârek'i şöyle derken dinledim: Her kim: *"Muhakkak ki Ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O halde bana ibadet et"* buyruğunun mahlûk olduğunu söylerse, o kimse kâfirdir.[185]

Horasan Fakîhi Nûh el-Câmi' [...-173]

155- Hâfız Ahmed b. Saîd ed-Dârimî dedi ki: Babamı şöyle derken dinledim: Ebû Asme Nûh b. [Ebî] Meryem'e *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bir adam Azîz ve Celîl olan Allah hakkında, o semâda mıdır, diye sorması üzerine; Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in cariyeye: Allah neredededir diye sorup, cariyenin o semâdadır, demesi üzerine Allah Rasûlünün: "Onu azad et! Çünkü o mümin birisidir" hadisini naklettikten sonra şunları söylerken dinledim:

Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* o cariyeye Azîz ve Celîl olan Allah'ın semâda olduğunu bildiği için mümin adını verdi.

Bu rivayeti Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne* adlı eserinde Ahmed'den rivayet etmiştir.[186]

---

yoluyla onlara bağlı olan) birisidir. Muhammed b. el-Fadl b. Mûsâ ise Ebû Bekr el-Kastallânî'nin kendisidir. İbn Ebî Hâtim *rahimehullah*'ın *(IV, 5, 60)* dediği gibi sadûk bir ravidir.

185 Derim ki: Senedi ceyyiddir.

186 Derim ki: Burada sözü edilen Nûh daha önce geçtiği üzere itham edilmiş birisidir, ama müellif bunu özellikle de Hanefî mezhebine mensup birisi olmakla birlikte, ilim ve fıkhına delil göstermek için zikretmiştir. Yoksa hadis ve rivayet ilmine delil olsun diye zikretmemiştir. Ahmed b. Saîd ed-Dârimî ise Buhârî ve Müslim'in şeyhlerindendir. Bu *er-Reddu 'ale'l-Merîsî* ile *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye* adlı eserlerin müellifi Osman b. Saîd ed-Dârimî'den de Dârimî'nin *Müsned*'i diye bilinen Sünen sahibi Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'den de farklıdır.
Ama babası olan Saîd b. Sahr ed-Dârimî ile ilgili olarak İbn Ebî Hâtim *(II, 1, 34)* babasından: "Mechuldür" dediğini nakletmektedir.
Derim ki: *es-Sünne*'nin basılı nüshasından *(s. 71)* bu rivayetten söz edilmemektedir.

Vâsıt'ın Muhaddisi Abbâd b. el-Avvâm [...-185]

156- Abbâd b. el-Avvâm dedi ki: Ben Bişr el-Merîsî ve onun ashabı ile konuştum. Onların nihayetinde sözlerinin: Semâda bir şey yoktur, demeye vardığını gördüm. Görüşüme göre onlarla nikâhlanılmaz ve onlarla mirasçı olunmaz.[187]

Kadı Ebû Yûsuf rahimehullah [...-182]

157- Ebû Yûsuf *rahimehullah*'dan şöyle dediği sabit olmuştur: Her kim dini kelâm yoluyla öğrenmeye kalkışırsa zındıklaşır. Kimya yoluyla mal elde etmek isterse iflas eder. Hadisin garib (olan lafızları) nın peşine takılan kişi de yalan söyler.[188]

158- Beşşâr b. Mûsâ el-Haffâf dedi ki: Bişr b. Velîd el-Kindî, Kadı Ebû Yûsuf'un yanına gelerek ona: Sen bana kelâmla uğraşmayı yasaklıyorsun. Halbuki Bişr el-Merîsî ve Alî el-Ahvel kelam ile uğraşıyorlar, dedi. Ebû Yûsuf: Onlar ne söylüyor ,diye sorunca, Bişr b. el-Velîd: Onlar: Allah her yerdedir, diyorlar dedi. Bu sefer Ebû Yûsuf: Onları yanıma getir, dedi. Onları getirmek üzere gidenler bulundukları yere vardıklarında Bişr kalkıp gitmiş idi. Bundan dolayı Alî el-Ahvel ile bir başka yaşlı birisini getirdiler. Ebû Yûsuf yaşlı olana bakarak dedi ki: Eğer sende bir parça edep görmemiş olsaydım, senin canını yakardım. Bundan dolayı verdiği emir üzerine hapse atıldı, el-Ahvel'e ise sopa vuruldu, etrafta dolaştırılarak teşhir edildi.[189]

---

187 Derim ki: Bunu Abdullah, *es-Sünne (s. 13, 32)*'de Yahyâ b. İsmâil el-Vâsıtî yoluyla rivayet etmiştir. Bu kimseden de sika ravilerden bir topluluk rivayette bulunmuştur. Ancak kendisinin sika olduğu belirtilmemiştir. Rivayet şöyledir: Abbâd b. el-Avvâm'ı şöyle derken dinledim… Sonra: "Görüşüme göre…" sözü dışında rivayeti zikretti. *es-Sünne*'de *(s. 25)* rivayet şu şekildedir: Abdurrahman b. Mehdî'den dedi ki: "Çeşitli hevâ sahipleri arasında Cehm'in müntesiplerinden daha şerlileri yoktur. Onlar dönüp dolaşıp: Semâda bir şey yoktur, derler. Benim görüşüme göre -Allah'a yemin ederim- onlarla nikâhlanılmaz ve onlara mirasçı olunmaz."

188 Bunu el-Herevî, *Zemmu'l-Kelâm (VI, 104/a)*'da Ebû Yûsuf'tan iki ayrı rivayet yoluyla kaydetmiştir. İbn Teymiyye de *el-Cevâbu'l-Fâsıl -el-Mektebü'l-İslâmî'deki el yazmalarından birisi-* adlı risalesinde bu sözün ona ait olduğunu kesin olarak ifade etmiştir.
Daha sonra el-Herevî *(V, 94/b)*'de aynı rivayeti Mâlik'ten kaydetmektedir.

189 Bunu musannıf İbn Ebî Hâtim'in rivayeti olarak zikretmiştir: Bize el-Hasen b. Alî b. Mihrân tahdis etti, bize Beşşâr b. Mûsâ el-Hattâb tahdis etti… Derim ki: Burada sözü edilen Beşşâr çokça hata eden zayıf bir ravidir.

159- Alî b. el-Hasen el-Kürâ'î dedi ki: Ebû Yûsuf dedi ki: Ebû Hanîfe ile altı ay boyunca tartışıp durduk. Sonunda ittifakla Kur'ân mahlûktur diyenin kâfir olduğu görüşüne vardık.[190]

---

190 Bunu Hâfız İbn Ebî Hâtim'in rivayeti olarak şöylece zikretmiştir: Bize Ahmed b. Muhammed b. Müslim tahdis etti. Bize Alî b. el-Hasen el-Kurâ'î tahdis etti.
Derim ki: Bu ceyyid bir seneddir. Çünkü burada Alî b. el-Hasen görüldüğü kadarıyla, Alî b. el-Hasen el-Bezzâr et-Temîmî er-Râzî olup, Kürâ' diye bilinen birisidir. Bu kişi Mâlik b. Enes ile Hammâd b. Zeyd'den ve onların tabakasında bulunan kimselerden rivayette bulunmuştur. Ondan da Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a rivayet etmiştir. Ayrıca Ebû Zür'a, *el-Cerh ve't-Ta'dîl (III, 1, 180)*'de belirtildiği gibi: Onda bir beis yoktur, demiştir.
Ahmed b. Muhammed de görüldüğü kadarıyla Ahmed b. Yezîd b. Müslim el-Ensârî et-Trablusî olup, İbn Ebî'l-Hanâcir diye bilinen kimsedir. İbn Ebî Hâtim *(I, 1, 73)*'de: "Biz ondan (rivayet) yazdık ve sadûktur" demiştir.
Ben bunun Ebû Yûsuf'tan gelen bir başka rivayet yolunu daha tespit ettim. Bu rivayet yolunu Beyhakî, *el-Esmâ (s. 251)*'de Abdullah b. Ahmed b. Abdurrahman b. Abdullah ed-Deştekî'den dedi ki: Babamı şöyle derken dinledim: Kadı Ebû Yûsuf'u şöyle derken dinledim deyip, rivayeti zikretti ve: Ebû Abdillah (yani Hâkim): "Bunun bütün ravileri hep sikadırlar" demiştir.
Sonra Muhammed b. Sabık yolu ile şöyle dediğini rivayet etmektedir:
"Ebû Yûsuf'a şöyle sordum: Ebû Hanîfe: Kur'ân mahlûktur der miydi? O: Maazallah, ben de böyle demiyorum, diye cevap verdi."
Hatîb de *et-Târîh, (XIII, 377)*'de kitaptaki rivayeti Muhammed b. Şucâ' es-Selcî yoluyla bize Muhammed b. Semâa' ,Ebû Yûsuf'tan tahdis etti deyip, böylece zikretmektedir.
Ancak bu çok kötü bir isnaddır. Burada sözü edilen es-Selcî, *et-Takrîb*'de belirtildiği üzere metrûk bir ravidir. O halde asıl dayanak bundan önceki senedlerdir.
Hatîb'in *(XIII, 379)*'de yer alan Saîd b. Müslim el-Bâhilî'den gelen şöyle dediğine dair rivayete gelince: Biz Ebû Yûsuf'a: Sen neden bize Ebû Hanîfe'den tahdis etmiyorsun, deyince, o: Onu ne yapacaksınız ki? O öldüğü gün Kur'ân mahlûktur, deyip öldü.
Derim ki: Bu rivayetin Ebû Yûsuf'tan sabit olduğu su götürür. Çünkü burada sözü edilen el-Bâhilî rivayet yapan birisi olarak tanınmamaktadır. Bundan dolayı (raviler ile ilgili eserler) ondan hiç söz etmezler ve ricâl kitabında onun biyografisini söz konusu etmemişlerdir. Hatta İbn Ebî Hâtim dahi geniş ve kuşatıcı bilgisine rağmen kitabında onu söz konusu etmemiştir. Muhtemelen bundaki sebep, Hatîb'in biyografisinin sonlarında *(IX, 74)* işaret ettiği şu husustur:
"Aslen Basralı birisidir. Horâsan'da yerleşmiş idi. Sultan onu Merv'deki bazı idari işlerin başına getirmişti. Bağdat'a gelmiş, orada hadis rivayet etmiştir. Dilbilgini Muhammed b. Ziyâd b. el-A'râbî'den rivayette bulunmuştur. Hadis ve Arapçayı bilen birisi idi. Ancak o insanlara karşılıksız nakilde bulunmuyordu."
Fakat *Târîh-u Bağdâd*'da daha başka birkaç rivayet daha bulunmaktadır ki, bunlarda da Ebû Hanîfe'nin Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylediği belirtilmektedir. Ancak ben onların bir kısmını inceleyince, hiçbirisinin tenkitten uzak kalmadığını gördüm. Muhtemelen diğerleri de böyledir. Özellikle de Hatîb, İmam Ahmed'den: Ebû Hanîfe'nin Kur'ân mahlûktur, dediğine dair bizce sahih hiçbir rivayet yoktur, dediğini rivayet etmektedir.

Derim ki İmam Ebû Hanîfe *rahimehullah* ve onun ilmi hakkında bizim zannımız budur. Eğer ondan buna muhalif sahih bir rivayet nakledilecek olursa, muhtemelen bu Ebû Yûsuf -bu kitapta ondan sabit olan rivayette görüldüğü gibi- onunla tartışmadan önceki hali hakkındadır. Ebû Yûsuf onunla tartışıp ve her ne sebeptense bu tartışmasını altı ay sürdürdükten sonra nihayet Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olmadığı ve Kur'ân mahlûktur diyen kimsenin hakkında kâfir olacağı üzerinde ittifak etmiştir.

Gerçekte bu, Ebû Hanîfe'nin faziletine dair pek çok delilden birisidir. Çünkü o öğrencisi Ebû Yûsuf'un haklı olduğunu açıkça gördükten sonra, öğrencisine karşı büyüklenmeyip, hakka tabi olmaktan geri kalmamıştır. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun ve Allah ondan razı olsun.

Fakat en üzücü durumlardan birisi de ona uyanların pek çoğunun özellikle de onlardan müteahhir olanlarının, onun bu sözlerini adeta bu kanaati reddedecek şekilde te'vil etmiş olduklarıdır. Bu da onların bu açıklamalarını kelâm-ı nefsiye yorumlamaları şeklinde olmuştur. Nitekim zannettiğim kadarıyla daha önceden de buna işaret edilmiş idi. İşte sonradan gelenlerin ve selefe dil uzatanların sancaktarı Şeyh Kevserî, Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe ile tartışması hakkında düştüğü notunda Yüce Allah'ın kelamı ile ilgili değişik görüşlerini zikredip, hadis ehlini Allah'ın kelamı harf ve ses iledir dediklerinden ötürü Haşviyecilikle itham edip, onların muhalefetlerine itibar edilmeyeceğini belirttikten sonra şunları söylemektedir:

"Geriye bizimle Mu'tezile arasındaki anlaşmazlık konusu kalmaktadır ki o da kelam-ı nefsi'yi kabul edip etmemek ve Kur'ân-ı Kerîm'in o olduğunu tespit etmek yahut her şeyden önce maddi (yani işitilen) kelamın kendisi olan ve harflerden oluşan bu kelamın mahiyetinin tahkiki ile ilgilidir. Hissi (maddi) kelamın sonradan hâdis olduğu konusunda bizim bir anlaşmazlığımız yoktur. Eğer sabit ise nefsî kelamın kadim oluşunda da onların bir anlaşmazlığı yoktur. Nefsî kelamın sabit oluşu ve onun Kur'ân-ı Kerîm'in kendisi olduğu ile ilgili yapılacak araştırma ve tartışmanın mahiyeti çerçevesinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'un altı ay süre ile yaptıkları tartışmanın yorumlanması gerekmektedir. Sonra da her ikisi Kur'ân-ı Kerîm'in yaratıldığını kabul edenlerin kâfir olduğu hususunda ittifak etmişlerdir."

Böylelikle Kevserî Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelamı oluşunu inkâr etmek hususunda Mu'tezile ile aynı noktada bir araya gelmektedir. Ama o Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten oldukları!? izlenimini uyandıran, onun ve benzerlerinin alışagelinmiş dolambaçlı yolları ile bunu yapmaktadır. Kalplerde gizledikleri ise bundan daha büyüktür. Bunlar nefsî kelamı kabul ederler. Hâlbuki o işitilen bir kelam değildir. Bundan dolayı onlara ta baştan beri ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'i kelam olarak kimin söylediğine dair ve bu kelamı ondan ilk olarak kimin işittiği sorulacak olursa, susup verecek cevap bulamazlar. Gerçekte ise, Yüce Allah'ın konuşmasını kabul etmeyenlerin söyledikleri Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelamı olmadığı sonucuna varır. Durum böyle olduğuna göre, onu ilk olarak işitilen bir şekilde bir kelam ile söyleyenin Cibrîl ya da Muhammed -*aleyhimâsselâm*- olması arasında bir fark yoktur. Çünkü onların söyledikleri bu söz, Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm hakkında şunları söylediklerini naklettiği Kureyş kâfirlerinin şu sözleri ile bir araya gelmektedir: *"Bu, ancak bir insan sözüdür."* Her ne kadar onlar Kureyşlilerin aynısı olarak, bu bir insan sözüdür, demiyor iseler de kaçınılmaz olarak bu Cebrâîl'in yahut ondan başka yaratılmış bir varlığın sözüdür, demektedirler. Dolayısıyla Kureyşlilerin: *"Bu, ancak bir insan sözüdür"* şeklindeki sözlerinden gözettikleri maksat bakımından onlarla ortaktırlar. Bu maksat da, Kur'ân'ın Allah'ın konuştuğu ke-

160- Beşşâr el-Haffâf dedi ki: Ebû Yûsuf'u şöyle derken dinledim: Kur'ân mahlûktur diyen kimse ile her türlü ilişkiyi kesmek farzdır.[191]

İleri Gelen İlim Adamlarından Birisi Olan Abdullah b. İdrîs [...-192]

161- Ebû Hâtim er-Râzî dedi ki: Bize el-Hasen b. es-Sabbâh tahdis edip dedi ki: Abdullah b. İdrîs'e: Bizim karşımızda Kur'ân mahlûktur diyen bir topluluk vardır (hükümleri nedir) diye sorulunca, o: Bunlar Hıristiyanlardan mıdır diye sordu, ona hayır denildi. Peki, Yahudilerden mi, diye sordu. Hayır, denildi. Mecusilerden mi, diye sordu. Hayır, denildi. Peki, bunlar kimlerdendir diye sordu. Müslümanlardandırlar denilince, Onlar Müslüman olamazlar, dedikten sonra şunları ekledi: Bismillahirrahmanirrahim, Allah mahlûk olamaz, er-Rahmân mahlûk olamaz, er-Rahîm mahlûk olamaz, böyleleri zındıktırlar.[192]

162- Buna yakın bir rivayeti de bir başka sened ile İmam İbn

---

lamı olmadığı şeklindedir. Haleften pek çok kimsenin ulaştığı bu sapıklığa karşı Allah'ın yardımcı olmasını dileriz. Bu da Allah-u Teâlâ'nın onlara selefin ve hadis ehlinin görüşlerinden sapmaları dolayısıyla verdiği bir cezasıdır. Allah bizleri selef ve hadis ehli zümresinde haşretsin ve onların inancı üzere canımızı alsın. İşte bundan dolayı Vekî' b. el-Cerrâh şöyle demiştir:

"Onların "Kur'ân mahlûktur (yaratılmıştır)" sözlerini hafife almayınız. Bu onların söyledikleri en kötü bir sözdür. Onlar bu sözleri ile ta'tile kadar gitmektedirler." Bunu Buhârî *Ef'âlu'l-İbâd (s. 71)*'de rivayet etmiş olup, Beyhakî bunun akabinde *(s. 254)* şöyle demektedir:

"Biz buna yakın bir takım sözleri çeşitli bölgelerinin fakihlerinden ve âlimlerinden (Allah hepsinden razı olsun) daha başka bir topluluktan da rivayet etmiş bulunuyoruz. Bizim nezdimizde Ashâb ve tabiîn (Allah hepsinden razı olsun) zamanında hiçbir kimseden buna muhalif bir söz sahih olarak sabit olmamıştır."

191 Derim ki: Beşşâr az önce geçtiği gibi zayıf bir ravidir.

192 Derim ki: Senedi sahihtir. Bunun bir başka senedi daha vardır. Musannıf buna bundan sonra işaret etmiştir. Bu rivayeti Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne (s. 8)*'de şöylece rivayet etmiştir: Bana Ahmed b. İbrahim tahdis etti, bana Yahyâ b. Yûsuf ez-Zımmî tahdis edip dedi ki: "Abdullah b. İdrîs'in yanında idim. Bir adam ona: Ey Ebû Muhammed, bizim karşımızda birtakım insanlar vardır ki onlar Kur'ân mahlûktur, diyor. Abdullah bunlar Yahudilerden mi dedi, soru soran, hayır dedi…"

Derim ki: Bunun da senedi sahihtir, ravileri Sahih'in ravileri olup, Ahmed b. İbrahim Hâfız ed-Devrakî'dir. Ona Muhammed b. Abd Ebû Cafer el-Bağdâdî de Buhârî'nin *Ef'âlu'l-İbâd (s. 69, Hint baskısı)*'daki rivayetinde mutabaat etmiş bulunmaktadır.

İdrîs el-Evdî'den diye rivayet edilmiştir. Bu kişi kendi döneminde benzeri bulunmayan, oldukça değerli bir zat idi.

Irak'ın Fakîhi Muhammed b. el-Hasen [131–189]

163- Ahmed b. el-Kâsım b. 'Atiyye dedi ki: Ebû Süleyman el-Cûzecânî'yi şöyle derken dinledim: Muhammed b. el-Hasen'i şöyle derken dinledim: Allah'a yemin ederim ki Kur'ân mahlûktur diyen kimsenin arkasında namaz kılmam. Buna dair bana fetva sorulacak olursa mutlaka böyle birisi arkasında kılınan namazın iade edilmesini emrederim.[193]

164- Musannıf da senedi ile Amr b. Vehb'den şunu rivayet etmektedir: Şeddâd b. Hakîm'i, Muhammed b. el-Hasen'den "Şüphesiz Allah dünya semasına iner" hadisi gibi ve benzeri hadisleri zikrederek bunlar hakkında şunları söylediğini dinledim: [Şüphesiz bu hadisleri] sika kimseler rivayet etmiş bulunmaktadır. Bizler de bunları rivayet ediyor, bunlara iman ediyor ve bunları tefsir etmiyoruz.[194]

165- Ebu'l-Kâsım Hibetullah el-Lâlekâî ile Şeyh Muvaffakuddin el-Makdisî ve başkaları senedini kaydederek Abdullah b. Ebî Hanîfe ed-Debûsî'den şöyle dediğini nakletmektedirler: Ben Muhammed b. el-Hasen'i şöyle derken dinledim:

Doğudan batıya kadar bütün fakihler Kur'ân-ı Kerîm'e ve sika ravilerin Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den Azîz ve Celîl olan Allah'ın sıfatı hakkında nakletmiş oldukları hadisler ile ilgili olarak herhangi bir tefsir yapmaksızın,[195] vasfetmeksizin ve teşbihe gitmeksizin kabul etmek hususunda ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla bunlardan herhangi birisini kim tefsir ederse, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in izlediği yolun dışına çıkmış ve cemaatten ayrılmış olur. [Çünkü onlar böyle bir

---

193 Derim ki: Ebû Süleyman el-Cûzecânî'yi tanımıyorum.

194 Derim ki: Bunu el-Lâlekâî, *es-Sünne'de (98/b)* rivayet etmiş bulunmaktadır. Onun rivayet yolu ile de müellif ona kadar ulaşan sened ile rivayet etmiş bulunmaktadır. Amr b. Vehb eğer et-Tâifî diye bilinen kimse ise, durumu mechul (bilinmeyen) birisidir. Eğer el-Kuraşî ise İbn Ebî Hâtim *(III, 1, 266)*'de babasından naklen: "O, rivayet ettiği hadisleri muzdarib birisidir" dediğini belirtmektedir.

195 Bu sözleriyle sıfatları Ashâb-ı Kirâm ve tabiînin kabul ettikleri şekilde kabul etmeyerek, sıfatları tefsir etme bid'atini ortaya koyan Muattıla Cehmiyyecilerin tefsirini kastetmektedir. Bu açıklamayı İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-Hameviyye, (s. 115)*'de yapmıştır.

şeyi reddetmedikleri gibi tefsir de etmediler. Aksine kitap ve sünnette ne varsa ona iman ettiler, sonra da sustular. Dolayısıyla Cehm'in sözünü kim söylerse cemaatten ayrılmış olur.][196] Çünkü o (Cehm) O'nu (Allah'ı) olmayan bir varlığın niteliği ile nitelemiştir.

Cürcân Âlimlerinden Bükeyr b. Cafer es-Sülemî

166- Ebû Ahmed b. Adiyy dedi ki: Zannederim onda bir beis yoktur. Sonra senediyle İbrahim b. Mûsâ'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bükeyr b. Cafer'in yanında idim. [Bir adam gelip: Allah Arşı üzerindedir. Nasıl? Bunun üzerine Bükeyr: Bunun ayağını çekiniz, dedi.[197] Onu çektiler.][198]

Hâfız Bişr b. Ömer ez-Zehrânî [...-207]

167- Abdullah b. Şireveyh dedi ki: Ben İshâk b. Râhûye'yi şöyle derken dinledim: Bize Bişr b. Ömer bildirip dedi ki: Ben müfessirlerden birden çok kimseyi şöyle derken dinlemişimdir: *"Rahmân Arş'a istivâ etti."* Arşın üzerine yükseldi (demektir).[199]

Hâfızların Başı Yahyâ el-Kattân [120–198]

168- Ebû Hâtim er-Râzî dedi ki: Bana Abbâs el-Anberî tahdis

---

196 Bu fazlalık, el-Lâlekâî'den, müellifin *Muhtasar*'ından ve İbn Teymiyye'ye *"Mufassalu'l-İ'tikâd (Mecmû'u'l-Fetâvâ, IV, 4-5)"*'den. İbn Teymiyye: Bunun Muhammed b. el-Hasen'den sabit olduğunu belirtmektedir.

197 El yazmada böyledir, ama İbn Adiyy'in, *el-Kâmil* adlı eserinde *(37/b)*: "Yakalayın" şeklindedir. Köşeli parantez arasındaki ibareler asıl nüshada bulunmadığından ben onları *el-Kâmil*'den aktardım.

198 Derim ki: Bunu İbn Adiyy, *el-Kâmil*'de sözü geçen bu Bukeyr'in biyografisini zikrederken kaydetmiş ve şöyle demiştir: Onda bir beis (bir sakınca) olmadığını ümit ederim. Onun rivayet yolundan da müellif *rahimehullah* bunu nakletmiş bulunmaktadır. İbn Adiyy *(37/b)* der ki: Bana Muhammed b. Ömer haber verip dedi ki: Muhammed b. Yûsuf el-Esterebâzî'yi şöyle derken dinledim: İbrahim b. Yûsuf'u şöyle derken dinledim deyip, bu rivayeti zikretmiştir.
Derim ki: Burada sözü geçen (Muhammed) İbn Ömer'i tanımıyorum.

199 Derim ki: Bu sika hafızlar ile müteselsilen gelen sahih bir seneddir. Çünkü İshâk b. Râhûye, İmam Ahmed'in akranından meşhur, sika bir hafızdır.
Abdullah b. Şireveyh de aynı şekilde sika bir hafızdır. Asıl adı Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. Şireveyh b. Esed el-Kuraşî el-Muttalibî en-Nîsâbûrî'dir. *Şezerâtu'z-Zeheb (II, 246)*'da şöyle denilmektedir: "Hafızlardan birisidir. İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Menî' ve onların tabakasındaki âlimlerden hadis dinlemiş, pek çok eser tasnif etmiştir, sika bir ravi idi."

etti: Ben Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî'yi şöyle derken dinledim: Yahyâ b. Saîd dedi ki: Nasıl olur da (Yüce Allah) O, Allah'tır, birdir buyururken, onlar bu mahlûktur, diyorlar?[200]

Zamanının Vâizi Mansûr b. Ammâr

169- Hecer kadısı Selemeveyh b. Âsım'dan dedi ki: Bişr el-Merîsî, Mansûr b. Ammâr'a mektup yazarak, Yüce Allah'ın: *"Rahman Arşa istivâ etti"* buyruğu hakkında nasıl istivâ etti, diye sordu. Mansûr ona şöyle yazdı: O'nun istivâsının sınırı yoktur. Buna cevap vermeye kalkışmak, gereksiz yere kişinin kendisini zora sokmasıdır. Senin bu hususa dair soru sorman bir bid'attir. Bütün bunlara iman etmek de vacibtir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ama kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak ve onu te'vil etmeye kalkışmak için onun müteşabih olanına uyarlar." (Âl-i İmrân, 3/7)* buyurmaktadır.[201]

---

200 Derim ki: Bu sahih bir seneddir. Bu senedle bunu Abdullah b. Ahmed *(s. 26)* rivayet etmiş olup, onun lafzı şu şekildedir: "Yahyâ b. Saîd bana dedi ki: Peki, *"Deki O , Allah'tır, bir ve tektir"* buyruğuna nasıl yaklaşıyorlar. Bu ayet-i kerîme'yi *"Şüphesiz ki Ben Allahım"* ne yapıyorlar? Bu nasıl mahlûk olabilir?"
Buhârî de *Ef'âlu'l-İbâd (s. 69-70)*'de Ebu'l-Velîd'e muallâk olarak zikretmiştir.

201 Derim ki: Bunu Hatîb *Târîh-u Bağdâd (XIII, 75-76)*'da Mansûr'un biyografisini kaydederken Ebû Alî el-Huseyn b. el-Kâsım el-Kevkebî yolu ile rivayet etmiştir: Bize Cerîr b. Ahmed b. Ebî Dâvûd Ebû Mâlik tahdis edip dedi ki: Bana Selemeveyh b. Âsım -Hecer kadısı olup Cezîre ve Şam'da da kadılık yapmıştır- dedi ki: Sonra bu rivayeti zikretti.
Derim ki: Bu zayıf bir seneddir. Çünkü burada sözü geçen el-Kevkebî hakkında Hâfız İbn Hacer, *el-Lisân* adlı eserinde "Meşhur bir ahbârîdir. Ben onun rivayet ettiği haberler arasında ceyyid senedler ile oldukça münker rivayetler gördüm" demektedir.
Daha sonra şunların anlatıldığı bir haberini zikretmektedir: Buna göre birisi İbn Cüreyc olan iki adam Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in mescidinde oturmuşlardı. Oradakilerden biri bu söylediklerini reddedince İbn Cüreyc şu cevabı verdi: Bizler cennet bahçelerinden bir bahçe içindeyiz. Cennette de canların arzu ettiği her bir şey vardır. Hâfız dedi ki: "Sonra hayret verici, sahih olmaktan uzak bir kıssa zikretti. Bu kıssanın batıl olduğuna da şu delildir…"
Derim ki: Ayrıca ben bu ikisini de tanımıyorum. Selemeveyh b. Âsım için İbn Asâkir'in *et-Târîh*'ine bakınız.
Abdullah da *es-Sünne (s. 24)*'de şu rivayeti nakletmektedir: Bana Osman b. Ebî Şeybe de tahdis edip dedi ki:
"Ben, Ebû Bekr ve Ebû Muhammed -iki kardeşi Abdullah ve Âsım'ı kastetmektedir- Süfyân b. Uyeyne'nin yanında idim. Mansûr b. Ammâr ona Kur'ân'ın mahlûk oluşu hakkında soru sorunca, Süfyân onun bu sorusuna karşı çıktı ve son derece kızdı. Sonra Süfyân ona şöyle dedi: Ben senin bir şeytan olduğunu zannediyorum.

Mansûr öğüt vermek, kalpleri harekete getirmek konusunda örnek gösterilecek birisi idi. Bir sefer insanlar için yağmur duasında bulundu, yağmur yağdırıldı. el-Leys ona bir seriyye[202] ve bin dinar vermiştir.[203]

Ebû Nuaym el-Belhî –kendisini tanımıyorum-[204]

170- Yahyâ b. Eyyûb dedi ki: Bize -Cehm'e de yetişmiş bulunan- Ebû Nuaym el-Belhî tahdis etti: Cehm'in ikramda bulunduğu ve başkalarına göre öncelediği bir arkadaşı vardı. Bir de baktık ki aynı kişi onu tenkit ediyor, onun hakkında konuşmaya başlıyor. Bunun üzerine ona: Cehm sana ikramda bulunuyordu, dedim. O şu cevabı verdi: Ondan tahammül edilemeyecek şeyler geldi. O bir seferinde kucağında Mushaf Tâhâ Suresini okuyordu. Şu *"Rahmân Arş'a istivâ etti"* ayetine gelince: Ben bunu Mushaf'tan kazımanın yolunu bulabilseydim şüphesiz yapardım, dedi. Bu dediğine katlandım. Sonra o bir ayet okurken bir de baktım ki: Muhammed bunu söylerken ne kadar incelik göstermiş, dedi. Daha sonra Tâ, Sîn, Mîm, el-Kasas Suresini okuyunca Mushaf kucağında iken Mûsâ'nın söz konusu edildiği yere geldi. Elleri ve ayaklarıyla Mushaf'ı itti ve: Bu ne biçim şeydir!! Burada ondan bahsetti, fakat ondan bahsi tamamlamadı!! [Bir başka yerde yine bahsetti. Ondan bahsi tamamlamadı]!! dedi.[205]

Ben senin bir şeytan olduğunu zannediyorum. Hatta sen şeytanın ta kendisisin. Ey Ebû Muhammed, o bir sünnet sahibidir (yani sünnete bağlı birisidir), o şöyledir, şöyledir denilince, bu sefer o söylediklerinden vazgeçti, ama onun o sorduğu soruya tepki gösterdi."

Derim ki: Belki de el-Ukaylî'nin, Mansûr hakkında: "Onda bir parça Cehmiyyecilik vardır" demesi bu olaydan dolayı olabilir, ama sadece Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair soru sormaktan dolayı o soruyu soran kimsenin böyle bir kanaati benimsemiş olmasını gerektirmez. Çünkü onun muhalif bir kanaatte olma ihtimali olup, kendisine soru sorduğu kimsenin ilminden yararlanarak, bilgisini arttırmak için soru sormuş olması ihtimali vardır.

202 Seriyye, sözlükte küçük askeri birlik ve okun ucundaki yuvarlak demir parçası olarak açıklanmaktadır. (Çeviren)

203 Bütün bu hususlara dair onun kıssası için *Târîh-u Bağdâd*'a bakınız.

204 Derim ki: Bilakis o, -bizzat müellifin sözü olarak buna işaret edileceği gibi- tanınan birisidir.

205 Köşeli parantez arasındaki fazlalık *es-Sünne*'dendir. Buhârî'deki lafzıyla şöyledir: "Mûsâ'nın söz konusu edildiği yere gelince, bu da ne, onun kıssasını bir yerde zikrettiği halde tamamlamadı!! Sonra burada zikretti, yine onu tamamlamadı deyip, sonra da ayağıyla kucağından mushafı attı, ben de onun üzerine atıldım."

Sonra ben de şunu hatırladım:[206] Ebû Nuaym Şucâ' b. Ebî Nasr el-Mukrî'dir. Ebû Amr el-'Alâ'nın arkadaşlarının ileri gelenlerindendir.[207] Bu rivayeti Abdullah b. Ahmed es-Sâğânî, Yahyâ b. Eyyûb'dan diye rivayet etmiştir.[208]

Fakîh Ebû Muâz el-Belhî[209]

171- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Zekeriyyâ b. Dâvûd b. Bekr tahdis etti: Ben Ebû Kudâme es-Serahsî'yi şöyle derken dinledim: Ebû Muâz, Hâlid b. Süleyman'ı Fergâna'da şöyle derken dinledim:

Cehm, Tirmiz'e ulaşılan geçit yerinde idi. Dili fasih bir kimse olmakla birlikte ne ilmi vardı, ne de ilim ehliyle oturup kalkmışlığı. es-Sümeniyye fırkası ile konuştu. Ona: Bize kendisine ibadet ettiğin Azîz ve Celîl olan Rabbini anlat, dediler. O da çıkmamak üzere eve girdi. Sonra birkaç gün sonra yanlarına çıkıp: O işte bu havadır. Her şeyle beraber ve her şeydedir. Hiçbir şey Onsuz değildir, dedi. Ebû Muâz dedi ki: Allah'ın düşmanı yalan söylüyor, aksine Azîz ve Celîl olan Allah, kendi zatını nitelendirdiği gibi Arşın üzerindedir.[210]

---

206 Derim ki: Müellif, Ebû Nuaym el-Belhî'yi tanımadığını söz konusu ettikten sonra bu söylediğini telafi ederek: "Hatırladım…" demektedir. Anlaşıldığı kadarıyla burada kendisi ile alakalı olarak bu notu düştüğü kimse hakkında bu gerçeği önceleri fark edememişti. Daha sonra da burada pek faydası olmayan notları ekledi.

207 Derim ki: Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm da şöyle demiştir: O, sadûk ve güvenilir birisi idi. Bunu İbn Hibbân, *es-Sikât*'ta belirtmiştir.
Derim ki: Bana göründüğü kadarıyla bu kişi el-Lisân'da bulunan şu şahıstan başka birisidir: "Ebû Nuaym el-Belhî. Mahmûd b. Ğaylân dedi ki: Ahmed, İbn Maîn ve Ebû Hayseme onun hadisini iptal etmiş ve hadisine itibar etmemişlerdir."

208 Derim ki: Bu rivayeti İbn Ebî Hâtim'in rivayet yoluyla zikretmiştir: Bize Abdullah b. Muhammed b. el-Fadl el-Esedî tahdis etti: Bize Yahyâ b. Eyyûb tahdis etti.
Derim ki: Bu sahih bir sened olup, bunu Buhârî, *Halku Ef'âli'l-İbâd (s. 71)*'de rivayet etmiştir: Bana Ebû Cafer (Muhammed b. Abdullah) tahdis etti, bana Yahyâ b. Eyyûb bunu böylece tahdis etti…
Derim ki: Bu da aynı şekilde sahih bir seneddir, ravileri *Sahîh*'in ravileridir. Ebû Cafer denilen şahıs ise Muhammed b. Abdullah b. el-Mübârek el-Muharramî'dir. Bunu yine Abdullah ileride müellifin de kaydedeceği üzere rivayet etmiştir. Bu rivayet *es-Sünne (s. 30)*'de yer almakta olup, bunun da senedi sahihtir.

209 Derim ki: Hocaları arasında es-Sevrî ve İbn Cüreyc de vardır. Müellif *el-Mîzân*'da "İbn Maîn ve başkaları onun zayıf olduğunu söylemişlerdir" demektedir.

210 Derim ki: Senedi sahihtir. Ebû Kudâme es-Serahsî sika hafız birisidir. Adı Ubeydullah b. Saîd el-Yeşkurî es-Serahsî'dir. Zekeriyya b. Dâvûd b. Bekr de sika birisi olup, *el-Cerh ve't-Ta'dîl (I, 2, 602)*'de biyografisi verilmiştir. İbn Huzeyme de ona mutabaat etmiştir. Onun rivayet yoluyla da *el-Esmâ ve's-Sıfât (427-428)*'de olduğu gibi, Beyhakî de rivayet etmiş bulunmaktadır.

Önder İlim Adamlarından Birisi Süfyân b. Uyeyne [107–198]

172- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Muhammed b. el-Fadl b. Mûsâ tahdis etti. Bize Muhammed b. Mansûr el-Cevvâz tahdis edip dedi ki: Süfyân b. Uyeyne'ye bir adamın: Ey Ebû Muhammed, Kur'ân hakkında ne dersin, diye soru sorması üzerine şöyle dediğini gördüm: O Allah'ın kelamıdır, O'ndan çıktı ve O'na dönecektir.[211]

173- Ebû Bekr el-Hallâl dedi ki: Bize Harb el-Kermânî bildirdi, bize İshâk b. Râhûye, Süfyân'dan tahdis etti. O Amr b. Dînâr'dan dedi ki: Ben yetmiş yıldan beri insanlara Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in ashâbına ve onlardan sonra gelenlere yetiştim, şöyle diyorlardı: Allah yaratıcıdır. O'nun dışındaki her şey ise yaratılmıştır. Kur'ân müstesnâ. O'ndan çıkmıştır ve O'na dönecektir.[212]

Bu husus İbn Uyeyne'den mütevatir olarak gelmiştir.[213]

174- Ebû Bekr es-Sağânî dedi ki: Bize Luveyn tahdis edip dedi ki: İbn Uyeyne'ye: Ru'yete dair rivayet edilen bu hadisler hakkında ne dersin? O şöyle dedi: Bizler kendisine güvendiğimiz ve beğendiğimiz kimselerden işittiklerimiz üzere haktırlar.[214]

---

211 Derim ki: Senedi sahihtir. el-Cevvâz, Nesâî'nin hocalarından sika birisidir. İbn Mûsâ hakkında da daha önce bilgi verilmiştir. Dârimî, *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye (s. 100)*'de bunu İshâk b. Süfyân'dan işitmiştir. Ayrıca bunu Beyhakî *(s. 245)*'de Muhammed b. İshâk b. Râhûye'den, o babasından yoluyla rivayet etmiştir. İbn Uyeyne'den daha başka yollarla da gelmiştir.

212 Derim ki: Senedi sahih ve sika hafızlarla müteselsilen gelmiştir. Buhârî *Halku Ef'âli'l-İbâd* adlı eserinin baş taraflarında diyor ki: Bana el-Hakem et-Taberî tahdis edip dedi ki: Bize Süfyân b. Uyeyne tahdis edip dedi ki: Ben aralarında Amr b. Dînâr'ın da bulunduğu yetmiş yıldan beri ilim öğrendiğimiz hocalarımızın şöyle dediklerini görüp durdum: Kur'ân Allah'ın kelamıdır, mahlûk değildir. Senedi ceyyiddir.

213 Derim ki: Bk. *Mesâilu Ebî Dâvûd, (s. 265)*; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne (s. 7, 24)*; Ayrıca *(s. 31)*'de şöyle rivayet etmektedir: Sevvar b. Abdullah el-Kadi'yi dinledim. Ben kardeşim Abdurrahman b. Abdullah b. Sevvâr'ı şöyle derken dinledim:
"Süfyân b. Uyeyne'nin yanında idim. İnsanlar Bişr el-Merîsî'nin üzerine atıldı ve onu dövdüler. O, Cehmî birisidir, dediler. Süfyân ona: Ey haşerecik, ey haşerecik! Sen Yüce Allah'ın: *"Haberin olsun yaratmak da, emretmek de Onundur"* buyruğunu hiç duymadın mı? Yüce Allah yaratmanın, emretmekten farklı bir şey olduğunu haber vermektedir. Sevvâr'a: Peki, Bişr ne dedi, diye soruldu, Sevvâr: Sustu, onun elinde delil yoktu, dedi." Derim ki: Sevvâr, *et-Tehzîb*'de söz konusu edilmişlerden sika birisidir.
Kardeşi Abdurrahman'a gelince, şu anda elimde bulunan kaynaklar arasında ona ait biyografik bir bilgi bulamadım.

214 Derim ki: Senedi sahihtir.

175- Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî dedi ki: Bana Ahmed b. Nasr tahdis edip dedi ki: Ben Süfyân b. Uyeyne'ye yatsı namazından sonra evinde bulunuyorken sordum. Ona soru sormayı ısrarla sürdürünce şöyle dedi: Bırak da bir nefes alayım. Bu sefer ben: Peki, Abdullah'ın Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den diye nakletmiş olduğu: "Şüphesiz Allah gökleri bir parmak üzerinde, yerleri de bir parmak üzerinde taşır" hadisi,[215] "Şüphesiz Allah çarşı-pazarlarda kendisini zikredenlere hayret eder yahut güler."[216] ile "Kulların kalpleri Rahmân'ın parmaklarından iki parmak arasındadır."[217] hadisleri hakkında ne dersin, deyince, Süfyân şöyle dedi:

Bu hadisleri geldikleri gibi kabul ederiz ve bunları keyfiyet söz konusu etmeksizin tahdis ederiz.[218]

Büyük İmam Ebû Bekr b. Ayyâş [...-194]

176- Hâfız Ebû Hâtim er-Râzî dedi ki: Ali b. Sâlih el-Enmâtî'yi şöyle derken dinledim: Ebû Bekr b. Ayyâş'ı şöyle derken dinledim: Kur'ân Allah'ın Cebrâîl'e ilka ettiği kelamıdır. Cebrâîl de onu Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e ilkâ etmiştir. Kur'ân ilk olarak O'ndan başlamış, O'na dönecektir.[219]

---

215 Buhârî ve Müslim tarafından İbn Mes'ûd'un rivayet ettiği bir hadis olup, benim, İbn Ebî Âsım'ın *es-Sünne* adlı eserindeki hadislerin tahricinde *541 numaralı* hadis ile kaynakları gösterilmiştir.

216 Bütün kaynaklarda bu şekildedir. Muhtemelen bu kaynaklarda bazı hatalar vardır. Ben hadisin çarşı-pazardan söz ettiğini bilmiyorum. Bu konuda birkaç hadis vardır ve bunların kaynakları *es-Sünne, (554-557)* numara ile gösterilmiştir. Bu hadislerden birisi on numaralı biyografide geçmiş idi.

217 Hadisi Müslim ve başkaları İbn Amr'dan rivayet etmişlerdir. Bu hadisin pek çok şahidi bulunmaktadır ki, ben bunların kaynaklarını sözü geçen eser *(219-229)*'da göstermiş bulunuyorum.

218 Derim ki: Senedi sahihtir.

219 Derim ki: Senedi sahihtir. Çünkü Alî b. Sâlih el-Enmâtî her ne kadar Zehebî, senediyle zikretmiş olduğu bir hadis konusunda onu itham etmiş ise de, sadûk bir ravidir. Ona ulaşan senedi ise Âişe'den gelen sahih bir seneddir, Peygamber'e şu lafız ile merfû olarak zikredilmiştir: "Halifeliğin benden sonraki imamları Ebû Bekir ve Ömer'dir." Hâfız, *el-Lisân*'da bunun akabinde şunları söylemektedir:
"İbn Hibbân'ın, *es-Sikât* adlı eserinde şöyle denilmektedir: Alî b. Sâlih, Ubeydullah b. İdrîs'ten rivayette bulunur. Ondan da Iraklılar rivayet etmiş olup, hadisi dosdoğru birisidir." İşte o budur (yani el-Enmâtî'dir), bunda şüphe yoktur. O halde müellifin kendisinden önce gelip, zayıf kabul ettiği kimseler hakkında emin olmak gerekir ve bu, biyografisi verilen kimse dışındakileri de incelemek gerekir."
Derim ki: Ağır basan kanaatime göre *el-Cerh ve't-Ta'dîl (III, 191)*'de bulunan ifade

177- İmam Ebû Dâvûd dedi ki: Bize Hamza b. Saîd el-Mervezî tahdis edip dedi ki: Ben Ebû Bekr b. Ayyâş'a sordum. O şöyle dedi: Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğunu iddia eden bir kimse bize göre kâfir bir zındıktır.[220]

178- Yahyâ el-Himmânî dedi ki: Bana Ebû Bekr b. Ayyâş tahdis edip dedi ki: Bir gece Zemzem kuyusuna geldim, oradan bir kova süt ve bal çektim.

179- Ebû Hâşim er-Rifâ'î dedi ki: Ebû Bekr'i şöyle derken dinledim: Yaratılmış varlıklar dört türlüdür. Kimisi mazurdur, kimisi mahburdur (ihtibar edilen, denenendir), kimisi mecburdur, kimisi mesburdur (helak olmuştur). Mazur olan varlıklar hayvanlardır. Mahbur olan varlık Âdemoğludur. Mecbur olan varlıklar meleklerdir. Mesbur olan (helak olan) varlık ise İblistir.

Vâsıt'ın Muhaddisi Alî b. Âsım [108–201]

180- Yahyâ b. [Alî b.] Âsım dedi ki: Babamın yanında iken el-Merîsî yanına girmek için izin istedi. Ona: Babacığım, böyle birisi senin yanına nasıl gelir, dedim. O: Nesi var ki deyince, ben: O, Kur'ân mahlûktur diyor, Allah'ın yeryüzünde kendisiyle birlikte olduğunu iddia ediyor dedim ve daha başka şeyleri söyledim. Ben babamın ona, Allah'ın kendisi ile beraber yerde olduğunu ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylediği için kızdığı kadar başka bir şeye kızdığını görmedim.[221]

181- Alî b. Âsım dedi ki: Ben yolculuğa çıktım. Bu sebeple babam bana yüz bin dirhem verdi. Yolculuğumdan geri döndüğümde de yüz bin hadis yazmış idim.

Derim ki: O ilim denizlerinden bir kişi idi. 94 yıl yaşadı ama hadisi leyyin birisidir.

şöyledir: "Alî b. Sâlih b. Vesîm el-Cevsakî er-Râzî, o İbn Ebî Fudeyk'ten rivayet etmiştir… Ondan da Yahyâ b. Abdek el-Kazvînî ile benim babam rivayet etmiştir. O sadûk bir ravidir. Babama onun hakkında soru sorulunca, babam: O sadûktur demiştir."

Görüldüğü gibi Ebû Hâtim, el-Enmâtî'den rivayet ettiği gibi, ondan da rivayet etmiştir. O halde bu ve o aynı kişidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

220 Derim ki: Bunu Ebû Dâvûd, *el-Mesâil (s. 267)*'de rivayet etmiş olup, senedi ceyyiddir.

221 Derim ki: Ben Yahyâ b. Alî b. Âsım'ı tanımıyorum. Onu raviler arasında babası Alî b. Âsım'dan diye rivayet nakledenler arasında zikretmemişlerdir.

Şeyhu'l-İslâm Yezîd b. Hârûn [...-206]

182- Şâz b. Yahyâ dedi ki: Yezîd b. Hârûn'a: Cehmiyyeciler kimlerdir diye sorulurken şu cevabı verirken dinledim: Rahmân'ın Arşa istivâ ettiğini genel olarak herkesin kalbinde yer ettiği şekilden farklı bir şekilde iddia edip açıklayan bir kimse Cehmiyyeci'dir.[222]

"Genel olarak herkes" ifadesinden maksat, ümmetin ve ilim ehlinin büyük çoğunluğudur. Onların kalplerine ayet-i kerîmenin anlamı olarak yer edendir. Bu ise hitabın delâlet ettiği anlamdır. Bununla birlikte onlar, istivâ eden (Allah)'a hiçbir şeyin benzemediğine de kesin olarak inanırlar. İşte onların selim fıtratlarında ve sahih zihinlerinde yer eden odur. Eğer bunun bundan ayrı bir anlamı olmuş olsaydı, kesinlikle bunu açıkça ifade eder ve ihmal etmezlerdi. Onlardan herhangi birisi eğer istivâyı te'vil etmiş olsaydı, hiç şüphesiz ravilerin gayretleri onu nakletmeye yönelirdi. Nakledilmiş olsaydı da şöhret bulurdu. Her ne kadar kıt anlayışlı cahillerin bir kısmı arasında istivâdan bir eksikliği yahut görünenin gaib olana kıyas edilmesini, yaratılmışın yaratana kıyas edilmesini gerektiren bir anlam çıkartanlar var ise de, bu oldukça nadir bir şeydir. Bunu açıkça ifade eden kimse de azarlanır ve ona doğru olan ne ise o öğretilir. Ben sözünü ettiğimiz bu büyük çoğunluktan herhangi birisinin içinde böyle bir (yanlış) anlamın yer ettiğini sanmıyorum.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Basra'nın Âlimi Saîd b. Âmir ed-Dabba'î [122–208]

183- Abdurrahman b. Ebî Hâtim dedi ki: Bana babam tahdis edip dedi ki: Bana Saîd b. Âmir ed-Dabba'î'den tahdis edildiğine

---

222 Derim ki: Bunu Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne (s. 11-12)*'de onun rivayet yoluyla da müellif rivayet etmiştir. Fakat müellif burada ve *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye* kitabında bir başka yerde şöyle demektedir: Abdullah dedi ki: Bana Abbâs b. Abdülazîm el-Anberî tahdis etti. Bize Şâz b. Yahyâ tahdis etti.
Bunu Ebû Dâvûd da *el-Mesâil*'de *(s. 268)* şöylece rivayet etmiştir: Bize Ahmed b. Sinan tahdis edip dedi ki: Ben Şâz b. Yahyâ'yı dinledim…
Derim ki: Bu ceyyid bir seneddir. Şâz b. Yahyâ'dan bir sika topluluğu rivayette bulunmuştur. Ahmed de ondan hayırla söz etmiştir. Buhârî bu rivayeti *Ef'âlu'l-İbâd* adlı eserinde kat'i bir ifade olarak talik yoluyla nakletmiş ve: "Yezîd b. Hârûn, Cehmiyye'den sakındırarak şöyle demiştir." dedikten sonra bu rivayeti zikretmektedir.

göre o Cehmiyye'yi söz konusu ederek şöyle demiştir:

Onlar Yahudilerden, Hıristiyanlardan daha kötü sözler söylediler. Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer din sahipleri Müslümanlar ile birlikte ittifak halinde Azîz ve Celîl olan Allah'ın Arşın üzerinde olduğu hususunda ittifak etmişler ve: Onlar hak namına bir şeye sahip değildir, demişlerdir.

Kûfe'nin Âlimi Vekî' b. el-Cerrâh [127–197]

184- Ahmed b. Hanbel *radiyallâhu anh* dedi ki: Bize Vekî', İsrâîl'den: "Şanı yüce Rab kürsînin üzerine oturunca…" hadisini nakletti. Vekî'in yanında bulunan bir adamın tüyleri ürperdi. Vekî' kızarak: Bizler el-A'meş'e ve es-Sevrî'ye yetiştik. Bunlar bu hadisleri naklediyor ve bunları inkâr etmiyorlardı.

Bunu Ebû Hâtim, Ahmed'den rivayet etmiştir.[223]

185- Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî dedi ki: Vekî'i şöyle derken dinledim: Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelâmı olduğu -yani mahlûk olmadığı- hususunda şüphe eden bir kimse kâfirdir. Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'tan indirilmiş olmakla birlikte mahlûk olmadığına şahitlik etmeyen bir kimse de icmâ' ile kâfirdir.[224]

---

223 Derim ki: Hatta bunu Abdullah, *es-Sünne (s. 70)*'de babası Ahmed'den rivayet etmiştir. İsrâîl'in sözü geçen hadisi sahih değildir. Bu rivayet her ne kadar merfû olmayıp, mevkûf bir rivayet ise de İsrâîl bunun Ebû İshâk'tan, o Abdullah b. Halîfe'den, o Ömer'den dedi ki, diye rivayet etmiş ve hadisi buna yakın olarak zikretmiştir. Bunu ed-Dârimî, *er-Reddu ale'l-Merîsî (s.74)*'de rivayet etmiştir.
Hadisi Abdullah b. Ahmed de *(s. 70)* şöylece rivayet etmiştir: Bize babam tahdis etti, bize Abdurrahman, Süfyân'dan tahdis etti, o Ebû İshâk'tan diyerek, kitabın lafzıyla rivayeti nakletti. Geri kalan kısmı da şöyledir: "Ve onun yeni deve semerine vurulan hevdecin yük bağlanırken çıkardığı gıcırtıyı andıran bir sesi duyulur."
Derim ki: Bu zayıf bir isnaddır. Abdullah b. Halîfe ile ilgili olarak müellif, *el-Mîzân*'da: "Neredeyse tanınmamaktadır" demiştir.

224 Derim ki: et-Temîmî'yi, İbnu'l-İmâd 226 yılında vefat etmiş kimseler arasında zikrederek ederek şunları söylemektedir:
"Horasan şeyhi, İmam Yahyâ b. Yahyâ b. Bekr et-Temîmî en-Nîsâbûrî. İbn Râhûye şöyle demiştir: Ben Yahyâ b. Yahyâ gibi birisini görmedim. Onun da kendisi gibi birisini gördüğünü sanmıyorum. Vefat ettiğinde bütün dünya ahalisinin imamı olarak vefat etti."
Derim ki: Buna göre sened son derece sahihtir. Bir topluluk da muhtasar rivayet ederek ona mutabaat etmişlerdir. Bunu Abdullah *(s. 25)*, Ebû Dâvûd *(s. 266)* ve Beyhakî *(s. 249, 250)*'de rivayet etmişlerdir.

186- Ahmed ed-Devrakî dedi ki: Vekî'i şöyle derken dinledim: Biz bu hadisleri geldikleri şekilde teslimiyetle kabul eder, bu nasıldır, bu niçin böyledir, demeyiz. "Gökleri bir parmağı üzerinde taşır" ile "Âdemoğlunun kalbi Rahmân'ın parmaklarından iki parmak arasındadır" gibi hadisleri kastetmektedir.[225]

İmam Abdurrahman b. Mehdî [125–198]

187- Birden çok kişi sahih bir senetle -Alî b. el-Medînî'nin: O ümmetin hafızıdır. Eğer Rükun ile Makam arasında yemin edecek olursam, şüphesiz ben İbn Mehdî'den daha âlim birisini görmedim, diye yemin edeceğim, dediği kimse olan- Abdurrahman'dan sahih bir senetle şöyle dediğini nakletmiştir:

Cehmiyyeciler Allah'ın Mûsâ ile konuşmuş olduğunu, Arşın üzerinde olduğunu reddetmek istemişlerdir. Görüşüme göre tövbe etmeleri istenir. Tövbe ederlerse mesele yok, aksi takdirde boyunları vurulur.[226]

Basra İmamlarından Vehb b. Cerîr [...-206]

188- Muhammed b. Hammâd dedi ki: Vehb b. Cerîr'i şöyle derken dinledim: Cehm'in görüşünü kabul etmekten sakınınız. Çünkü onlar semâda bir şey olmadığını söylemeye çalışıyorlar, oysa böyle bir iddia ancak İblisin telkinlerindendir. Bu, küfürden başka bir şey olamaz.[227]

---

225 Derim ki: Bunu Abdullah *(s. 55)*'de rivayet etmiştir. Bana Ahmed b. İbrahim böylece bunu tahdis etti. Bu da sahih bir isnattır. Bu rivayette kendilerine işaret edilmiş bulunan bu iki hadisenin kaynakları *174 numaralı* rivayet söz konusu edilirken gösterilmişti.

226 Bunu Abdullah *(s. 10-11)*'de ondan gelen çeşitli yollarla muhtasar olarak rivayet etmiş, İbnu'l-Kayyim, *İctimâu'l-Cuyûş* adlı eserinde *(s. 84)* sahih olduğunu belirtmiştir.

227 Derim ki: Musannıf bunu kendi senedi ile naklederek şöyle demiştir: Ben Bilâl el-Habeşî'ye şunu okudum: Size İbn Revvâc haber verdi: Bize es-Silefî bildirmiştir. Bize Mekki es-Selâr haber vermiştir: Bize Ebû Bekr el-Hiri bildirdi. Bize Hacib b. Ahmed tahdis etti. Bize Muhammed b. Hammâd tahdis edip dedi ki:…
Derim ki: Bu. senedinde bilmediğim kimselerin bulunduğu bir isnaddır. Bilâl el-Habeşî büyük emir Ebu'l-Hayr el-Muğîsî et-Tavâşî el-Habeşî es-Salihî'dir. Bunu İbnu'l-Imâd 699 yılında vefat edenler arasında zikretmiş ve şöyle demiştir: "Abdülvehhâb b. Revvâc'dan rivayette bulunmuştur. Remle'de hezimetten sonra vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 90 yaşlarında idi."

Zamanının Âlimi el-Asma'î

189- Bize ondan şöyle dediği nakledilmiştir:

Cehm'in karısının yanına gitmiştim. Onun yanında bir adam: Allah Arşın üzerindedir, deyince, Cehm'in karısı: Bu, sınırları belli bir varlık, sınırları belli bir varlığın üzerinde (demektir), dedi.

el-Asma'î dedi ki: Bu kadın bu sözleri ile kâfir olur.

Arap Dilinin İmamı el-Halîl b. Ahmed [...-160'dan sonra]

190- Muhammed b. el-Hüseyn dedi ki: Bize el-Mu'âfâ b. Zekeriyyâ bildirdi. Bize Muhammed b. Ebî'l-Ezher tahdis etti. Bize ez-Zübeyr b. Bekkâr tahdis etti. Bana en-Nadr b. Şümeyl tahdis etti. Bana el-Halîl b. Ahmed tahdis edip dedi ki:

Ebû Rabî'a el-A'râbî -ki gördüklerimin en âlimi idi- bir damın üstünde iken yanına gittim. Biz onu görünce ona işaret edip selam verdik. O: İstivâ ediniz, dedi. Biz ne söylediğini anlayamadık. Yanında bulunan yaşlı bir zat bize şunları söyledi: Siz de yukarı çıkınız, demek istiyor.

el-Halîl dedi ki: İşte onun bu sözü Yüce Allah'ın:

﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ ﴾ [فصلت: ١١]

"Sonra duman halinde olan semâya istivâ etti" (Fussilet, 41/11) buyruğu kabilindendir.[228]

Onun hakkında sika olup olmadığı ile ilgili bir şey zikretmemiştir.

İbn Revvâc ise muhaddis Reşîduddîn Ebû Muhammed Abdulvehhâb b. Zâfir b. Alî b. Futûh el-İskenderânî el-Mâlikî olup, 554 yılında doğmuştur. es-Silefî'den ve birçok kimseden hadis dinlemiş, pek çok hadis yazmıştır. *el-Erba'în*'i tahric etmiş, dinine sıkı sıkıya bağlı fakih ve mütevazi bir kimse idi. *Şezerâtu'z-Zeheb (V, 242)*'de belirtildiği üzere 648'de vefat etmiştir. es-Silefî de meşhur bir hafızdır.

Mekkî es-Silâr'a ait herhangi bir hal tercümesi bulamadım. Ebû Bekr el-Hîrî ise Kadı Ahmed b. el-Hasen b. Ahmed el-Hiraşî olup, Nîsâbûr kadısıdır. Fazilet sahibi pek geniş bilgisi olan Hâkim'in ve Beyhakî'nin hocalarındandır. 421 yılında vefat etmiştir. Ondan sonraki diğer raviler ise sikadır. İbnu'l-Kayyim, *İctimâu'l-Cuyûş (s. 85)*'de bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiş ve: Bunu Hafız Muhammed b. Osman sünnete dair bir risâlesinde nakletmiş bulunmaktadır, demiştir.

228 Derim ki: Musannıf dedi ki: Bana Ahmed b. Ebî'l-Hayr, Yahyâ b. Bûş'dan bildirdi, o bize Ebu'l-Ma'z b. Kâdiş'ten bildirdi. Bize Muhammed b. el-Hüseyn tahdis etti… Derim ki: Muhammed b. Ebî'l-Ezher ve Muhammed b. el-Hüseyn'i tanımıyorum. Yahyâ b. Bûş da onlar gibidir.

Arap Dili İmamı el-Ferrâ [...-207]

191- Muhammed b. el-Cehm dedi ki: Bize Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ tahdis edip dedi ki: İbn Abbâs: ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ﴾ *"Sonra semâya istivâ etti" (Fussilet, 41/11)* buyruğunu, yükseldi diye açıklamıştır. Bu da senin bir kimseye: Önce oturuyordu, sonra ayakta istivâ etti. Önce ayakta iken sonra oturup istivâ etti, demene benzer. Hepsi de Arap dilinde uygun kullanımlardır.

Bunu Beyhakî, *Kitâbu's-Sıfât*'ta rivayet etmiştir.[229]

Eser İmamlarından Birisi Olan el-Hureybî [126–213]

192- Alî b. er-Rebî' el-Bezzâr dedi ki: Bişr b. el-Hâris'e gidip: Ey Ebû Nasr, sen Kur'ân hakkında bir şey işittin mi? Dedim. O:

Ben Abdullah b. Dâvûd el-Huraybî'ye bu hususta soru sordum, o da bana el-Haşr suresinin sonlarındaki: *"O kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır"* buyruğunu okuyup: O mahlûk mudur? Maâzallah, dedi.[230]

193- Abdullah b. Muhammed b. el-Esmâ dedi ki: el-Hureybî dedi ki:

Ben Abâdân'da yürüyor iken kendi kendime Kur'ân'ın yaratılması ile ilgili düşünüryordum. Arkamdan bir insan beni yakalayıp sarstı ve: Ey İbn Dâvûd, sebat et, şüphesiz Allah'ın kelamı mahlûk değildir, dedi. Geri döndüğümde hiç kimseyi göremedim.[231]

Ahmed b. Ebî'l-Hayr de Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebi'l-Hayr Selâme b. İbrahim ed-Dımeşkî el-Haddâd'dır. Nitekim *Mu'cemu'l-Musannafi'l-Latîf (204/b)*'de böyledir. *eş-Şezerât*'ın 678 yılında vefat edenler bölümünde biyografisi geçmektedir.

229 Derim ki: Bu rivayetin el-Ferrâ'ya kadar isnadında bir sakınca yoktur. Çünkü burada sözü edilen Muhammed b. el-Cehm, İbn Hârûn es-Semerî el-Basrî olup, Hâfız onun biyografisini *el-Lisân*'da güvenilir (sika) hafızlardan bir topluluğun ondan naklettiği rivayet olarak zikretmiş ve: "Onun hakkında cerh edici bir ifade bilmiyorum" demiştir. Zehebî de *el-Müştebeh* adlı eserinde: "Meşhurdur" demiştir. Diğer ravileri sikadır. Rivayet *Beyhakî*'de *(s. 412-413)* yer almaktadır.

230 Derim ki: Senedi zayıftır çünkü Alî b. Ebi'r-Rebî' hakkında el-Hatîb *Târîh-u Bağdâd*'ta *(XI, 426)* şunları söylemektedir:
"Bişr b. el-Hâris'ten rivayet dinlemiştir. Dubeys diye tanınan Ahmed b. el-Hasen el-Mukrî ondan rivayet nakletmiştir."
Derim ki: Dubeys'in biyografisini el-Hatîb *(IV, 88)*'de vermiş ve "Hadisi münkerdir. Dârakutnî'nin hattı ile: O sika birisi değildir yazısını okudum." demiştir.

231 Derim ki: İbn Esmâ sika, Buhârî ve Müslim'in ravilerinden oldukça değerli birisidir. Eğer ona kadar ulaşan sened sahih ise, bu rivayet de sahihtir, ama şimdiye kadar bu senedin durumuna vakıf olamadım.

Abdullah b. Ebî Cafer er-Râzî

194- Sâlih b. ed-Dureys'ten dedi ki: Abdullah, yakın akrabalarından Cehm'in görüşünü benimsemiş birisinin başına vurmaya koyuldu. Ayakkabısıyla o kişinin başına vuruyor ve aynı zamanda: *"Rahmân Arşa istivâ etti"* ve yarattıklarından ayrıdır, demediğin sürece seni bırakmayacağım, diyordu.[232]

Nadr b. Muhammed el-Merrûzî [...-203]

195- Alî b. el-Hasen b. Şakîk, en-Nadr b. Muhammed'den onu şöyle derken dinlediğini nakletmektedir: Her kim: *"Şüphesiz ki ben Allah'ım, benden başka hiçbir ilâh yok. O halde bana ibadet et"* âyetinin yaratılmış olduğunu söylerse, şüphesiz kâfir olur.[233]

---

232 Derim ki: Bunu musannıf Muhammed b. Yahyâ ez-Zührî'nin rivayeti olarak şöylece zikretmiştir: Bana Sâlih b. ed-Dureys haber verdi.
Bu, bir beis bulunmayan bir seneddir. Çünkü burada sözü edilen Sâlih'i, İbn Ebî Hâtim *(II, 1, 406, 407)*'de zikretmiş ve: "Ondan Muhammed b. Eyyûb rivayet etmiştir" demiştir. Onun ile ilgili olarak cerh ve tadil belirten herhangi bir ifade zikretmemiştir. Ayrıca bu rivayette görüldüğü gibi ez-Zührî de ondan rivayet nakletmiş bulunmaktadır.

233 Bunu Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî'nin rivayeti olarak zikretmiştir: Bize Muhammed b. el-Hasen b. Şakîk tahdis etti…
Derim ki: Bu sahih bir sened olup, ravileri sikadırlar. Bunu Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne (s. 6, 6-7)*'de Ebu'l-Vezîr Muhammed b. A'yen'den iki ayrı yoldan rivayet etmiştir: Ben en-Nadr b. Muhammed'i dinledim deyip, rivayeti böylece zikretmiş ve şunları da eklemiştir: "Sonra Abdullah b. el-Mübârek'in yanına gelip, ona durumu bildirdim. O da: Ebû Muhammed *-Allah ona afiyet versin-* doğru söylemiştir. Elbette ki Yüce Allah bize bir mahlûka ibadet etmemizi emredecek değildir."
Senedi sahih olup, bunu Ebû Dâvûd da *(s. 267)* iki yoldan birisinden rivayet etmiştir:
Buhârî'nin *Halk-u Ef'âli'l-İbâd (s. 70-71)*'de Süleyman b. Ebî Dâvûd el-Hâşimî'den diye zikrettiği de İbnu'l-Mübârek'in bu sözüne yakındır. Süleyman dedi ki:
"Kim Kur'ân mahlûktur diyecek olursa o kâfirdir. Eğer onların dedikleri gibi Kur'ân mahlûk olsaydı, neden Firavun *"En yüce Rabbiniz benim"* dediği için cehennemde ebedi olarak kalsın ki? Çünkü onlar bunun mahlûk olduğunu iddia etmişlerdir. Peki, *"Şüphesiz ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilah yoktur. O halde yalnız bana ibadet edin"* sözlerini söyleyen de (iddialarına göre Allah'tan başka mahluk olan) her kim ise, Firavun'un iddiasının aynısını tekrarlamıştır. O halde niçin Firavun'un cehennem ateşinde ebedi olarak bırakılması bunu söyleyenden -ki her ikisi de ona göre mahlûktur- cehennem ateşinde ebedi olarak kalması daha uygun olsun? Bu husus Ebû Ubeyd'e haber verilince, bunu güzel bulmuş ve beğenmiş idi.

Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılmış olduğunu söyleyen kimselerin tekfir edilmesine gelince, Mâlik ve es-Sevrî'nin çağında yaşayan selefin diğer imamlarından varid olmuş bir kanaattir. Daha sonra İbnu'l-Mübârek ve Vekî' döneminde, sonra Şafi'î'nin, Affân'ın ve el-Ka'nebî'nin döneminde, sonra Ahmed b. Hanbel ve Alî b. el-Medînî döneminde, sonra Buhârî ve Ebû Zür'a er-Râzî döneminde, arkasından Muhammed b. Nasr el-Merrûzî, en-Nesâî, Muhammed b. Cerîr ve İbn Huzeyme döneminde yaşamış bulunan selefin sair imamlarından nakledilmiş bir kanaattir.

Bu dönemlerde yaşayan insanlar ya Kur'ân-ı Kerîm'i Allah'ın yaratılmamış kelamı, vahyi ve O'nun tenzîli olduğunu söylüyorlar;[234]

---

234 Derim ki: Bu hususu açıkça ifade edenler arasında en erken dönemde yaşayıp, seleften ismi açıkça zikredilmiş olan kişi Amr b. Dînâr'dır. Nitekim bu husus *149 numaralı* biyografisinde geçmiş bulunmaktadır. 126 yılında vefat etmiştir. Ashâb-ı Kirâm'a gelince, onların herhangi birisinden nakledilmiş sahih ve açık bir ifade görmedim. Ancak daha önce bu kitapta belirtilen yerde Amr b. Dînâr'dan nakledilmiş bulunan genel ifadesi müstesnâdır. Zannederim onun sözlerinde de bir tağlib (yani ifadelerinin bunu da kapsadığı yorumu) bulunmaktadır. Çünkü onlardan Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelamı olduğunu söyledikleri sahih olarak rivayet edilmiştir, ama onlar "mahlûk değildir" dememişlerdir. Çünkü o gün için bunu söylemeye ihtiyaç yoktu. İşte İmam Ahmed'e *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-*: Kişi Kur'ân Allah'ın kelamıdır deyip, sonradan susabilir mi, diye sorulunca, o: Niye sussun derken, buna işaret etmiştir. Eğer insanların içine düştükleri durum olmasaydı, insan bu kadarını söyleyip susabilirdi, fakat herhangi bir husus ile ilgili olarak bir şeyler söylenmişken, onlar neden bir şey söylemeden sussunlar ki?" Bunu ondan Ebû Dâvûd *(s. 263-264)* rivayet etmiştir.

Bundan dolayı Hâfız İbn Adiyy şöyle demiştir:

"Ashabın *radiyallâhu anhum* Kur'ân hakkında daldıkları bilinmemektedir." Beyhakî, *el-Esmâ* adlı eserinde *(s. 244)* buna açıklama getirerek şunları söylemektedir:

"Derim ki: Bu sözleriyle birinci nesil ve ikinci nesil arasında Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ileri süren kimsenin ortaya çıkmadığını, bundan dolayı böyle bir şeye karşı tepki göstermeye gerek olmadığını kastetmiştir. Bu sebeple onlardan bu lafız ile "mahlûk değildir" ibaresi hiçbir şekilde sabit olmamıştır. Fakat onların Kur'ân-ı Kerîm'i Allah-u Teâlâ'ya izafe ettikleri ve onun Allah-u Teâlâ'nın kelamı olduğunu belirterek onu yücelttikleri de sabittir."

Beyhakî'nin *(s. 247)*'de İbnu'l-Medînî'den daha önce *144 numara* ile geçmiş olan Cafer es-Sâdık ile ilgili rivayette "ne haliktir, ne mahlûktur" sözü ile ilgili olarak söylediği: "Ben bundan daha önceki bir zamanda bu sözün söylendiğini bilmiyorum" şeklindeki sözlerine gelince;

Derim ki: Bu onun bu husustaki bilgisine göre söylediği bir sözdür. Çünkü Amr b. Dînâr daha önce biyografilerinden öğrendiğimize göre Cafer'den daha erken bir dönemde yaşamıştır. Üstelik bunun bir benzeri Alî b. el-Hüseyn b. Zeyni'l-Âbidîn'den *-13 nolu biyografide geçtiği üzere-* rivayet edilmiştir. Alî b. el-Hüseyn ise 93 yılında vefat etmiştir. Buna göre o bu ikisinden de erken bir tarihte vefat etmiş demektir.

ya da Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelamı, O'nun tenzîli ve mahlûk olduğunu söylerlerdi.

Bunlar delilleri arasında: ﴿ إِنَّا جَعَلْنَٰهُ قُرْءَٰنًا عَرَبِيًّا ﴾ *"Şüphesiz biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık" (Zuhruf, 43/3)* buyruğunu zikretmiş ve kılınan bir şey ancak yaratılmış olur, demişlerdir.[235]

Me'mun yönetimin başına geçti. Kelamcı birisi idi. Ona, öncekilerin kitapları Arapça'ya tercüme edilmişti. Bundan dolayı insanları Kur'ân'ın yaratıldığını söylemeye davet etti. Onları tehdit edip korkuttu. Korku ve ümit ile pek çok kimse onun bu davetini kabul etti. Dımaşk'ın âlimi Ebû Mushir, Mısır âlimi Nuaym b. Hammâd, Mısır fakîhi el-Buveytî, Irak muhaddisi Affân, İmam Ahmed b. Hanbel ve yine onların dışındaki pek çok kimse, onun bu davetini kabul etmedi. Bu sebeple onları hapse attı. Daha sonra da Tarsus'ta vefat

---

Ama önceden de geçtiği gibi ona kadar ulaşan senedde bir parça zayıflık vardır.

235 Derim ki: Bu sözün batıl olduğu açıkça ortadadır. Bundan dolayı musannıf bunu reddetmeye kalkışmamış gibidir. Ama bizim bu notlarımız arasında hadis ehlinin bu delilin batıl olduğuna dair delil olarak ortaya koydukları bir takım ayet-i kerîmelere işaret etmemiz zorunludur. Bunlar özetle: Şöyle demişlerdir: (Kıldı: جعل) lafzı zikredildiği her yerde "yarattı" anlamında kullanılmaz. Nerede gelirse bu anlamdadır, diye bir şey yoktur. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Biz ona İshâk'ı ve Yakûb'u bağışladık. Nübüvveti ve kitabı da onun zürriyetinde kıldık."* (جعلنا) Burada kesinlikle yaratmak anlamında değildir. Aksine Yüce Allah bu lafzı yaratılmış bazı kimselere de nispet etmiştir. Yûsuf *aleyhisselâm* hakkında: *"Ve (hükümdarın) su içme kabını kardeşinin yükleri arasına bıraktırdı."* (جعل) diye buyurmuştur. Müşrikler hakkında da: *"Ve aslında Rahmân (olan Allah)'ın kulları olan melekleri dişiler kıldılar."* (جعلوا) Burada mana müşrikler melekleri yarattılar şeklinde midir? Yüce Allah bid'atçilerin kelamı ile ilgili yaptıkları tefsirden pek yücedir.

Bu husus açıklık kazandığına göre, o halde bu lafzın geçtiği yere göre tefsir edilmesi kaçınılmaz bir şeydir. Buna göre eğer Yüce Allah'ın: *"Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık"* buyruğu söz konusu ise elbetteki bu, kesin olarak Kur'ân hakkındadır ve Kur'ân da kesin olarak Yüce Allah'ın bir kelamıdır. Onun kelamı da sıfatlarından bir sıfattır. Allah-u Teâlâ'nın bütün sıfatları ise zatı gibi ezelîdir ve yaratılmamıştır. Buna göre bu lafzın kesin olarak bilinen bu hususlara aykırı bir şekilde tefsir edilmesi caiz olmaz. Derler ki: O halde anlam şudur: Allah-u Teâlâ bütün dilleri bildiğine göre ve o ne zaman isterse dilediği dil ile konuşmaya kadir olduğuna göre, dilerse Arapça konuşur, dilerse İbrânice konuşur. Bundan dolayı Yüce Allah: *"Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık"* buyurunca, onu kendi kelamından Arapça kılmıştır. Tıpkı Tevrat'ı ve İncil'i kendi kelamından İbrânice kıldığı gibi. Çünkü Allah-u Teâlâ her bir rasûlü kendi kavminden onlara gerekli açıklamaları yapmak üzere göndermiştir. Nitekim Yüce Allah kitabında böyle buyurmuştur. O halde Yüce Allah'ın *"onu kıldık"* buyruğunun anlamı bir dilden, bir başka dile tahvil ettik demektir. Yarattık demek değildir. Bk. *er-Reddu 'ale'l-Merîsî (s. 123-124)*

edip orada defnedilinceye kadar bu işe ara vermedi.

Bundan sonra arkasından kardeşi el-Mu'tasım halifeliğe getirildi. O da insanları mihnetlere soktu. Mihnetin ağır yüklerini kadısı Ahmed b. Ebî Dâvûd taşıdı. İmam Ahmed'i iz bırakacak şekilde dövdüler, fakat o onların isteklerini kabul etmedi. Onunla tartıştılar, çok zor işler oldu. Bunlar üzerinde dikkatle durup, olup biteni gerektiği gibi anlamak isteyen kimseler bu konudaki kitaplara ve tarihlere başvursun. Aksi takdirde evinde otursun ve insanlara kötülük yapmaktan uzak dursun. Hilm ve tahammülkârlık ile sussun yahut ilim ile konuşsun. Çünkü her makama uygun söylenecek bir söz vardır. Her bir konumda da ortaya çıkacak yiğitler vardır. Bilmediğin şeyler hakkında da, Allah ve Rasûlü en iyi bilir, demen de elbetteki ilmin bir gereğidir.

***

İmam Şafi‘î ve İmam Ahmed Tabakası
(Allah ikisinden de razı olsun)

İmam Şâfi‘î (150–204)

196- Şeyhu’l-İslâm Ebu’l-Hasen el-Hikârî ile Hâfız Ebû Muhammed el-Makdisî, Ebû Sevr ve Ebû Şuayb’a kadar ulaşan senetleriyle, her ikisi de hadisin büyük destekçisi İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi‘î *rahimehullah*’dan şöyle dediğini rivayet etmektedir:

“Benim izlediğim ve Süfyân, Mâlik ve buna benzer gördüğüm kimselerin izledikleri sünnete dair söylenecek söz, Allah’tan başka hiçbir ilâh olmadığına, Muhammed’in Allah’ın Rasûlü olduğuna şehadeti, Allah’ın semâsı ve Arşı üzerinde bulunduğuna, yarattıklarına dilediği şekilde yakınlaşıp dünya semasına nasıl dilerse öylece ineceğine dair ikrarda bulunup kabul etmektir” deyip, itikada dair diğer hususları zikretmektedir.

197- el-Huseyn b. Hişâm el-Beledî’den diye bilmediğim bir sened ile şöyle dediği nakledilmiştir: Bu, Şâfi‘î’nin vasiyetidir. O, Allah’tan başka hiçbir ilâh olmadığına şahitlik eder. Sonra vasiyeti uzun uzadıya zikretmektedir. Vasiyetinde şu ifadeler yer almaktadır:

198- Hâkim dedi ki: Ben el-Esamm’ı şöyle derken dinledim: er-Rebî’i şöyle derken dinledim: Şâfi‘î’yi bir hadis rivayet ettikten sonra bir adamın kendisine: Ey Abdullah’ın babası, sen bunu alıp kabul ediyor musun, diye sorunca, şöyle derken dinledim: Ben Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*’den sahih bir hadis rivayet ettiğim takdirde eğer onun gereğini kabul etmeyecek olursam, o takdirde aklımın gitmiş olduğuna sizi şahit tutuyorum.[236]

---

236 Derim ki: Bunu İbn Ebî Hâtim de *Âdâbu’ş-Şâfi‘î ve Menâkibuh (s. 93)*’da rivayet etmiştir: Bize er-Rebî’ b. Süleyman el-Murâdî bunu böylece haber vermiştir… Bu sahih bir isnaddır. Bunu aynı şekilde *Sıfatu’s-Salât* adlı eserimde de *(s. 33, 5. baskı)* göreceğiniz gibi başkaları da rivayet etmiştir.

199- İbn Huzeyme ve birkaç kişi (şöyle demişlerdir):[237] Yûnus'u şöyle derken dinledim: Şâfi'î dedi ki: Asla dair niçin ve nasıl diye sorulmaz.

200- Ebû Sevr ve başkaları dedi ki: Biz Şâfi'î'yi şöyle derken dinledik: Kelam kıyafetine bürünüp de iflah olmuş kimse yoktur.

201- er-Rebî' dedi ki: Şâfi'î'yi şöyle derken dinledim: Dinde tartışmak kalbi katılaştırır ve kalbe kin tohumlarını eker.[238]

202- Yûnus b. Abdüla'lâ'dan, Şâfi'î'yi şöyle derken dinledim: Allah-u Teâlâ'nın bir takım isim ve sıfatları vardır. Bu hususta kendisine karşı delil ortaya konulmuş bir kimsenin bunları reddetmesine imkân yoktur. *el-Muhtasar*'da şunları da eklemektedir: "Eğer ona karşı delilin sabit oluşundan sonra muhalefet edecek olursa, o bir kâfirdir. Şayet ona karşı delilin sabit oluşundan önce muhalefet ederse bilgisizliği dolayısıyla mazur görülür. Çünkü böyle bir şeyin bilgisi akıl ile elde edilemez, düşünmek ve tefekkür ile de kazanılamaz. Bu sıfatları kabul eder ve O'nun zatı hakkında teşbihi kabul etmediği gibi, bu sıfatların da teşbihini kabul etmez: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir." (Şûrâ, 42/11)* Bunu el-Hikârî ve başkaları da hepsi sika olan bir senet ile rivayet etmiştir."

Bu eksiksiz haliyle de İbnu'l-Kayyim, *(İctimâu'l) -Cuyûşi'l-İslâmiyye (s. 59)*'da Abdurrahman b. Ebî Hâtim'in rivayeti olarak zikretmiş bulunmaktadır.

203- İbn Ebî Hâtim dedi ki: er-Rebî' b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: Şâfi'î'yi şöyle derken dinledim:

Allah'ın isimlerinden birisi ile yemin edip de yeminini bozan bir kimsenin kefarette bulunması gerekir. Çünkü Allah'ın ismi yaratılmış değildir, ama Kâbe, Safâ ve Merve adına yemin eden bir

---

237 Derim ki: Bunlardan birisi de *el-Âdâb (s. 233)*'de İbn Ebî Hâtim'dir. O şöyle der: "Babam Yûnus'tan, onun Şâfi'î'den diye rivayet ettiği hadisinde şunları da eklemektedir: Ancak fer' hakkında niçin diye sorulur. Eğer onun asla kıyası sahih olursa o da sahih olur ve bu durumda o hüccet olur."
Bir ek bilgi: Şâfi'î'nin görüşüne göre kıyas, ancak *el-Âdâb*'ın dipnotunda gördüğümüz üzere, bir takım kaynaklarda belirtildiği gibi, zorunlu hallerde söz konusu olur. Bu da kıyas ile ilgili olarak söylenmiş açıklamaların en mutedili ve bana göre de en ihtiyatlı olanıdır.

238 Derim ki: Bunu İbn Ebû Hâtim, *el-Âdâb, (s. 185)*'de, Ebû Nuaym de *el-Hilye (IX, 111, 112)*'de rivayet etmiştir.

kimsenin kefarette bulunmak yükümlülüğü yoktur. Çünkü bunlar yaratılmış şeylerdir.[239]

Derim ki: Şâfi'î'den kelamı ve kelamcıları yerdiği mütevatir olarak nakledilmiştir. O hem usûl, hem furûda rivayetlere çok sıkı şekilde uyardı.

204 yılında Receb ayında olgun yaşta vefat etti. 54 yıl yaşadı.

Büyük İmam el-Ka'nebî (...-221)

204- Bunân b. Ahmed dedi ki: el-Ka'nebî *rahimehullah*'ın yanında idik. Cehmiyye'den bir adamın: ﴿ ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ٱسۡتَوَىٰ ﴾ *"Rahmân Arşa istivâ etti" (Tâhâ, 20/5)* dediğini işitince el-Ka'nebî şöyle dedi: Rahmân'ın Arşa istivâ ettiğine genel olarak herkesin kalbinde yer ettiği şekilde kesin inanmayan bir kimse Cehmiyyecidir.

Bu iki rivayeti Abdülazîz el-Kuhaytî[240] eserlerinde rivayet etmiş bulunmaktadır.[241]

Burada genel olarak "herkes"ten kasıt, genel olarak ilim ehlidir. Bundan önce Vâsıtlıların imamı Yezîd b. Hârûn'un biyografisinde açıkladığımız gibi. el-Ka'nebî de hidayet imamlarından birisi idi. O kadar ki, bazı hafızlar aşırıya giderek onun İmam Mâlik'ten üstün olduğunu dahi ileri sürmüştür. 221 yılında 80 küsur yaşında iken vefat etmiştir, kayıtsız ve şartsız olarak Müslim'in en büyük şeyhi (hocası)dır.

Sünnetin Bayraklarından Birisi Olan Affân (...-219'dan sonra)

205- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Îsâ tahdis etti: Bana Yahyâ b. Ebî Bekr es-Simsâr tahdis etti. Ben Affân

---

239 *el-Âdâb (s. 193)*'de, Ebû Nuaym, *el-Hilye, (IX, 112-113)*'de Zekeriyyâ es-Sâcî yoluyla rivayet etmiştir. Zekeriyyâ dedi ki: er-Rebî'i dinledim deyip, böylece zikretmiştir.

240 El yazmada el-'Uceylî şeklindedir.

241 Basılı nüshada da bu şekildedir. Yazma nüshada ise el-'Uceylî şeklindedir. İster bu, ister öteki olsun ben burada sözü geçen Abdülazîz'i tanımıyorum. Daha sonra *el-Muhtasar*'da basılı nüshada olduğu gibi el-Kuhaytî şeklinde olduğunu gördüm. Bunân b. Ahmed'de ise bir sakınca yoktur. *Târîh-u Bağdâd, (VII, 100)*'de biyografisi vardır.

b. Müslim'i İshâk b. İbrahim[242] kendisini Kur'ân hakkında mihnete soktuktan sonra evinden döndüğünde şöyle derken dinledim: O bana: Ben senin erzağını (maaşlarını) arzu edersen, Kur'ân'ın yaratılması cihetine harcayacağım, diye yazdı. Ben de dedim ki: Eûzu billâhi mineşşeytânirracîm. Bunlar Allah'ın kelamını değiştirmek istiyorlar. *Allah O'dur ki, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Hayy'dır, kayyumdur. De ki: O Allah birdir, tektir.* Bunlar mahlûk mudur? Ben Şûbe'ye Hammâd b. Seleme ve el-Hasen'in arkadaşlarına yetiştim. Hepsi de: Kur'ân Allah'ın kelamıdır, yaratılmış değildir diyorlardı.

Bunun üzerine: O halde biz de sana verdiğimiz rızıkları (maaşlarını) keseriz deyince, ben: *"Rızkınız ve vaad olunduğunuz şeyler semâdadır"* diye cevap verdim.[243]

Denildiğine göre onun aylık maaşı bin dirhemdi. Allah Azze ve Celle için bundan vazgeçti. 219 yılında vefat etti.

Buhârî'nin Şeyhi (Hocası) Âsım b. Alî (...-221)

206- Âsım b. Alî b. Âsım el-Vâsitî'den şöyle dediğini rivayet ettik: Ben Cehm ile tartıştım. Sözlerinden onun semâda bir Rab olduğuna iman etmediği açıkça ortaya çıktı.

Derim ki: Âsım, büyük ilim deryalarından hafız, doğru sözlü birisi idi. Şûbe'den, İbn Ebî Zi'b'den ve daha birçok kişiden ilim tahsil etti. Hatîb onun biyografisinde şunu zikretmektedir: Mu'tasım, er-Rusâfe camii avlusunda sözü geçen bu Âsım'ın ilim meclisine katılanları tahmin etmek üzere bir takım kimseler göndermişti. Kendisi bu avlunun damı üzerinde oturur, sair insanlar da bu avluda ve çevresinde otururlardı. Bir seferinde kalabalık o kadar çoğaldı ki 14

---

242 Bu vali İshâk b. İbrahim b. Mus'ab el-Huzâ'î olup, Tâhir b. el-Hüseyn'in amcasının oğludur. Yirmi yıldan çok Bağdât valiliği yapmıştır. *eş-Şezerât*'ta geçtiği üzere 235 yılı sonunda vefat etmiştir.

243 Derim ki: Yahyâ b. Ebî Bekr es-Simsâr'ı şu an için tanımıyorum. İleride geleceği üzere ona mutabaat edilmiştir. Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Îsâ ise Ebû Zekeriyyâ el-Mervezî'dir. İbn Ebî Hâtim *(IV, 2, 146)*'de belirttiği üzere de doğru sözlü, sika birisidir.
Bu rivayeti de Hâtib, *et-Târîh (XII, 270-271)*'inde Affân'ın biyografisini zikrederken Hanbel b. İshâk, Affân yoluyla böylece fakat "Ben Şûbe'yi… Kur'ân mahlûk değildir…" sözleri olmaksızın rivayet etmiştir. Senedi kavîdir.

defa "bize el-Leys b. Sa'd tahdis etti" demek zorunda kaldı. İnsanlar ise çokluklarından dolayı işitemiyorlardı. Onun rivayetini yazanlara yüksek sesle okuyan kişi olan Hârûn büyükçe bir hurma ağacına tırmanır ve oradan yüksek sesle rivayetini tekrar ederdi. O avluda toplananları 120 bin kişi olarak tahmin ettiler. Yahyâ b. Ma'în dedi ki: Âsım b. Alî, müslümanların efendisidir. Derim ki: el-Ka'nebî ile aynı yılda vefat etti.

el-Humeydî (Abdullah b. ez-Zübeyr) (...-219)

207- Musannıf, senediyle Abdülğaffâr b. Muhammed'den[244] rivayet ederek: Bize Ebû Alî es-Savvân bildirdi. Bize Bişr b. Mûsâ bildirdi. Bize el-Humeydî bildirip dedi ki: Bize göre sünnetin esasları şöyledir: (Ve bir takım hususları zikrettikten sonra şunları söyledi): Kur'ân'ın ve hadisin açıkça dile getirdiği *"Yahudiler Allah'ın eli bağlıdır. Onların elleri bağlanasıca!"* buyruğu ile *"Semâvât O'nun sağ eliyle dürülmüştür"* buyruğu gibi ve Kur'ân ve hadiste buna benzeyen buyruklar ile ilgili olarak ne bir şey ekler, ne tefsir ederiz. Kur'ân ve sünnetin durduğu yerde dururuz. *"Rahman Arşa istivâ etti"* deriz. Bundan başka bir iddiada bulunan bir kimse batıl peşinde giden Cehmiyyeci birisidir.

Büyük ilim adamı Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Kuraşî el-Esedî el-Humeydî Mekkelilerin müftüsü ve hocası Süfyân b. Uyeyne'den sonra onların âlimi idi. Buhârî ve diğer büyük şahsiyetler ondan hadis rivayet etmiştir. 219 yılında vefat etti.

Doğunun Âlimi Yahyâ b. Yahyâ en-Nîsâbûrî (...-226)

208- İbn Mende dedi ki: Bize Muhammed b. Yakûb eş-Şeybânî bildirdi: Bize Muhammed b. Amr b. en-Nadr tahdis etti. Bize Yahyâ b. Yahyâ tahdis edip dedi ki: Mâlik'in yanında iken bir adam

---

244 Derim ki: Abdülğaffâr b. Muhammed, Ebû Tâhir el-Müeddeb'in kendisidir. *Târîh-u Bağdâd (XI, 116)*'da bir biyografisi vardır. Orada der ki: "Ondan (rivayet) yazdım. Abdullah es-Sûrî'nin onu tenkit ettiğini ve zayıf olmasını gerektiren ifadelerle ondan söz ettiğini dinledim."
Derim ki: Muhtemelen ona mutabaat edilmiştir. Çünkü ben İbn Teymiyye'nin bu nassı *Mufassalu'l-İ'tikâd (s. 6)* adlı eserinde el-Humeydî'den diye tespit ettiğini gördüm. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

ona gelip: Ey Abdullah'ın babası ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ٱسۡتَوَىٰ﴾ *"Rahmân Arşa istivâ etti" (Tâhâ, 20/5)* (ne demektir), dedi. Mâlik başını önüne eğdikten sonra şunları söyledi: İstivâ bilinmeyen bir şey değildir, keyfiyet ise akıl ile kavranılamaz. Ona iman etmek farzdır, ona dair soru sormak ise bid'attir.[245]

209- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Müslim b. el-Haccâc'ı şöyle derken dinledim: Yahyâ b. Yahyâ'yı şöyle derken dinledim: Kur'ân-ı Kerîm'in başından sonuna kadar bir tek ayetinin bile mahlûk olduğunu iddia eden bir kimse kâfirdir.

Yahyâ b. Yahyâ ise itkan (sağlam rivayet ve belleyiş)de, vera ve takvada, üstün bir değere sahip olmak hususunda Nîsâbûr'da ulaşılabilecek en ileri noktada bulunuyordu. Gözlerin onun gibisini görmesi çok nadirdir. Mâlik'ten, Hârice b. Mus'ab'dan ve büyüklerden ilim öğrenmiştir. 226 yılında vefat etmiştir.

Rey'in Âlimi Hişam b. Ubeydullah er-Râzî (...-221)

210- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Alî b. el-Hasen b. Yezîd es-Sülemî tahdis etti. Babamı şöyle derken dinledim: Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî'yi -bir adamı Cehmiyyeci kanaatleri dolayısıyla hapsetmiş, sonra tövbe etmişti. Onu sınamak üzere ona getirilmişti- ona: Allah'ın mahlûkatından ayrı olarak Arşı üzerinde olduğuna şahitlik eder misin, dedi. O: Ben mahlûkatından ayrı olmasının ne demek olduğunu bilmiyorum deyince, onu geri götürün. Çünkü o henüz tövbe etmiş değildir, dedi.[246]

Hişâm b. Ubeydullah, Ebû Hanîfe mezhebi üzere fıkıh imamlarından birisi idi. O fıkhı Muhammed b. el-Hasen'den öğrenmiş idi. Kendi şehrinde hayret verecek şekilde heybetli ve pek büyük hürmete mazhar birisi idi. 221 yılında vefat etti.

---

245 Derim ki: Burada sözü geçen İbn en-Nadr'ın dışındaki ravileri sikadır, onu tanımıyorum.
Muhammed b. Yakûb eş-Şeybânî ise Nîsâbûr muhaddisi ve Hâkim'in hocalarından olan Hâfız İbn el-Ahrem'dir. 344 yılında vefat etmiştir.
İbn Mende ise Hâfız Muhammed b. İshâk'tır.

246 Derim ki: Alî b. el-Hasen b. Yezîd es-Sülemî'yi ve onun babasını tanımıyorum. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eserinde onları zikretmemiştir. Onun rivayet ettiği yoldan el-Herevî, *Zemmü'l-Kelâm (120/a)*'da zikretmiş bulunmaktadır.

211- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Ebû Hârûn, Muhammed b. Halef el-Cezzâr tahdis etti:[247] Hişâm b. Ubeydullah'ı şöyle derken dinledim:

Kur'ân Allah'ın mahlûk olmayan kelamıdır. Bir adam ona: Yüce Allah: *"Onlara Rablerinden yeni (muhdes) bir öğüt geldiği her seferinde mutlaka onu alay ederek dinlerler." (Enbiyâ, 21/2)* diye buyurmuyor mu, deyince, ona şu cevabı verdi: O bize gelişi itibariyle muhdes (yeni)dir. Yoksa Allah nezdinden muhdes olarak gelmez.

Derim ki: Çünkü O'nun ilmindendir. İlmi ise kadimdir. Kullarına onun bir bölümü ile ilim öğretmiştir.

Yüce Allah ﴿ ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَّمَ ٱلۡقُرۡءَانَ ﴾ *"Rahmân, Kur'ân'ı öğretti" (Rahmân, 55/1-2)* buyurmaktadır. Buna göre Kur'ân okuyan kişi, bir hatimi yüz, ikiyüz kişiye telkin eder, onlar da onu ezberledikleri halde, o kişiden Kur'ân'dan herhangi bir şey kopup ayrılmış olmaz. Tıpkı bir kandilden bir diğer kandili yaktığın halde onun herhangi bir değişikliğe uğramamasına benzer.

Medine Fakîhi Abdülmelik b. el-Mâcişûn (…-214)

212- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Îsâ tahdis etti: Bize Hârûn b. Mûsâ el-Ferevî[248]tahdis edip dedi ki:

Kur'ân hakkında söylenenleri ben ancak 290 yılında işittim. Birkaç kişi Abdülmelik b. el-Mâcişûn'a gelip onunla konuştular. O da onların bu söylediklerine karşı çıktı. Onlarla konuşurken söylediklerinin arasında şu da vardı: *"De ki: O Allah'tır, bir ve tektir."* Bu mahlûk mudur? Sonra: Eğer Bişr el-Merîsî'yi yakalayacak olursam şüphesiz onun boynunu vururum."

Abdülmelik, İmam Mâlik'in en değerli öğrencilerinden birisi idi. Onun babası Abdülazîz b. el-Mâcişûn ise el-Mehdî'nin halifeliği

---

247 Basılı nüshada bu şekildedir. Yazma nüshada ise el-Cezzâz şeklindedir. *el-Cerh ve't-Ta'dîl (III, 245/b)*'de şöyle denilmektedir: "Muhammed b. Hâlid Ebû Hârûn el-Herrâz er-Râzî… Babam ve Ebû Zür'a ile birlikte ondan rivayet yazdım. O, sadûktur."
Derim ki: Göründüğü kadarıyla kastedilen kişi budur. Buna göre basılı ve yazma nüshada "Halef" adı Hâlid'den tahrif edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

248 Derim ki: Senedi sahihtir. Burada sözü geçen İbn Îsâ'nın biyografisini İbn Ebî Hâtim zikretmiş ve *(IV, 2, 146)*: "Babam ile birlikte ondan rivayet yazdım. Sadûk bir ravidir" demiştir. el-Ferevî de *et-Tehzîb*'deki ravilerden birisidir.

döneminde Mâlik ile birlikte fetva verirdi. Abdülmelik 214 yılında vefat etti.

Bağdât'ın Şeyhi Muhammed b. Mus'ab el-Âbid (...-228)

213- Ebu'l-Hasen Muhammed b. Attâr dedi ki: Muhammed b. Mus'ab el-Âbid'i şöyle derken dinledim: Senin konuşmadığını, âhirette görülmeyeceğini iddia eden bir kimse, Senin zatını inkâr eden birisidir. Şehadet ederim ki Sen, Arşın üstündesin. Yedi semânın üstündesin. Allah'ın düşmanı zındıkların söyledikleri gibi değilsin.

Bunu Abdullah b. Ahmed[249] sonra da Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî rivayet etmiştir.

214- el-Mervezî[250] dedi ki: Ben Abdullah el-Haffâf'ı şöyle derken dinledim: Ben İbn Mus'ab'ı *"Umulur ki Rabbin seni Makam-ı Mahmûd'a gönderir"* buyruğunu okuyunca şöyle dedi: Evet, onu kendisi ile birlikte Arşın üzerinde oturtacaktır.

İmam Ahmed b. Muhammed b. Mus'ab dedi ki: Ben ondan rivayet yazdım. O ne müthiş bir adamdı.

Peygamber efendimizin (Kıyamette) Arşın üzerinde oturması meselesine gelince, bu hususta herhangi bir nas sabit olmamıştır. Aksine bu konuda vâhi (oldukça zayıf) bir hadis vardır.[251]

Hâfız Süneyd b. Dâvûd el-Mıssîsî (...-226)

215- Ebû Hâtim er-Râzî dedi ki: Bize Ebû İmrân et-Tarsûsî tah-

---

249 *es-Sünne (s. 34)*'de. Ayrıca Hatîb Bağdâdî, *et-Târîh (III, 280)*'de Dârakutnî yoluyla rivayet etmiştir. Daha sonra İbn Sa'd'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Muhammed b. Mus'ab, Ebû Cafer künyelidir. Allah'ın kitabını güzel okuyan birisi idi. Hadis de dinlemiş, ilim adamı insanlarla oturup kalkmıştı. Yüce Allah'ın izniyle sika birisidir. Bağdât'ta 228 yılında vefat etmiştir."
Derim ki: Bu ise Muhammed b. Mus'ab el-Karkasânî'den başka birisidir.
Muhammed b. el-Attâr'ın biyografisini yine el-Hatîb *(III, 203-204)*'de kaydetmiş ve Abdullah b. Ahmed'den onun hakkında: Sika birisidir, dediğini rivayet etmiştir. O halde bu sened sahihtir. Ayrıca müellif de *Muhtasar*'ında sahih olduğunu belirtmiştir.

250 *Muhtasar*'da: *"Kitâbu Fadîleti'n-Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'de"* ibaresini eklemektedir.

251 Halbuki sahih hadislerde, Makâm-ı Mahmûd'un, (Kıyamet gününde Arş'ın üzerinde oturması değil) Peygamber efendimize özel olarak verilecek olan umûmi şefaat olduğu sabittir.

dis edip dedi ki: Süneyd b. Dâvûd'a dedim ki: O Azîz ve Celîl olan Allah, Arşı üzerinde mahlûkatından ayrı mıdır? Kendisi: Evet, dedi.

Derim ki: Süneyd'in büyük bir tefsiri vardır. Onu gördüm, hepsi senedlerle dolu idi. Sıfatlar hakkında izlediği yol, selefin yoludur. 226 yılında vefat etti.

Hâfız Nuaym b. Hammâd el-Huzâ'î (146–228)

216- Muhammed b. Mahleb el-Attâr dedi ki: Bize er-Ramâdî tahdis edip dedi ki: Ben Nuaym b. Hammâd'a Yüce Allah'ın: *"Ve O sizinle beraberdir" (Hadîd, 57/4)* buyruğu hakkında sordum. Bana şöyle dedi: Yani ilmi ile (sizinle birliktedir). Ona hiçbir şey gizli, saklı kalmaz. Yüce Allah'ın: *"Üç kişi fısıldaşmayıversin. Muhakkak O onların dördüncüleridir" (Mücâdele, 58/7)* âyetindeki buyruğuna dikkat etmez misin?[252]

217- Muhammed b. İsmâîl et-Tirmizî'den: Nuaym b. Hammâd'ı şöyle derken dinledim: Allah'ı yarattıklarına benzeten kimse kâfir olur. Allah'ın kendi zatını kendisi ile nitelendirdiği sıfatı inkâr eden kâfir olur. Allah'ın kendi zatını ve Rasûlünün kendisini nitelendirdiği vasıf, hiçbir zaman bir teşbîh (yaratılmışlara benzetme) olmaz.[253]

Nuaym b. Hammâd ilim deryalarından birisidir. Halku'l-Kur'ân'ın mihnetinde o da yakalanıp, hapse atılmıştı. Ölünceye kadar zincire bağlı kaldı. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. 229 yılında 80 yaşında iken vefat etti.[254]

Buhârî de ondan hadis nakletmiştir.[255]

---

252 Derim ki: er-Ramâdî denilen kişi, Ahmed b. Mansûr b. Seyyâr el-Bağdâdî'dir, sika ve hâfızdır. Muhammed b. Mahled el-Attâr da sika ve güvenilir birisi olup, *Târîh-u Bağdâd (III, 310, 311)*'de biyografisi verilmiştir. O halde sened sahihtir.

253 Derim ki: Musannıf bunu senediyle rivayet edip, şöyle demiştir: Bize Ebu'l-Fidâ b. el-Ferrâ haber verdi. Bize İbn Kudame bildirdi. Bize Muhammed b. Abdülbâkî bildirdi. Bize İbn Hayrûn ve Ebu'l-Hasen b. Eyyûb bildirip dedi ki: Bize Ebû Alî Şâzân bildirdi. Bize İbn Ziyâd el-Kattân bildirdi. Bize Muhammed b. İsmâîl et-Tirmizî tahdis etti…

Derim ki: Bu sahih bir seneddir. Ravileri sika ve tanınmış kimselerdir. Müellif *Muhtasar*'ında Nuaym'ın ve bundan önceki sözünün akabinde: "Her iki söz de ondan sahih olarak nakledilmiştir" demektedir.

254 Derim ki: Bu Ebu'l-Kâsım el-Beğavî ile İbn Adiyy'in görüşüdür. Doğrusu ise onun biyografisinin yan tarafında zikrettiğim şekilde *et-Tehzîb*'de de olduğu gibi 228 yılıdır.

255 Derim ki: Bununla Buhârî'nin *Sahîh*'ini kastetmektedir. Ancak müellifin *el-Mîzân*

Çağının Zâhidi Bişr el-Hâfî (151–227)

Çeşitli kimselerin ve İbn Batta'nın *el-İbâne* kitabında rivayet ettiği bir akîdesi vardır. Onun bu akîdesinde yer alan ifadelerin bir kısmı şöyledir:

Allah'ın Arşı üzerinde olup, dilediği gibi istivâ ettiğine, O'nun her yerde olup biteni bilen âlim olduğuna, O'nun buyurup yarattığına "ol" buyruğunun mahlûk olmadığına iman etmek.

218- İbn Abbâs b. Dihkân'dan dedi ki: Ben Bişr b. el-Hâris'e dedim ki: Seninle birlikte baş başa kalmayı arzu ederim. O istersen (olur) deyince, bir gün erkenden gittim. Onun bir çadıra girdiğini gördüm. Dört rekât namaz kıldı. Secdede iken şunları söylediğini işittim: Allah'ım, şüphesiz ki Sen Arşının üstünde biliyorsun ki, Zilleti ben şereften daha çok severim. Allah'ım, Sen Arşının üstünde biliyorsun ki, ben fakrı zenginlikten daha çok severim. Allah'ım, Sen Arşının üstünde biliyorsun ki, ben senin sevgine hiçbir şeyi tercih etmiyorum.

Onun bu sözlerini işitince, inleyerek ağlamaya başladım. Benim ağlayışımı duyunca şunları söyledi: Allah'ım şunu da biliyorsun ki, eğer bu kişinin burada olduğunu bilseydim bunları hiç söylemezdim.[256]

Bişr b. el-Hâris *rahimehullah* 229 yılında vefat etti.[257]

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (150–224)[258]

219- Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî'den: Bize Muhammed b. Mahled tahdis etti. Bize el-Abbâs ed-Dûrî tahdis etti. Ebû Ubeyd'i dinledim deyip, ru'yet, kürsî, ayakların konulduğu yer, Rabbimizin gülmesi ve "Rabbimiz nerede idi?" hadislerini rivayet ettiği başlıkta

---

adlı eserinde açıkça belirttiği gibi onunla birlikte başkası ile rivayetini nakletmiştir. Çünkü birden çok kişi hıfzı bakımından onun zayıf olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı Hâfız (İbn Hacer) *et-Takrîb* adlı eserinde: "Sadûktur, çokça hata eder" demiştir.

256 Derim ki: Musannıf bu rivayeti senediyle Abbâs b. Dihkân'a kadar zikretmiş, ancak Abbâs b. Dihkân'a dair bir biyografi tespit edemedim.

257 Basılı nüshada "dokuz" şeklindedir. Tashih ise el yazma nüshadan ve Ricâl kitaplarından hareketle yapılmıştır.

258 Musannıf *Muhtasar*'ında o da, Şafi'î de 150 yılında doğmuştur demektedir.

açıklamalarda bulunarak şunları söyledi:[259]

Ama bize: Ayağını nasıl koyar ve nasıl güler, diye sorulacak olursa, biz şöyle deriz: Bizler bunu tefsir etmeyiz, kimsenin de bunu tefsir ettiğini işitmedik.

Ebû Ubeyd, ictihad önderlerinden birisi ve dil ilminde başı çeken bir şahsiyet idi. İshak b. Râhûye'nin söylediği bu sözler de sana yeter: Allah adaleti sever. Ebû Ubeyd benden de, Şafi'î'den de, Ahmed'den de daha âlimdir.

Ebû Ubeyd 224 yılında vefat etmiştir. O *Garîbu'l-Hadîs* adındaki kitabı telif etmiş olmakla birlikte, sıfatın geçtiği haberleri tefsire kalkışmamıştır. Aksine ona göre, Arapça hitap anlamı dışında bu gibi sözlerin tefsiri olmaz. Doğrusunu en iyi bilen Yüce Allah'tır.

Ahmed b. Nasr el-Huzâ'î eş-Şehîd (...-231)

220- İbrâhîm el-Harbî ondan gelen sahih bir rivayette şöyle demektedir: Ahmed b. Nasr'a Allah'ın ilmine dair soru sorulunca dedi ki: Allah'ın ilmi bizimle birliktedir, o ise Arşı üzerindedir. Ona Kur'ân'a dair soru sorulunca da, o Allah'ın kelâmıdır demiştir. Ona, o mahlûk mudur diye sorulunca, hayır diye cevap vermiştir.

Mekkî'nin Zevcesi

221- Ahmed b. Alî el-Ebbâr dedi ki: Bize Muhammed b. Ab-

---

259 Derim ki: Ru'yet hadisi *on numaralı* biyografide geçmiş bulunmaktadır. "Ayakların konulacağı yer" ile ilgili hadis ise mevkuf bir hadis olup, *45* ve *85 numara* ile geçmiştir. "Rabbimizin gülmesi" ile ilgili hadis *on numaralı* biyografinin sonlarında geçmiş idi, ama ben İbn Mende'nin bu rivayeti nakletmesinden maksadın "Rabbimizin kullarının ümit kesmesinden gülmesi" olduğunu açıklamış idim. "Rabbimiz nerede idi?" hadisinin sahih oluşu su götürür. Çünkü bu hadis Vekî b. Hudus etrafında dönüp dolaşmaktadır. "Udus" da denilmektedir. Bu kişi meçhul bir ravidir. Ya'lâ b. Atâ dışında kimse ondan rivayet nakletmiş değildir. Bundan dolayı müellif *el-Mîzân* adlı eserinde "bilinmeyen birisidir" demiştir. Musannıf bunu daha önce dört numaralı hadisten az önce asıl nüshada rivayet etmiş ve: "Bunu Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmiş, senedi hasendir" demişti. Evet, böyle demişti, ama belirttiğimiz husus dolayısıyla bu dediği reddolunur, buna dikkat etmelidir.
Bu rivayeti musannıf senediyle Dârakutnî'den rivayet etmiş olup, senedi müellifin *Muhtasar*'ında dediği gibi sahihtir. Ayrıca bunu İbn Mende, *et-Tevhîd*'de *(96/b)* bir başka yoldan ed-Dûrî'den böylece rivayet etmiştir. İbn Teymiyye de *el-Hameviyye*'de: "Bunu Beyhakî ve başkaları sahih senedlerle rivayet etmiştir" demektedir.

durrahman el-Belhî tahdis etti.[260] Mekkî b. İbrahim dedi ki: Cehm'in hanımı benim zevcemin yanına girdi. Cehm'in hanımı, ey İbrahim'in anası, şu senin kocan Arştan bahsediyor. Peki, o Arşı kim yonttu? Eşim: Senin dişlerini yontan kim ise o yonttu, dedi. Mekkî dedi ki: Bu kadın dişleri dışarıya fırlamış (dişlek) birisi idi.

Horasan'ın Şeyhi Kuteybe b. Saîd (150–240)

222- Ebû Ahmed el-Hâkim ve müfessir Ebû Bekr en-Nekkâş -ki lafız ona aittir- dedi ki: Bize Ebu'l-Abbâs es-Serrâc tahdis edip dedi ki: Kuteybe b. Saîd'i şöyle derken dinledim: Bu İslam, sünnet ve'l-cemaat arasında imam olan kimselerin kabul ettikleri kanaattir:

Biz Rabbimizi yedinci semâda Arşının üzerinde biliriz. Nitekim Allah Celle Celâluhu : ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ٱسۡتَوَىٰ﴾ *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir" (Tâhâ, 20/5)* buyurmaktadır.

Mûsâ b. Hârûn da aynı şekilde Kuteybe'den şöyle dediğini nakletmektedir: Biz Rabbimizi yedinci semâda Arşı üzerinde biliriz.

İşte Kuteybe hem imam, hem doğru sözlü birisi olarak bu mesele üzerinde icmâ' bulunduğunu nakletmektedir. Kuteybe, Mâlik, el-Leys, Hammâd b. Zeyd ve büyük ilim adamları ile karşılaşmış, uzun bir dönem yaşamış, hadis hafızları onun kapısında kalabalıklar oluşturmuştur. Bir adama: Bu kış mevsimi bizde kal, ben de sana beş kişiden naklen yüz bin hadis çıkartayım, demiştir. 240 yılında vefat etmiştir.

Hâfız Ebû Ma'mer el-Katî'î (...-236)

223- İbn Ebî Hâtim Telif'inde Yahyâ b. Zekariyyâ b. Îsâ'dan, o Şuayb b. Sâlih el-Herevî'den,[261] o Ebû Ma'mer İsmail b. İbrahim'den

260 Basılı ve el yazma nüshada böyledir. Hata olduğunu zannediyorum. Doğrusu ise Muhammed b. Amr el-Belhî olmalıdır. Çünkü bu kişiyi Mekkî b. İbrâhîm'den rivayet nakleden kimseler arasında zikretmişlerdir. Bu da Ebû Abdillah es-Sevvâk ile aynı kişidir. Bu kişi sika bir ravi olup, Buhârî'nin hocalarındandır. Mekkî b. İbrâhîm de onun gibidir. el-Ebbâr da el-Hatîb'in *(IV, 306)*'da dediği gibi hıfzı sağlam, sika bir kişidir.

261 Derim ki: Onun tabakasındaki hadis âlimleri arasında Sâlih b. Ziyâd el-Makrî er-Rakkî Ebû Şuayb ile Sâlih b. Mubeşşir es-Sirâfî Ebû Şuayb de vardır. Her ikisi de sadûktur. Ebû Hâtim er-Râzî oğlunun eserinde *(II, 1, 404 ve 416)*'de belirtildiği

şöyle dediğini nakletmektedir: Cehmiyye'nin sözlerinin vardığı nokta, semâda ilâh olmadığı şeklindedir.

Ebû Ma'mer, Buhârî ve Müslim'in hocalarındandır. Buhârî de aynı şekilde bir adamdan, o Ebû Ma'mer'den diye rivayet de nakletmiştir. Ebû Ma'mer 236 yılında vefat etmiştir. Sünnet imamlarından idi. O bu hususta işi şakaya vurarak: Benim şu katırım konuşacak olursa, o dahi Sünnî olduğunu söyleyecektir, derdi.

Hafızların Efendisi Yahyâ b. Ma'în (...-233)

224- en-Necad (dedi ki): Bize Cafer b. Ebî Osman et-Tayâlisî,[262] Yahyâ b. Ma'în'den şöyle dediğini tahdis etti:

Cehmiyye mensubu birisi sana: (Allah) nasıl iner diye soracak olursa, sen de ona: Nasıl yükseldi, diye sor.

Derim ki: Her iki durumda da keyfiyet (nasıllık), Allah-u Teâlâ hakkında söz konusu edilemez. Aklın bu konuda kanaat belirtecek alanı yoktur.

Yahyâ'yı tanıtmaya gerek yoktur. O hadis sancağının taşıyıcısıdır. Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in Medîne'sinde 233 yılında vefat etmiştir.

Muhaddislerin İmamı Alî b. el-Medînî (...-234)

225- Muhammed b. İbrahim, Nâfi'den: Bize el-Hasen b. Muhammed b. el-Hâris tahdis edip dedi ki: Alî b. el-Medînî'ye benim de duyacağım bir şekilde: Cemaat ehlinin görüşü nedir diye soruldu, o şu cevabı verdi: Onlar ru'yete ve kelâma (Allah'ın görüleceğine ve söz söylediğine) iman ederler. Azîz ve Celîl olan Allah'ın semâvâtın üstünde Arşına istivâ ettiğine inanırlar.

Allah-u Teâlâ'nın: *"Üç kişi fısıldaşmayıversin. Muhakkak O, onların dördüncüleridir"* buyruğu hakkında ona sorulunca, da: Onun bir öncesini oku: *"Sen Allah'ın bildiğini görmez misin?"* buyruğunu oku, demiştir.[263]

---

gibi her ikisinden de hadis yazmıştır. Rivayetin diğer ravileri sikadır.

262 Derim ki: Burada geçen Cafer'i tanımıyorum. en-Necâd ise Ahmed b. Selmân Ebû Bekr'dir. Fakîh, sika ve hâfızdır. 348 yılında vefat etmiştir.

263 Derim ki: el-Hasen b. Muhammed b. el-Hâris ile Nâfi'i tanımıyorum. Musannıf

Buhârî *Sahîh*'inde Alî b. el-Medînî'den çokça hadis rivayet etmiş ve: Ben kendimi İbnu'l-Medînî'nin dışında kimsenin önünde küçük görmüş değilim, demiştir.

Zülkâde ayında 234 yılında vefat etmiştir.

Şeyhu'l-İslam Ahmed b. Hanbel –Allah'ın rahmeti üzerine olsun, mekânı hoş olsun, cennet onun durağı olsun- (164–241)

Bu imamdan bu hususta nakledilenler pek güzel, pek çok ve mübarek kılınmış şeylerdir. Çünkü o sünnet sancağının taşıyıcısı, mihnette sabreden, cennet ehlinden olduğuna dair tanık olunan birisidir. Kur'ân-ı Azîm'in *-onu indirenin şanı ne yücedir-* yaratılmış olduğunu kabul edenleri tekfir ettiği ondan tevatür ile nakledilmiştir. Aynı şekilde Allah'ın görüleceği, sıfatları, uluvvu, kadri, şeyhaynın (Ebû Bekir ve Ömer'in) öncelenmesi, imanın artıp eksildiği ve buna benzer açıklaması uzun sürecek dinin diğer itikadi hükümlerini kabul ettiği de tevatür yoluyla ondan nakledilmiştir.

226- Ebû Bekr el-Hallâl'ın hocası Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân dedi ki: Ebû Abdillah'a: Allah yedinci semânın üstünde, Arşı üzerinde, yarattıklarından ayrı ama kudreti ve ilmi her yerdedir, öyle mi, diye sorulunca, o şu cevabı verdi: Evet, o Arşı üzerindedir ve hiçbir şey onun ilminin dışında değildir.[264] [Bunu el-Hallâl rivayet etmiştir.][265]

227- Ebû Tâlib Ahmed b. Humeyd dedi ki: Ahmed b. Hanbel'e: Allah bizimle beraberdir deyip, *"Üç kişi fısıldaşmayıversin muhakkak O onların dördüncüleridir" (Mücâdele, 58/7)* buyruğunu da okuyan kişi hakkında soru sordum. O şu cevabı verdi: Böyle birisi Cehmiyyeciliğe sapmış olur. Onlar ayetin sonunu delil alır, baş tarafını bırakırlar. Ben de ona aynı ayetin başındaki: *"Allah'ın bildiğini görmez misin?"* buyruğunu okudum. Peki, ilmi o halde onlarla beraberdir. Kaf Suresinde de: *"Biz nefsinin ona ne vesveseler verdiğini biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kâf, 50/16)* diye bu-

---

bunu Şeyhu'l-İslam Ebû İsmail el-Herevî'nin rivayeti ile onun bu ikisinden diye naklettiği senedi ile rivayet etmiştir.

264 Derim ki: Burada sözü edilen el-Kattân Buhârî'nin hocalarından sika birisidir. 253 yılında vefat etmiştir. Bunu da ondan el-Hallâl dinlemiştir. O halde sened sahihtir.

265 Bu ibare *Muhtasar*'dan alınmıştır. *es-Sünne* adlı eserinde bu rivayeti ona nispet etmiştir. İbnu'l-Kayyim de, *İctimâu'l-Cuyûş (s. 77)*'de bunu zikretmiştir.

yurmaktadır. Buna göre Onun ilmi onlarla beraberdir.[266]

228- el-Mervezî dedi ki: Ebû Abdillah'a: Bir adam, ben Allah'ın şu buyruğunda dediği gibi derim. *"Üç kişi fısıldaşmayıversin. Mutlaka O, onların dördüncüsüdür."* Ben de bu kadarını söyler ve bunu aşarak başka bir şey söylemem, diyor. (Bunun hakkında ne dersin?) O şöyle dedi:

-Bu Cehmiyyenin söylediği bir sözdür. Aksine onlarla beraber olan onun ilmidir. Âyetin başı burada kastın onun ilmi olduğuna delildir.

Bunu İbn Batta, *el-İbâne* adlı eserinde, Ömer b. Muhammed Recâ'dan, o Muhammed b. Dâvûd'dan, o el-Mervezî'den diye rivayet etmektedir.

229- Hanbel b. İshâk dedi ki: Ebû Abdillah'a: *"Ve O sizinle beraberdir" (Hadîd, 57/4)* buyruğunun anlamı nedir ,diye sorulunca, o, O'nun ilmidir, ilmi her şeyi kuşatmıştır. Rabbimiz ise sınır söz konusu ve herhangi bir niteleme olmaksızın Arşı üzerindedir, dedi. [Bunu da el-Lâlekâî rivayet etmiştir.]

230- el-Esrem dedi ki: Ebû Abdillah'a dedim ki: Bir muhaddis, ben onun yanında iken "Rahmân ona kademini (ayağını) koyar" hadisini nakletti. Yanında da bir köle vardı. O köleye yönelerek: Bunun bir tefsiri vardır, dedi. Bu sefer Ebû Abdillah: Ona bir bak, Cehmiyyenin dediği de aynen bunun gibidir, dedi.

231- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Sâlih b. Ahmed b. Hanbel tahdis edip dedi ki: Ben babamı Kur'ân'ın mahlûk olmadığına dair delil getirerek şöyle derken dinledim: Yüce Allah: *"Rahmân Kur'ân'ı öğretti"* buyurmakta, böylelikle Allah-u Teâlâ Kur'ân'ın ilminden olduğunu bize haber vermektedir.[267]

232- Yakûb ed-Devrakî[268] dedi ki: Bana Ahmed dedi ki: Lafız-

---

266 Derim ki: Ahmed b. Humeyd, İmam Ahmed'in arkadaşı olup, el-Müşkânî diye bilinir. el-Hatîb *(IV, 122)*'de şunları söylemektedir: "O Ahmed'den yalnızca kendisinin münferid olarak naklettiği birtakım soruları (ve cevaplarını) rivayet etmiştir. Ahmed ona ikram eder, onu tazim ederdi. 244 yılında vefat etti."
Derim ki: Bu kişi Buhârî'nin hocası (226) yılında vefat etmiş bulunan Ahmed b. Humeyd et-Turaysîsî'den başkasıdır.

267 Derim ki: Abdullah b. Ahmed de *Kitâbu's-Sünne*'nin baş taraflarında yine babası Ahmed'den buna yakın bir rivayet nakletmiş bulunmaktadır.

268 Yakûb b. İbrahim Ebû Yûsuf ed-Devrakî, sika ve hâfızdır. 252'de vefat etmiştir.

cılar aslında Cehm'in sözü etrafında döner dururlar ve Cebrâîl'in mahlûk olan bir şey getirdiğini iddia ederler.

Horasan Âlimi İshâk b. Râhûye (166–238)

233- Harb b. İsmail el-Kermânî dedi ki: İshâk b. Râhûye'ye Allah-u Teâlâ'nın: *"Üç kişi fısıldaşmayıversin. Muhakkak O, onların dördüncüleridir"* buyruğu hakkında sen ne dersin, diye sordum, şu cevabı verdi: Sen nerede olursan ol, O sana şah damarından daha yakındır ve O halkından (yarattıklarından) ayrıdır. Daha sonra İbnu'l-Mübârek'den: O Arşı üzerindedir, yarattıklarından ayrıdır, sözünü zikretti. Sonra dedi ki: Bu hususta en üstün ve en açık şey Allah-u Teâlâ'nın: ﴿ٱلرَّحْمَٰنُ عَلَى ٱلْعَرْشِ ٱسْتَوَىٰ﴾ *"Rahmân Arşa istivâ etti" (Tâhâ, 20/5)* buyruğudur.

Bunu el-Hallâl, *es-Sünne*'de Harb'dan rivayet etmiştir.[269]

234- Ahmed b. Seleme: İshâk b. Râhûye'yi şöyle derken dinledim: Ben ve şu bid'atçi -İbrahim b. Ebî Sâlih'i kastediyor- Emîr Abdullah b. Tâhir'in meclisinde bir arada bulunduk.[270] Emîr bana nüzûle dair haberler hakkında soru sordu. Ben de onları sıraladım. İbn Ebî Sâlih bunun üzerine: Ben bir semâdan bir diğer semâya inen bir Rabbi inkâr ediyorum, dedi!!! Ben de: Dilediği her şeyi yapan bir Rabbe iman ettim, dedim.

İşte İmam İshâk, sana böylece hitap ediyor.[271]

---

269 Derim ki: Bunu el-Herevî de *Zemmu'l-Kelâm (VI, 120/a)*'da Harb'den bu senetle buna yakın olarak rivayet etmiştir. Harb ise İmam Ahmed'in arkadaşlarından hafız, fakih ve üstün değerli birisidir, 280 yılında vefat etmiştir.

270 Derim ki: Ebû Sâlih'in adı Hâkim'in dediği gibi Hâşim'dir. Onun oğlu İbrahim olup, Ebu'l-Huseyn Müslim: O Cehmiyyeci birisidir, onun hadisi yazılmaz, demiştir. Hâfız da *el-Lisân*'da: "İshâk b. Râhûye, Abdullah b. Tâhir'in meclisinde onun yalancı olduğunu söylemiştir" demektedir.
Derim ki: Bu olayı kastediyor gibidir, fakat burada İshâk'ın onu yalanladığı açıkça ifade edilmemektedir. Belki bu yalanlama hadisesi ondan gelen bir başka rivayette zikredilmiştir. Bunu el-Herevî *(118/a, b)* başka yollardan söz konusu etmiştir.

271 Derim ki: Bununla bu isnadın son derece sahih olduğunu kastetmektedir. Öyle ki, sen bu sözleri İmam İshak'tan adeta doğrudan işitiyor gibisin. Ahmed b. Seleme, Hâfız Ebû Fadl en-Nîsâbûrî olup, hadis yolculuğunda Müslim'in arkadaşı idi. Son derece maharetli bir hafızdı. 286 yılında vefat etti.
Muhammed b. Sâlih b. Hânî ise Hâkim'in *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* adlı eserinde kendilerinden çokça hadis naklettiği hocalarındandır. Musannıfın yukarıda sözü geçen ifadelerinden anlaşıldığı üzere o da son derece sağlam, sika ravile-

235- en-Necâd dedi ki: Bize Ahmed b. Alî el-Ebbâr tahdis etti. Bize Alî b. Haşrem tahdis etti. Bize İshâk tahdis edip dedi ki:

İbn Tâhir'in yanına girdim. Şöyle dedi: Bu hadisler de ne oluyor? Sizler Yüce Allah'ın dünya semâsına indiğini rivayet ediyorsunuz. Ben: Evet bu hadisleri ahkâm hadislerini de rivayet eden sika raviler nakletmiştir, dedim. Bu sefer: Arşını bırakıp mı iniyor, dedi. Ben: O Arşını bırakmadan da inmeye kadirdir deyince, kendisi: Evet dedi. Bu sefer ben: O halde niçin bu hususta ileri geri konuşuyorsun, dedim.[272]

236- Ebû Hâmid b. eş-Şarkî dedi ki: Hamdân es-Sülemî'yi ve Ebû Dâvûd el-Haffâf'ı şöyle derken dinledim: Biz, Ebû İshâk'ı şöyle derken dinledik:

İbn Tâhir bana: Ey Ebû Yakub, senin "Rabbimiz her gece iner" diye rivayet ettiğin hadiste söz konusu edilen inişi nasıl olur, dedi. Ben: Allah emiri aziz kılsın. Nasıl diye sorulmaz. O keyfiyetsiz olarak iner, dedim.[273]

---

rindendir. Bunu ayrıca müellifin *el-Erba'în (179/b)*'de bu olay hakkında "bunu Hâkim sahih bir senedle rivayet etmiştir" demesi de desteklemektedir, ama şu anda onun biyografisine dair herhangi bir bilgi bulamıyorum.

Bu rivayet Beyhakî tarafından *el-Esmâ ve's-Sıfât (s. 452)*'de Hâkim'in yolu ile yer almaktadır. Az önce geçtiği gibi müellif, bu rivayet yolunun sahih olduğunu belirtmiştir.

272 Derim ki: Rivayetin senedi sahih olup, ravilerinin hepsi de sikadır. Bunu Beyhakî *(s. 451-452)* bir başka yoldan İshâk'tan muhtasar olarak rivayet etmiştir. İbn Teymiyye de *Şerhu Hadîsi'n-Nuzûl*'de bunu İbn Batta'ya nispet edip, sahih olduğunu belirtmiştir.

Ek bir bilgi: İshak'ın *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-*: "O arşından ayrılmadan da inmeye kadirdir" sözlerinde, Yüce Allah'ın inişinin yaratılmışın inişi gibi olmadığının muhakkak olduğuna bir işaret vardır. O'nun dünya semâsına Arşından ayrılmadan ve Arşının üzerinde kalmasının söz konusu olmadan indiğine de işaret etmektedir. Oysa iniş halinde bulunduğu yeri boşaltıp, bir başka işle uğraşmayı gerektiren yaratılmışın nüzûlü halinde böyle bir şey imkânsızdır. İşte İshâk'ın işaret ettiği bu husus, ümmetin selefinden ve imamlarından nakledilmiş olan husustur. Allah-u Teâlâ her zaman Arşın üzerindedir. Yüce Allah yaklaşması, semâya inişi ile birlikte Arşından uzaklaşmaz. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye dedi ki: Doğru olan da budur. Buna dair geniş açıklama için İbn Teymiyye, *Şerhu Hadîsi'n-Nuzûl (s. 42-59)*'a bakınız.

273 Derim ki: Ebû Hâmid b. eş-Şarkî'nin adı, Ahmed b. Muhammed'dir. O sika, hafız birisidir. 325 yılında vefat etmiştir. Fakat hocası Hamdân es-Sülemî'yi tanımıyorum. Onun gibi onun akranı olan Ebû Dâvûd el-Haffâf'ı da tanımıyorum. İçimde her şeyden önce onun Ebû Amr Ahmed b. Nasr b. İbrahim el-Haffâf adındaki meşhur hâfız olduğu kanaati vardır. Bu kişi 299 yılında vefat etmiştir. Çünkü es-Sem'ânî ondan

237- İbrahim b. Ebî Tâlib dedi ki: Ben Ahmed b. Saîd er-Ribâtî'yi şöyle derken dinledim: Ben İbn Tâhir'in meclisinde hazır bulundum. İshâk da bulundu. Ona nüzûl hadisi hakkında, o hadis sahih midir diye soruldu. O, evet dedi. Komutanlardan birisi ona: Nasıl iner diye sordu, İshâk: Sen bunu kabul et ki, sana nüzûlü niteleyeyim. Adam: Ben O'nu yukarıda kabul ediyorum. Bu sefer İshâk şu cevabı verdi: Allah: *"Melekler saf saf dizilmiş beklerken Rabbin geldiği vakit"* buyurmaktadır. Bu sefer İbn Tâhir: Ey Ebû Yakûb, bu kıyamet gününde olacaktır deyince, İshâk: Kıyamet günü gelecek olanı bugün gelmekten alıkoyan nedir, diye cevap verdi.[274]

238- Ebû Bekr el-Hallâl dedi ki: Bize el-Mervezî bildirdi. Bize Muhammed b. es-Sabbâh en-Nîsâbûrî tahdis etti. Bize Ebû Dâvûd el-Haffâf Süleyman b. Dâvûd tahdis edip dedi ki: İshâk b. Râhûye dedi ki:

Yüce Allah: *"Rahmân Arşa istivâ etti"* buyurmaktadır. İlim ehlinin icmâ'ına göre o Arşa istivâ etmiştir. Yedinci arzın en altında bile olan her şeyi bilir.[275]

Ey kişi! Sen şu imamın bu çok önemli mesele üzerinde tıpkı daha önce sözünü ettiğimiz Kuteybe'nin kendi döneminde naklettiği şekilde icmâ'ın bulunduğunu naklettiğine kulak ver.

239- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Ahmed b. Seleme en-Nîsâbûrî

"el-Haffâf" maddesinde söz etmektedir. Onun İbn Râhûye'den de rivayet ettiğini belirtmektedir. Ondan da Ebû Hâmid b. eş-Şarkî rivayet etmiştir. Bu sebeple bunun o olduğunu zannediyorum. "Ebû Dâvûd" adına gelince, asılda da bu şekildedir, yazma nüshada ise Ebû Ömer'den tahrif edilmiştir. Ancak beni bu konuda kesin hüküm vermekten alıkoyan da biraz sonra onun yine bizzat Ebû Dâvûd künyesi ile geleceği ve adının da Süleyman b. Dâvûd olarak kaydedileceği hususudur. Burada el yazma nüshada "Dâvûd el-Haffâf, Süleyman b. Dâvûd" olarak aradaki künye edatı düşürülerek gelmiştir. Bundan dolayı bu el-Haffâf'ın, Hâfız Ahmed b. Nasr'ın kendisi olacağı ihtimalini uzak görmekteyim. Aynı zamanda ben onun kim olduğunu da açıkça tespit edemedim. Dolayısı ile bu konuda bilgi sahibi olan bir kimse, lutfedip bize bildirsin, bundan dolayı ona müteşekkir olacağız.

274 Derim ki: Bu sahih bir senettir. er-Ribâtî de Bûharî'nin hocalarından sika birisi olup, 246 yılında vefat etmiştir. İbrahim b. Ebî Tâlib de sika ve hâfızdır. 295 yılında vefat etmiştir. Bu rivayeti es-Sâbûnî, *Akîdetü's-Selef (1/113, el-Mecmû'atu'l-Munîriyye)*'de rivayet etmiştir.

275 Derim ki: Muhammed b. es-Sabbâh en-Nîsâbûrî'ye dair bir biyografi tespit edemedim. Aynı şekilde Ebû Dâvûd el-Haffâf da bu durumdadır. Az önce ona dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

tahdis etti. Ben İshâk b. İbrahim el-Hanzalî *radiyallâhu anh*'ı şöyle derken dinledim:

-Kur'ân'ın Allah'ın yaratılmamış kelamı olduğu hususunda ilim adamları arasında hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Hem Azîz ve Celîl olan Rabbimizden yaratılmış olan bir şey nasıl çıkar?[276]

İshâk, ictihat imamlarının büyüklerinden, hadis hafızlarının önderlerinden idi. 230 yılında 70 küsur yaşında vefat etti. Horasan'da kendisi gibi birisini geriye bırakmadı.

Zamanının Dil Bilgini Ebû Abdillah b. el-A'râbî (151–231)

240- Muhammed b. Ahmed b. en-Nadr b. bint Muâviye b. Amr dedi ki: Ebû Abdillah el-A'râbî komşumuz idi. Onun yanında geceyi en güzel şekilde geçirirdik. Bize anlattığına göre İbn Ebî Duâd[277] ona: Sen istivânın istîla etmek anlamında dilde kullanıldığını biliyor musun, diye sordu. İbnu'l-A'râbî: Böyle bir şey bilmiyorum, diye cevap verdi.[278]

241- Naftaveyh'den: Bize Dâvûd b. Alî tahdis edip dedi ki: Biz İbnu'l-A'râbî'nin yanında idik. Bir adam ona geldi.[279] Dedi ki: Ey Ebû Abdillah, Allah-u Teâlâ'nın: *"Rahmân Arşa istivâ etti"* buyruğunun anlamı nedir? O dedi ki: O bize haber verdiği gibi Arşı üze-

---

276 Derim ki: Senedi sahihtir.

277 Bu -Fuâd- vezninde Ahmed b. Ebî Duâd olup, Cehmiyye mensubu meşhur kadıdır. İmam Ahmed'in ve sünnet ehli kimselerin Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylemek için dövülerek ve tahkir edilerek mihnete uğramalarına sebep teşkil eden kişi odur. Daha sonra İbn Ebî Duâd da gerek kendi canında, gerek malı hususunda *eş-Şezerât, II, 93*'teki biyografisinde ve başka yerlerde zikredilmiş suretlerle bela ve musibetlere uğradı. Allah ona hak ettiği şekilde muamele etsin. 240 yılında vefat etti.

278 Derim ki: Senedi hasendir. Ravileri Ahmed b. Muhammed b. Mûsâ el-Kuraşî dışında sikadır. Zehebî: "el-Berkânî onun zayıf olduğunu belirtirken, başkaları onun kavî olduğunu söylemişlerdir" demektedir.
Bu kişinin *Târîh-u Bağdâd (V, 94-96)*'da biyografisi vardır. Musannıf, Hatîb'in rivayet yolundan nakletmiştir. Bu *Târîh-u Bağdâd (V, 283)*'ta onun asılda sözü edilmiş İbn Nadr'dan gelen senedi ile yer almaktadır. Biyografisi *Târîh-u Bağdâd (I, 364)*'te yer almaktadır. Bu rivayeti el-Lâlekâî de *(I, 92/a)* bu yoldan rivayet etmiştir. Beyhakî, *el-Esmâ (s. 415)*'de Sâlih b. Muhammed'den, o İbnu'l-A'râbî'den yoluyla buna yakın olarak rivayet etmiştir. Senedi de sahihtir. Burada sözü edilen Sâlih Cezera lakaplı Ebû Alî'dir. Sika ve hafız birisidir. 294 yılında vefat etmiştir.

279 Derim ki: Bu kişinin bundan önceki rivayette soru soranın açıkça adının verildiği Ahmed b. Ebî Duâd el-Cehmî olma ihtimali vardır.

rindedir. Adam: Hayır, böyle değildir. Onun anlamı ancak istîla etti şeklindedir deyince, İbnu'l-A'râbî: Sus, sen bunun ne olduğunu nerden biliyorsun? Araplar bir şeyi istîla etti tabirini istîla eden bir kimse o hususta kendisine karşı çıkacak bir kişi olmadıkça kullanmazlar. Hangisi galip gelirse, onun için istîla etti, denilir. Yüce Allah'a karşı çıkacak, O'nun zıttında duracak kimse yoktur ve O haber verdiği şekilde Arşı üzerindedir. Sonra şunları söyledi: İstîla birbirleriyle galibiyet yarışına girmelerinden sonra olur. Nitekim Nâbiğa şöyle demiştir: "(Bu) ancak senin yahut senin kendisini asil atın -katedeceği mesafeyi istîla etmesi halinde- İleri geçip geride bırakacağın kimse içindir."[280]

İbnu'l-A'râbî *-rahimehullah-* 231 yılında vefat etmiştir.

Cezîre Ahalisinin Âlimi Ebû Cafer en-Nufeylî (...-234)

242- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize Alî b. el-Hüseyn b. Mehrân tahdis etti: Ben Ebû Cafer Abdullah b. Muhammed b. Nufeyl'i: Kim Kur'ân mahlûktur derse o kişi kâfirdir derken dinledim.

Ona: Ey Ebû Cafer küfür iki türlüdür. Biri nimet küfrü (nankörlüğü), biri de Azîz ve Celîl olan Rabbi inkâr küfrüdür, denilince, o: Hayır, aksine bu Rabbi inkâr küfrüdür. Sen: "Allah'tır, birdir, tektir. Allah'tır, sameddir" buyruğu mahlûktur diyen kimse hakkında ne dersin? Böyle bir kimse kâfir değil midir?[281]

---

280 Derim ki: Bunu musannıf senediyle el-Hatîb'in rivayet yoluyla rivayet etmiştir. O bu rivayeti *Târîh-u Bağdâd (V, 283-284)*'de nakletmiştir. Beyhakî de *el-Esmâ (s. 415)*, el-Lâlekâî *(I, 92/a)*'de Naftaveyh'den gelen çeşitli rivayet yollarıyla bu lafızla rivayet etmiştir.
Bu sahih bir seneddir. Dâvûd b. Alî Ebû Süleyman el-Asbahânî denilen fakih ve zahirilerin imamı, sadûk, sika ve faziletli birisidir. 270'de vefat etmiştir.
Naftaveyh denilen kişi de meşhur nahiv bilgini İbrahim b. Muhammed b. Arafe Ebû Abdillah el-Atekî'dir. O da sadûk ve rivayetinde sakınca olmayan birisidir. 323 yılında vefat etmiştir.

281 Derim ki: Senedi sahihtir. Çünkü İbn Mehrân denilen kişi Alî b. el-Hüseyn b. Cüneyd er-Râzî olup, sika ve büyük bir hâfızdır. 291 yılında vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*'teki biyografisinde *(III, 1, 179)*: "Biz ondan rivayet yazdık ve o sadûk, sika birisidir" demektedir.
Derim ki: Onun biyografisini verenler arasında dedesinin adını "Mehrân" olarak veren kimseyi görmedim. Muhtemelen onun yukarı dedelerinden birisinin adıdır. el-Cüneyd ise onun yakın dedesinin adıdır ya da aksi doğrudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

en-Nufeylî dinin rükünlerinden birisi idi. Ahmed b. Hanbel'e denk görülürdü. Öyle ki, Ebû Dâvûd es-Sicistânî: en-Nufeylî'den daha büyük bir hafız görmedim, demiştir.

Derim ki: en-Nufeylî 234 yılında oldukça yaşlanmış olarak vefat etti.

Basra Âlimlerinden el-Ayşî (...-228)

243- Ebû Hâtim er-Râzî dedi ki: Abdullah b. Muhammed b. Âişe dedi ki: el-Hakîm olanın, rubûbiyet iddiasında bulunan bir söz halk etmesi imkânsız bir şeydir. Bununla Allah-u Teâlâ'nın: *"Şüphesiz ki ben Allah'ım"* buyruğu ile *"Ben senin Rabbinim"* buyruklarını kastetmektedir.

İbn Âişe 228 yılında 80 küsur yaşlarında vefat etmiştir.

Şam Âlimi Hişam b. Ammâr (...-245)

244- Ebu'l-Fadl Yakûb b. İshâk b. Mahmûd el-Hâfız dedi ki: Bize Abdullah b. Muhammed b. Mansûr el-Bezzâr[282] tahdis etti. Ben Hişâm b. Ammar'ı -ki ona bazı kimselerin kendisini lafziyye (diye bilinen lafızcılara) nispet ettikleri haberi ulaşmıştı- kızarak dedi ki: Kur'ân Allah'ın kelamıdır, yaratılmış değildir. Her kim Kur'ân yahut Allah'ın kudreti yahut Allah'ın izzeti mahlûktur diyecek olursa, o kâfirlerdendir. Ona: Peki "benim Kur'ân'ı telaffuz edişim mahlûktur" diyen kimse hakkında ne dersin diye sorulunca, şöyle dedi: *"Deki O, Allah'tır. Bir ve tektir. Allah'tır, sameddir..."* suresini sonuna kadar okuduktan sonra: Bu okuduğum Allah'ın kelamıdır, dedi.

Burada sözü edilen Abdullah, Herevî olup, tanınan birisidir.[283]

---

282 El yazma nüshasında el-Bezzâz şeklindedir.

283 Derim ki: "Muhtemelen *el-Cerh ve't-Ta'dîl (II, 2, 164)*'de yer alan şu şahıs olmalıdır:
"Fevrân" diye bilinen Ahmed b. Hanbel'in arkadaşı onun meclisinde oturup kalkmış ve onun yakınlarından birisi olup, adı Abdullah b. Muhammed el-Bezzâr'dır. Ahmed b. Hanbel'den rivayet nakletmiştir."
Fakat el-Hatîb *(X, 79)*'da dedesi el-Muhâcir'in adını buradakinden başka türlü vermektedir. Orada "Fevzân" diye yazmıştır. Dârakutnî'den onun hakkında: Çok üstün ve değerli birisidir. Ahmed onu tazim ederdi, dediğini rivayet etmektedir. 256 yılında vefat etmiştir.
Derim ki: Eğer ondan başka birisi ise ben onun biyografisini veren kimseyi bilemi-

Hişâm, Dımaşk'ın âlimi, Kur'ân okuyucusu, muhaddisi, müftisi, hatibi idi. 90 küsur yıl yaşadı, 245 yılında vefat etti, Mâlik'e yetişti, ondan hadis dinledi.

Mısır Diyarının Şeyhi ve Vâizi Zunnûn (…-245)

245- Ömer b. Bahr el-Esedî dedi ki: Zunnûn el-Mısrî'yi *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şöyle derken dinledim: Yüzünün nuru sebebiyle gökler aydınlandı. Yüzü karanlıkları aydınlattı. Celâlini gözlerden perdeledi ve Arşı üzerinde kalplerin dili O'na münacatta bulundu.[284]

Bu rivayeti Hâfız Ebû'ş-Şeyh *el-'Azame* kitabında rivayet etmiştir.

Zünnûn da 245 yılında oldukça yaşlı iken vefat etmiştir.

İçtihad İmamlarından Ebû Sevr (…-240)

246- İbn Ebî Hâtim dedi ki: Bize A'yan b. Zeyd tahdis etti. Ben İmam Ebû Sevr İbrahim b. Hâlid'i şöyle derken dinledim:

Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia eden bir kimse Allah'ı inkâr eden bir kâfirdir. Bir kimsenin sünnet üzere yürüyen bir kişi olması, ancak onda şu üç hasletin bulunması ile mümkündür: Kur'ân mahlûk değildir demeli, iman, söz ve ameldir artar ve eksilir demeli ve Hamza'nın kıraati ile okumayı terk etmelidir.[285]

---

yorum. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu'l-Fadl'a gelince, adı Yakûb b. İshâk b. Mahmûd olup hadis hafızıdır, onu tanımıyorum. Müellif *Tezkiratu'l-Huffâz*'da ve İbn Abdülhâdî de kendi *Tezkîre*'sinde ondan söz etmemiştir.

284 Derim ki: Ömer b. Bahr el-Esedî'yi tanımıyorum.

285 Senedi ceyyiddir. A'yan b. Zeyd hakkında İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl (I, 1,325)*'de şunları söylemektedir:

"Ondan Alî b. el-Huseyn b. el-Cüneyd rivayet etmiş, ben de ondan rivayet dinlemişimdir. Sadûktur."

Ek bir bilgi: Bu rivayetin sonunda sözü edilen kişi olan Hamza, Hamza b. Habîb Ebû Umâre el-Kûfî ez-Zeyyâd olup, el-Ferrâ'nın hocasıdır, yedi kıraat imamından birisidir. Müellif *el-Mîzân*'da şöyle demektedir: "O, doğruluk, vera ve takva hususunda varılacak son noktadır. İbn Ma'în ve başkaları sika olduğunu belirtmiştir. el-Ezdî ve es-Sâcî de şöyle der: Onun kıraati hususunda tenkitlerde bulunmuşlardır ve onu övülmeyen bir hale nispet ederler ama hadiste sadûk, itkanı sağlam olmayan birisidir."

Derim ki: Sonunda icmâ, Hamza'nın kıraatinin kabul edileceği ve bu kıraati eleştirenlerin eleştirilerinin kabul edilmeyeceği üzerinde gerçekleşmiştir. Çünkü bazı

Ebû Sevr, ilim deryalarından birisi idi. Süfyân b. Uyeyne ve el-Bekkâr ondan ilim ve rivayet almıştır. Bağdât'ta 240 yılında vefat etmiştir.

***

---

selef mensupları ile birinci dönemdeki kimselerin o kıraat hakkında bazı eleştirileri vardı. Yezîd b. Hârûn da Hamza kıraatini yasaklamıştı. İbn Mehdî dedi ki: Eğer Hamza'nın okuyuşuyla okuyanlar üzerinde bir yetkim olsaydı, o kimselerin sırtını döverek acıtırdım. Ahmed b. Hanbel de aşırı med ve sekteleri dolayısı ile Hamza'nın kıraatini hoş görmezdi. Diğer taraftan vakıf halinde hemzeyi değiştirmesi, imale ve başka hususlar dolayısıyla hoşlanmazdı.

Derim ki: İmam Süfyân es-Sevrî'nin Hamza'nın lehine tanıklık etmiş olması yeterlidir. Çünkü Süfyân es-Sevrî onun hakkında: "Hamza bir rivayete bağlı olmaksızın, tek bir harf dahi okumuş değildir." 158 yılında vefat etmiştir.

Başka Bir Tabaka

(el-Müzenî, ez-Zühlî, Buharî ve Ebû Zür'a Bunlardandır.)

el-Müzenî [...-264]

247- Ahmed b. Bekr el-Bâzûrî dedi ki: Bana Fakîh el-Hasen b. Alî el-Bâzûrî tahdis etti. Bana Alî b. Abdullah el-Hulvânî tahdis edip dedi ki:

Ben Mağrib Trablus'u (Trablus el-Garb)'da idim. Ben ve bazı arkadaşlarımız sünnetten söz ettik. Sonunda Ebû İbrahim el-Müzenî'yi *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* söz konusu ettik. Arkadaşlarımızdan birisi dedi ki: Bana ulaştığına göre o Kur'ân hakkında konuşur ve tevakkuf eder (kanaat belirtmez)di. Bir başkası onun kanaat belirttiğini söyledi. Nihayet başkaları da bizimle bir araya geldi. Biz de ona durumu kendisinden öğrenmek üzere bir mektup yazdık. O bize şunu yazdı:

"Allah bizleri de, sizleri de takva ile günahlardan korusun. Bize de, size de hidayete uyma başarısını ihsan etsin. Sorduğunuz hususa gelince: Sen benden sana sünnete dair bir hususu açıklamamı istedin. Böylelikle nefsini ona sımsıkı sarılmaya götürecek bu yolla çeşitli görüşlerin şüphelerini kendinden uzaklaştırabilecek, sapıkların uydurdukları bid'atlerin sapkınlıklarından kendini koruyabileceksin. Ben hem kendime, hem sana samimiyetle öğüt vermekte kusur etmeyecek bir şekilde açıklamalarda bulunarak dosdoğru bir yolu güzelce açıklıyorum:

Elhamdulillâh demek en hakka uygun bir başlangıçtır. Şükredenlerin söyleyecekleri en uygun sözdür. Ben bir tek ve Samed olana bütün övgüleri yapıyorum. O'nun ne bir zevcesi, ne bir çocuğu vardır. Benzeri olmaktan münezzehtir. O'nun ne bir benzeri, ne bir dengi vardır. O her şeyi işitendir, her şeyi görendir, her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır. Her türlü kötülükten koruyandır. Pek yüce ve yüceltendir, Arşı üzerinde olandır. O'nun yarattıkları O'nun bilgisi ile O'na itaat ederler. Kur'ân Allah'ın kelamıdır, Allah'tandır.

O bir mahlûk değildir ki, sonradan yok olsun. Allah'ın kudreti, sıfat ve nitelikleri halk edilmemiş kelimelerdir. Daimi ve ezelidir. Onlar da sonradan var edilmiş değildir ki, yok olsunlar. Rabbimiz hiçbir zaman eksik değil ki, artsın. Onun sıfatları yaratılmışlara benzemekten münezzehtir. Arşı üzerindedir, yarattıklarından ayrıdır… diyerek devamında itikat ettiği diğer hususları zikretti.[286]

248- Ömer b. Temîm el-Mekkî'den dedi ki: Muhammed b. İsmail et-Tirmizî'yi dinledim: el-Müzenî'yi şöyle derken dinledim:

-Bir kimse Allah'ın kendine ait sıfatlarıyla Arşın üzerinde olduğunu kesin bilmeden tevhidi sahih olmaz. Ben: Ne gibi dedim. O: Semî', basîr, alîm, kadîr (gibi) dedi.

Bunu İbn Mende, *Târîh*'inde rivayet etmiştir.[287]

el-Müzenî kendi döneminde Mısır diyarının fakihi, Şafi'î'nin öğrencilerinin en üstünü idi. 264 yılında 80 küsur yaşında vefat etti.

ez-Zühlî (…-258)

249- el-Hâkim dedi ki: Ben Ebû Amr el-Mustahlî'nin hattı ile şunu okudum:

Muhammed b. Yahyâ'ya, Abdullah b. Muâviye'nin Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den diye rivayet ettiği hadise dair şu soru soruldu: "Kul şunu bilmeli ki, Allah, nerede olursa olsun onunla beraberdir."[288]

Dedi ki: Bununla Allah'ın Arşın üzerinde olduğu halde her mekânı ilmi ile kuşattığını kastetmektedir.

250- Muhammed b. Nuaym dedi ki: Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî'yi şöyle derken dinledim:

İman, söz ve ameldir, artar ve eksilir. Kur'ân bütün yönleriyle ve

---

286 Musannıf bunu kendi senediyle Ahmed el-Bâzûrî'ye kadar rivayet etmiş bulunmaktadır. Basılı nüshada da el-Bâzûrî be harfi iledir. El yazması ile ye harfi ile el-Yâzûrî şeklindedir. Ben ne bu nispeti, ne de buna mensup olan kişiyi tanıyorum.

287 Derim ki: Onun rivayet yoluyla da musannıf kendi senediyle rivayet etmiştir. Bu senette 'Amr (metinde Ömer şeklinde idi) b. Temîm el-Mekkî gibi tanımadığım kimseler vardır.

288 Bu Abdullah b. Muâviye el-Ğâdirî *radiyallâhu anh*'ın hadisinin bir bölümüdür. Bunu Taberânî ve başkaları *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1046)*'da açıkladığım gibi sahih bir senedle rivayet etmişlerdir.

ne şekilde olursa olsun Allah'ın yaratılmamış olan kelamıdır. Sonradan ortaya attıkları ve sesler, kalemler, mürekkep, kâğıt hakkında konuştukları tarzdaki sözlerle konuşmayı, aynı şekilde sonradan ortaya çıkardıkları okuyan, okunan, tilavet eden, tilavet olunan gibi şeyler hakkında da konuşmayı uygun görmüyoruz. Bize göre bütün bunlar bir bid'attir. Kur'ân'ın sonradan ihdas edildiğini (meydana getirildiğini) iddia eden bir kimse, bize göre Cehmî'dir. Onun böyle olduğunda şüphe etmez, tereddüt göstermeyiz.[289]

ez-Zühlî, Horasan ahalisinin -İshâk'tan sonra- hiç tartışmasız imamı idi. O şanı büyük, kendisine itaat olunan bir baştı. 258 yılında vefat etti.

Buhârî radiyallâhu anh (194–206)

251- İmam Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinin sonlarında *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye bölümü*'nde[290] Yüce Allah'ın: ﴿وَكَانَ عَرۡشُهُۥ عَلَى ٱلۡمَآءِ﴾ *"Ve Arşı su üstünde idi" (Hûd, 11/7)* buyruğu başlığında dedi ki: Ebu'l-'Âliye: استوى إلى السماء Semâya istivâ etti, ارتفع yükseldi demektir, demiştir.[291]

استوى "İstevâ" buyruğunu Mücâhid: علا على العرش Arşın üstünde yüksek oldu, diye açıklamıştır. Müminlerin annesi Zeyneb *radiyallâhu anhâ* da: "Allah beni yedi semânın üstünden evlendirdi" demiştir.[292]

Sonra Buhârî, Cehmiyye'nin reddedip kabul etmediği (Yüce Allah'ın uluvvu, kelamı, iki el, iki göz gibi) çoğu şeylere dair başlıklar açmış ve bunlar için ayet ve hadisleri delil göstermiştir. Onun şu başlıkları bu kabildendir: Yüce Allah'ın: *"Hoş ve iyi söz O'na yükselir"* başlığı, *"İki elimle yarattığıma"* buyruğuna dair başlık, *"Gözümün önünde büyütülesin diye"* buyruğuna dair bir başlık, "Azîz ve Celîl olan Rabbimizin nebilerle kelamı" başlığı… ve buna benzer başlıklar

---

289 Bunu musannıf kendi senediyle burada sözü edilen Muhammed b. Nuaym'dan rivayet etmiştir. Ben onu tanımıyorum.

290 Bu *el-Câmiu's-Sahîh*'in bazı nüshalarında bu şekilde olmakla birlikte bazılarında da *Kitâbu't-Tevhîd (Tevhîd Bölümü)* şeklindedir. Buhârî'nin basılı nüshalarında başlık böyledir.

291 Taberî bunu *Tefsîr*'inde Ebû Cafer er-Râzî'nin ondan (Ebu'l-'Âliye'den) yolu ile muttasıl senetle rivayet etmiştir. Derim ki: Ebû Cafer, hıfzı iyi olmayan birisidir.

292 Bunu da el-Firyâbî, Verkâ'dan, o İbn Ebî Nüceyh'den, o ondan diye mevsûl olarak rivayet etmiş olup, daha önce *35 numara* ile geçmiş bulunmaktadır.

yanında aklı başında bir kimsenin, onun açmış olduğu bu başlıklardan Cehmiyye'nin bütün bunları reddettiğini, sözleri yerlerinden oynatıp, tahrif ettiklerini anlayacağı benzeri birçok başlık. Ayrıca Buhârî'nin *"Kitâbu Ef'âli'l-İbâd fî Mes'eleti'l-Kur'ân"* adını verdiği bağımsız bir eseri de vardır.

Buhârî, zeka fışkıran çok âlim, büyük bir hafız idi. Vera ve takva sahibi, şanı pek büyük, benzeri görülmedik birisi idi. 256 yılında vefat etti.

Horasan'da Mekkî b. İbrahim ile, Basra'da Ebû Âsım ile, Kûfe'de Ubeydullah b. Mûsâ ile, Mekke'de el-Mukrî ile, Şam'da el-Firyabî ile karşılaştı. 62 yıl yaşadı.

Ebû Zür'a er-Râzî (...-264)

252- *"Zemmu'l-Kelam ve Ehlihi"* adlı eserin sahibi Ebû İsmail el-Ensârî dedi ki: Bize Ebû Yakûb el-Karrâb bildirdi. Bize dedem bildirdi: Ebu'l-Fadl b. İshâk'ı dinledim.[293] Bana Muhammed b. İbrahim el-Asbahânî tahdis etti: Ebû Zür'a er-Râzî'yi -*"Rahmân Arşa istivâ etti"* buyruğuna dair kendisine soru sorulmuş ve- kızarak şunları söylediğini dinledim: Bunun tefsiri senin okuduğun şekildedir.[294] O Arşı üstündedir. İlmi her yerdedir. Bundan başka bir şey söyleyene de Allah'ın laneti olsun.[295]

---

293 İmam, çağının hafızı Ubeydullah b. Abdülkerîm el-Kuraşî er-Râzî olup, velâ yoluyla Kureyşlidir. Müellife ait *Tezkiretu'l-Huffâz*'daki biyografisi menkıbelerle, faziletleriyle dolup taşmaktadır. Ona *(II, 124-125)* başvurunuz. Bu kişi Ahmed b. el-Hüseyn adındaki küçük Ebû Zur'a er-Râzî'den başka birisidir. O da aynı şekilde sağlam hâfız birisidir. Onun biyografisi için de *et-Tezkire (III, 194)*'e bakınız.

294 Yani ayet açık ve seçiktir. Musannıfın ileride Ebû Ya'la'nın biyografisini yazarken buna benzer bir söze dair notuna bakınız.

295 Derim ki: Burada sözü edilen Ebu'l-Fadl adındaki kişiyi tanımıyorum.
Ebû Yakûb el-Karrâb'ın adı İshâk b. Ebî İshâk İbrahim b. Muhammed b. Abdurrahman es-Serahsî ve el-Herevî olup, hâfız ve imam birisidir. 429 yılında vefat etmiştir.
Buradaki dedesi yani anne tarafından dedesi ise, müellifin hocaları arasında zikrettiği kimsedir ki, o da Muhammed b. Ömer b. Hafsaveyh'dir. Ona dair biyografik bilgi bulamadım. Bu kişi de Muhammed b. Ömer b. Hafs el-Cevrecîrî'den başka birisidir. Bu kişinin de biyografisi *Ahbâru Asbahân (II, 272)*; *Şezerâtu'z-Zeheb (II, 328)*'de verilmiştir. Bu tabaka itibariyle ondan daha yüksektir. 330 yılında vefat etmiştir.
Muhammed b. İbrahim el-Asbahânî adını taşıyan birkaç kişi vardır. Bunlar, Ebû Nuaym'in *Ahbâru Asbahân* adlı eserinde biyografileri verilmiş kimselerdir:

253- Abdurrahman b. Ebî Hâtim'den dedi ki: Babama ve Ebû Zur'a'ya *-Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun-* Usûlu'd-Dîn (dinin esaslarını teşkil eden itikadi konular)'de Ehl-i Sünnet'in izlediği yola dair ve onların belli başlı bütün İslam diyarlarında ilim adamlarının ne üzerinde olduklarını gördükleri ve her ikisinin de bu konuda neye itikat ettiklerine dair soru sordum, ikisi de bana şu cevabı verdi:

Biz İslam diyarındaki belli başlı bütün ilim adamlarına yetiştik. Onların izledikleri yol (mezhep)leri arasında şu da vardı: İman söz ve ameldir, artar ve eksilir. Kur'ân, Allah'ın hiç bir yönüyle yaratılmamış kelamıdır. Hayrıyla, şerriyle kader Yüce Allah'tandır. Şüphesiz Allah-u Teâlâ Arşı üzerindedir, mahlûkatından ayrıdır. Kitabında kendi zatını ve Rasûlünün dili ile kendisini vasfettiği şekildedir. Hakkında herhangi bir keyfiyet söz konusu değildir. İlmiyle her şeyi kuşatmıştır, O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir.[296]

1- Muhammed b. İbrahim b. Şebîb el-Assâl Ebû Abdillah. Sika bir şeyh (hadis âlimi) dir. Bu kimse İsmail b. Amr'dan ve … rivayet nakletmektedir. 292 yılında vefat etmiştir.

2- Muhammed b. İbrahim b. Saîd b. Mavendad es-Sakafî Ebû Abdillah el-Veşşâ. Sadûk bir şeyhdir. Zey b. el-Hureyş'den rivayet nakletmiştir. 299 yılında vefat etmiştir.

3- Muhammed b. İbrahim b. Nasr b. Şebîb es-Saffâr Ebû Bekr. Sika birisidir. Sonradan Medîne'ye geçmiştir. 305 yılında vefat etmiştir. Hârûn el-Hammâl'den Müsned'ini rivayet etmektedir.

Derim ki: Muhtemelen bu rivayetin sahibi, sika olan bu kimselerden birisidir.

296 Derim ki: Bu Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim *-Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun-*'den sahih ve sabit bir rivayettir. Musannıf bunu Abdurrahman b. Ebî Hâtim *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-*'den üç ayrı senedle rivayet etmiştir. Bu senetlerden birisi Hibetullah el-Hasen el-Lâlekâî yoluyla gelmiştir. Bunu da büyük kitabı *Şerhu Usûli's-Sünne*'de zikretmektedir. Orada *(I, 47/a)* şöyle demektedir: Bize Muhammed b. el-Muzaffer el-Mukrî haber verip dedi ki: Bize el-Huseyn b. Muhammed b. Habeş el-Mukrî tahdis edip dedi ki: Bize Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim tahdis etti.

Derim ki: Bu ceyyid bir seneddir. Muhammed b. el-Muzaffer b. Alî b. Harb, Ebû Bekr el-Mukrî ed-Dineverî'dir. el-Hatîb *(III, 365)* şöyle demektedir:

"Bağdât'a yerleşti ve orada Ebû İshâk el-Müzekkî en-Nîsâbûrî'den ve … ile Ebû Alî b. Habeş ed-Dineverî'den hadis nakletmiştir. Biz de ondan hadis yazdık. Sâlih, faziletli, sadûk bir şeyh (hadis âlimi) idi. 415 yılında vefat etti."

el-Hüseyn b. Muhammed b. Habeş el-Mukrî de Ebû Alî ed-Dineverî olup, Mûsâ b. Cerîr er-Rakkî'nin arkadaşıdır. Onu İbnu'l-İbâd 373 yılında vefat edenler arasında zikretmiş ve bundan fazla bir şey söylememiştir.

İbnu'l-Muzaffer'in az önce geçen *Târîh-u Bağdâd*'taki biyografisinden anlaşıldığına göre o, eğer Bağdât'ta doğanlar arasında değil ise, oraya gelmiştir. Çünkü İbnu'l-Muzaffer, Bağdât'ta ondan hadis nakletmiştir. Bununla birlikte el-Hatîb, et-*Târîh*'de onun biyografisi hakkında bilgi vermemiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebû Zür'a kendi çağında hadis ehlinin imamı idi. Öyle ki Ahmed b. Hanbel şöyle demektedir: Bağdât köprüsünü Ebû Zür'a'dan daha büyük bir hâfız geçmemiştir. O kendileriyle[297] yeryüzünün muhafaza edildiği Ebdâl'den idi. Yine şöyle demiştir: Bu genç delikanlı yetmiş bin hadis hıfzetmiştir.

Derim ki: O gerçekten ilim ve amel bakımından bir baş idi. Menkıbeleri pek çoktur. 264 yılında vefat etmiştir. Müslim, *Sahîh*'inde ondan hadis nakletmiştir.

Ebû Hâtim er-Râzî [...-277]

254- Hâfız Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye* adlı kitabında şöyle diyor: Bize babam ve Ebû Zür'a tahdis edip dedi ki:

Bize anlatıldığına göre buralarda buna benzeyen bir adam varmış. Bana Ebû Zür'a tahdis edip dedi ki: Ben 230 yılında Basra'da mukim iken bir adam vardı. Bana Osman b. Amr b. ed-Dahhâk[298] şöyle dediğini tahdis etti: Eğer Kur'ân mahlûk değilse, Allah benim göğsümde bulunan Kur'ân'ı (ezberlediğim Kur'ân'ı) silsin. Bu kişi Kur'ân okuyan (Kur'ân hafızı) birisi idi. Daha sonra Kur'ân'ı unuttu. Öyle ki ona: Bismillâhirrahmânirrahîm de, deniliyor, o: Maruf, maruf (o bilinen bir şeydir) diyor ve bunu sözlü olarak söylemiyordu.

255- Ebû Zür'a dedi ki: Onu göreyim diye bana çok ısrar ettiler,

---

Fakat bu rivayeti o tek başına (münferid olarak) rivayet etmiş değildir. Çünkü bu hususta yine musannıfın eserinde Alî b. Abdülazîz el-Beğavî de ona mutabaat etmiştir ki, bu da sika ve sağlam bir ravidir.

Alî b. Murdek'i tanımıyorum. Ebû Hâtim'in sözü geçen bu risalesi ise ez-Zâhiriyye kütüphanesinde *11 numaralı mecmû* (derleme)'de *Zühdü's-Semâniye mine't-Tabiîn*'in sonunda son iki rivayet yoluyla ondan diye nakledilmiştir. Senedde adı geçen İbn Murdek'ın Burda'î olduğu ibaresi de yer almaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

297 Yani duaları ve ihlâsları ile.

298 Ben bu kişiyi tanımıyorum. Ancak "ed-Dahhâk" lafzı eğer "el-Kehhâl"den muharref ise İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eserinde *(III, 1, 162)* şu ifadeler geçmektedir:

"Osman b. Amr el-Basrî el-Kehhâl, Kûfe'ye yerleşmiş bir kişi olup, Mübârek b. Fedale ve Muhammed b. Mervân el-Iclî'den rivayet nakletmiştir. Ondan da babam ve Ebû Zür'a rivayette bulunmuştur." Derim ki: Sözü edilen o kişi budur. Ebû Zür'a da ancak sika olan birisinden rivayet nakleder. O halde bu olay sahihtir.

fakat ben onu görmedim. Muhammed b. Beşşâr[299] dedi ki: Benim bir komşum vardı. Onu şöyle derken dinledim: Bana Kur'ân okuturdu. O Kur'ân mahlûktur, derdi. Bir adamın ona: Eğer Kur'ân mahlûk değil ise Allah her bir ayetini senin kalbinden silsin dedi. O da tamam silsin dedi. Sabahı edince: *"Elhamdulillâhi Rabbi'l-âlemin… Âlemlerin Rabbi Rahmân, Rahîm, din gününün mâliki Allah'a hamdolsun"* derdi. Ama *"iyyake: yalnız sana"* dediğinde *"na'budu:ibadet ederiz"* demek istedi mi dili dönmüyordu.

256- Hâfız Ebû Kâsım et-Taberî dedi ki:[300] Ben Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir el-Hanzalî'nin kitabında -onun ondan işittikleri arasında- şunları söylediğini gördüm:

Bizim mezhebimiz ve tercihimiz Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e, ashâbına onlardan sonra gelip, onlara güzelce uyanlara uymaktır. Şafi'î, Ahmed, İshâk ve Ebû Ubeyd *-Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun-* gibi rivayet ehlinin mezheplerine sımsıkı sarılıp, kitap ve sünnete bağlı kalmaktır.

Azîz ve Celîl olan Allah'ın Arşı üzerinde olup, mahlûkatından ayrı olduğuna "O'nun benzeri hiçbir şey olmadığına, işiten, gören olduğuna" inanırız. Dedi ki:

-Bizim tercih ettiğimiz, imanın artıp eksildiğidir. Kabir azabına, havza, kabirde sorgulanmaya, şefaate iman ederiz. Bütün Ashâb-ı Kirâm'a rahmet okuruz. Onlardan hiç kimseye sövüp saymayız. Fitne zamanlarında savaşmayız. Allah'ın işimizin başına yönetici olarak getirdiği kimselerin (şerîate uygun) emirlerini dinler ve itaat ederiz. İmamlarla birlikte namaz kılıp, haccedip, cihad etmeyi, davarların zekâtlarının onlara verilmesini uygun görüyor ve muvahhidlerden şefaat ile cehennemden bir topluluğun çıkarılacağını belirten sahih rivayetlere iman ederiz. -Sonunda şunları söyler-:

Bid'at ehlinin alameti ise rivayet ehli olan kimselere dil uzatmalarıdır. Cehmiyye'nin alameti Ehl-i Sünnet'e Müşebbihe ve Nâbite adını vermeleridir. Kaderiyyenin alameti Ehl-i Sünnet'e Cebriyyeci adını vermeleri, zındıkların alameti ise rivayet ehli olanları Haşviy-

---

299 "Bundâr" lakaplı olup, Buhârî ve Müslim'in hocalarından sika birisidir.

300 Bu İmam el-Lâlekâî olup, *"Şerhu's-Sünen"* adlı eserin müellifidir. Musannıfın ondan yaptığı nakil orada bulunan *(I, 48/a-b)*'e uygundur. Ancak onun bu naklinde bir parça kısaltma, takdim ve tehir vardır.

ye diye adlandırmalarıdır.[301]

Ebû Hatim, önderlerden ve rivayet ehli imamlarının büyüklerinden birisi idi. Ebû Nuaym'e, el-Ensârî'ye ve onların tabakasından olan ilim adamlarına yetişmiştir. Cerh ve tadilde bulunmuş, rivayetlerin sıhhatleri ve illetleri hakkında değerlendirmeler yapmış birisi idi. O, akranı ve ona yakın hafız Ebû Zür'a seviyesinde idi. Ondan Ebû Dâvûd ve büyük ilim adamları hadis rivayet etmiştir. 277 yılında vefat etmiştir.

Zamanının Vâizi Yahyâ b. Muâz er-Râzî (…-258)

257- Ebû İsmail el-Ensârî el-Farûk da Muhammed b. Mahmûd'a kadar ulaşan bir sened ile dedi ki:[302] Yahyâ b. Muâz'ı şöyle derken dinledim:

Şüphesiz Allah Arşın üstündedir. Yarattıklarından ayrıdır, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Allah'ı mahlûkatına karıştıran Cehmiyyeci olan biri dışında kimse bu görüşten ayrılıp istisnâ teşkil etmez.

Vâsıt'ın Muhaddisi Ahmed b. Sinan (?-259)

258- İbn Ebî Hâtim, *er-Reddu 'ale'l-Cehmiyye* adlı eserinde diyor ki: Bize Ahmed b. Sinan el-Vâsıtî tahdis edip dedi ki: Bana İbn Ebî Duâd -mihnet günlerinin kadısını kastediyor-'den şöyle dediği ulaştı: Nebîlerden üçü müşebbihecidir. Îsâ b. Meryem *aleyhisselâm*: *"Sen benim nefsimde olanı bilirsin. Ama ben senin nefsinde olanı bilmem"* demesiyle, Musa *aleyhisselâm*: *"Rabbim bana kendini göster, sana bakayım"* sözü ile, Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem* de: "Şüphesiz siz Rabbinizi göreceksiniz" buyruğu ile. (İbn Ebî Duâd) dedi ki: Bu ya apaçık bir küfürdür ya bu itibarla teşbih bir haktır.[303]

---

301 Derim ki: Nitekim Kevserî de böyle yapmaktadır. Onun notları ve risâleleri hadis imamlarına dil uzatıp onları tenkit etmekle, onları mücessimecilikle itham etmekle, onlara müşebbihe ve haşviyye adını vermekle dolup taşmaktadır. Bununla birlikte onun öğrencisine göre o hüccet, büyük ilim adamı, büyük münekkid Kevserî…dir. Benim *el-Mektebu'l-İslâmî*'de dördüncü baskısı yapılmış bulunan *Şerhu't-Tahâviyye* adlı esere yazdığım mukaddimeme bakınız.

302 Muhammed b. Mahmûd'u tanımıyorum. Ona kadar ulaşan bir senede de vakıf olamadım.

303 Derim ki: Fakat Kadı İbn Ebî Duâd'a kadar ondan söylediği nakledilen bu sözler ile sened sahih değildir. Allah insafı, adaleti sever. *"Bir topluluğa karşı olan*

Yüce Allah inkârcıların söylediklerinden çok çok yücedir. Bizler Nuaym b. Hammâd'ın: Allah'ı yarattıklarına benzeten kişi kâfir olur, dediğini zikretmiş idik.

Vera sahibi hafız Ahmed b. Sinan el-Kattân, Buhârî ve Müslim'in hocalarından birisidir. O bunu inkârcı Ahmed b. Ebî Duâd'dan boşu boşuna nakletmiş değildir. İmam Ahmed'in mihnete uğradığı günde Mu'tasım'ın önünde durup: Ey müminlerin emîri, bu sapık ve saptırıcı birisidir, onu öldür, diyen de odur.

Ahmed b. Sinan 258 yılında 80 küsur yaşında vefat etmiştir.[304]

Rabbânî İmâm Muhammed b. Eslem et-Tûsî (?-242)

259- Hâkim onun biyografisini verirken der ki: Bize Yahyâ el-Anberî tahdis etti.[305]

Bize Ahmed b. Seleme tahdis etti: Bize Muhammed b. Eslem tahdis edip dedi ki: Bana Abdullah b. Tâhir dedi ki: Bana ulaştığına göre sen başını semâya kaldırıyormuşsun. Ben ona: Neden (kaldırmayayım ki?) Hayrı semâda olandan başkasından mı ümit ediyorum, dedim.

Hâfız Abdurrahman b. Muhammed dedi ki: Bize Abdullah b. Muhammed b. el-Fadl es-Saydavî tahdis etti: İshâk b. Dâvûd eş-

---

kininiz sizi adaletsizliğe sürüklemesin" buyuran da odur. Çünkü el-Vâsıtî her ne kadar sika birisi ise o bu rivayeti bir belağ (bana ulaştı) olarak söz konusu etmiş ve kendisinin sika olup olmadığı incelensin diye kendisine bunu ulaştıranın adını vermemiştir.

304 Asıl nüshalarda böyledir. Vefatı ile ilgili olarak belirtilmiş görüşlerden birisi budur. Doğrusu ise Hâfız İbn Hacer'in *et-Tehzîb*'de kat'i olarak ifade ettiği üzere yukarıda tespit ettiğimiz tarihtir.

305 Derim ki: Görüldüğü kadarıyla bu kişi, Yahyâ b. Abdullah b. Muhammed b. el-Velîd el-Anberî Ebû Zekeriyyâ ez-Zâri'dir. Fakih, iyi bir matematikçi ve şartlar ile ilgili konuları iyi bilen birisi idi. Ebû Nuaym, *Ahbâru Asbahân (II, 362)*'de şöyle diyor: "311 yılında vefat etti. Abdullah b. Ömer'den Ebû Mesûd'un kitaplarını rivayet etmektedir."
Derim ki: Ahmed b. Seleme de İbn Abdullah, Ebu'l-Fadl en-Nîsâbûrî'dir. İbn Ebî Hâtim *(I, 1, 54)*'de şöyle demektedir:
"er-Rey'de ondan (rivayet) yazdım. Yanımıza babam hayatta iken geldi. Ondan rivayet yazdı."
286 yılında vefat etti, oldukça maharetli bir hâfız idi. Onun da *eş-Şezerât*'ta belirtildiği gibi, Müslim'in *Sahîh*'i gibi bir *Sahîh*'i vardır.
O halde hadis ceyyiddir.

Şa'rânî'yi şunu naklederken dinledim: O Muhammed b. Eslem et-Tûsî'yi Kur'ân-ı Kerîm hakkında bir takım sözler söylemiş bazılarının sözlerini nakledince, Muhammed şöyle demiştir:

Kur'ân, Allah'ın yaratılmamış kelamıdır. Nerede okunsa ve nerede yazılsa değişmez, başka bir şeye dönüşmez, başkasıyla değiştirilmez.[306]

Derim ki: Allah'a yemin olsun ki doğru söylemiştir. Çünkü sen bir mushaftan yüz tane Mushaf aktarıyorsun (istinsah yoluyla çoğaltıyorsun) o birinci Mushaf ise özü itibariyle bir başka yere geçmez ve değişikliğe uğramaz. Kur'ân'ı Kerîm'i bin kişiye telkin ediyorsun. Senin kalbinde olan ise senden ayrılmaksızın ve değişikliğe uğramaksızın olduğu halde kalmaya devam eder. Bunun sebebi ise, yazılan şeyin aynı şey olmasıdır. Yazma ise, birden çok ortaya çıkmaktadır. Senin kalbinde olan bir tek şeydir. Kur'ân okuyucularının kalplerinde bulunan da senin kalbinde bulunanın aynısıdır. Okunan Kur'ân, onu okuyanlar birden çok olsalar dahi birdir. Halbuki Kur'ân birçok sure, ayet ve cüzlerden ibarettir. O, Allah'ın kelamı, vahyi, O'nun tenzîli ve O'nun inşasıdır. O kesinlikle bizim sözümüz değildir. Evet, bizim onu sözlü olarak söylememiz, onu okuyuşumuz ve onu dememiz bizim fiillerimizdendir. Onu yazmamız, onu seslerimizle seslendirmemiz de bizim işlerimizdendir. Azîz ve Celîl olan Allah da: *"Allah sizi ve amellerinizi yaratmıştır"* buyurmaktadır.

O halde okunan Kur'ân-ı Kerîm, bizim amellerimizle yaptıklarımızı göz önünde bulundurmayarak söyleyecek olursak, Allah'ın kelamıdır ve yaratılmış değildir. Bu ancak zihinde husule gelir. Dış dünyada ise, Kur'ân-ı Kerîm'in ancak Kur'ân okuyan birisinden

---

306 Derim ki: Bunun senedinde bir beis yoktur. Burada sözü edilen eş-Şa'rânî, İshâk b. Dâvûd b. Îsâ Ebû Yakûb eş-Şa'rânî el-Mervezî'dir. el-Hatîb *(VI, 374)* onun biyografisini Muhammed b. Mahled el-Attâr'ın ondan yaptığı rivayete dayanarak vermiş ve 261 yılında vefat etmiştir demiştir.
Abdullah b. Muhammed b. el-Fadl es-Saydavî'ye gelince, göründüğü kadarıyla *el-Cerh ve't-Ta'dîl (II, 2/163)*'de kendisinden şöylece söz edilen şu kişidir:
"Abdullah b. Muhammed b. el-Fadl b. eş-Şeyh b. Umeyra el-Esedî Ebû Bekr el-Esedî. Hâlid b. Hidâş'tan, Dâvûd b. Amr'dan, Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî'den, Ahmed b. Hanbel'den, Yahyâ b. Ma'în'den, Muhriz b. Avn'dan rivayet nakletmiştir. Ben de ondan Vâsıt'ta ve Rey şehrinde hadis dinlediğim gibi, babam Ebû Zür'a da ondan hadis yazmış ve rivayet nakletmiştir. Babama ona dair sorulunca: Sadûk birisidir demiştir."

dinlenmesi yahut bir mushafta var olması söz konusu olabilir. Müminler ahirette onu âlemlerin Rabbinden dinleyecekleri vakit, işte o vakit tilavet te, tilavet olunan da mahlûk değildir. Bundan dolayı İmam Ahmed şöyle demiştir: Her kim -Kur'ân'ın kendisini kastederek- benim Kur'ân'ı telaffuz edişim mahlûktur, diyecek olursa, o kişi Cehmiyyecidir.[307]

İyice düşün çünkü bu mesele zor bir meseledir. Burada bu hususta benim yaptığım etraflı açıklama her ne kadar hak ise de İmam Ahmed *rahimehullah* ve selef âlimleri bunun dile getirilip, ifade edilmesine izin vermemişler ve Cehmiyye'den ve kelamdan mümkün olan

---

307 Bunu Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne (s. 29)*'de babasından buna yakın olarak rivayet etmiştir. Beyhakî de *el-Esmâ (s. 266)*'da sahih bir senedle rivayet etmiş ve şöyle demiştir:
"Derim ki: İşte bu oğlu Abdullah'ın kendisinden hıfzedip bellemiş olduğu bir kayıtlandırmadır. Bu da onun "bu sözleriyle Kur'ân'ı kastederek" şeklindeki sözüdür. Lafız hususunda bizim bu naklettiğimize muhalif olarak oğlundan başkalarının gaflete düşüp zikretmediği bir husustur. Bunun sonucunda ise zikrettiğimiz bu rivayet ile, İmam Ahmed'e kendisinden beri ve uzak olduğu husus nispet edilmiştir."
Derim ki: Beyhakî'nin: "Ondan başkasının gaflete düşüp, nakletmediği …" ifadesi su götürür. Çünkü işin gerçeği şudur: İmam Ahmed, çoğu zamanda bunu mutlak olarak zikrederdi. Bunu bu şekilde ondan rivayet edenlerden birisi de ileride bu kitapta geleceği üzere oğlu Abdullah'ın kendisidir. Aynı şekilde biraz sonra açıklayacağım üzere Ebû Dâvûd da böylece nakletmiştir. O halde bunlara gaflette kalmanın nispet edilmesi caiz midir? Gerçek şu ki, Ahmed çoğunlukla bunu mutlak olarak belirtmiştir. Bu haliyle de bir topluluk, ondan bunu bellemiştir. Bazen de mutlak ifadeden bizim Kur'ân'ı telaffuz edip söyleyişimizin kendi fiillerimizden olmadığı vehminin uyanmasının önüne geçmek amacıyla, yeni bir açıklama ile kayıt getirdiği de olmuştur. Bu ise Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilmiş bulunan kulların fiilleri -ki konuşmak da bunlardandır- mahlûktur, şeklindeki kabule muhaliftir. Nitekim İmam Buhârî *rahimehullah Halku Ef'âli'l-İbâd* adlı eserinde bu hususu kitap ve sünnetten, selefin sözlerinden kesin delillerle genişçe açıklamıştır. Böylelikle İmam Ahmed *rahimehullah* bu kayıt ile kendisinin Kur'ân'ı okuyan kimsenin Kur'ân'ı telaffuz edişini kastetmediğini açıklamaktadır. Çünkü o mahlûktur. O bu sözleriyle yalnızca Yüce Allah'ın kelamını kastetmektedir. Böylelikle İmam Ahmed de, tilavet ile tilavet olunan şey arasında ayırım gözeten öğrencisi Buhârî ile aynı kanaate sahip olmaktadır. Nitekim Beyhakî ve başkaları da bunu böylece nakletmiştir. Beyhakî şunu da söylemektedir: "Müslim b. el-Haccâc *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bu konudaki detaylı açıklamada Buhârî ile aynı kanaati paylaşıyordu."
Musannıf *rahimehullah*'ın açıkladığı da budur. Bu açıklamayı çok güzel yapmış ve İmam Ahmed'in kendisinden nakl edilen rivayetlerin birçoğunda -kendisinin de, ona muvafakat edenlerin de- sözü geçen ayrıntı ile ilgili açıklamalarında dikkatli ifade kullanmalarının sebebini de açıklamış bulunmaktadır. İşlerin akıbeti Allah'a aittir. Ayrıca onun *el-İstivâ* adlı risalesinde *(s. 184)* İmam el-Cuveynî'nin sözlerine de başvururuz. Çünkü o oldukça önemlidir.

her bir yolla kaçınmışlardır.[308] Hatta Harb b. İsmail şöyle demiştir: Ben İbn Râhûye'ye Kur'ân mahlûk değildir. Benim onu okuyuşum mahlûktur. Çünkü ben onu hikaye ediyorum, diyen kimse hakkında soru sorulurken şunları söylediğini dinledim: Bu bir bid'attir. Bundan vazgeçinceye kadar bu hali üzere o kişi bırakılmaz.

Derim ki: Zannederim İshâk "çünkü ben onu hikâye ediyorum (taklit ederek telaffuz ediyorum)" ifadesinden uzak kalmak istemiştir. Öyle ki, sağlam hafız İmam Ahmed'in oğlu Abdullah *radiyallâhu anh* şöyle demiştir: Ben babama, tilavet mahlûktur. Kur'ân'ı telaffuz edişimiz mahlûktur. Kur'ân ise Allah'ın kelamıdır, mahlûk değildir diyen kimse hakkında ne dersin, diye sordum.

O şöyle dedi: Bu Cehmiyye'nin sözüdür. Allah-u Teâlâ: *"Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse ona eman ver. Ta ki Allah'ın kelamını dinlesin." (Tevbe, 9/6)* buyurmaktadır. Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* de: "Ta ki Rabbimin kelamını tebliğ edeyim" diye buyurmuştur.[309] Yine şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz bu namazda, insanların sözlerinden herhangi bir şey söylemek uygun değildir."

Babam da lafız ile ilgili olarak herhangi bir şey konuşmaktan yahut mahlûktur ya da mahlûk değildir denilmesinden hoşlanmazdı.[310]

---

308 Bu Ebû Dâvûd'un ve başkalarının sahih bir senedle Câbir'den diye rivayet ettikleri bir hadisin bir bölümüdür. Bu hadisin tahricini *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1947)*'de gösterdim. (Ancak notun konulduğu yerde muhtemelen bir karışıklık vardır. Çünkü bu ifadelerin hadisle ilgisi olmadığı açıktır. Muhtemelen bu rakam, biraz sonra gelecek: "Rabbimin kelamını tebliğ edeyim…" hadisi ile bundan sonraki bir bölümü zikrdilecek "namaz hadisi" ile ilgili olmalıdır -Çeviren-)

309 Bu da Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'nin rivayet ettiği hadisin bir kısmıdır. Yine bu hadisin bir bölümü bu kitabın baş taraflarında geçmiş idi, orada da bu kitabın kaynaklarını nerede göstermiş olduğumu belirtmiş idim.

310 Bunu Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne (s. 28-29)*'de babasından birbirinden ayrı sözler halinde zikretmiştir. Ebû Dâvûd da *Mesâil*'inde *(s. 271)* şöyle demektedir:
Bize Yakûb b. İbrahim ed-Devrakî'nin tahdis ettiğine göre Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'e o (yani Ahmed b. Hanbel oğluna): Şüphesiz lafziyeciler Cehm'in sözü etrafında döner dolaşır ve Cebrâîl'in mahlûk bir şey getirdiğini iddia ederler. Yani Cebrâîl bir mahlûktur ve Kur'ân'ı Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e getirmiştir.
Bize Ahmed b. İbrahim tahdis edip dedi ki: Ben Ahmed b. Hanbel'e: Bizim lafızlarımızla Kur'ân'ı okuyuşumuz mahlûktur, diyen bu kimseler hakkında ne dersin, dedim. Şu cevabı verdi: Bunların söyledikleri Cehmiyye'nin söylediklerinden daha kötüdür. Kim böyle bir iddiada bulunursa, Cebrâîl'in mahlûk olan bir şey getirdiğini iddia etmiş, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in da mahlûk olan bir şeyi kelamıyla söylemiş olduğunu ileri sürmüş olur.

Derim ki: İmam Ahmed *radiyallâhu anh*'in bunu yapması, bu konuda işin sonunu nihai olarak getirmek içindir.[311] Aksi takdirde telaffuz olunan Allah'ın kelamıdır. Ama onu telaffuz edip, söylemek bizim kendi kesbimizdir.

Muhammed b. Eslem de ilim ve amel itibariyle önder şahsiyetlerden birisi idi. Onun çeşitli eserleri vardır. Bizim işiterek rivayet ettiğimiz *el-Erba'ûn* adlı eseri bunlardan birisidir.[312]

Abdülvehhâb el-Verrâk (?-250)

260- Abdülvehhâb b. Abdülhakem el-Verrâk, İbn Abbâs'ın: "Yedinci semâdan onun kürsîsine kadar yedi bin nur vardır ve O bunun üstündedir" sözünü tahdis ettikten sonra, Abdülvehhâb dedi ki: Kim Allah'ın burada olduğunu iddia ederse o murdar bir Cehmiyyecidir. Şüphesiz Azîz ve Celîl olan Allah, Arşın üstündedir, ilmi de dünyayı, ahireti kuşatmıştır.

Abdülvehhâb sika, hafız, değeri büyük bir kimse idi. Ebû Dâvûd, en-Nesâî ve Tirmizî ondan hadis almıştır. İmam Ahmed *radiyallâhu anh*'a: Senden sonra kime soru soralım, diye sorulunca, o: Abdülvehhâb'a sorunuz deyip, ondan övgüyle söz etti. 250 yılında vefat etti. Hal dili ile nefyedici aşırı bir kişi[313] dedi ki: Bu muhaddisin de, benzerlerinin de bir günahı yoktur. Onları hocalarının söyledikleri aldatmıştır. Hocaları da bu meselede tabiûnun açıkça ifade ettiklerine aldanmışlardır. Onları da İbn Abbâs'ın, İbn Mesûd'un, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın söyledikleri aldatmıştır.

Derim ki: Evet, ey cahil, sen bu çok kötü sözünün arkasını getir ve: Ashabı da o çok doğru sözlü, doğruluğu tasdik edilmiş olanın söylediği: "Bu cariyeyi azad et. Çünkü o mümine birisidir" sözü

---

311 Bu söze dair açıklama, İbn Teymiyye'nin *(Mecmû'u'l-Fetâvâ, III, 403)*'de yer alan *el-Vasiyyetü'l-Kübrâ*'sına bakınız.

312 Derim ki: Bu eserin ez-Zâhiriyye kütüphanesinde Hâfız Abdülğanî el-Makdisî'nin hattı ile oldukça değerli bir nüshası vardır. O bunu Ebû Tâhir es-Silefî'den et-Tûsî'ye kadar ulaşan senedi ile rivayet etmiş olup, bablara (konulara) göre tertip edilmiştir. Tûs şehrinde 242 yılında vefat etmiştir.

313 Sıfatları nefyetmekte, Muattıla'nın aşırı gidenlerinden birisini kastetmektedir. Yoksa söz, hakikati ifade etmemektedir (Gerçekte böyle bir kisenin bu şekilde söz söylediğine muhatap olmamıştır). Aksine bu, onların bozuk akidelerinin bir gereğidir.

ile: "Rabbimiz her gece dünya semâsına iner" sözü aldatmıştır, de! Çünkü Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* bu işin esasını tespit etmiş ve bunu ümmetine telkin etmiştir. O da bunu söz söyleyenlerin en doğrusunu söyleyenlerin sözünden kendisine vahyedilmiş bulunan *"Rahmân Arşa istivâ etti"* ve *"Üstlerindeki Rablerinden korkarlar"* ayetleri ile buna benzer diğer ayetlere bina etmiştir. Yine bu kabilden Cebrâîl'in ona öğrettiklerine, âlemlerin Rabbinden getirdiği sünnet-i seniyyeye, rasûllerin ümmetlerine getirdikleri Rabb Subhânehu ve Teâlâ'nın sıfatlarını ispat etmeye dair buyruklarına bina etmiştir.

İslam ve sünnet dolayısıyla Allah'a hamdolsun.

Harb el-Kermânî (?-280)

261- Hâfız Abdurrahman b. Muhammed el-Hanzalî dedi ki: Bana Harb b. İsmail el-Kermanî yazılı olarak şunu haber verdi:

Cehmiyye Allah'ın düşmanlarıdır. Kur'ân'ın mahlûk olduğunu, Allah'ın Mûsâ ile konuşmadığını, âhirette görülmeyeceğini ve Allah'ın bir mekânının bilinmediğini iddia ederler.[314] Onlara göre O Arşın da, kürsinin de üzerinde değildir. Onlar kâfirdir, onlardan sakın.

Harb, ilim deryalarından birisi idi. Ahmed ve İshâk'tan ilim öğrenmiştir. Çağında Kermân'ın âlimi idi. el-Esrem ve el-Mervezî ile birlikte adı anılır. el-Hallâl onun yanına ilim tahsil etmek için yolculuk yapmış ve ondan çokça rivayette bulunmuştur. 270 küsur yılında vefat etmiştir.

Hâfız Osman b. Saîd ed-Dârimî (?-280)

262- Osman ed-Dârimî *en-Nakdu 'alâ Bişri'l-Merîsî* adlı eserinde -ki o bir cilt kadardır ve onu Ebû Hafs b. el-Kavvâs'tan dinlemiş bulunuyoruz- dedi ki: Müslümanların söz birliği ettiklerine göre şüphesiz Allah Arşının üstünde, semâlarının üstündedir. Yine o şöyle demiştir: Şüphesiz Allah-u Teâlâ Arşının üstündedir. Arşın üstünden

---

314 Derim ki: Allah-u Teâlâ'ya bir mekân nispet etmek kitapta da, sünnette de, ashabın ve ümmetin selefinin sözlerinde de varid olmamış bir husustur. Onların izledikleri yola yakışan ise Aziz ve Celil olan Allah'a yakışmayacak anlamları vehmettirmemesi için mekânı O'na herhangi bir şekilde nispet etmemektir. Bununla birlikte el-Kermanî'nin bu ifadeleri, bundan sonra gelen ibareleriyle açıklanmaktadır.

işitir. Yarattıklarından hiçbir şey O'na gizli, saklı kalmaz ve hiçbir şey kendilerini O'na karşı örtüp gizlemez.[315]

Ebu'l-Fadl el-Furât dedi ki: Biz Osman b. Saîd gibisini görmedik. Kendisi de kendisi gibisini görmüş değildir. Hadisi Yahyâ b. Ma'în ve İbnu'l-Medînî'den, fıkhı el-Buveyti'den, edebiyatı İbnu'l-A'râbî'den tahsil etti ve bu ilimlerde alabildiğine ilerledi.

Derim ki: Ayrıca Müslim b. İbrahim, Saîd b. Ebî Meryem ve o tabaka âlimlerine de yetişmiştir. İlim bakımından Ebû Muhammed ed-Dârimî es-Semerkandî'den aşağıda değildir. Sicistan'da 280 yılından sonra vefat etmiştir.

Onun eserinde el-Merîsî ile hayret verecek araştırmaları/tartışmaları vardır. Sıfatları ispata -bir şey söylemeyip, susmanın eski ve yeni selef yoluna daha yakın olduğu hallerde- aşırıya gittiğini görüyoruz.

Sünen Sahibi Ebû Muhammed ed-Dârimî (181–255)

Ebû Muhammed tevile sapmaz, sıfatlara ve aynı zamanda uluvva iman ederdi. Hâfız Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî ed-Dârimî'nin kitabı da bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.[316]

Ahmed b. el-Furât er-Râzî (?-258)

Ahmed b. el-Furât er-Râzî meşhur hafız Ebû Mesûd künyelidir.

Ebû İshâk el-Cûzecânî (?-256 ve 259)

Hâfız Ebû İshak İbrahim b. Yakûb es-Sadî el-Cûzecânî. Çeşitli eserlerin müellifidir.

İmam Müslim (204–261)

İmam, hüccet, *Sahîh*'in sahibi Ebû Hüseyn Müslim b. el-Haccâc.

İmam Ahmed'in Oğlu Kadı Sâlih (201–290)

Kadı, İmam Ahmed b. Hanbel'in oğlu Sâlih.

Ahmed b. Hanbel'in Oğlu Hâfız Ebû Abdirrahman

Kadı Sâlih'in kardeşi hâfız Ebû Abdirrahman.[317]

---

315 Bk. *Kitâbu'n-Nakd, (s. 25, 79, 82, 83)*.

316 Kastettiği onun bilinen kitabı *Sünenü'd-Dârimî*'dir. Son taraflarında yer alan başlıkları arasında *"Kıyametin durumu ve Rabb Teâlâ'nın nüzûlü, Allah-u Teâlâ'ya bakmak"* gibi başlıklar vardır.

317 Derim ki: Bu aynı zamanda *Müsned*'i babası İmam Ahmed'den rivayet edendir.

Amcalarının Oğlu Hanbel b. İshâk (?-273)
Amcalarının oğlu hâfız Hanbel b. İshâk.

Ebû Umeyye et-Tarsûsî (180–273)
Müsned sahibi hâfiz Ebû Umeyye Muhammed b. İbrahim et-Tarsûsî.

Bakiyy b. Mahled (181–276)
Hâfız, Endülüs'ün şeyhi, *Müsned* ve *Tefsir*'in musannıfı Bakiyy b. Mahled el-Kurtubî.

İmam İsmail el-Kâdî (199–282)
Kadı, Mâlikilerin şeyhi, İmam İsmail b. İshâk el-Ezdî el-Basrî.

Hâfız Yakûb el-Fesevî (?-277)
Hâfız Yakûb b. Süfyân el-Fârisî el-Fesevî.

Hâfız İbn Ebî Heyseme (185–279)
Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Heyseme.

Ebû Zür'a ed-Dımeşkî (?-281)
Hâfız Ebû Zür'a ed-Dımeşkî.

İbn Nasr el-Mervezi (202–294)
Bir de İmam Muhammed b. Nasr el-Mervezî.

İbn Kuteybe (213–276)

263- İmam, büyük ilim adamı, pek ünlü eserlerin müellifi Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Muhtelifu'l-Hadîs* adlı eserinde şöyle demektedir:

Bizler Yüce Allah'ın: *"... Üç kişi fısıldaşmayıversin. Mutlaka O, onların dördüncüleridir" (Mücâdele, 58/7)* buyruğu hakkında şöyle diyoruz: O, onlarla birliktedir. İçinde bulundukları halleri bilir. Tıpkı senin çok uzak bir yere gönderdiğin bir adama -yapacağın kusurlar bana gizli kalmayacaktır maksadı ile-: Görevini eksik ve kusurlu yapmaktan sakın. Çünkü ben seninle beraberim, demene benzer. Hem Yüce Allah *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir"* ile *"Hoş ve güzel söz O'na yükselir"* buyurmuş olduğu halde, bir kimsenin, onun hakkında -bir mekânda hulûl etmesi anlamında- her yerdedir demek, nasıl mümkün olabilir? Allah kişi ile birlikte iken, hoş ve güzel söz O'na nasıl yükselebilir? Melekler Onunla birlikte iken, melekler ve ruh O'na nasıl yükselir?

İbn Kuteybe devamla der ki: Eğer bunlar fıtratlarına ve yapılarında bulunan yaratıcıyı bilme kabiliyetlerine dönüp bakacak olurlarsa, azîz ve celîl olan Allah'ın el-Aliyy(Ulu-Yüksek) ve el-A'lâ (en Yüksek) olduğunu bilirler. Ellerin dua ederken O'na doğru yükseldiğini, Araplarıyla Arap olmayanlarıyla fıtratları üzere bulundukları sürece şüphesiz Allah semâdadır, dediklerini bilir, öğrenirler.

Devamla der ki:

İncil'de de belirtildiğine göre Mesîh *aleyhisselâm* Havârilere şöyle demiştir: "Eğer siz insanları affedip bağışlayacak olursanız, şüphesiz semâda olan babanız da sizin haksızlıklarınızı size bağışlayacaktır!!! Kuşlara bir bakınız. Onlar ne ekerler, ne biçerler. Semâda olan babamız onları rızıklandırır!!!" Ve bunun gibi gösterilecek deliller daha pek çoktur.[318]

Derim ki: İncil'deki "babamız"!!! ifadesi, Îsâ ve Havârilerin kullandıkları ifadelerde kullanılır idi!? Mâide suresinde ise: *"Yahudiler ve Hristiyanlar biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz, dediler"* buyurulmaktadır. Bu sebeple onlar dillerinde ve kullanımlarında "babalık ve evlatlık" ile kesinlikle birinin diğerinden doğmasını kastetmiyorlardı!? Aksine onlar bu sözleriyle onları sevdiğini, onları terbiye ettiğini ve onlara şefkat ve merhamet gösterdiğini kastederler. Bu kelime bizim ümmetimiz dilinde kullanılmamıştır. Şimdi bu kelimenin mutlak olarak kullanılmaması da gerekir. Çünkü bunun kullanımı terkedilmiş bulunmaktadır. Hatta kitabımızın nassı şu buyruğu ile bunu yererek nazil olmuştur: *"Nasrâniler: Mesîh Allah'ın oğludur, dediler. Bu onların ağızlarıyla söyledikleri bir sözden ibarettir."* Eğer Îsâ *aleyhisselâm*'ın bu sözü telaffuz etmiş olduğu sahih ve doğru ise, elbette bunun şanı yüce Allah'ın yerdiğinden başka bir şekilde bir yorumu vardır!? Bugüne gelince, onu herhangi bir kimsenin kullanmasını kabul edemeyiz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Kuteybe 276 yılında vefat etmiştir.

İbn Ebî Âsım (?-287)

264- Hâfız, imam, Asbahan kadısı, pek çok eserin müellifi Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım eş-Şeybânî dedi ki:

318 *Muhtelifu'l-Hadîs, (s. 344-347).*

Bizim eserimizde yani sözünü ettiğimiz başlıkları ihtiva eden *es-Sünnetü'l-Kebîr* kitabımızda[319] bulunan bütün rivayetler, sözünü ettiğimiz bütün haberler bu konuda bilgi sahibi olmayı gerektirecek türdendir. Bu sebeple bizler bunların sıhhatlerine, onları nakledenlerin adil kimseler olduklarına, zahirlerinden anlaşılan manalarının teslimiyetle kabul edilmesinin gerektiğine, ifade ettikleri keyfiyetler hakkında konuşmaya kendini zorlamayı terk etmenin gerektiğine inanırız.

Sonra bu kabilden olmak üzere dünya semâsına nüzûlünü ve Arşın üzerine istivâ edişini zikretmektedir.

Ebû Bekir'in kızı Âtike de bu sözleri babasından işitmiştir. Âtike, fakîh ve bilgin bir kadındı.

Babası Asbahân'da Zâhiriyye mezhebi mensuplarının önder ilim adamı idi. Tıpkı Irak'ta onların önder ilim adamlarının Dâvûd b. Alî olduğu gibi.

(İbn Ebî Âsım), Şu'be'nin ve Hammâd b. Seleme'nin arkadaşlarından hadis rivayet etmişti. Onun eserlerinin bir bölümünü elde edebildik. 287 yılında vefat etmiş olmakla birlikte dedesi Ebû Âsım en-Nebîl'e yetişmemiş, ancak anne tarafından dedesi Mûsâ b. İsmail et-Tebûzekî'ye yetişmiştir.

Ebû Îsâ et-Tirmizî (209–279)

265- Hâfız Ebû Îsâ, *el-Câmi'* adlı eserinde Ebû Hureyre'nin rivayet etmiş olduğu ve münker bir haber olan "Şayet siz en alttaki arza bir ip sarkıtabilecek olursanız, şüphesiz o Allah'ın üzerine düşer" hadisini zikrettikten sonra şunları söylemektedir:

"İlim ehli, O, kendi zatını kitabında nitelendirdiği şekilde Arşı üzerindedir, demişlerdir."[320]

---

319 Derim ki: Bu, konusunda pek büyük ve kapsamlı bir kitaptır. Bu sırada bu kitabı tahkik ve tahric ile meşgulüm. Yüce Allah onu tamamlamayı kolaylaştırsın. Buradaki başlıklardan birisi de "Allah'ın arzında değil de, semâsında olduğuna dair zikredilmiş rivayetler" şeklinde olup, daha sonra kitabın baş tarafında geçmiş bulunan cariye ile ilgili hadisi zikretmektedir.

320 Tirmizî, *el-Câmi' (Sünen)*'inde *(II, 226)* hadisi zikretmiş ve "hasen, garibtir" sözüyle hadisin zayıf görüldüğüne işaret etmiştir.
Derim ki: Hadisin illeti bunu el-Hasen'in, Ebû Hureyre'den diye rivayet etmiş

266- Ebû Îsâ da, Ebû Hureyre'nin "Şüphesiz Allah sadakayı kabul eder, onu sağı ile alır ve onu besleyip, büyütür" rivayetinin akabinde şunları söylemektedir:

Bu hadis ve buna benzer diğer sıfat hadisleri ile şanı Rabb Teâlâ'nın dünya semâsına nüzûlü ile ilgili hadisler hakkında ilim ehlinden birçok kimse şöyle demiştir: Bu hususta rivayetler sabittir. Biz buna iman ettiğimiz gibi, herhangi bir vehme de kapılmayız, nasıl diye de sormayız. Aynı şekilde bu Mâlik'ten, İbn Uyeyne'den ve İbnu'l-Mübârek'ten rivayet edilmiş, onların bu hadisler hakkında şöyle dedikleri nakledilmiştir: Bunları herhangi bir keyfiyet söz konusu olmaksızın öylece kabul ediniz.

(Tirmizî) dedi ki: İşte sünnet ve cemaat ehlinden olan ilim adamlarının görüşü budur. Cehmiyye mensupları ise bu rivayetleri kabul etmeyerek, bu bir teşbihtir, deyip bunları ilim ehlinin açıkladıklarından başka türlü açıklamış ve şöyle demişlerdir: Allah Âdem'i eliyle yaratmamıştır. Burada elin manası kuvvettir!?[321] İshâk b. Râhûye dedi ki: Benzetme, ancak benim elim gibi el, benim işitmem gibi

---

olmasıdır. el-Hasen -ki el-Basrî'dir- tedlis yapan bir ravidir ve bu rivayeti de "an" lafzı ile nakletmiştir. Üstelik ilim adamları asıl itibariyle onun Ebû Hureyre'den hadis dinlediği hususunda da farklı görüşlere sahiptir. Aynı rivayet yoluyla yine Ahmed *(II, 370)* bu hadisi rivayet etmiştir. Fakat Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, *er-Risâletü'l-'Arşiyye (s. 23)*'de bu hadisin el-Hasen'in, Ebû Hureyre'den hadis dinlememiş olmakla illetli olduğunu belirttikten sonra, "fakat Ebû Zerr'in merfû hadisi bunu güçlendirmektedir" demiştir. Derim ki: Ancak ben bu hadisin Ebû Zerr yoluyla rivayet edilmiş olduğunu bilmiyorum. İbn Teymiyye bu hadisi herhangi bir kaynağa da nispet etmemiştir ki, o hadisin senedini inceleme imkânını bulabilelim. **Bir uyarı:** Tirmizî'nin basılı nüshalarının hiçbirisinde bulunmamakla birlikte *el-Mektebetü's-Selefiyye* nüshasında Tirmizî'nin *Sünen*'inde bulunmayan Tirmizî'nin söylediği sözlerde bir fazlalık vardır. Bu fazlalık, diğer asıl nüshalarda da bulunmamaktadır. Bu fazlalığı sözü geçen basılı nüshayı tahkik eden kişi eş-Şeyh Abdulğaffâr el-Mislâvî'den naklen tespit etmiştir. Sözünü ettiğim sebep dolayısıyla ben bu fazlalığı kaydetmedim. Aynı şekilde İbnu'l-Kayyim'in *İctimâu'l-Cuyûş (s. 96)* adlı eserinde Tirmizî'den yaptığı nakilde de bu yoktur. Bundan dolayı bu hususa dikkat çekmemiz gerekti.

321 Basılı nüshada da böyledir. *el-Câmiu't-Tirmizî*'ye uygun olan da budur. Ancak el yazma nüshada "nimet" şeklindedir. El yazma nüshada fazladan şu ifadeler de vardır: "Bu ifade *el-Câmi*'in *Sadakanın Fazileti* babındadır. Yine buna yakın ifadeleri Mâide Suresinindeki *"Yahudiler Allah'ın eli bağlıdır, dediler"* ayetinin tefsirinde de söylemiştir."
Derim ki: El yazma nüshada bundan sonra İshâk'ın gelecek olan sözü yer almamaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

işitme dediği taktirde söz konusu olur. İşte o vakit bu benzetme (teşbih) olur. Ancak Allah'ın dediği şekilde el, işitme, görme (semi', basar) diyecek olursak ve nasıl da, gibi de demeyecek (benzetmeyecek) olursak, bu O'nun hakkında teşbih olmaz.

Yüce Allah: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ﴾ *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir" (Şûrâ, 42/11)* buyurmaktadır.[322]

İbn Mâce (209–273)

267- Hâfız Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*'inde "Cehmiyye'nin inkâr ettiği hususlar"[323] başlığı altında ru'yet hadisini zikretmektedir.[324] Ebû Rezîn'in rivayet ettiği hadi-si,[325] Câbir'in rivayet ettiği hadis olan: "Cennet ehli nimetleri içerisinde bulunuyorlarken onlara yüksekte bir nur parıldayıp, görünecektir. Başlarını yukarıya doğru kaldıracaklarında Azîz ve Celîl olan Rablerinin, üstlerinden onlara görünüp baktığını görüvereceklerdir"[326] hadisini "Allah gökleri sağında katlayıp dürer"[327] hadisi ile dağ keçileri hadisini[328] ve "şüphesiz Allah üç kişinin yaptığına güler"[329] ve

322 *Câmiu't-Tirmizî, (I, 128-129)* hadisin akabinde Tirmizî: "Hasen, sahih bir hadistir" demektedir. Derim ki: Bu hadisi Buhârî, Müslim ve başkaları rivayet etmiştir. Bu Ebû Hureyre *radiyallâhu anh*'ın rivayet ettiği merfû bir hadis olup, daha önce *11 numara* ile geçmiş bulunmaktadır.

323 *İbn Mâce, es-Sünen, (I, 63-73)*

324 *Hadis no: 177-179*. Cerîr b. Abdullah'ın, Ebû Hureyre'nin ve Ebû Saîd'in rivayet ettiği bir hadis olup, daha önce *94 numaralı* dipnotta geçtiği üzere Buhârî ve Müslim tarafından da rivayet edilmiştir.

325 *183 numaralı* hadis. Musannıf bunu daha önce bütünüyle kitabının 19. sahifesinde zikretmiş olmakla birlikte, ben bunu bu *Muhtasar*'da zikretmedim. Çünkü bu hadis bizim mukaddimede dikkat çektiğimiz, öngördüğümüz şartlara uygun değildir.

326 *Hadis no: 184*. Derim ki: Bu hadis de zayıftır. Bu hadisin illetini *el-Akîdetu't-Tahâviyye* hadislerinin tahricinde *(s. 170)* açıklamış bulunuyorum.

327 *192 ve 198 numaralı* Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadis. Bu hadis Buhârî ve Müslim'de yer almaktadır. İbn Ömer rivayetiyle de Müslim'de yer almaktadır. Bu iki hadisin de kaynaklarını Ebû Âsım'ın *Kitâbu's-Sünne*'nin hadislerinin tahriclerinde *(546-549)*'de göstermiş bulunuyorum.

328 Musannıf bunu eserinin *49-50. sahifelerinde* kaydetmiştir. Ancak ben bu hadisi de zayıf olduğundan dolayı zikretmedim. Müellif de bu *Muhtasar*'daki *85. rivayette* daha önceden buna işaret etmiş bulunmaktadır.

329 *200 nolu hadis*. Senedi *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Da'îfe (2453)*'de belirttiğim gibi zayıftır.

buna benzer sıfatlara dair hadisleri zikretmiştir.

O da bunların tefsiri hususunda, diğer hadis âlimlerinin yaptıklarının bir benzerini yapmıştır. 273 yılı ramazan ayında vefat etmiştir.

Ebû Cafer b. Ebî Şeybe (?-297)

268- Hâfız Ebû Cafer Muhammed b. Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî -ki dönemindeki Kûfe muhaddisi idi. Onun hakkında konuşulmuştur- Arşa dair bir eser telif etmiştir.[330] Şöyle demektedir:

Nakledildiğine göre Cehmiyye şöyle der: Allah ile mahlûkatı arasında bir hicâb yoktur. Onlar Arşın varlığını inkâr etmiş, Allah'ın üstte oluşunu kabul etmemiş ve şöyle demişlerdir: O her yerdedir. İlim adamları ise *"O sizinle beraberdir"* buyruğunu ilmi kastedilmiştir, diye tefsir etmişlerdir. Diğer taraftan Allah-u Teâlâ'nın Arşı yaratıp, onun üzerine istivâ ettiği hususu mütevatir olarak gelmiş bulunmaktadır. O mahlûkatından ayrı, onlardan tamamıyla mütebâyin (ayrı) olarak Arşın üstündedir.

Ebû Cafer 297 yılında vefat etmiştir.

Ahmed b. Yûnus ve onun tabakasındakilere yetişmiştir.

Sehl et-Tusterî (203–283)

269- İsmail b. Alî el-Eylî[331] dedi ki: Sehl b. Abdullah'ı 280 yılında Basra'da şunları söylerken dinledim:

Tek başına akıl; kadîm, ezelî, Arşın üzerinde, her şeyi ihdas eden bir varlığa delil teşkil etmez. Hak; aklı, kalpler onunla kendisine hidayet bulsun ve hidayetin dışına çıkmasın diye bir delil ve bir yol göstericisi olarak koymuştur. Yani Allah'ın akıllarda yerleştirmiş olduğu hidayet nuru ile bunu yapabilir ama akılları da kendi varlığının mahiyetini bilmekle yükümlü tutmamıştır. Bu sebeple O'nun Arşın üzerinde istivâ edişinin keyfiyeti söz konusu değildir. Çünkü herhangi bir mümin için, istivâyı da halk etmiş olan hakkında, nasıl

330 Bu eserin bir yazma nüshası *Zâhiriyye Kütüphanesi*'nde *"297 hadis"* numarası ile kayıtlı bulunmaktadır.

331 Bu şahsı tanımıyorum.

istivâ etmiştir, demesi düşünülemez.[332] Kula düşen Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in buyurduğu "Şüphesiz O Yüce Allah Arşın üzerindedir" buyruğuna rıza ve teslimiyet göstermektir. (Devamla) dedi ki: Zındık olana bu adın veriliş sebebi ise ince anlamlı sözleri kendi kısır aklıyla ölçüp biçmeye kalkışarak rivayeti terk edip, Kur'ân'ı hevâsına göre te'vil etmesidir. Bunun neticesinde de Allah'ın Arşın üzerinde olduğuna iman etmemiş olur.

270- Hâfız Ebû Nuaym dedi ki: Babamı şöyle derken dinledim:[333] Bize Ebû Bekr el-Cevrebî tahdis etti. Ben Sehl b. Abdullah'ı şöyle derken dinledim:

Bizim esasımız, usûlümüz Kur'ân'a sımsıkı sarılmak, sünnete uymak, helal yemek, eziyet vermekten uzak durmak, tövbe etmek ve hakları eksiksiz yerine getirmektir.

Sehl yaşadığı dönemde ariflerin piri idi. 283 yılında Muharrem ayında 80 yaşında iken vefat etmiş, Zunnûn el-Mısrî gibi bir toplulukla da karşılaşmıştır.

Hâfız Ebû Müslim el-Keccî (200–292)

271- Ebû Muhammed b. Mâsî'den dedi ki: Bize Ebû Müslim tahdis edip dedi ki:

Dışarıya çıkmıştım. Bir de baktım ki Hamam seher vakti açılmış. Ben Hamamı çalıştıran kimseye: İçeri kimse girdi mi, sordum. O: Hayır dedi. Sonra ben içeri girdim. Kapıyı açar açmaz birisi bana: Ebû Müslim, eslim, teslem (teslim ol ve kurtul), dedi. Arkasından şu beyitleri okumaya koyuldu:

"Hamd sanadır, ya ihsan ettiğin bir nimet için
Yahut bertaraf ettiğin bir musibet için
Biz dileriz, ama sen dilediğini yaparsın
Üstelik buyruklarının işitilemediği yerden sen işitirsin."

---

332 Muhtemelen o ikinci istivâ lafzı ile yaratılmışların istivâsını kastetmiş olmalıdır. Çünkü Allah-u Teâlâ'nın Arşının üzerine istivâ etmesi onun için fiili bir sıfattır. O'nun sıfatı da zatı gibi ezelîdir, açıkça görüldüğü üzere bu sıfatın yaratıldığını söylemek elbette caiz değildir.

333 Ebû Nuaym'in babasının adı Abdullah b. Ahmed b. İshâk Ebû Muhammed el-Asbahânî'dir. Oğlu babasının biyografisini *Ahbâru Asbahân (II, 93-94)*'de vermiştir. Onun 281 yılında doğduğunu belirtmiştir. 365 yılında da vefat etmiştir. *Şezerâtu'z-Zeheb*'de *(III, 50-51)* onun hadis öğrenmek için yolculuklar yaptığını hadis toplamaya itina gösterdiğini belirtmektedir. Ebû Halîfe el-Cumahî ve onun tabakasından rivayet etmiştir. İlim tahsil etmek için yolculuğu 300 yılında gerçekleşmiştir.

Ebû Müslim dedi ki: Hemen dehşete kapılmış bir halde dışarı çıktım. Hamamı çalıştırana: Hamamda kimse olmadığını söylememiş miydin, dedim.Hamamı çalıştıran bana dedi ki: O bir cinnidir. Her zaman bize görünür ve bize şiirler okur. Bunun üzerine: Peki onun okuduğu şiirlerden bildiklerin var mı, sordum. Evet dedi ve bana şunları okudu:

"Ey günah işleyip, aşırıya kaçan yavaş ol
Ne kadar oyalanıp bilgisizce günah kazanıp duruyorsun
Sen kötü işlerinle el-Celîl olan Allah'ı ne kadar ne kadar gazaplandırıyorsun
O ise hep iyilik yapıp durmaktadır
Arşın üzerinde bulunanın kendisinden hoşnut olup olmadığını
Bilmeyen bir kimse, nasıl rahat uyku uyuyabilir?"[334]

Büyük hâfız, asrının sened âlimi Ebû Müslim İbrahim b. Abdullah el-Basrî el-Keccî -*Sünen* sahibi- 292 yılında vefat etti. Ebû Âsım el-Ensârî ile karşılaşmış ve uzun bir ömür yaşamıştır.

***

334 Derim ki: Bu olayın el-Keccî'ye kadar isnadı sahihtir. Ravileri sikadır. Musannıf bunu senediyle Hâkim'e kadar rivayet etmiştir. Bunu Hatîb, *et-Târîh (VI, 122)*'de şöylece rivayet etmiştir: Bize Ebû Muhammed Abdullah b. Alî b. Muhammed el-Kuraşî haber verdi. Bize Abdullah b. İbrahim b. Eyyûb b. Mâsî bunu tahdis etti… İbn Mâsî, sika ve rivayeti sağlamca zapteden birisi idi. 369 yılında vefat etti.
Ebû Muhammed el-Kuraşî ise bu hadisenin rivayetine tanık olan kimsedir. el-Hatîb onun biyografisini *(X, 14)*'te vermiş ve şöyle demiştir:
"Ben ondan rivayet yazdım. Onun semâı sahih idi. 355'de doğdu, 429'da vefat etti."

Hicrî 300'den Sonra Yaşamış Bir Başka Tabaka

Zekeriyyâ es-Sâcî (?-307)

272- Sünnete dair dört ciltlik *el-İbânetü'l-Kübrâ* adlı eserin musannıfı, imam Ebû Abdillah b. Batta el-Ukberî dedi ki: Bize Ebu'l-Hasen Ahmed b. Zekeriyyâ b. Yahyâ es-Sâcî tahdis edip dedi ki: Babam dedi ki:

Ben kendileri ile karşılaştığımız hadis ehli olan arkadaşlarımızı izlediğini gördüğüm sünnete uygun yol hakkında söylenecek sözün şu olduğunu öğrendim: Allah-u Teâlâ Arşı üzerindedir, semâsındadır, mahlûkatına nasıl dilerse öylece yaklaşır. Daha sonra da inanılan diğer itikadi hususları sıraladı.

es-Sâcî, Basra'nın şeyhi ve hafızı idi. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî hadis ilmini ve Ehl-i Sünnet fırkalarının görüşlerini ondan öğrenmiştir. el-Müzenî'nin ve er-Rebî'in yanına yolculuk yaparak her ikisinden fıkıh öğrenmiştir. *İlelü'l-Hadîs* ve *İhtilâfu'l-Fukahâ* gibi eserleri vardır.[335]

Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî ve onun tabakasında olanlarla karşılaşmış, 80 küsur yıl yaşamış ve 307 yılında vefat etmiştir.

Muhammed b. Cerîr (224–310)

273- Muhammed b. Cerîr'in müstemlisi[336] olan Ebû Saîd ed-Dîneverî dedi ki: Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'ye ben de işitiyorken akîdesi hususunda şunlar okundu:

---

335 Derim ki: Bu oldukça değerli bir kitaptır. Onun merhum müellifin *et-Tezkire (II, 250)*'de dediği gibi bu ilimde nasıl bir derya olduğunu göstermektedir.

336 Müstemlî: 1- Hocanın yazdırdığı hadisleri yazan öğrenci; 2- Hocanın kalabalık bir yerde yazdırdığı hadisleri yüksek sesle tekrar ederek uzakta olanlara duyuran kimse. (Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü, İstanbul 2006, s. 228.* -Çeviren-)

Arşın üzerine istivâ edenin Rabbi olduğunu bilmesi kişi için yeterlidir. Kim bunu aşacak olursa, o kişi ziyan eder, hüsrana uğrar.[337]

İbn Cerîr'in Tefsiri, Allah'ın bu sıfatlarına delil olan ve bunları ispat eden selefin sözleri ile dolup taşmaktadır. O Yüce Allah'ın: *"Sonra semâya istivâ etti"* buyruğu ile ilgili olarak, er-Rebî' b. Enes'ten, bunun ارتفع yükseldi anlamına geldiğini rivayet etmiştir. *"Sonra Arşa istivâ etti"* buyruğunun da geçtiği bütün yerlerde, tefsiri hakkında علا yüksek oldu ve ارتفع yükseldi manalarını nakletmiş ve Mücâhid'in görüşünü rivayet ettikten sonra şöyle demiştir: İslam fırkaları arasında bunu inkâr eden kimse yoktur. Ne Allah'ın Arşın üzerinde olduğunu kabul edenlerden, ne de bunu inkâr eden Cehmiyyeden olan kimselerden, ne de başkalarından.[338]

274- İbn Cerîr, *et-Tabsîr fî Ma'âlimi'd-Dîn* adlı eserinde de şöyle diyor:

İlmiyle Allah'ın sıfatlarına dair bir haberi idrak eden bir kimse hakkında söylenecekler: Bu da Azîz ve Celîl olan Allah'ın semi' ve basîr olduğunu haber vermesine benzer. O'nun: *"Aksine O'nun iki eli açıktır"* buyruğunda belirttiği üzere iki elinin bulunduğunu, *"Rabbinin vechi (yüzü) baki kalır"* buyruğunda belirttiği gibi bir vechi (yüzü) olduğunu, Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in: "Nihayet Rab ona ayağını koyar" buyruğunda belirttiği gibi ayağının bulunduğunu, "Allah'ın huzuruna, Allah ona güldüğü halde çıkar" buyruğunda belirttiği gibi güldüğünü, Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in bu konudaki haberi dolayısıyla O'nun dünya semasına indiğini,

---

337 Derim ki: Musannıf bunu kendi senediyle Ebû Saîd ed-Dîneverî'den rivayet etmiştir. Onun adı da Amr b. Muhammed b. Yahyâ'dır. Nitekim İbn Cerîr'in Bombay'da basılı bulunan *"İtikâd"* cüzünün isnadında da böyle geçmektedir. Ancak bu zatı ben tanımıyorum, fakat Kadı Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil ona mutabaat ederek şöyle demiştir: Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr dedi ki: Bu konuda ilk olarak söyleyip kendisi ile söze başlayacağımız husus, Azîz ve Celîl olan Allah'ın kelamıdır… Sonra da bu inandığı hususları zikretmektedir. Arada Ebû Saîd ed-Dîneverî'nin naklettiği bu rivayet de yer almaktadır.
Bunu el-Lâlekâî, *Şerhu Usûli's-Sünne (I, 49/a)*'de rivayet etmiş olup, senedi sahihtir. Daha sonra İbnu'l-Kayyim'in, *İctimâu'l-Cuyûş (s. 75)*'de zikrettiğini ve aynı şekilde bunu İbn Cerîr'in *Sarîhu's-Sünne* adlı eserine de nispet ettiğini gördüm.

338 Derim ki: O bununla şunu kastetmektedir: İstivâyı tefsir edişlerinde farklı kanaatlerine rağmen böyle bir iş onlara göre mümkündür, imkânsız değildir. Buna dair geniş açıklamalar için: İbn Cerîr, *Tefsîr, (XV, 99-100)*'e bakabilirsiniz. Çünkü ele alınıp incelenmesi gerekir.

Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in buyruğunda geçen: "Rahmân'ın parmaklarından iki parmak arasında bulunmayan hiçbir kalp yoktur" buyruğunda haber verdiği üzere parmağının olduğunu haber vermesine benzer. Belirttiğim bütün bu hususlar ve Allah'ın kendi zatını ve Rasûlünün O'nu vasfettiği benzeri hususları -ki bunların gerçek bilgileri, düşünce ve görüşlerle tespit edilemez- bilmediği için hiçbir kimseyi tekfir etmeyiz. Ancak bunlara dair bilgi ona ulaştıktan sonra (onları inkâr etmesi) hali müstesnâ.

İbn Cerîr'in bu sözlerini Kadı Ebû Ya'la el-Hanbelî ona ait *İbtâlu't-Te'vîl* adlı eserinde rivayet etmiştir.

el-Hatîb dedi ki: "İbn Cerîr büyük ilim adamlarından birisi idi. Sözü gereğince hüküm verilir, onun görüşüne başvurulurdu. Öyle ilimleri kendi şahsında toplamıştı ki çağdaşları arasında hiç kimse bu kadar bilgiyi onunla aynı düzeyde bilemiyordu. Kur'ân'ı çok iyi bilen birisi idi. Kur'ân'ın manalarını çok iyi bilir, hükümlerinde fakihti. Sünnetleri ve rivayet yollarını çok iyi bilirdi. Sahihiyle, hastalıklısıyla, nasihiyle, mensuhuyla sünneti bildiği gibi, ashâbın ve tabiînin ahkâma, helal ve harama dair sözlerini de iyi bilirdi."

Sonra şunları söylemektedir: "Ben lugat âlimi Alî b. Ubeydullah'ı şunu naklederken dinledim: Muhammed b. Cerîr kırk yıl süreyle, kırk yılın her bir gününde kırkar sahife yazmaya devam etti. Üstad Ebû Hâmid el-İsferâyînî de der ki: "Bir kimse İbn Cerîr'in *Tefsîr*'ini elde etmek için Çin'e kadar yolculuk etse dahi bu büyük bir şey sayılmaz."

İmamlar imamı İbn Huzeyme şöyle demiştir: "Yeryüzünde Muhammed b. Cerîr'den daha âlim birisini bilmiyorum."

Derim ki: Muhammed b. Cerîr 310 yılında yaklaşık 90 yaşlarında iken *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* vefat etmiştir. Onda çok az teşeyyü olduğundan söz edilir.

Hâfız el-Bûşencî

275- Şeyhu'l-İslam el-Herevî dedi ki: Bize İbnu'l-Alî bildirdi, bize dedem Mansûr bildirdi. Bize Ahmed b. el-Eşref tahdis edip dedi ki: Bize Hammâd b. Hennâd el-Bûşencî tahdis edip dedi ki:

Bizim İslam âleminin çeşitli bölgelerinde ilim adamları tarafından izlendiğini gördüğümüze, mezheplerinin delâlet ettiği yöntemlerine, sünnetin ve sünnet ehlinin niteliklerine dair açıklamaların anlattığı şudur: Şüphesiz Allah, yedinci semânın üstünde, Arşın üzerinde, mahlûkatından ayrı olarak bulunmaktadır. Onun ilmi, saltanatı ve kudreti ise her yerdedir.

İmamların İmamı İbn Huzeyme (223–311)

276- Hâfız Ebû Abdillah el-Hâkim dedi ki: Muhammed b. Sâlih b. Hânî'yi şöyle derken dinledim: İmamların imamı Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme'yi şöyle derken dinledim:

Allah'ın yedi semâsının üzerinde mahlûkatından ayrı olarak Arşa istivâ ettiğini kabul etmeyen bir kimse, tövbe etmesi istenecek bir kâfirdir. Tövbe ederse mesele yok, aksi takdirde boynu vurulur ve kokuşarak kıble ehline ve zimmet ehline eziyet vermemesi için de bir çöplüğe atılır.[339]

İbn Huzeyme hadis ilminde de en başta gelen birisi idi, fıkıhta da en başta gelen birisi idi. Sünnete davet edenlerden, Allah'ın sıfatlarını sabit kabul etmede ileri gidenlerindendi. Horasan'da pek büyük bir itibara sahipti. Fıkhı Müzenî'den öğrendiği gibi, Alî b. Hicr ve onun tabakasındakilerden hadis dinlemiştir. 311 yılında 80 küsur yaşında iken vefat etti. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Âmin.

Irak Fakîhi İbn Süreyc (249–306)

277- İmam Ebu'l-Kâsım Sa'd b. Alî ez-Zencânî dedi ki:[340]

Sen -Allah seni teyid eylesin- sıfatlar hususunda selefin ve halefin salih olanlarının mezhebi olarak bana göre neyin sahih oldu-

339 Derim ki: Bunu el-Herevî de *Zemmu'l-Kelâm (VI, 124/b)*'de bir başka yoldan İbn Hânî'den diye rivayet etmiştir. Göründüğü kadarıyla o sika birisidir. Çünkü İbn Teymiyye, *el-Hameviyye*'de *(s. 117)* bu rivayetin senedinin sahih olduğunu belirtmektedir.

340 Bu hafız sika, sünneti bilen birisidir. Onun bu hususta:
"Allah'ın kelamını iyice düşün. Rivayet edilen haberlere tabi ol.
Gelen rivayete uygun olmayan görüşü de bir kenara bırak."
Diye başlayan meşhur bir kasîdesi vardır. 471 yılında vefat etmiştir. *Tezkiretü'l-Huffâz* ve başka eserlerde güzel bir biyografisi vardır.

ğuna dair açıklamalarda bulunmamı istedin. Yüce Allah'tan hayırlı olanı takdir buyurmasını dileyerek sana fakîh Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc'in -bu hususa dair kendisine sorulan bir soruya- verdiği cevap ile cevap veriyorum. Fakîh Ebû Said Abdülvâhid b. Muhammed[341] dedi ki:

-Hocalarımızdan birisini şöyle derken dinledim: İbn Süreyc *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-*'e Yüce Allah'ın sıfatlarına dair bir soru sorulması üzerine şöyle dedi:

"Akılların Allah'ı misallendirmesi, vehimlerin O'na sınır tayin etmesi, özlü akılların O'nu kitabında kendi zatını, Rasûlü dili ile zatını nitelendirmiş oldukları dışında bir vasıf ile nitelendirmesi haramdır. Zamanımıza kadar dinimizin bütün mensuplarından ve sünnet ehlinden sahih olarak nakledildiğine göre bütün ayetlerle Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den gelmiş olan sadık haberlere göre, müslümanların bu kabilden varid olmuş olan her bir sıfata iman etmeleri icab ettiği gibi, bunların anlamlarına dair soru sormak da bid'attir.[342] Buna dair cevap vermek de küfür ve zındıklıktır. Yüce Allah'ın: *"Onlar Allah'ın kendilerine buluttan gölgeler içerisinde gelivermesinden başkasını mı beklerler?"*; *"Rahman Arşa istivâ etti."*; *"Melekler saf saf olduğu halde rabbin geldiği vakit"* buyrukları ve buna benzer Kur'ân-ı Kerîm'in açık olarak belirttiği yukarıda oluş, nefs, iki el, işitmek, görmek, güzel sözün O'na yükselmesi, gülmek, hayret etmek, nüzûl gibi hususlar da buna benzemektedir."

Nihayet şunları söyler-:

---

341 El yazma nüshada Ebû Sa'd şeklindedir. Tahkik edilmelidir. Ben sözü geçen bu Abdülvâhid'e dair elimin altında şu anda bulunan ricâl kitaplarının herhangi birisinde bir biyografisini tespit edemedim. Evet, *Târîh-u Bağdâd (XI/11)*'de şu ifadeler yer almaktadır:
"Abdülvâhid b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ebû Saîd el-Makburî en-Nîsâbûrî.
Haccetmek üzere Bağdât'a geldi. Orada Ebu'l-Abbâs el-Asam'dan hadis nakletti. Bize ondan Alî b. Muhsin et-Tennûhî hadis nakletti."
Ancak ondan böylece söz etmekle birlikte, hakkında herhangi bir cerh ya da tadil ifadesi de söz konusu etmemektedir. Bu zat 388 yılında hayatta idi. Bu olma ihtimali vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

342 Derim ki: Bu sözleriyle sıfatların zahirlerinden anlaşılan anlamları dışındaki anlamları kastetmektedir. Buna delil de biraz sonra gelecek olan: "Biz onları (bu sıfatları) muhaliflerin tevil ettikleri şekilde tevil etmeyiz. Zahir olan haberi ve ayetin zahir olarak nazil olan hükmünü teslimiyetle kabul ederiz" şeklindeki sözleridir.

"Bizim bu hususta ve müteşabih ayetler hakkındaki itikadımız, bunları kabul etmek ve reddetmemektir. Muhaliflerin bunları te'vil ettiği şekilde te'vil etmeyiz, müşebbihenin benzetmeleri gibi yorumlamayız ve Yüce Allah'ın sıfatlarını Arapçadan başka bir dille tercüme etmeyiz. Zahir olan haberi ve ayeti zahir olarak nazil olduğu şekliyle teslimiyetle kabul ederiz."

Mezhep bilgisi hususunda İbn Süreyc nihai başvuru kaynağı bir kimsedir. Öyle ki o, el-Müzenî dâhil Şafi'î mezhebine mensup bütün ilim adamlarından üstün idi. *et-Tenbîh* adlı eserin sahibi İmam Ebû İshâk der ki: Ben Ebu'l-Hasen eş-Şîrecî'yi şöyle derken dinledim: Ebu'l-Abbâs'ın eserlerinin listesi 400'ü bulur. Büyük ilim adamı Ebû Hâmid el-İsferâyînî de şöyle derdi: Bizler incelikli, teferruat kabilinden hususlar müstesna, fıkhın zahir hükümleri konusunda Ebu'l-Abbâs'ın yolundan gideriz.

Derim ki: İbn Süreyc ,ez-Za'ferânî'den, er-Remâdî'den, Sa'dan b. Nasr'dan ilim öğrendiği gibi, el-Müzenî'nin arkadaşı Ebu'l-Kâsım b. Beşşâr el-Enmâtî'den fıkıh öğrenmiştir. 306 yılında vefat etmiştir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Bağdat'ın Muhaddisi Ebû Bekr b. Ebî Dâvûd (230–316)

278- Bize Ahmed b. Abdülhamîd haber verdi. Bize Muhammed b. Kudâme 618 yılında bildirdi. Bize Alî kızı Fâtıma haber verdi. Bize Alî b. Beyân bildirdi. Bize el-Huseyn b. Alî et-Tanîhîrî bildirdi. Bize Ebû Hafs b. Şâhîn bildirip dedi ki: Hocamız Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman bu kasîdeyi söyledi ve bunu "muhassene kıldı."[343]

"Allah'ın ipine sımsıkı sarıl, hidayete uy.
Sakın bid'atçi olma, umulur ki iflah olursun.
Allah'ın Kitâbı ve Rasûlullah'tan gelmiş bulunan
Sünnetlere uyarak dinine bağlan, başarırsın ve kârlı çıkarsın.
Ve de ki: Mutlak mâlikimizin kelamı mahlûk değildir.
Takvâ sahibi kimseler dinin gereği olarak böyle inanmışlar
ve bunu açıkça ifade etmişlerdir:
Sakın Kur'ân diğer mahlûklar gibi yaratılmıştır, demeyesin
Şüphesiz Allah'ın kelâmı lafiz ile açıklık kazanır.
De ki: Allah yaratılmışlara açıkça tecelli eder.

343 Basılı nüshalarda bu şekildedir. El yazmasında ise "mihneti kıldı" anlamında "mihnetehu" şeklindedir.

Tıpkı on dördündeki ay gibi, gizli saklı kalmaz. Hatta Rabbin daha açık görülecektir.
O doğurulmamıştır ve doğurmamıştır.
O'nun hiçbir benzeri yoktur. O, ne yücedir. Her türlü eksiklikten münezzehtir.

Cehmiyye mensubu kimse bunu inkâr edebilir.
Fakat söylediklerimizi doğrulayan açık hadis vardır bizde.
Bunu Cerîr, Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem'in sözü olarak rivâyet etmiştir.
Sen de bu konuda onun dediğinin aynısını de, ki başarılı olasın.
Ve de ki: el-Cebbâr (olan Allah) her gece iner.
Keyfiyetsiz olarak; -her türlü övgünün sahibi bir ve tek olanın şanı ne yücedir.-

Dünya semasına iner, lutfunu ihsan eder.
Semânın kapıları yarılır ve açılır.
Buyurur ki: Yok mu mağfiret dileyen? Beni mağfiret edici bulacaktır.
Hayır bağışlanmasını isteyen ve rızık dileyen? Ona bağışlanacaktır.
Bunu rivayetleri reddedilmeyecek kadar büyük bir topluluk rivayet etmiştir.
Onları yalanlayanlar hüsrana uğramış ve çok çirkin bir iş yapmış olurlar.

Ve de ki: Muhammed'den sonra insanların hayırlıları
Önce onun iki vezîridir, sonra tercih edilen görüşe göre Osman'dır.
Dördüncüleri ise, onlardan sonra yaratılmışların en hayırlısıdır.
Hayırla hayırlı bir şekilde bağlı kalan ve kendisine hayır bağışlanmış kimsedir.
Şüphesiz onların arasında Firdevsin asil atları üzerinde nur ile gezenler de vardır.
Saîd, Sa'd, İbn Avf ve Talhâ.
Fihrlilerin Âmir'i ve övülen ez-Zübeyr.
Bütün Ashâb hakkında en hayırlı sözü söyle.
Sakın onları yererek dil uzatma, ayıplayıp, onları tenkit etme.
Apaçık vahiy onların faziletlerini dile getirmiştir.
Fetih suresinde Ashâb hakkında övücü âyet vardır.

Takdir edilmiş olan kadere kesinlikle inan.
Çünkü o, dini akidenin esasıdır ve din pek geniştir.
Cahillik ederek sakın Nekîr ile Münkeri inkâr etmeyesin.

Havzı da, Mîzânı da. Şüphesiz ki (bu sözlerle) sana nasihat ediliyor.
Ve de ki: O pek büyük olan Allah lütfuyla çıkartır.
İnsanlardan kenara atılmış kömür gibi cesetleri.

Firdevs'teki bir nehrin kıyısına (bırakır) ve onun suyuyla canlanırlar,
Coşkun akan bir selin beraberinde getirdiği bir tane gibi.
Şüphesiz Allah Rasûlü yaratılmışlara şefaat edecektir.
Kabir azabı hakkında: O apaçık bir haktır, de.

Namaz kılanları isyan etseler dahi sakın tekfir etmeyesin.
Çünkü hepsi isyan edebilirler, Arş sahibi olan da affeder.
Hâricîlerin görüşlerine inanmayasın,
Çünkü o, kabul edenlerini aşağılara indiren ve rusvay eden bir görüştür.

Sakın dinini oyuncak edinen Mürcieci olmayasın.
Çünkü dikkat et, Mürcieci ancak din ile alay eden birisidir.
Ve de ki: İman söz ve niyettir ve aynı zamanda fiildir.
Bu hususta açıkça gelmiş olan peygamber buyruğuna göre.
Azalır kimi zaman masiyetlerle ve bazen,
Ona itaat ile gelişir ve tartıda daha ağır basar.
Kişilerin görüşlerini, sözlerini at bir kenara.
Çünkü Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in buyruğu daha temiz ve daha açıktır.
Dinlerini oyuncak edinmiş bir topluluk gibi olma,
Hadis ehline dil uzatıp, onları tenkit ederek.
Sevgili dostum, eğer sen ömür boyunca bu inanca sahip olursan,
Hiç şüphesiz hayır üzere geceler ve sabahı edersin."

Bu kasîde onu nazm ile söyleyenden mütevatir olarak nakledilmiştir. Bunu el-Âcurrî rivayet etmiş ve şerh etmiştir. Ebû Abdillah b. Batta da *el-İbâne*'de bunu nakletmiştir. İbn Ebî Dâvûd dedi ki:

İşte bu, hem benim, hem babamın (Ebû Dâvûd'un), hem hocalarımızın, hem bize kendilerinden ulaştığı üzere kendilerini bizzat görmediğimiz ilim adamlarının sözüdür. Bundan başkasını söyleyen yalan söylemiş olur.

Ebû Bekr ileri gelen, sivrilmiş hadis hafızlarından idi. Babasından hiç de geri kalmazdı. Pek çok eserler telif etmiş, Bağdât'ta Hanbelilerin önderliği ona ulaşmış idi. 316 yılında vefat etti.

Sufilerin Hocası Amr b. Osmân el-Mekkî (?-297)

279- Amr, *Âdâbu'l-Murîdîn* eserini tasnif etmiş ve bu eserinin *Şeytanın İnsanlara Getirdiği Vesveseler* başlığında şunları söylemiştir:

"Tövbekârlar şeytana karşı direnip, Allah'a bağlanıp sığındıkları takdirde onlara geliş şekline gelince; onlara tevhidin esaslarını aleyhlerine bozmak için yaratıcı hakkında vesveselerle gelir." Bu hususta uzunca bir bölüm açıp, sonunda şu açıklamaları yapar:

"İşte tevhid hakkında şüphe uyandırmak suretiyle, Yüce Rabbin sıfatları hakkında da temsil ve teşbih ile yahut bunları inkâr ve ta'til suretiyle getirdiği vesveselerin en büyüklerinden birisi de budur. Onların kalplerine Rabbin azametinin ölçekleri konusunda akıllarının alabileceğini sokmaya çalışır, eğer bunu kabul edecek olurlarsa helak olup giderler. Yahut eğer bu alanda ilim ve marifeti tahkik noktasına ulaşmamış iseler onların (itikatlarının) esaslarını sarsar. "Ben Allah'ım" diyen Azîz ve Celîl olan Allah'ın kendisidir, ağaç değildir. Gelişi gerçekleşmeden önce gelme sıfatına sahip olan da bizzat kendisidir. Onun emri değildir. Arşın üzerinde -diğer bütün mekânlar bir tarafa- celalinin azameti ile istivâ eden O'dur. Mûsâ ile gerçekten O konuşmuştur ve ona ayetlerinden pek büyük ayetler göstermiştir. Mûsâ bunun sonucunda Allah'ın kelamını işitmiştir. O'nun iki eli açıktır. İki eli nimet ve kudretinden başkadır. Âdem'i iki eliyle yaratmıştır."

Burada sözünü ettiğimiz Amr, Cüneyd'in dengi şahsiyetlerdendir. Pek büyük bir değer sahibi idi. 300 yılından önce ya da o dolaylarda vefat etmiştir.

Arap Dili İmamı Sa'leb[344] (?-291)

280- Hâfız Ebu'l-Kâsım el-Lâlekâî, *es-Sünne* adlı eserinde şöyle diyor: Ben Dârakutnî'nin kendi el yazısıyla İshâk el-Kâzî'den yazılı olarak şunu buldum.[345]

Ebu'l-Abbâs es-Sa'leb'i şöyle derken dinledim:

استوى "İstevâ: istivâ etti" -(bir şey) eğri olmasa dahi ona yöne -

---

344 Adı Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî olup, vela yoluyla Şeybânlıdır.

345 el-Kâzî, Bağdat kasabalarından birisi olan Kâze'ye nispettir. Adı İshâk b. Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Huseyn'dir. *el-Hatîb (VI, 440)*'da onun biyografisini verdikten sonra şöyle demektedir:
"Sika birisi idi, İbn Rezkaveyh bize onu zahid diye nitelemiştir. 346 yılında vefat etmiştir."
Ondan gelen bu rivayet, *el-Lâlekâî (I, 92/a)*'de yer almaktadır.

di, demektir. *"Sonra semâya istivâ etti"* Ona yöneldi, demektir ama استوى على العرش "istevâ ale'l-Arş: Arşa istivâ etti", yani yükseldi demektir. "İstevâ'l-kamer: ay doğdu" demektir. "İstevâ Zeyd ve Amr: Şahıs olarak birbirine benzemeseler dahi yaptıkları işlerinde birbirine benzediler" demektir. İşte Arap dilinde bilinen anlamı budur.

Ebu'l-Abbâs, Arap dili bilginlerinden idi. Çeşitli eserler telif etmiş ve adı ünlenmiş birisidir. 291 yılında vefat etti.

Fakîh Ebû Cafer et-Tirmizî[346] (201–295)

281- Mansûr b. Muhammed b. Mansûr el-Kazzâz dedi ki: Ebû Hafs b. Şâhîn'in babası Ebû't-Tayyib Ahmed'i şöyle derken dinledim:

Ebû Cafer et-Tirmizî'nin yanında idim. Birisi ona Rabb Teâlâ'nın nüzûlü hadisi ile ilgili olarak: O'nun üstünde bir yükseklik kaldığı halde nüzûl nasıl olur, şeklinde bir soru sorunca ona şu cevabı verdi:

Nüzûl akıl ile bilinen bir şeydir. Keyfiyeti ise bilinemez, ona iman etmek vacibtir, ona dair soru sormak da bid'attir.[347]

Derim ki: Bağdât'ın kendi zamanındaki fakihi ve âlimi doğru söylemiştir. Çünkü nüzûlün mahiyeti hakkında soru sormak, gereksiz bir külfete girmektir. Zira soru ancak dilde bilinmeyen bir kelime hakkında olur. Aksi takdirde inmek, konuşmak, işitmek, görmek, ilim, istivâ gibi ifadeler dinleyen için açık seçik ifadelerdir. Hiçbir benzeri bulunmayan, bunlarla nitelenecek olursa sıfat mevsufa (niteleme, nitelenene) tabi olur. Bunun keyfiyeti ise insanlar tarafından bilinemez.

Sözü geçen bu Tirmizî ilim deryalarından bir derya, vera sahibi abidlerden birisi idi. 295 yılında vefat etti.

---

346 Adı Muhammed b. Ahmed b. Nasr'dır. Sika ve fazilet sahibi birisidir. Şafi'î mezhebine mensuptur.

347 Derim ki: Bu rivayetin senedi sahihtir. Bunu musannıf Ebû Bekir el-Hatîb'e ulaşan senediyle rivayet etmiştir. Ebû Bekr el-Hatîb de bunu *Târîh-u Bağdâd (I, 365)*'ta şöylece rivayet etmektedir: Bana el-Hasen b. Ebî Tâlib tahdis edip dedi ki: Bize Ebu'l-Hasen Mansûr b. Muhammed b. Mansûr el-Kazzâz bildirdi…
Bu, hepsi de sika olan ravilerin yer aldığı bir seneddir. Bunların biyografileri *Târîh-u Bağdâd*'ta verilmiştir. el-Hasen b. Ebî Tâlib ise el-Hasen b. Muhammed b. el-Hasen b. Alî Ebû Muhammed el-Hallâl olup, 439 yılında vefat etmiştir.

Ebu'l-Abbâs es-Serrâc (216–313)

282- Ebu'l-Hüseyn el-Haffâf'dan[348] bize Ebu'l-Abbâs es-Serrâc imlâ yoluyla 312 yılında tahdis edip dedi ki: Her kim Allah-u Teâlâ'nın hayret ettiğine, güldüğüne, her gece dünya semâsına inerek "Benden kim dilekte bulunur, ona vereyim" dediğine iman edip, bunu ikrar etmezse o kimse zındık ve kâfir birisidir, tövbe etmesi istenir. Tövbe ederse mesele yok, değilse boynu vurulur. Namazı kılınmaz, müslümanların kabristanına gömülmez.

Derim ki: Ona kâfir denilmesi ancak Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in bunu söylediğini bilmesi, sonra da bunu inkâr edip, buna iman etmemesi halinde söz konusu olur.

---

348 Adı Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Haffâf el-Kantari olup, Nîsâbûr'da bir mahalleye nispet edilir. Bu mahallenin adı es-Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ında belirtildiği üzere, Re'su'l-Kantara'dır. es-Sem'ânî onu zahid diye nitelendirmiştir. Ondan Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî rivayet nakletmiştir. es-Sem'ânî, el-Haffâf maddesinde de onun salih ve çokça ibadet eden bir şeyh olduğunu belirtmektedir. Onun semâ' yoluyla işittiği rivayetler, babasının hattıyla Ebu'l-Abbâs es-Serrâc'dan diye sahih rivayetlerdir. 93 yaşında 394 yılında vefat etmiştir.

Ebû Ömer el-Melîhî -noktasız ha ile- *Şezerâtu'z-Zeheb* adlı eserin yazma nüshasında bu şekilde zikredilmiştir, ama ona talik yazan kişi *el-Mu'cem*'e dayanarak bunun cim ile olduğunu (yani el-Melîcî) olduğunu iddia etmiştir. Bu ise bir yanılmadır. Çünkü es-Sem'ânî cim ile el-Melîcî nispetini zikrettikten sonra, noktasız ha ile el-Melîhî diyerek şunları söylemiştir: Bu nispet ile meşhur olanlar arasında Ebû Ömer Abdülvâhid b. Ahmed b. Ebi'l-Kâsım el-Melîhî el-Herevî de vardır ki, o da Herat'lıdır. Bu kişi Ebu'l-Hüseyn el-Haffâf'tan rivayet naklettiği gibi, Ebû Hâmid en-Nuaymî'den de *Sahîh-i Buhârî*'yi tahdis etmiştir. Bunun dışında bir topluluktan da hadisi nakletmiştir.

İbnu'l-İmâd dedi ki: "463 yılında 96 yaşında vefat etti. Salih bir kişi idi. Muhyî's-Sünne ondan çokça rivayet nakletmiştir." Muhyî's-Sünne ile İmam Beğavî'nin *Şerhu's-Sünne* adlı eserinde ve diğerlerinde ondan rivayet naklettiğini kast etmektedir.

Buradaki rivayeti de musannıf kitapta icazet yoluyla kendi senediyle rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Bize İsmail b. Cûselîn icazetle bildirdi: Bize Ahmed b. Temîm el-Hâfız bildirdi. Bize Abdülmuiz b. Muhammed bildirdi. Bize Muhammed b. İsmail bildirdi. Bize Ebû Ömer el-Melîhî bildirdi…

Burada sözü geçen Muhammed b. İsmail de görüldüğü kadarıyla İsmail b. Muhammed en-Nîsâbûrî et-Tiflisî olup, sufi ve kıraat bilgini birisidir. İbnu'l-İmâd dedi ki: "Hamza el-Mühellebî'den ve Abdullah b. Yûsuf el-Asbahânî ile bir grup kimseden rivayet nakletmiştir. 483 yılında vefat etmiştir."

Derim ki: es-Sem'âni'nin *el-Ensâb*'ında belirtildiği gibi bu zat sika, sadûk ve çokça hadis rivayet eden birisi idi. Abdülazîz b. Muhammed'i tanımıyorum.

Ebu'l-Abbâs b. Muhammed b. İshâk es-Sakafî en-Nîsâbûrî es-Serrâc hadis hafızlarından birisi olup, Kuteybe'den ve onun tabakasındaki ilim adamlarından çokça hadis rivayet etmiş birisidir. Bablara göre *Müsned* adlı eseri tasnif etmiş, uzun bir ömür yaşamıştır. 313 yılında vefat etmiştir.

es-Sahîh Müellifi Hâfız Ebû Avâne (?-316)

Büyük hadis hafızlarından birisi idi. Süfyân b. Uyeyne ve Vekî'in ashabından hadis almıştır.

Hâkim biyografisinde şöyle demektedir: Ben Kadı Yahyâ b. Mansûr'u şöyle derken dinledim:[349] Ebû Avâne'yi *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şöyle derken dinledim:

Ebû İbrahim el-Müzenî, ölümü ile neticelenen hastalığında yanına girdim ve ona: Kur'ân hakkında ne dersin, sordum. O: Benim görüşüm hep bu olmuştur. Bu konuda söz söylemekten hoşlanmayışımın sebebi ise, Şafi'î'nin bize bu hususta konuşmamızı engelliyor olması idi.

Bununla bu konuda derinlemesine dalmayı ve tartışmayı kastetmektedir. Ebû Avâne 316 yılında vefat etti.

Bağdat'ın Hâfızı İbn Sâ'id (228–318)

284- Hâfız Ebû Bekr el-Âcurrî, *eş-Şerî'a* adlı eserinde -ki iki cilttir- İmam Ebû Muhammed Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id'den onun bu fazilet, yani Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in Arşın üzerinde oturacağı hususunda şöyle dediğini nakletmektedir:

Biz bunu reddetmeyiz. Bu hususta tartışmaya da girmeyiz. Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in bir faziletinin söz konusu edildiği bir hadis hakkında da hiçbir şekilde konuşmayız.[350] İbn Sâ'id 90 yaşın-

349 Yahya b. Mansûr on küsur yıl Nîsâbûr hâkimliğini yapmıştır. Alî b. Abdülazîz el-Beğavî ile Ahmed b. Seleme'den ve onların tabakasındaki muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. *Şezerâtu'z-Zeheb* adlı eserde belirtildiği üzere 351 yılında vefat etmiştir.
Derim ki: Bu sebeple bu rivayetin senedi ceyyiddir.

350 Derim ki: Fakat müellifin daha önce *53 numaralı* biyografinin sonlarında açıkça ifade ettiği gibi bu hususta gelmiş olan hadis oldukça vâhî (oldukça zayıf)dir. Ba-

zılarının Yüce Allah'ın: *"Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama gönderir"* buyruğunu Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in Buhârî ve Müslim'in *Sahih*leri ile başka hadis kaynaklarında övülmüş olan makamın (Makam-ı Mahmûd) büyük şefaat olduğuna dair rivayetlere muhalefeti ile birlikte, onu arşın üzerine oturtması! diye tefsir etmeleri şüphesiz rivayet olarak Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e merfû olarak ulaşmayan maktû bir rivayet ile tefsiridir. Bu rivayet mürsel olarak sahih olsa dahi, bunda delil olacak bir taraf yoktur. Tabiînden birisine kadar ulaşan maktû ve mevkuf bir rivayet olduğuna göre nasıl delil olabilir?

Geçmiş bazı muhaddislerin bu oldukça vâhî (zayıf) olan hadise, bu münker rivayete hamasetle sarılmalarına, bu hadisi reddeden kimseye karşı tepki göstermekte aşırıya kaçarak onun akîdesi hakkında kötü düşüncelere sahip olmalarına şaşkınlığım bitmek bilmez gibidir. Musannıf *rahimehullah* kitabın aslında *(s. 124-126)* bu kanaatte olanların bir kısmının isimlerini sıralamış bulunmaktadır. Muhtasar'ında başkalarını da eklemiştir. Ben de gördüğüm kadarıyla o, sanki bu şahısların heybetine kapılmış gibidir. Bundan dolayı onlara muhalefet etmek ile muvafakat etmek arasında tereddüt göstermektedir. Musannıf, Ebû Bekr en-Necâd'ın:

"Eğer bir kimse talak ile yemin ederek Allah'ın, Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i Arşın üzerine oturacağını söyleyecek olursa ben de: Doğru söyledin ve çok iyi söyledin, derim"! sözünü naklettikten sonra şu sözleriyle onun bu görüşünü reddederken çok güzel bir iş yapmıştır:

"Şimdi Allah seni hevâya kapılmaktan korusun. Şuna basiretle dikkat et. Bu büyük muhaddisin aşırıya kaçması onu nasıl münker bir rivayeti kabul etmeyi gerekli görmek noktasına kadar götürdüğünü gör. Bunlar bugün uluvv hakkında açık birtakım hadisleri reddediyor, hatta bazı tağutlar şanı yüce Allah'ın: *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir"* buyruğunu dahi reddetmeye kalkışıyor."

Rahimehullah bu sözleriyle doğru olanın bu sıfatı kabul etmeyen Muattıla ile, sahih olmayan rivayetleri kabul etmek suretiyle aşırıya gidenler arasında mutedil, ortalama bir yol tutturmak olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte onu bir başka yerde *(s. 143)* tekrar o münker rivayete dönerek onu benimsediğini ve bu rivayette insanlığın efendisine ait bir özellik olarak bu pek büyük menkıbeyi bu hadisin ihtiva ettiğini açıkça ifade ederek şunları söylediğini görüyoruz:

"Mücâhid'in böyle bir sözü ise, bir tevkife dayanmadann (yani ashabdan gelen bir rivayete dayanmadan) söylemesi uzak bir ihtimaldir."!?

Derim ki: İşin böyle olduğunu varsayalım. Böyle bir rivayet -durum bu iken- mürsel bir hadis gibi yahut mürsel hadis hükmünde olmaktan öteye gidebilir mi? Mürsel bir hadis ise muhaddislere göre zayıf hadisin kısımlarından birisi değil midir? Peki, bununla bu fazilet nasıl sabit kabul edilir? Hatta Allah-u Teâlâ'nın Peygamberini *sallallâhu aleyhi ve sellem* kendisi ile birlikte Arşın üzerinde oturtacağına! dair akîdesi böyle bir rivayet üzerine nasıl bina edilebilir?

Belirttiğimiz şekilde en iyi durumu ile mürsel hadis gibi değerlendirilebilecek böyle bir rivayete dayanarak buna inanmayı caiz kabul eden kimselerin ise, şerîate muhalif anlamlar ihtiva etse dahi her bir mürsel hadisi kabul etmesi de gerekir. Garânîk kıssası gibi!? Çünkü bu kıssa birçok mürsel senet ile gelmiştir ve bu kıssanın rivayetleri tabiînden onu mürsel olarak rivayet edenlere kadar sahihtir ve onlar benim o kıssaya dair özel olarak yazmış olduğum *Nasbu'l-Mecânîk* adlı risalemde açıkladığım gibi, merfû olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Eğer musannıf -Allah bizi de, onu da affetsin- nihai olarak Mücâhid'in bir tevkif bulunmaksızın söyle-

da 318 yılında vefat etti. Bu alanda önderlerden birisi idi. Mâlik'in ve Hammâd b. Zeyd'in arkadaşlarına yetişti, eserler telif etti ve rivayetler derleyip, topladı.

İmam Tahâvî (239–325)

285- Zamanında Mısır diyarının âlimi İmam Ebû Cafer Ahmed b.Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî el-Hanefî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* telif ettiği akidesinde der ki:

"İslam dininin fukahasından olan Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Ebû Muhammed'in (Allah onlardan razı olsun) mezhebine göre sünnet ve'l-cemaat'in (akîdesinin) beyanı hakkında:

Allah'ın tevhîdi ile ilgili olarak deriz ki: Allah'ın ortağı bulunmayan, bir ve tek olduğuna, hiçbir şeyin O'nun benzeri olmadığına, mahlûkatından önce sıfatlarıyla kadîm olduğuna inanıyoruz. Kur'ân Allah'ın kelamıdır. Keyfiyetsiz olarak ve söz ile söyleyenerek O'ndan başlamıştır. Peygamberine onu vahiy olarak indirmiştir. Müminler de bu hususta hak olduğunu gerçekten tasdik edip, kabul etmişlerdir. Kur'ân'ın gerçek manasıyla Allah'ın kelamı olduğuna, mahlûk olmadığına kesinlikle inanmışlardır. Kim onu işitip de onun insan kelamı olduğunu iddia ederse kâfir olur. Cennet ehli için ru'yet (Allah'ı görmek), kuşatmak ve keyfiyet söz konusu olmaksızın haktır. Bu konuda Rasulullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den sahih olarak gelmiş bütün rivayetlerde neyi belirtmişse onlar onun dediği gibidir. Onların manaları da muradı üzeredir. Bizler bu hususlara kendi görüşlerimize dayanarak te'vil ederek müdahale etmeyiz. İslamın ayağı ancak teslim oluşun ve teslimiyet gösterişin üzerinde sapasağlam durabilir.[351]

---

mesi uzak bir ihtimal olduğunu gerekçe göstererek bu rivayeti kabul etmeyi uygun görüyor ise, o zaman tabiînden ravileri Garânîk kıssasını Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e açık dille merfû olarak rivayet etmelerini delil göstererek, bu olayı da kabul etsin. Hatta bunun merfû olduğu açıkça ifade edildiğine dair yaptığımız açıklamalar dolayısıyla kabul etmek daha da uygundur. Diğer taraftan bu kıssayı rivayet edenler Mücâhid'den gelen eser (rivayet)in aksine bir topluluktur.

İşte bunda ibret alacak herkese bir ibret vardır.

351 Tercüme ettiğimiz *Muhtasar*'da "İslam'ın ayağı…" diye başlayan bu cümlenin Arapçası manası anlaşılmayacak şekilde tahrif edilmiştir. Bundan dolayı biz de bu ibareyi *Tahâviyye Akîdesi*'nden hareketle sahih ibareye göre tercüme ettik. *Taha-*

Her kim, dini hususunda elde etmesi kendisine engellenmiş olan bir bilgiyi elde etmek isteyip, anlayışı ile teslimiyete kanaat göstermeyecek olursa, onun bu amacı kendisinin katıksız tevhide ve sahih imana sahip olmasına engel olur. Her kim (sıfatları) nefyetmekten ve teşbihten kendisini korumayacak olursa, ayağı kayar ve Allah'ı tenzihi isabet ettirmez."

Sonunda şunları söyler:

"Arş ve Kürsî (Yüce Allah) Kitabında açıkladığı gibi bir haktır. O, Arştan da, Arşın altındakilerden de müstağnidir (onlara muhtaç değildir). Her şeyi kuşatmıştır ve onun (Arşın) üstündedir."

Ebû İshâk, *Tabakâtu'l-Fukahâ* adlı eserinde Ebû Cafer et-Tahâvî'yi söz konusu ederek şunları söylemektedir: Mısır'da Ebû Hanîfe mezhebine mensup olanların başı o idi. İlmi, Ebû Cafer b. Ebî İmrân'dan, Kadı Ebû Hâzim'den ve başkalarından öğrenmiştir.

Derim ki: Süfyân b. Uyeyne'nin ve İbn Vehb'in ashabından rivayet nakletmiştir. Eserleri pek çok ve ünlüdür. 83 yaşında 321 yılında vefat etmiştir.

Arap Dilinin Önder Âlimi Neftaveyh (243–323)

286- İmam Ebû Abdillah İbrahim b. Muhammed b. Arafe en-Nahvî Naftaveyh, Cehmiyye'nin görüşlerini redde dair bir eser telif etmiş ve bu eserinde zikrettiği çeşitli hususlar ile birlikte daha önce geçmiş bulunan İbnu'l-A'râbî'nin sözünü de nakletmiş, arkasından şöyle demiştir:

Dâvûd b. Alî'yi şöyle derken dinledim: el-Merîsî -Allah ona rahmet etmesin - şöyle derdi: Aşağıda olan Rabbimi tenzih ederim. (Dâvûd) dedi ki: Bunu kim söylerse cahilce bir söz söylemiş Yüce Allah'ın kitabının nassını da reddetmiş olur. Çünkü Yüce Allah: *"Göktekinin sizi yere geçirmesinden emin mi oldunuz?" (Mülk, 67/16)* buyurmaktadır. Neftaveyh 323 yılında vefat etti.

---

viyye Akîdesi'nin şarihi İbn Ebî İzz de burada bir istiâre bulunduğunu söz konusu etmektedir. Bu sözleriyle Kur'ân ve sünnete tam anlamıyla teslim olup, onlara sıkı sıkıya bağlanıp, itiraz etmeyerek kendi görüşünü, aklı ve kıyası ileri sürerek bunlara itiraz etmeyen kimselerin ancak İslam'a sağlam bir şekilde bağlanmış olabilecekleri şeklinde açıklamaktadır. Bk. *el-Akîdetü't-Tahâviyye ve Şerhi Çevirisi*, İstanbul, 2002, s. 137 (Çeviren)

Pek Çok Eserin Sahibi Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (260–324)

287- Kelamcı imam Ebu'l-Hasen Alî b. İsmail b. Ebî Bişr el-Eş'arî el-Basrî *İhtilâfu'l-Musallîn ve Makâlâtu'l-İslâmiyyîn* adını verdiği eserinde Hârici, Râfizi, Cehmiyyeci ve onların dışında kalan fırkaları da söz konusu ettikten sonra şunları söylemektedir:

"Ehl-i Sünnet'in ve hadis ashabının görüşleri:

Görüşlerinin özeti şöyledir: Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Rasûllerine, Allah'tan gelenlere iman etmek ve sika ravilerin Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiklerini ikrar etmektir. Bunların hiçbirisini reddetmezler. Yine onların görüşleri, Yüce Allah'ın Arşı üzerinde olduğunu da ikrar etmektir. Nitekim Yüce Allah: *"Rahmân, Arşa istivâ etmiştir."* O'nun *"İki elimle yarattığıma"* buyruğunda olduğu gibi keyfiyetsiz olarak O'nun iki elinin olduğuna inanmaktır.

Allah'ın isimleri, -Mu'tezile ve Hâricîlerin dedikleri gibi- Allah'tan başkadır, denilmez.

Yüce Allah'ın ilminin olduğunu da ikrar ve kabul ederler. Nitekim: *"Onu kendi ilmiyle indirmiştir."*; *"Hiçbir dişi O'nun bilgisi dışında ne gebe kalır, ne de doğurur"* buyurmuştur.

Allah'ın işitip gördüğünü kabul ederler. -Mutezile'nin kabul etmediği gibi- Allah'ın işitmeyip ve görmediğini söylemezler.

Derler ki: Yeryüzünde ister hayır, ister şer Allah'ın dilediği dışında hiçbir şey olmaz. Eşya (her şey) ancak O'nun dilemesi ile olur. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."*

Daha sonra şunları söyler:

Kur'ân, Allah'ın yaratılmamış kelamıdır, derler. Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den gelmiş olan hadisleri tasdik ederler: "Şüphesiz Allah dünya semâsına iner ve: Mağfiret dileyen var mıdır… buyurur" hadisinde geldiği gibi.

Allah'ın kıyamet gününde geleceğini kabul ederler. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Melekler saf saf dizilmiş olduğu*

halde rabbin geldiği vakit" Allah'ın yarattıklarına dilediği şekilde yaklaştığına inanırlar. O şöyle buyurmaktadır: *"Ve biz ona şah damarından daha yakınız."*

Nihayet şunları da söyler:

"İşte bunlar onların (inanılmasını) emrettikleri, gereğince amel ettikleri ve benimsedikleri kanaatlerin özetidir. Onların nakletmiş olduğumuz bütün bu görüşlerini biz de kabul ediyor ve biz de benimsiyoruz. Başarımız ancak Allah'tandır."[352]

288- el-Eş'arî sözü geçen bu Kitapta "Yüce yaratıcı başka yerler arasında bir yerde midir, hiçbir yerde değil midir, yoksa her yerde midir?" başlığında şunları söylemektedir:

"Bu hususta onyedi ayrı görüşe sahiptirler: Bu görüşlerden birisi şudur: Hadis ashabı Ehl-i Sünnet der ki: O bir cisim değildir, eşyaya da benzemez. O *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir"* buyurduğu üzere Arşın üzerindedir. Bizler bir başka görüş söyleyerek Allah'ın önüne geçmeyiz. Aksine: Keyfiyetsiz olarak istivâ etmiştir, deriz. Şüphesiz onun: *"İki elimle yarattığıma"* buyruğunda belirttiği gibi, iki eli vardır ve O, hadis-i şerifte belirtildiği gibi dünya semâsına iner."

Sonra şöyle demektedir:

"Mu'tezile: Arşı üzerine istivâ etti, istîla etti anlamındadır, der. Onlar eli nimet anlamında te'vil etmişlerdir. *"Gözlerimizin önünde akıp gidiyordu"* buyruğunu da ilmimizle akıp gidiyordu, diye yorumlamışlardır."[353]

289- Ebu'l-Hasen el-Eş'arî hadis âlimi Ebû Alî b. Şâzân'ın hattıyla gördüğüm *Cümelü'l-Makâlât* adlı eserinde, hadis ashabının görüşleri ile ilgili olarak bu sözlere yakın ifadeleri sıralamaktadır. Uzatmak korkusu dolayısıyla onun lafızlarını zikretmedim. Anlam ise birdir.

290- el-Eş'arî, *el-İbâne fi Usûli'd-Diyâne* adlı eserinde *İstivâ* başlığı altında şunları söylemektedir:

"Bir kimse: İstivâ hakkında ne dersiniz diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Biz, şüphesiz Allah Arşı üzerinde istivâ etmiştir, de-

---

352 *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (s. 290-297).*
353 *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn, (s. 210-211, 218).*

riz. Nitekim O şöyle buyurmuştur: *"Rahmân Arşa istivâ etti"*; *"Hoş ve güzel söz O'na yükselir."*; *"Hayır, Allah onu kendisine yükseltmiştir."* Firavun'un şu sözünü de nakletmektedir: *"Firavun dedi ki: Ey Hâmân! Benim için yüksek bir kule yap. Belki o yollara, göklerin yollarına ulaşırım. Sonunda belki Mûsâ'nın ilâhına çıkarım. Doğrusu şu ki ben onu yalancı sanıyorum." (Mü'min, 40/36-37)* Bu sözleriyle Mûsâ *aleyhisselâm*'ın: Şüphesiz Allah göklerin üstündedir, sözünü yalanlamaya kalkışmıştı. Halbuki Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Gökte olanın sizi yere geçirmesinden emin mi oldunuz?" (Mülk, 67/16)* O halde Arş, göklerin üstündedir. Arş göklerin üstünde olduğuna göre ve üstte, yukarıda olan her şey de semâ olduğuna göre *"gökte olanın... emin mi oldunuz?"* buyruğu ile, bütün gökleri kastetmiyor. O bununla göklerin en yukarısı olan Arşı kastetmiş oluyor. Nitekim Yüce Allah'ın gökleri söz konusu ederek *"ve onlarda ayı bir nur olarak yarattı"* diye buyurmakla birlikte, ayın göklerin tamamını doldurduğunu, onların hepsinde bulunduğunu kastetmemiştir.

(el-Eş'arî devamla) dedi ki: Bizler bütün müslümanların dua ettikleri vakit ellerini semâya doğru kaldırdıklarını gördük. Çünkü Allah, bütün göklerin üstünde olan Arşın üzerindedir. Eğer Allah Arşın üzerinde olmasaydı, onlar ellerini Arşa doğru kaldırmazlardı.

Mu'tezile, Cehmiyye ve Harûriyye (Hâricîler)den bazıları da şöyle demiştir: استوى İstevâ (istivâ etti) استولى istevlâ (istîla etti, mâlik oldu, kahretti), demektir. O Allah-u Teâlâ ise her yerdedir! demişler ve hak ehlinin dediği gibi Arşı üzerinde olmasını inkâr etmişlerdir. İstivâ'nın kudret anlamına geldiği kanaatini benimsemişlerdir. Eğer onların dedikleri gibi (kahır-kudret-galebe anlamında) olsaydı, Arş ile yedinci arz arasında bir fark olmazdı. Çünkü O her şeye kadirdir, arz da (bütün bunlar içine giren) bir şeydir. Ve Allah ona da, onun dibindeki kuru şeylere de kadirdir. O halde eğer istîla anlamıyla Arşın üzerine istivâ etmiş olsaydı, O her şeyin üzerinde istivâ etmiştir, demek de mümkün olurdu. Fakat müslümanlardan hiçbir kimse, şüphesiz Allah boş yerler üzerinde, kuru mekânlar üzerinde de istivâ etmiştir, demeyi doğru (caiz) görmemektedir. Böylece Arşın üzerine istivâ etmesinin istîla anlamına gelmesi de çürütülmektedir.

Daha sonra bunların dışında Kitap, sünnet ve aklî delilleri söz

konusu etmektedir.[354]

el-İbâne kitabı Ebu'l-Hasen'in en meşhur eserlerinden birisidir. Bu eseri Hâfız İbn Asâkir şöhrete kavuşturmuş, ona dayanmış ve İmam Muhyîddîn en-Nevevî bu eseri kendi el yazısıyla istinsah etmiştir.

291- İmam Ebû Bekr b. Fûrek, hadis ashabının sözü geçen kanaatlerini Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'den *"el-Makâlâtu ve'l-Hilâf beyne'l-Eş'arî ve beyne Ebî Muhammed Abdullah b. Saîd b. Küllâb el-Basrî"* adlı eserinde -ki bu İbn Fûrek'in telif ettiği bir eserdir- naklederek şunları söylemektedir:

Birinci fasıl Ebu'l-Hasen *radiyallâhu anh*'ın *el-Makâlât* adlı kitabında hadis ashabının görüşleri ile alakalı zikrettiği özetler ve sonunda onun bütün bunları kabul edip, benimsediğine dair açıklaması.

Sonra İbn Fûrek bu görüşü olduğu gibi uzun uzadıya aktarmakta ve daha sonra sonunda şunları söylemektedir:

İşte bu senin için onun lafızlarından yapılmış ve kendisinin hadis ashabının temel kuralları ve tevhidlerinin esasını teşkil eden bu asıl ilkelere inanmış olduğunu onun lafızları ile senin için ortaya koyan bir tahkiktir.

Hafız Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Sâbit et-Tarkî[355] dedi ki: Ben Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin *el-İbane* adlı eserinde istivânın kabul edildiğine

---

354 *el-İbane, (s. 34-37)*.
Derim ki: el-Eş'arî'nin bu sözlerinde Kevserî'nin *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî (s. 38)*'deki notunda söylediklerinin batıl olduğuna dair apaçık bir delil bulunmaktadır. Ona göre bu *el-İbâne* kitabı maksadın tayini hususunda bir şey söylememek yöntemi ile ilgili olarak, el-Mufavvida denilen tâifenin yöntemine göre yazıldığını ve bunun selefin mezhebi olduğunu söyleyişinin bâtıl olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü musannıf *rahimehullah*'ın *el-İbâne*'den naklettiği ve bulunduğu yere bizim de işaret ettiğimiz Eş'arî'nin sözleri, maksadı tayin etmek hususunda gayet açıktır. Bu da istivânın uluvv (üstünde olmak) anlamıdır. Peki, Kevserî'nin iddia ettiği maksadın tayin edilmesinden kaçınıp, tefvîd (ilmi Allah'a havale etmek) nerede kaldı? Şüphesiz onun "işte bu selefin mezhebi (görüşü, yolu)dur" sözü de aynı şekilde bir yalandır. Nitekim selefin musannıf *rahimehullah*'ın *el-Uluvv* adlı eserinde topladığı, sonra da bizim size bu *Muhtasar*'ında kolaylıkla ele alınmasını sağladığımız sünnetin esas kaynaklarına dair kitaplarında yer alan görüşlerini inceleyen herkesin de anlayacağı gibi bir yalandır. Diğer taraftan görüldüğü üzere biz bu konuda selefin görüşleri arasında senedleri sahih olanlarına da dikkat çekmiş bulunuyoruz.

355 Asbahân'da Tark adındaki bir kasabaya nisbettir. 520'den sonra vefat etmiştir.

dair delilleri okudum. Bu açıklamaları esnasında şunları söylemektedir:

"Müslümanlar Yüce Allah'tan dilekte bulundukları ve dua ettikleri vakit "Ey Arşın sakini" diye dua ederler, yemin ettikleri vakit de: Yedi (semâ) ile hicablanan hakkı için hayır, dediklerini görüyoruz.[356]

292- Üstad Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* *Şikâyetu Ehli's-Sünne*'de şunları söylemektedir:

"Onların Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'ye karşı çıkmalarının tek sebebi, onun kaderi kabul etmesi Allah'ın celâl sıfatlarını, kudretini, ilmini, hayatını, semî', basar, vech ve el gibi sıfatlarını kabul edip, Kur'ân'ın Allah'ın yaratılmamış kelâmı olduğunu tespit etmiş olmasıdır.[357]

Ebû Alî ed-Dekkâk'ı şöyle derken dinledim: Fakîh Zâhir b. Ahmed'i şöyle derken dinledim: "el-Eş'arî *rahimehullah*'ın başı benim göğsümde olduğu halde vefat etti. Ruhunu teslim ederken gırtlağından gelen bir sesle bir şeyler söylüyordu. Başımı ona doğru yaklaştırdım ve kulağıma gelenleri dikkatle dinledim. Allah Mu'tezile'ye lanet etsin. Onlar sulandırdılar ve bulandırdılar, diyordu."[358]

293- Hâfız, hüccet Ebu'l-Kâsım b. Asâkir *Tebyînu Kezibi'l-Mufterî fi mâ Nusibe ile'l-Eş'arî* adlı eserde diyor ki:

"Ebu'l-Hasen *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* kendisinden nakledilenlerde söz konusu edildiği şekilde güzel bir akîdeye sahip, marifet ve tenkit ehli tarafından kabul edilen mezhebi doğru bulunan, benimsediği itikadi kanaatlerin pek çoğunda ileri gelen âbidlerin kendisine muvafakat ettiği, bilgisiz ve inat ehli kimseler dışında görüşünü

---

356 *el-İbâne (s. 35-36)*. Derim ki: Ey Arşın sakini, ifadesinde bir aksaklık var gibi görülmektedir. Çünkü bildiğim kadarıyla sahih herhangi bir haberde böyle bir ifade varid olmamıştır.

357 *Tebyînu Kezibi'l-Mufterî (s. 111)*.

358 *Tebyînu Kezibi'l-Mufterî (s. 148)*. Bu ölüm esnasındaki lanetlemeyi İbn Kâdî Şehbe, burada sözü edilen Zâhir b. Ahmed'e nispet etmektedir. Nitekim onun *eş-Şezerât (III, 131)*'deki tercümesinde de bunun böyle görüyoruz. Muhtemelen bu, el-Eş'arî'ye nispet etmek isterken ortaya çıkmış bir yanılma ve bir eksikliktir. Bundan dolayı o sadece ondan yaptığı rivayeti görmek noktasında kalmış ve ona nispet etmiştir.
Sözü edilen bu Zâhir, Şafi'î imamlarından birisi olup, 96 yaşında 389 yılında vefat etmiştir.

tenkit etmediği bir kişi olduğuna göre, onun itikat ettiği hususların güvenilir bir şekilde olduğu gibi nakledilmesi de kaçınılmaz bir şeydir. Böylelikle onun dini bakımdan kabul ettiği akîdenin sıhhati hususunda durumu gerçek olarak bilinebilsin. Bu sebeple onun *el-İbâne* adlı eserinde söz konusu ettiği şu ifadelere kulak verin. O şöyle diyor:

"Bir ve tek, Azîz, Mâcid, tek başına tevhid edilen, her türlü övgülerle temcid edilen, kulların sıfatlarının asla kendisine erişemeyeceği, benzeri ve dengi bulunmayan Allah'a hamdolsun…"

Böylelikle o, eserinin baş tarafında bile Mu'tezile, Kaderiyye, Cehmiyye [ve Rafızîlerin] kanaatlerini reddetmektedir.[359] [Sonunda şunları söylemektedir: Eğer bir kimse: Sizler Mu'tezile'nin, Kaderiyye'nin, Cehmiyye'nin görüşlerini reddettiniz.] Aynı şekilde Harûrîlerin (Hâriciyye'nin), Râfızîlerin ve Mürcie'nin görüşlerini de reddediyorsunuz. O halde sizin söylediğiniz görüşünüzü ve din olarak kabul ettiğiniz inancınızı bize öğretiniz diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Bizim söylediğimiz ve din olarak benimsediğimiz şudur: Allah'ın Kitabına, Peygamberinin sünnetine, Ashâb-ı Kirâm'dan, tabiînden ve hadis imamlarından rivayet edilenlere sımsıkı sarılmaktır. Bizler buna sımsıkı yapışarak kendimizi koruruz. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'in *-Allah onun yüzünü ak etsin-* izlediği yolu da kabul ediyoruz. Onun sözlerine muhalefet edenlerden uzak dururuz. Çünkü o faziletli bir imam, kâmil bir başkandır. Allah onunla sapıklığın baskın olduğu bir zamanda hakkı apaçık ortaya koymuş, onun vasıtası ile doğru yolu göstermiş, onunla bid'atçilerin kökünü kazımıştır. Önder böyle bir imama, pek büyük bir kavratıcıya ve bütün Müslümanların imamlarına Allah'ın rahmeti olsun.

Söylediklerimizin özeti şudur: Bizler Allah'ın ve meleklerin varlığını kabul ediyoruz. O'nun kitaplarına, rasûllerine, Allah'tan gelenlere, sika ravilerin Rasulullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den naklettiği rivayetlere inanırız. Bunlardan hiçbir şeyi reddetmeyiz. Allah'ın bir ve tek ilâh, eşsiz, samed olduğunu, kendisinden başka hiçbir ilâh olmadığını, Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduğunu, cennetin cehennemin hak olduğunu, kıyametin şüphesiz bir şekilde mutlaka gerçekleşeceğini, Allah'ın kabirde olanları dirilteceğini, Yüce

---

359 Köşeli parantez arasındaki ifadeler el yazmasından eklenmektedir.

Allah'ın *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir"* buyruğunda belirtildiği üzere Arşa istivâ etmiş olduğunu, *"Rabbinin vechi (yüzü) kalır"* diye buyurduğu gibi onun vechinin olduğunu, *"Hayır, O'nun iki eli de açıktır"* buyruğunda olduğu gibi, iki elinin bulunduğunu, *"Gözlerimizin önünde akıp gidiyordu"* buyruğunda dediği gibi keyfiyetsiz olarak iki gözünün olduğunu kabul ediyor, inanıyoruz. Aynı şekilde Allah'ın isminin kendisinden başka bir şey olduğunu iddia edenin de dalâlette olduğuna inanıyoruz. Bizler kıyamet gününde, ondördünde ayın görüldüğü şekilde, Allah'ın gözlerle görüleceğini de dini bir inanç olarak kabul ediyoruz. Müminler O'nu öylece görecektir. -Sonunda şunları söyler-:

Yine dini inancımıza göre O kalpleri evirip, çevirir. Kalpler O'nun parmaklarından iki parmak arasındadır. O gökleri ve yeri hadiste belirtildiği gibi bir parmağı üzerine koyacaktır. -Sonra şunları söyler-:

Yüce Allah'ın: *"Biz ona şah damarından daha yakınız"* buyruğu ile: *"Sonra yaklaştı ve sarktı. Böylece iki yay (boyu) kadar hatta daha da yaklaştı"*[360] buyruğunda olduğu gibi, dilediği şekilde yarattıklarına yaklaşır. Herhangi bir bid'ate çağıran herkesten uzak durup, hevâ ehlinden uzaklaşmayı uygun görürüz. Bizler sözünü ettiğimiz bu hususların lehine ve bunlardan geri kalan diğer konulara, başlık başlık ve teker teker delillerini de ortaya koyacağız.

Daha sonra İbn Asâkir şöyle demektedir: -Allah'ın rahmeti üzerinize olsun- şimdi şu akîdeye bakınız. Ne kadar açık ve ne kadar nettir. Böylelikle bunu şerh edip, açıklayan bu imamın faziletini siz de itiraf ediniz.[361]

294- Hâfız İbn Asâkir dedi ki: İmam Ebu'l-Hasen, *el-Amedu fî'r-Ru'ye* adını verdiği eserinde şöyle demektedir:

"Biz (Allah'ın) sıfatları hakkında büyükçe bir kitap telif ettik. Orada Mu'tezile ve Cehmiyye gruplarını söz konusu ettik. O eserde Allah hakkında vech (yüz), iki el, Arşın üzerine istivâ etmesi ile ilgili sıfatlara dair pek çok hususu da açıkladık."[362]

---

360 Ayet-i kerîmede söz konusu edilen "yaklaşma"nın Cebrâîl *aleyhisselâm* hakkında söz konusu olduğu ile ilgili olarak benim *el-İbâne* üzerine *(s. 12-35)* düştüğüm nota bakınız.

361 *et-Tebyîn, (s. 152-163)*. Musannıf *rahimehullah* bu ifadeleri oldukça özetleyerek nakletmiştir. Aynı ifadeler *el-İbâne*'de *(s. 13)*'ten itibaren yer almaktadır.

362 *et-Tebyîn (s. 129).*

Ebu'l-Hasen önce Mu'tezilî idi. Ebû Alî el-Cubbâî'den ilim öğrenmişti. Sonra onun görüşlerini tartışmış ve reddetmiştir, böylelikle sünnet lehinde bir mütekellim (bir kelamcı) olmuştur. Hadis imamlarının benimsedikleri kanaatlerin bir çoğunda onlara muvafakat etmiştir.[363] Bu da bizim kendisinden zikrettiğimiz ve onun bu hususta icmâ'larına ve onların kendisine muvafakat ettiklerine dair söyledikleridir. Zekâ fışkıran birisi idi. O rivayet ilimlerini Hâfız Zekeriyyâ es-Sâcî'den öğrenmiştir. 324 yılında 64 yaşında vefat etmiştir. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Şayet kelam ile uğraşan arkadaşlarımız Ebu'l-Hasen'in bu görüşünü kabul eder ve ona bağlanacak olurlarsa, çok güzel bir iş yapmış olurlar. Ama onlar ilk hukemânın (filozofların) eşyaya daldıkları gibi daldılar, mantığın arkasında yürüdüler. Bundan yana, lâ kuvvete illa billâh, diyoruz.

Alî b. Îsâ eş-Şiblî (247–334)

Ebû Bekr eş-Şiblî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* tedavi olmak maksadıyla Daru'l-Merdâ (hastahane)'ya girmişti. Yanına Vezîr Alî b. Îsâ ziyaret amacı ile gelmişti. eş-Şiblî: Rabbin ne yaptı, diye sordu. Vezîr: Azîz ve Celîl olan Rab semâda dilediği hükmü verir ve uygular, dedi. eş-Şiblî dedi ki: Ben sana kendisine ibadet ettiğin Rabbi soruyorum. Bu sözleri ile halîfe el-Muktedir'i kastediyordu.- [Kendisine ibadet etmediğin Rabbin hakkında sormuyorum, (dedi.)] Bunun üzerine Vezîr beraber oturup kalktığı kimselerden birisine, sen

363 Burada onun bazı görüşlerinde hadis imamlarına muhalif olduğuna işaret vardır. Yine İbn Asâkir bu hususa daha önce gelen: "Onun benimsediklerinin bir çoğunda da büyük abidler ona muvafakat etmiştir, sözleriyle de buna işaret etmiştir.
Bazı ilim adamları bunu açıkça ifade etmiş bulunmaktadır. Kadı Asker diye bilinen Ebu'l-Abbâs -ki bu Ebû Hanîfe *radiyallâhu anh*'ın mezhebine mensup en büyük şahsiyetlerden idi- şunları söylemektedir:
"Şafi'î mezhebine mensup ilim adamlarının büyük çoğunluğu Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin sonunda karar kıldığı mezhebi benimsemiştir. Şu kadar var ki, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten olan mezhebimize mensup bazı kimseler bazı meselelerde Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin hatalı olduğunu belirtmişlerdir. Onun: "Tekvin ve mükevvin birdir v.b. hususlarda" sözlerinde olduğu gibi. *et-Tebyîn, (s. 139-140)*.
Derim ki: Onun şu sözü de bu kabilden olabilir: "İstivâ, Yüce Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır. Onun Arştaki istivâ adı verilen fiili ile olan bir fiilidir." *et-Tebyîn, (s. 150)*.

bununla tartış, dedi. Adam ona dedi ki: Ey Ebû Bekr! Senin sağlıklı iken: Mucizesiz olan her bir sıddîk yalancıdır dediğini işitmiştim. Peki senin mucizen nedir? Ona şu cevabı verdi: Benim mucizem, sağlık halinde iken hatırımın, sekr halinde iken hatırıma arız olması ve her iki halimin de Allah'a muvafakatin dışına çıkmamasıdır, dedi.[364]

Derim ki: eş-Şiblî'nin dimağına hafiflik (unutkanlık) gelmişti (rahatsızlanmıştı). Kendi döneminde sufilerin bayraktarı idi. Kendisi ile adaletli vezir, muhaddis Alî b. Îsâ aynı yılda vefat etmiştir. Bu da Bağdat'ta 334 yılında olmuştur.

Bağdat'ta Hanbelîlerin En Önde Gelen Âlimi Ebû Muhammed el-Berbehhârî el-Hasen b. Alî b. Halef (?-329)

Şanı çok büyük birisi idi. el-Mervezî'den ilim öğrenmiştir. Onun yolunu izleyen ve peşinden gidenleri vardır.

296- Dedi ki: Rab hakkında konuşmak, sonradan ortaya çıkmıştır, bir bid'attir, bir dalâlettir. Allah hakkında ancak kendisinin kendisini nitelendirdiği şeyler söylenir. O'nun sıfatları ile ilgili olarak niçin ve nasıl, demeyiz. O gizli olanı da,ondan gizli olanı da bilir. Arşa istivâ etmiştir. O'nun ilmi her yerdedir. Kur'ân Allah'ın kelâmı, O'nun indirdiği ve nuru olan bir kitaptır, mahlûk değildir.

Böylelikle uzunca açıklamaların yer aldığı bir bölüm açıklamalarda bulunmaktadır.[365]

el-Berbehârî 329 yılında vefat etmiştir.

***

364 Bunu Ebû Nuaym *el-Hilye (X, 367)*'de kendi rivayet yoluyla nakletmiş bulunmaktadır. Musannıf (Zehebî) da bunu kitabın aslında onun rivayet yolundan nakletmiştir. Senedi sahihtir. İbn Hubeyş sika ve sağlam bir ravidir. *Târîhu'l-Hatîb, (III, 86)*'da belirtildiği gibi 359 yılında vefat etmiştir.

365 Derim ki: İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb* adlı eserinde *(II, 319, 322)* yaklaşık üç sahifeye yakın uzunca bir bölüm zikretmektedir.

İslam'ın Önder İlim Adamlarından Bir Başka Tabaka

Ebû Ahmed el-Assal [?-349-][366]

297- Asbahân muhaddisi, büyük ilim adamı Kadı Ebû Ahmed el-Assâl telif etmiş olduğu *el-Ma'rife* adlı eserinde, *"Rahmân Arşa istivâ etti"* buyruğunun tefsiri başlığı altında bu hususta varid olmuş Rebî'a, Mâlik, es-Sevrî, Ebû Îsâ, Yahyâ b. Râfi',[367] Ka'b ve İbnu'l-Mübârek gibi selef imamlarının sözleri olarak bu hususta varid olanları zikrettiği gibi, İbn Mes'ud'un "Arş suyun üstündedir, Azîz ve Celîl olan Allah da Arşın üstündedir. Amellerinizden hiçbir şey de ona gizli saklı kalmaz" ifadelerinin yer aldığı daha önce de geçmiş bulunan sahih hadisi de zikretmektedir.[368]

Ebû Ahmed, ilim deryalarından birisi idi. Ebû Müslim el-Keccî, İbn Ebî Âsım ve onlarla çağdaş olanlarla karşılaşmış olup, 349 yılında vefat etmiştir.

Büyük İlim Adamı Ebû Bekir ed-Dab'î (?-342)

298- Ebû Abdillah el-Hâkim dedi ki: Fakîh Ebû Bekr Ahmed b. İshâk ed-Dab'î en-Nîsâbûrî dedi ki:

Araplar kullanımda "alâ" yerinde 'fî'yi de kullanırlar. Yüce Allah: ﴿فَسِيحُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ *"Yeryüzünde dolaşınız" (Tevbe, 9/2),* ﴿وَلَأُصَلِّبَنَّكُمۡ فِي جُذُوعِ ٱلنَّخۡلِ﴾ *"Ve andolsun sizleri hurma ağaçları*

---

366 Adı Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Anberî olup, Ebû Nuaym'in *Ahbâru Asbahân* adlı eserinde *(II, 283)* çok güzel bir biyografisi vardır.

367 Derim ki: Bu, tabiînden olup Osman b. Affan ve Ebû Hureyre'den hadis rivayet etmiştir. Ondan da İsmail b. Ebî Hâlid rivayette bulunmuştur. Nitekim *el-Cerh*'de *(IV, 2/143)* böyle denilmekte ve onun ile ilgili olarak cerh edici ya da tadil edici bir ifadeyi söz konusu etmemektedir. İbn Hibbân da onu *es-Sikât (I, 256)*'da söz konusu etmiş ve Kûfe ahalisinden olduğunu belirtmiştir.

368 Bununla hadis mevkuf olmakla birlikte sahih olduğunu kastetmektedir. *48 no'lu* paragrafa bakınız.

dallarında asacağım" (Tâhâ, 20/71) diye buyurmaktadır. Burada ise على الأرض "ale'l-ard: yerin üstünde" ve على النخل "ale'n-nahl: hurma ağaçları üstünde" demektir. Yüce Allah'ın من في السماء *"men fi's-semâ: gökte olan"* buyruğu da böyledir ki bu da من على العرش "men ale'l-Arş: Arşın üstünde olan" anlamındadır. Nitekim Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den sahih olarak gelen haberlerde de böyledir.

Derim ki: Bu ed-Dab'î fıkıh anlamında benzeri görülmedik birisi idi. Hadis konusunda son derece basiretli ve üstün bir konuma sahipti. 342 yılında vefat etmiş olup, Hâkim ondan çokça rivayet nakletmiştir.

Ebu'l-Kâsım et-Taberânî (260–360)

299- Dünyanın muhaddisi, pek büyük hafız Asbahân'a yerleşmiş bulunan Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî eş-Şâmî, *Kitâbu's-Sünne* adlı eserinde şöyle demektedir: "Yüce Allah'ın mahlûkatından ayrı olarak Arşı üzerinde istivâ ettiğine dair gelmiş rivayetler" diye bir başlık açarak bu başlıkta Ebû Rezîn el-Ukaylî'nin: Ey Allah'ın Rasûlü, Rabbimiz nerede idi, dedim şeklindeki hadisi ile Abdullah b. Halîfe'nin, Ömer'den Allah'ın Arşı üstünde oluşu ile alakalı hadisini, dağ keçileri ve Arşın onların sırtları üzerinde olup, Allah'ın da Arşın üzerinde oluşu ile ilgili hadisi, Mücâhid'in de Makam-ı Mahmûd'a dair söylediği sözünü nakletmektedir.[369]

Bütün dünyada âli senet Taberânî'ye ulaşmış idi. 100 yıl ve birkaç gün süren bir ömür yaşadı. Üç Mucem'i telif etti. Onun hafızlığına, maharetine, rivayetinin oldukça geniş oluşuna delil teşkil eden birçok eser tasnif etti.[370] 360 yılında vefat etti. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

---

369 Derim ki: Bu dört hadis ayrı ayrı zayıf hadistir. Senedleri açısından sabit değildirler. Biz bu hususa daha önceki notlarımızda işaret etmiş bulunuyoruz.

370 Ek bir bilgi: Müellif *Muhtasar*'ında şöyle diyor: "Onun *el-Mu'cem el-Kebîr*'inde 60 bin hadis vardır. Derim ki: Buna göre bu *Mu'cem* İmam Ahmed'in *Müsned*'inden daha geniştir fakat İmam Ahmed'in *Müsned*'i hadis bakımından ondan daha temiz, daha arı durudur.

İmam Ebû Bekr el-Âcurrî (280–360)

Hâfız, zâhid, Allah'ın Beyt-i Haram'ında mücavirlik yapmış bulunan Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn el-Âcurrî *eş-Şerî'atu fî's-Sünne* adlı eseri telif etmiştir. Bu eserin başlıklarından birisi de *Hulûliyye Mezhebinden Sakındırma* adını taşımakta, sonra şunları söylemektedir:

300- İlim ehlinin benimsediği kanaate göre Allah-u Teâlâ semâvâtının üstünde, Arşının üzerindedir. İlmi her şeyi kuşatmıştır. Yüce göklerde yarattığı her şeyi, yedi yerde bulunan her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Kulların amelleri O'na yükseltilir.

Şayet: *"Üç kişi fısıldaşmayıversin. Muhakkak O, onların dördüncüleridir"* buyruğunun anlamı nedir, diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir:

Maksat Onun ilmidir. Allah Arşının üstündedir, ilmiyle onların fısıltılarını kuşatmıştır. İlim ehli bunu böylece tefsir etmiştir. Ayetin başı da, sonu da O'nun Arşı üstünde olduğu halde, beraber oluştan kastın ilmi olduğuna delil teşkil etmektedir. Müslümanların kabul ettiği görüş budur.

Sonra şöyle demektedir: Bize İbn Mahled tahdis etti, bize Ebû Dâvûd tahdis etti, bize Ahmed b. Hanbel tahdis etti, bize Süreyh b. en-Numan tahdis etti, bize Abdullah b. Nâfi' tahdis edip dedi ki, Mâlik dedi ki: Allah semâdadır. İlmi ise her yerdedir. Onun ilminin bulunmadığı hiçbir yer yoktur.[371]

el-Âcurrî fakîh, muhaddis, rivayetleri iyi bilen, güzel eserler tasnif etmiş birisidir. Bir süre Mescid-i Haram'da mücavirlik yapmıştır. el-Keccî'den, Ebû Şuayb el-Harrâni'den ve onların çağdaşlarından rivayet nakletmiştir. Hacca giden birçok kimse ondan hadis almıştır. 360 yılında vefat etmiştir.

Hâfız Ebû'ş-Şeyh (274–369)

301- Taberânî ile birlikte Asbahan'ın muhaddisi olan Ebû Muhammed b. Hayyân *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* *el-'Azame* adlı eserinde diyor ki:

---

371 *eş-Şerî'a (285-289).*

"Rabb Tebâreke ve Teâlâ'nın Arşı, kürsîsi onların büyük birer mahlûk oluşları, Rabbimizin de Arşının üstünde oluşu."

Daha sonra bu konuda önceden geçmiş bulunan bir takım hadisleri zikretmektedir.

Onun *es-Sünne*, *Fedâilu'l-A'mâl* ve *es-Sunnetü'l-Kebîr*[372] adını taşıyan kitapları vardır. Biz onun eserlerinin bir kısmını elde edebildik.

Ebû'ş-Şeyh hadis alanında imamdı. Senedi, âli birisi idi. Ebû Bekr b. Ebî Âsım ve onun çağdaşlarından hadis dinlemiştir. Kûfe'de Ebû Ömer el-Kattât,[373] Basra'da da Ebû Halîfe'ye yetişmiştir. 360 yılında 90 yaşını geçkin vefat etmiştir.

Büyük İlim Adamı Ebû Bekr el-İsmailî (277–371)

302- Hâfız Hamza b. Yûsuf'tan:[374] Bize Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim el-İsmailî kendisine ait olan *İ'tikâdu's-Sünne*[375]yi nakledip bildirerek dedi ki:

Allah'ın rahmeti üzerinize olsun, şunu bilin ki, hadis ehli ile sünnet ve cemaat ehlinin mezhepleri (kabul ettikleri görüş) şöyledir: Allah'ın, meleklerin varlığını kabul etmek, Kitaplarına, rasûllerine inanmak, Allah'ın söylediklerini ve Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'den sahih olarak rivayet edilenleri kabul etmektir. Bunlarda varid olanlardan başka bir tarafa meyletmezler. Yüce Allah'a en güzel isimleriyle dua edileceğine, O'nun kendi zatını nitelendirdiği, Peygamberinin de kendisini nitelendirdiği sıfatlara sahip olduğuna inanırlar. Âdem'i eliyle yaratmıştır. Onun iki eli de açıktır, fakat herhangi bir keyfiyete inanmaksızın buna inanırız. O, Arşının üzerine keyfiyetsiz olarak istivâ etmiştir. Böylelikle o, Allah'ın Arşı üzerin-

---

372 Basılı nüshalarda bu şekildedir. El yazmasında ise *es-Sünenü'l-Kebîr* şeklindedir.

373 Basılı nüshada Ebû Amr şeklindedir. Tashihi el yazmadan ve rical eserlerinden yaptık. Ebû Ömer el-Kattât'in adı Muhammed b. Cafer b. Muhammed el-Kûfî olup, zayıf bir ravidir. 300 yılında vefat etmiştir. Biyografisi *et-Târîh (II, 129-130)* ile *el-Lisân*'da bulunmaktadır.

374 Bütün baskılarda ters çevrilmiş olarak Yûsuf b. Hamza şeklindedir. Bu düzeltme ise yazma nüshadan ve rical kitaplarından hareketle yapılmıştır.

375 Derim ki: Bu eser *Dımaşk Zâhiriyye Kütüphanesi*'nde bulunmaktadır. Baş tarafından birkaç satır eksiktir. Bu satırlar musannıfın burada yaptığı nakille telafi edilebilir. Eser *16/38-44* nolu derleme arasında yer almaktadır.

de istivâ ettiği neticesine varmış ve O'nun istivâsının nasıl olduğunu söz konusu etmemiştir.[376]

Bundan sonra da Ehl-i Sünnet'in diğer itikat konularını sıralamaktadır. el-İsmailî, İslam'ın meşâyihinden "Şeyhu'l-İslamlardan" birisi olup, hadiste ve fıkıhta bir önderdi. Ebû İshâk, *Tabakâtu'l-Fukahâi'ş-Şafi'iyye* adlı eserinde şöyle demektedir: Ebû Bekr hem fıkıh, hem hadisi bir arada bilen birisi idi. Hem din, hem dünyada bir baştı. *es-Sahîh* adlı eserini telif etmiştir.[377] Cürcân fakihleri ondan ilim öğrenmiştir.

Hamza es-Sehmî dedi ki: 371'de Cürcân'da 94 yaşında vefat etti.

Dilin Önder Bilgini el-Ezherî (282–370)

303- *et-Tehzîb* adlı eserin müellifi, pek büyük ilim adamı, üstad Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, Şeyhu'l-İslam Beledihi'nin *el-Farûk* adlı eserinde naklettiğine göre şöyle demiştir:

Allah-u Teâlâ Arşın üstündedir. Mecazî olarak o semadadır, denilebilir. Çünkü Yüce Allah: *"Gökte olanın sizi yerin dibine geçirivermesinden emin mi oldunuz?"* buyurmaktadır.[378]

el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa* adlı eserin müellifi olup, 370 yılında Rebîu'l-Âhir ayında vefat etmiştir.[379] Vera sahibi oluşundan ötürü o Bağdât'ta İbn Dureyd'e yetiştiği halde[380] ancak sarhoşluk verici içkileri çokça içtiğinden ötürü ondan rivayet nakletmemiştir.

---

376 Derim ki: Musannıf bunu senediyle rivayet etmiş bulunmaktadır. Bu senedin bütün ravileri sika ve tanınmış kimselerdir. Sadece Mes'ûd b. Abdülvâhid el-Hâşimî hakkında herhangi bir biyografik bilgi bulamadım. Aynı senedle bunu Ebû Bekr el-İsmailî'nin *et-Tezkire (III, 150-151)*'in biyografisinde zikretmiş bulunmaktadır.

377 Kastettiği *el-Mustahrac 'ala Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseridir.

378 Derim ki: O bununla gerçekte Allah'ın semânın üstünde olduğunu, semânın O'nu kuşatmadığını, herhangi bir yerin O'nu kuşatmadığını kastetmektedir. *122* ve bundan sonra gelecek *131 numaralı* biyografilere bakınız.

379 Basılı nüshalarda Rebîu'l-Evvel denilmektedir. Ancak el-Hindiyye el-Menariyye'nin dipnotunda ve bir nüshada Rebîu'l-Âhir denilmiştir. Derim ki: El yazma nüshaya uygun olduğu için ve diğer biyografi kitaplarındaki bilgilere uygunluğu dolayısıyla doğrusu da budur.

380 Adı Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd Ebû Bekr olup, *el-Lugat* adlı eserin sahibidir. Edebiyatta bir baş idi. Hıfzı ile örnek gösterilen birisi idi. Mesleme b. el-Kâsım dedi ki: Çokça haber, insanların eyyamı (belli başlı tarihi olayları) ve ensabı çokça rivayet eden birisi idi. Şu kadar var ki hepsi de onun sika olmadığını kabul etmişlerdir. Ciddiyet sahibi ve itibar gören birisi değildi. Bk. *Lisânu'l-Mîzân*.

Ebû Bekr b. Şâzân (297–384)[381]

304- İmam, muhaddis, doğru sözlü, Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim b. Şâzân el-Bağdadî dedi ki: -Benimle birlikte oğlum Ebû Alî'nin de işittiği bir rivayet olarak- bana kendisine güvendiğim bir kimse tahdis ederek dedi ki: Biz bir ölüyü teneşiri üzerinde yıkarken üzerinden örtüyü açtık. Şunları söylediğini işittik: O, bir ve tek olarak Arşı üstündedir. O, bir ve tek olarak Arşı üstündedir. Bu kişi dedi ki: Bizler işittiğimiz bu sözün çok büyük olmasından ötürü dağıldık. Sonra tekrar dönüp onu yıkadık. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Bu olayı Şeyh Muvaffakuddin, *Sıfatu'l-Uluvv* adlı eserinde rivayet etmiş olmakla birlikte, aynı zamanda bu, bizim Kadı Tâcuddîn Abdülhâlik'in, kendisinden naklettiği bir rivayet olarak da işitmiş olduğumuz bir rivayettir.

Ebû Bekr, hadis ve eser sahiplerinden idi.[382] el-Beğavî'den ve benzerlerinden rivayet nakletmiştir. 383 yılında vefat etmiştir.

Oğlu el-Hasen de kendi döneminde Bağdât'ın müsnidi olup, 425 yılının sonlarında vefat etmiştir.

Kelâmcı Ebu'l-Hasen b. Mehdî (?-?)

305- el-Eş'arî'nin öğrencisi İmam Ebu'l-Hasen Alî b. Mehdî et-Taberî *Müşkilu'l-Âyât* adlı eserinde Yüce Allah'ın: *"Rahmân Arşa istivâ etti"* buyruğu ile ilgili başlıkta şunları söylemektedir:

Şunu bil ki, şüphesiz Allah semâda her şeyin üstünde, Arşın üzerine istivâ etmiştir, yani onun üzerindedir. İstivâ da, üstüne çıkmaktır. Nitekim Araplar: Bineğin sırtı üzerine istivâ ettim, damın üzerine istivâ ettim, sözlerini onun üstüne çıktım, anlamında kullanırlar. Güneş başımın üzerine istivâ etti, kuş başımın tepesi üzerine istivâ etti, ifadesi de havada yükseldi ve tam benim başımın üstünde oldu, demektir. Allah Celle Celâluhu da Arşının üstüne yükselmiştir. O'nun semâda Arşının üstünde oluşunun delili de Yüce Allah'ın: *"Gökte olandan... emin mi oldunuz?"*; *"Ey Îsâ, şüphesiz ben seni vefat ettireceğim ve seni kendime yükselteceğim."*; *"Güzel olan söz*

381 Elimizdeki basılı nüshada ölüm tarihi 484 olarak verilmiştir ki yanlış olduğu açıktır, hem de biraz sonra gelecek olan tarihten çok çok uzaktır. (Çeviren)

382 Müellif *Muhtasar*'ında der ki: O, kelamcılardandı ve çokça hadis rivayet ederdi.

O'na yükselir" ve *"sonra uruc eder (yükselir)"* buyrukları delil teşkil etmektedir.

el-Belhî[383] Allah'ın Arşın üzerinde istivâ etmesi, O'nun Arşın üzerinde istîla etmesi demek olduğunu ileri sürmüştür. Bu da Arapların: Bişr Irak üzerine istivâ etmiştir, sözlerini orayı istîla etmiştir anlamında kullanmalarına benzer. Yine o der ki: Arş, mülk anlamındadır.

Ona şöyle denilir: Senin yaptığın Rahmân'ın Arşının O'nun tarafından yaratmış olduğu ve meleklere onu taşımalarını emretmiş olduğu bir cisim olduğunu inkârdır. Çünkü Yüce Allah: *"O gün onların üstünde Rabbinin Arşını sekiz (melek) yüklenecektir"* buyurmuştur. Şâir Umeyye de şöyle demiştir:

"Allah'ın şanını yüceltiniz. Çünkü O şanının yüceltilmesine layıktır.
Rabbimiz semâdadır ve O pek büyüktür.
İnsanlardan önce yapmış olduğu en yüksek yapıdadır.
Ve semânın üstünde bir taht yapmıştır."

(Devamla) dedi ki:

Burada istivânın istîla anlamına kullanılmadığının delillerinden birisi de şudur: Eğer böyle olsaydı, diğer mahlûkatı arasında özellikle Arş hakkında istîlayı söz konusu etmesi gerekmezdi. Çünkü o hem Arşın üzerinde mustevlidir (Arşı istîla etmiştir), hem de diğer mahlûkatın üzerinde. Bu yönüyle onun açıklamasına göre Arşın herhangi bir meziyeti (farklı bir özelliği) kalmaz. Böylelikle onun söylediği bu görüşün tutarsızlığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan yine ona şöyle denilir: İstivâ etmek, Arapların kullandıkları "filan kişi şunun üzerine istivâ etti, yani istîla etti" sözleri kabilinden kullandıkları istila anlamında değildir. İstîla anlamı ise daha önce orada güç ve imkân sahibi değilken, sonradan güç ve imkân sahibi olması hakkında kullanılır. Azîz ve Celîl olan yüce yaratıcı, daha önce imkân ve iktidar sahibi değilken, sonradan imkân

---

383 Bunu tanımıyorum. Kim olduğunun araştırılması gerekir. Hatırıma onun es-Selcî olma ihtimali gelmektedir ki bu da hadis uydurmakla ve bid'atçilikle tanınmış olan Muhammed b. Şucâ' el-Hanefî diye bilinir. Bunun biyografisi *el-Mîzân*'da yer almaktadır. Bununla birlikte bu kişinin Ebû Hâşim el-Belhî olma ihtimali de vardır. Adı Nasr olup, Şiî, Mu'tezilî birisidir. Biyografisi verilen bu zat ile çağdaştır. *el-A'lâm* ve diğer eserlerden anlaşıldığı gibi. Bu nispet el yazma nüshada şu şekilde noktaları konulmaksızın "el-Belmî" -noktalarının değişmesine göre "et-Telmî, es-Selmî" de olabilir- şeklindedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ve iktidara sahip olmakla nitelendirilemeyeceğine göre, istivânın istîla etmek anlamında olduğu söylenemez.

Bundan sonra Neftaveyh'in Dâvûd b. Alî'den, onun İbnu'l-A'râbî'den diye tahdis ettiği rivayeti zikretmektedir ki, bu da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.[384] Sonra da şunları söylemektedir:

Eğer ﴿ءَأَمِنتُم مَّن فِي ٱلسَّمَآءِ﴾ *"Gökte olanın... emin mi oldunuz?" (Mülk, 67/16)* buyruğu hakkında ne dersiniz, diye sorulacak olursa, bu soruyu sorana şöyle cevap verilir: Bu Yüce Allah'ın semânın üstünde, Arşın üzerinde olduğu anlamındadır. Nitekim Yüce Allah'ın: ﴿فَسِيحُواْ فِي ٱلْأَرْضِ﴾ *"Yeryüzünde gezip dolaşınız" (Tevbe, 9/2)* buyruğu da "ale'l-Ardi" yerin üzerinde gezip dolaşınız, anlamındadır. Yine Yüce Allah: ﴿وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ ٱلنَّخْلِ﴾ *"Andolsun ben sizi hurma dallarında asacağım" (Tâhâ, 20/71)* diye buyurmuştur.
İşte ﴿ءَأَمِنتُم مَّن فِي ٱلسَّمَآءِ﴾ *"Gökte olanın... emin mi oldunuz" (Mülk, 67/16)* buyruğu da böyledir. (Yani, ...de, ...da anlamına gelen fî harfi cerri, alâ: üstünde, üzerinde anlamındadır.)

Şayet Yüce Allah'ın: ﴿وَهُوَ ٱللَّهُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَفِي ٱلْأَرْضِ﴾ *"O göklerde de, yerde de Allah'tır" (En'âm, 5/3)* buyruğu hakkında ne dersiniz denilecek olursa, bunu sorana şöyle cevap verilir: Bazı kıraat imamları ﴿فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ﴾ buyruğunda vakıf yapar, sonra da ﴿وَفِي ٱلْأَرْضِ يَعْلَمُ﴾ *"Yerde de bilir"* buyruğu ile okumaya başlarlar.[385] Durum ne olursa olsun, eğer bir kimse: Filan kişi Şam'da ve Irak'ta hükümdardır, diyecek olursa, bu onun hükümdarlığının Şam'da ve Irak'ta söz konusu olduğuna delâlet eder. Onun zatı itibariyle ikisi içerisinde olduğu anlamına gelmez. Nihayet şunları da söyler:

Allah, bizlere kendisine yönelirken ellerimizi üzerinde istivâ etmiş bulunduğu Arşa doğru kaldırmamızı emretmiş bulunmaktadır.

et-Taberî mütekellimler (kelamcılar) arasında bir önderdir, pek çok eserler telif etmiş, Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ile birlikte bulunmuştur. Hâfız Ebu'l-Kâsım onu Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin ashabı (arkadaşları) tabakasında söz konusu etmiş ve ondan övgüyle söz etmiştir.[386] Ne zaman vefat ettiğini bilmiyorum.[387]

---

384 *67 nolu* biyografide.

385 Bu okuyuşa göre buyruk, *"O, gökte Allah olandır. Yerde de... bilir"* anlamında olur.

386 *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî (s. 195)*.

387 Bu son cümle el yazmadân ilavedir.

İbn Süfyân (?-355)

306- Mâlikilerin şeyhi Ebû İshâk Muhammed b. el-Kâsım b. Şabân el-Mısrî, *Tesmiyetü'r-Ruvât* '*an Mâlik* adlı eserinde diyor ki:

Başlangıç olması en hak, kendisine şükredilmeye en layık, bir ve tek ve samed olan, eşi ve evladı olmayan, benzeri bulunmaktan yüce, benzeri ve dengi bulunmayan, Arşı üzerinde istivâ etmiş olan Allah'a hamdolsun. O kendi ilmiyle yakındır. İlmi her şeyi kuşatmıştır. Kudretiyle var ettiği her şeyde hükmü nüfûz etmiştir.

İbn Şabân Mısır'da 355 yılında vefat etti. Büyük imamlardan idi.

İbn Batta (304–387)

307- Çağdaşı Hanbelilerin hocası, imam, zâhid Ebû Abdillah b. Batta el-Ukberî, kendisinin derlemiş olduğu üç ciltlik *el-İbâne* adlı eserinde yer alan "Allah'ın Arşı üzerinde mahlûkatından ayrı olarak bulunduğuna, ilminin de mahlûkatını kuşatmış olduğuna dair başlık" altında şunları söylemektedir:

Ashab ve tabiînden olan müslümanlar, Allah'ın semâvâtı üzerinde, Arşı üstünde mahlûkatından ayrı olduğu hususunda icmâ' etmişlerdir. Yüce Allah'ın: *"Ve O sizinle beraberdir"* buyruğuna gelince, bu ilim adamlarının dedikleri gibi O'nun ilmidir. Yüce Allah'ın: *"O göklerde ve yerde Allah'tır"* buyruğunun anlamına gelince, O, göklerde Allah'tır, yerde Allah'tır [ilâhtır.] Bunun doğrulayıcı ifadesi de Yüce Allah'ın kitabında yer almaktadır: *"O gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır."* Cehmiyye mensubu kişi, *"Üç kişi fısıldaşmayıversin muhakkak O onların dördüncüleridir"* buyruğunu delil göstererek şöyle der: Şüphesiz Allah [bizimle beraberdir ve bizim aramızdadır.][388] İlimler ise burada, O'nun ilminin söz konusu olduğunu belirterek tefsir etmiştir. Daha sonra Yüce Allah aynı ayetin sonunda: *"Şüphesiz Allah her şeyi çok iyi bilendir"* buyurmaktadır.

Diğer taraftan İbn Batta kendi senedleri ile burada maksat O'nun ilmidir, diyenlerin görüşlerini sıralamaktadır. Bu kimseler ise ed-

388 Burası bütün baskılı nüshalarda bir boşluk olarak yer almaktadır. Ancak Hint baskısı kenar notunda bunu böylece telafi etmiştir. Bu ibare ise el yazma nüshada sabittir. Bundan dolayı ben de bunu tespit ettim.

Dahhâk, es-Sevrî, Nuaym b. Hammâd, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'dir.

İbn Batta büyük imamlardan birisi idi. Zâhid ve fakîh idi. Sünnete bağlı, selefe uyan birisi idi. İtkan bakımından onun hakkında eleştirilerde bulunmuşlardır fakat zatı itibariyle çok doğru sözlüdür. Beğavî ve çağdaşlarından hadis dinlemiş olup, 387'de vefat etmiştir.

Dârekutnî (306–385)

Büyük ilim adamı Hâfız Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer çağında eşsiz dehalar arasında biricik idi. Bu ilimde o son noktadır. Telif ettiği eserler arasında *er-Ru'ya*, *es-Sıfât* gibi eserler vardır. Sünnet ve selefin mezhebi hususunda en son nokta o idi.

308- Şu beyitler Ahmed b. Selâme'nin Yahyâ b. Bûş'tan bana bildirdiğine o, İbn Kâdiş kendisine şunu bildirdi: Bize Ebû Tâlib el-Işârî şunu okudu: Bize Dârakutnî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şu beyitleri okudu:

"*Ahmed'in şefaati hakkındaki hadisi*
Ahmed Mustafa'ya kadar senediyle naklederiz.
Aynı şekilde Arşın üzerinde(dir) bu sebeple onu inkâr etmeyiz.[389]
Hadisi olduğu gibi kabul ediniz Ona anlamını bozacak şeyler sokuşturmayınız."

Dârekutnî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* 385 yılında 80 yaşında vefat etti. [O: Kelam ilmi kadar buğz ettiğim hiçbir şey yoktur, derdi.][390]

İbn Mende (316–395)

309- İmâm, hâfız, şarkın muhaddisi Ebû Abdillah Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ b. Mende el-Abdî el-Asbahânî, *et-Tevhîd*, *es-Sıfât*, *el-İmân*, *en-Nefs ve'r-Ruh*, *Ma'rifetu'l-Sahâbe* ve daha başka eserlerin müellifi dedi ki:[391]

---

389 Derim ki: Eğer bu sabit ise böyledir. Ama heyhat (*228 nolu* dipnota bakınız). Dârakutnî'ye kadar ulaşan rivayet yolunda Yahyâ b. Bûş yahut b. Mûş yahut Nûş ya da daha başka bir kelime yer almaktadır. Çünkü el yazma nüshada birinci harf üzerinde nokta yoktur. Önceden de geçtiği gibi ona ait bir biyografi tespit edemedim. İbn Kâdiş denilen kişi ise Ebu'l-İzz Ahmed b. Ubeydullah b. Kâdiş'tir. Bu kişi rivayetleri karıştıran birisi idi. Bk. *el-Ehâdîsu'd-Da'îfe, (865)*.

390 Parantez arası ibareler el yazma nüshadan nakledilmiştir.

391 Sözü edilen *et-Tevhîd* ve *el-İmân* kitapları Dımaşk'taki *Zâhiriye Kütüphanesi*'nde bulunan yazmalardandır.

"Allah-u Teâlâ nitelikleri bilinen, meçhul olmayan birisidir. Var olan ama idrâk edilemeyendir. Görülen, fakat kuşatılamayandır. Yakınlığı dolayısıyla sen O'nu görüyor gibisin. [Yakındır ama bitişik değildir, uzaktır ama ilişkisi bulunmayan değildir.][392] O işitir, görür. O en yüksek görme, gözetleme yerindedir. Arşın üzerine istivâ etmiştir. Kalpler O'nu bilir. Ama akıllar O'na kifayet etmez. O her şeyi kuşatandır."[393]

İbn Mende 395 yılında 80 küsur yaşlarında vefat etmiştir.

İbn Ebî Zeyd (?-389)

310- Mâlikilerin şeyhi, İmam Ebû Muhammed b. Ebî Zeyd el-Mağribî. İmam Mâlik mezhebi hakkındaki meşhur risâlesinin baş taraflarında şunları söylemektedir:

"Ve şüphesiz ki O Yüce Allah, Arşı üstündedir, zatı ile el-Mecîd'dir. O, ilmiyle her yerdedir."[394] Bu ibarenin bir benzeri daha önce Cafer b. Ebî Şeybe ile Osman b. Saîd ed-Dârimî'den de geçmiş idi. Aynı şekilde bu ibareyi Sicistân vaizi Yahyâ b. Ammâr da risalesinde Hâfız Ebû'n-Nasr el-Vâilî es-Seczî de[395] *el-İbâne* adlı eserinde mutlak olarak kullanmıştır. O, şöyle diyor:

"Bizim es-Sevrî, Mâlik, iki Hammâd, İbn Uyeyne, İbnu'l-Mübârek, el-Fudayl, Ahmed ve İshâk gibi imamlarımız, Allah'ın zatı ile Arşın üstünde olduğu, ilminin de her yerde olduğu üzerinde ittifak halindedirler."

---

392 *el-Muhtasar*'dan eklenmiştir.

393 Derim ki: Onun *et-Tevhîd* adlı eserinin başlıkları arasında *(117/2)* şu da vardır: "Şanı yüce Allah'ın mahlûkatından ayrı olarak Arşının üzerinde olduğuna delil teşkil eden bir başka açıklama."
Sonra da "Allah mahlûkatı yaratmayı takdir edince…" diye başlayan ve daha önce *21 numaralı* rivayet ile geçmiş bulunan hadisi zikretmektedir.
Ayrıca buna yakın bir rivayeti *el-İmân (13/b)*'de nakletmiş ve arkasından cariye ile ilgili hadisi kaydetmiştir.

394 *er-Risâle (s. 20), Mağrib baskısı*. Bunun bir benzerini *el-Cuyûşu'l-İslâmiyye*'de belirtildiği üzere *Muhtasaru'l-Müdevvene* adlı eserinde zikretmiştir. Bu eserde birinci kitabında "zatı ile" lafzının sabit olduğunu -Kevserî gibi- kabul etmeyenlerin kanaatini de reddetmektedir.

395 Derim ki: Adı Ubeydullah b. Saîd b. Hâtim el-Bekrî'dir. Sağlam bir hafız idi, 444 yılında vefat etmiştir. Müellif, *et-Tezkire*'de *(III, 297)* şunları söylemektedir:
el-İbânetu'l-Kübrâ fî Mes'eleti'l-Kur'ân adlı eserin sahibidir. Bu alanda uzunca bir kitaptır. Adamın imam oluşuna rical ve rivayet yolları konusunda oldukça basiretli oluşuna delildir."

Bunu ileride geleceği gibi aynı şekilde İbn Abdilberr de böylece mutlak kullanmıştır. Şeyhu'l-İslam Ebû İsmail el-Ensârî'nin ibaresi de böyledir. O şöyle demektedir:

Çeşitli rivayetlerde Yüce Allah'ın yedinci semâda Arşın üstünde bizzat olduğu belirtilmektedir. Şafi'î mezhebine mensup Ebu'l-Hasen el-Kercî de ilgili kasidede şöyle demektedir:

"Onların itikatlarına göre mutlak ilâh zatı ile
Arşı üstündedir, bununla birlikte gayb olan her şeyi de bilir."

Bu kasîdenin üzerinde büyük ilim adamı Takıyuddîn İbnu's-Salâh'ın el yazısıyla şu ifadeler yer almaktadır: Bu Ehl-i Sünnet'in ve hadis ashabının akîdesidir.

Aynı şekilde bu lafzı Hâfız Ahmed b. Sâbit et-Turakî de kullanmıştır.[396] Şeyh Abdülkâdir el-Cîlî,[397] müfti Abdülazîz el-Kuhaytî ve bir topluluk hep bu lafzı kullanmıştır. Allah-u Teâlâ her şeyi bizzat yaratmıştır, mahlûkatın işlerini bizzat idare etmektedir. Hiçbir yardımcısı ve destekçisi de yoktur.

İbn Ebî Zeyd ve başkaları Yüce Allah'ın bizimle birlikte oluşu ile Arşın üzerinde oluşu arasında bir farkın olduğunu anlatmak istemişlerdir. O, buyurduğu gibi; ilmi ile bizimle beraberdir ve *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir"* buyruğunda bize öğrettiği gibi, Arşın üzerindedir. Sözü geçen lafzı (yani "bizzat" lafzını) önceden açıkladığımız gibi[398] ilim adamlarından bir topluluk kullanmıştır. Şüphesiz lüzumsuz sözleri terk etmek, İslam'ın güzelliklerindendir.

---

396 Bu şahsın biyografisi daha önce geçmiş bulunmaktadır.

397 Bu Taberistan'ın ötesinde değişik yerlerin adı olan Cîl'e nispettir. Buraya Ceylân ve Keylân da denilir. Bu zat da Hanbeli fakihlerinin büyüklerinden olup, sıfat meselelerinde ve diğerlerinde sünnete sımsıkı sarılanlardan idi. Bu hususta bunlara muhalif olanları reddedişinde epeyi ileri gitmiş birisidir. Salâh ve tasavvufuyla meşhur bir kimsedir. Çeşitli halleri ve şatahatı vardı, ama onun dışındaki diğer mutasavvıfların ayaklarının kaydığı şekilde hulûl ve benzeri kaygan zeminlere kadar gitmemiştir. 561 yılında 90 yaşında vefat etmiştir.

398 Derim ki: Bunlar ve benzerleri Ehl-i Sünnet'ten olup aralarında müellifin kendisi de vardır. Kevserî ise -Allah ona layık olduğu şekilde muamele buyursun- haklarında, Haşeviyye'nin alimleri olduklarını söylemektedir. Çünkü onlar bu "bizzat" lafzını burada sözü edilen İbn Ebî Zeyd'den nakletmekte ellerini çabuk tutarlar. Kevserî ise bu lafzın sonradan ilave edilmiş olduğunu söyler yahut zatıyla el-Mecîd (yüce ve yüksek) anlamında yukarıda oluştan sakınmak kabilinden olmak üzere bu lafzı kullandıklarını belirtir. İşte bu şekilde ilim ehlinin söylediklerini ya kökten inkâr ederek yahut batıl bir şekilde te'vil ederek söyledikleri hakkında şüpheler uyandırmaya çalışır.

İbn Ebî Zeyd[399] Mağrib'de ilmiyle amel eden âlimlerden idi. Küçük Mâlik diye lakabı vardı. Usûl ilminde varılabilecek en son nokta idi. Hâfız İbn Asâkir onu *Tebyînu Kezibi'l-Mufterî fî mâ Nusibe ile'l-Eş'arî* adlı eserinde onu söz konusu etmekle birlikte kaç yılında vefat ettiğinden bahs etmemiştir. 386 yılında vefat etmiştir. 389 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Onun "bizzat" lafzını kullandığı için aleyhine tenkitlerde bulunulmuştur, keşke onu kullanmamış olsaydı.[400]

el-Hattâbî (?-388)

311- *Me'âlimu's-Sünen* adlı eserin sahibi. İmam, büyük ilim adamı, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Hattâbî, *el-Ğunye 'ani'l-Kelâm ve Ehlih* adlı eserinde diyor ki:

"Sıfata dair söylenecekler ve bu hususta kitap ve sahih sünnette gelen rivayetlere dair sorduğun soruya gelince, şüphesiz selefin mezhebi bunları kabul edip, zahirleri üzere öylece almak ve bu sıfatlar ile ilgili olarak keyfiyeti ve benzetmeyi kabul etmemektir."

Aynı şekilde bu husus üzerinde selefin ittifak etmiş olduğunu Ebû Bekr b. el-Hatîb de nakletmiş bulunmaktadır. Ondan sonra ise Hâfız Ebu'l-Kâsım et-Teymî el-Asbahânî ve başkaları da böylece nakletmişlerdir.

el-Hattâbî 388 yılında vefat etmiştir. Ebû Saîd b. el-A'râbî'den ve onun tabakasındaki çağdaşlarından rivayet etmektedir.

İbn Fûrek (?-406)

312- İmâm, büyük ilim adamı Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek öğrencisi İmam Ebû Bekr el-Beyhakî'nin kendisinden -*el-Esmâ ve's-Sıfât*'da-[401] naklettiğine göre şöyle demektedir:

---

399 Adı Abdullah'tır.

400 Derim ki: İnsanlar onu tenkit etmesin diye (kullanmasaydı), demek istemiştir. Yoksa özü itibariyle yanlış olduğundan dolayı söylememiştir. Hem nasıl yanlış olabilir ki? Daha önce müellif tarafından isimleri verilmiş birtakım ilim adamları da bu bizzat lafzını kullanmış idi. Bununla birlikte şunu da göz önünde bulunduralım: Hakikatte bunun ile müellifin az önce geçen: "Yüce Allah her şeyi bizzat yaratmıştır" sözleri arasında da bir fark yoktur. Bu ifadeler için *İbn Teymiyye, Hadîsu'n-Nüzûl, (s. 56)*'e bakınız.

401 *(s. 411-420).*

"İstivâ etti" yükseldi, anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"Gökte olanın... dan emin mi oldunuz"* buyruğunu da göğün üstünde olanın... dan emin mi oldunuz, diye açıklamıştır."

Bundan sonra Beyhakî buna Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in daha önce kaydettiğimiz Sa'd'e söylediği şu sözlerini delil göstermektedir: "Andolsun yedi semânın üstünde olanın verdiği hüküm olan Allah'ın hükmü ile hükmettin."[402]

İbn Abbâs'ın: "Yedinci semâ ile onun kürsîsi arasında yedibin nur vardır ve o bunun üstündedir" sözünü de delil göstermiştir.[403]

İbn Fûrek nazar (aklî ilimler, kıyâs), kelam ve usûl alanında Horasanlıların şeyhi idi. Yüze yakın eser telif etmiş olup, *Müsnedü't-Tayâlisi*'yi Muhammed b. Fâris el-Asbahânî'den diye tahdis etmiştir. 406 yılında vefat etmiştir.

İbnu'l-Bâkillânî (?-403)

313- Eş'arî kelamcılar arasında kayıtsız ve şartsız olarak daha üstünü bulunmayan Kadı Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Basrî el-Bâkıllânî telif etmiş olduğu *el-İbâne* adlı eserinde şöyle demektedir:

"Eğer: Allah'ın yüzünün ve elinin olduğuna dair delil nedir diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Delili Yüce Allah'ın: *"Ve Rabbinin yüzü (vechi) kalır"* buyruğu ile: *"İki elimle yarattığıma seni secde etmekten alıkoyan nedir"* buyruğudur. Bu buyruklarla Yüce Allah, zatının yüzü ve eli olduğunu isbat etmektedir.

Eğer: Peki, o halde O'nun yüzünün ve elinin birer organ olduğunu inkâr etmenizin sebebi nedir? Çünkü sizler ancak organ olan bir yüzü ve eli aklınız ile kavrayabilirsiniz, denilecek olursa şöyle deriz: Zatı itibariyle kadîm olan her şey hakkında onun cevher olması gerekmediği gibi, bu hususta da gerekmez. Çünkü bizler de, sizler de müşahede ettiğimiz varlıklar arasında zatı ile kadîm olan bir varlığın

---

402 Bu hasen bir hadis olup, kaynakları daha önce gösterilmiş idi. Ayrıca bunun ile ilgili *14 numaralı* rivayette düştüğümüz nota bakınız.

403 Derim ki: Bunun senedi zayıftır. Çünkü bunu Âsım b. Alî yolu ile -ki o bazen yanılabilen sadûk birisidir- babasından yolu ile rivayet etmiştir. Babasının adı da Alî b. Âsım b. Süheyb el-Vâsıtî'dir. O da sadûk, hata edip, hatasında ısrar eden birisi idi. Bunu da Atâ b. es-Sâib'den rivayet etmiştir. O'nun da hafızası karışmıştı.

ancak böyle olduğunu görebiliyoruz. İşte eğer onlar: O halde onun ilmi, hayatı, kelamı, işitmesi, görmesi ve diğer bütün zatî sıfatlarının bir araz olması gerekir deyip, buna da varlığı (vücûd) delil gösterecek olursa aynı şekilde cevap verilir.

Eğer, o halde siz O her yerdedir, diyor musunuz? diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Bundan Allah'a sığınırız. Aksine O Arşı üzerine kitabında *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir"* buyruğunda haber verdiği şekilde istivâ etmiştir. Ayrıca: *"Güzel söz O'na yükselir."*; *"Gökte olanın... emin mi oldunuz?"* diye de buyurmuştur. (Devamla) der ki:

"Eğer O her yerde bulunsaydı, insanın karnında, ağzında, iç organlarında da olması gerekiyordu. Ayrıca mekânlar arasında daha önce olmayan bir mekânı yaratması dolayısıyla mekânlardaki artış ile birlikte artması gerekirdi. O'ndan bir şey istendiği vakit yere doğru yönelmek, arkamıza, sağımıza, solumuza dönmek doğru olurdu. Halbuki bütün müslümanlar bunun aksi kanaati üzerinde ve böyle diyenin hatalı olacağı üzerinde icmâ' etmişlerdir." Daha sonra şunları söyler:

"Her zaman hala ve sürekli olarak sahip olduğu zatî sıfatları da şunlardır: Hayat, ilim, kudret, semî', basar, kelâm, irâde, yüz, iki el, iki göz, gazab ve rızâ."

314- *et-Temhîd*'de de buna benzer sözler söylediği gibi, *ez-Zebbu 'ani'l-Haseni'l-Eş'arî* adlı eserinde de şöyle demektedir:

"Allah'ın sıfatları hakkında iki elinin, yüzünün ve iki gözünün bulunduğuna dair Rasûlullah'tan sahih olarak rivayet edilmesi şartıyla nakledilen bütün rivayetler hakkında da aynı şeyi söylüyor ve şöyle diyoruz: Şüphesiz ki O kıyamet gününde buluttan gölgeler içerisinde gelecektir ve hadiste belirtildiği gibi dünya semâsına inecektir. O, Arşına istivâ etmiştir."

Nihayet şunları söyler:

"Bizler imamların ve sünnet ehlinin dini inançlarını açıkladık ve buna göre bu sıfatların herhangi bir keyfiyet biçmeksizin, herhangi bir sınırlandırma, bir cinse benzetme veya suretlendirme yoluna gitmeksizin oldukları gibi kabul edileceklerini açıkladık. Nitekim ez-Zührî'den ve Mâlik'ten istivâ hakkında şu rivayet nakl edilmiş-

tir. Her kim bu sınırı aşarsa haddi aşmış, bid'at ortaya koymuş ve sapıtmış olur."

İşte bunlar bizatihi bu imamın kendi sözleridir. Onun gibi bir derya, onun gibi bir zekâ, onun gibi din ve mezhepleri tanıyan bir başka kimse nerde bulunabilir? Gerçekten varlık âlemi artık, selefin ne olduğunu bilmeyen, selbden (olumsuzlamaktan), sıfatları nefyedip, reddetmekten başkasını tanımayan varlıklarla dolup taşmaktadır. Bunlar doğru dürüst bir şey bilip anlayamadan akla çağırmakla birlikte, nakil üzere yürümezler. İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn.

Kadı Ebû Bekr 70 küsur yaşlarında 403 yılında vefat etmiştir. el-Katî'î ve İbn Mâsî'den hadis nakletmiştir. Kâfileler onun telif ettiği eserleri dört bir yana taşıyıp götürmüştür.

Ebû Ahmed el-Kassâb (?-400 civarında)[404]

315- Büyük ilim adamı Ebû Ahmed el-Kercî telif ettiği akîdesinde -ki bunu halîfe el-Kâdir Billâh yazılı bir belge haline getirip insanları onun etrafında birleştirmek istemiştir Söz konusu bu hadise 500. yılın başlarında ve Bağdât'ta Şafi'î mezhebinin büyük âlimi İmâm Ebû Hâmid el-Isferâyînî'nin son dönemlerinde olmuştu. Bu akîdenin dışına çıkan Mutezilî, Râfizî ve Hâricî olan kimselerin de tövbe etmelerinin istenmesini emretmiştir. İşte Ebû Ahmed'in bu akîdesinde- söyledikleri arasında şu ifadeler de vardır:

"Azîz ve Celîl olan Rabbimiz bir ve tekti. Onunla birlikte hiçbir

404 Hâfız, İmâm Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Mücâhid. Müellifin *et-Tezkire* adlı eserinde de *(III, 141)* belirtildiği üzere, gazâlarda çokça kafir kanı akıttığından dolayı "el-Kassab" lakabıyla meşhur olmuştur. Müellif şunları da söylemektedir: "Onun vefat tarihini tespit edemedim. Görüldüğü kadarıyla 360 yıllarına yakın tarihlere kadar hayatta kalmıştır."
el-Kercî, cim harfi ile olup bütün asıl nüshalarda böyle geçmektedir. *et-Tezkire* adlı eserde ise noktalı hı harfi ile el-Kerhî şeklindedir. Bunun bir matbaa hatası olduğunu zannediyorum. Çünkü *et-Tezkire*'de birkaç satır sonra şöyle denilmektedir: "Ebu'l-Hasen el-Kercî bu beyti onun hakkında söylemiştir:
"O muhteşem el-Kerc'de çağının bir tanesi
Olan Ebû Ahmed el-Kassâb vardır ki, kimse onu yenememiştir."
el-Kerec kaf ve ra harfi fethalı olarak Asbahân ile Hemezân arasında bir şehirdir. Kurc ise Hıristiyanlardan bir kabile olup, bunlar Rum diyarında Azerbaycan'ın bir tarafında yaşarlar.
Garib hususlardan birisi de biyografisi verilen bu zat, ensab, buldan ve müştebeh türü kitapların söz konusu ettiği bu iki şehrin herhangi birisinde zikredilmemiştir.

şey yoktu. Hiçbir mekân O'nu ihtiva etmiyordu. Her şeyi kudretiyle yarattı. Arşı da O'na olan ihtiyacı söz konusu olmaksızın yarattı. O'nun üzerine dilediği ve murad ettiği gibi istikrar (karar bulmak mahiyetiyle) istivâ etti!? Bu mahlûkatın dinlendiği şekilde dinlenmek amacıyla bir istikrar değildir!!"[405]

Derim ki: Keşke "istikrar (karar bulmak) mahiyetiyle istivâ etti!?" ibaresini ve ondan sonrakileri hiç kullanmamış olsaydı.Çünkü bu, hiçbir şekilde herhangi bir anlam ifade etmez.Yüce yaratıcı zaten yorulmaktan da dinlenmekten de münezzehtir.Sonra şunları söylemektedir:

"Yüce Allah ancak kendi zatını kendisi ile nitelendirdiği sıfatlarla yahut Peygamberinin onu nitelendirdiği sıfatlarla nitelendirilir. Bu sebeple bunlar hakikaten sıfattır, mecâzî değildir."

Derim ki: Aslında o "hakikaten sıfat" ibaresini kullanmayabilirdi. Çünkü bizler yaratıcının sıfatlarını sabit kabul edip, bu sıfatlar geldiği gibi kullanılır, diyecek olursak, bunların sıfat olduklarına da iman etmiş oluruz. Eğer bundan sonra: Hakikat anlamıyla sıfattır, mecâzî değildir, diyecek olursak, bu pek tutarlı olmayan, gelişi güzel, nefisleri rahatsız eden bir söz olur. Bundan dolayı heder edilmesi (yani göz önünde bulundurulmaması) gerekir. Bununla birlikte böyle bir ibare bir topluluktan nakledilmiş bulunmaktadır. Onların bu ibareden maksatları ise, bu sıfatların olduğu gibi kabul edilip, bunlara -sözlerin mecâzî anlamlarına müdahale edildiği gibi- herhangi bir tahrîf ve te'vil ile müdahale edilmemesidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Allah-u Teâlâ sonradan ortaya çıkartılmış (bid'at) ibarelere ihtiyaç bırakmamıştır. Çünkü sıfatlar ile ilgili naslar gayet açıktır. Eğer sıfatlar mecâzî anlama göre anlaşılacak olursa, bunların Allah'ın sıfatları olmaları da ortadan kalkar. Çünkü sıfat ancak mevsufa (nitelenene) tabidir. Yüce Allah ise mecâzî olarak değil, hakikat anlamı ile vardır. O'nun sıfatları da mecâzî değildir. O eşsiz ve benzersiz olduğuna göre sıfatlarının da eşsiz ve benzersiz olması gerekir.

İmam Ebû Ahmed'in "el-Kassâb" diye şöhret kazanmasının sebebi, gazâlarda çokça kâfiri öldürdüğünden dolayı idi. 400 yılı civarlarında vefat etmiştir. Hadisin imamlarındandı.

---

405 İleride *145 numaralı* biyografide bazı ilavelerle birlikte buna yakın ifadeler gelecektir.

Önceden Geçen Tabakaya Tâbi Bir Diğer Tabaka

Ebû Nuaym el-Asbahânî (336–430)

316- *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserin müellifi, büyük hâfız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Asbahânî *el-İ'tikâd* adlı eserinde der ki:

"Bizim yolumuz kitaba, sünnete ve ümmetin icmâ'ına uyan selefin izlediği yoldur. Onların inandıkları arasında şu da vardır: Yüce Allah ezelden beri bütün kadîm sıfatlar ile hep kâmildir. O, zeval bulmaz, değişikliğe uğramaz. Ezelden beri özel bir ilim ile âlim, bir basar ile gören, bir işitme ile işiten, bir kelam ile konuşandır. Daha sonra bütün eşyayı yoktan var etti. Kur'ân Allah'ın kelâmıdır. İndirilmiş diğer kitaplar da aynı şekilde böyledir. O'nun yaratılmamış kelâmıdır. Şüphesiz Kur'ân bütün cihetlerde okunan, tilâvet olunan, korunan, işitilen, yazılan ve telaffuz edilen bir söz olarak gerçek anlamıyla Allah'ın kelamıdır. O nakil yoluyla anlatılmış ya da tercüme edilmiş değildir. O, bizim lafızlarımızla Allah'ın yaratılmamış kelâmıdır. Cehmiyye'ye mensup Vâkıfıyye ve Lafziyye ile, Kur'ân-ı Kerîm'i herhangi bir şekilde ele alan diğer bazı kimseler bu söyledikleriyle Allah'ın kelâmının yaratıldığını anlatmak isterler. Onlara göre böyle bir kimse Cehmiyye'dendir. Yine onlara göre Cehmiyye'den olan bir kimse de kâfirdir."

Nihayet şunları da söyler:

"Arş hakkında Allah'ın üzerinde istivâ ettiği ile ilgili sabit olmuş olan hadisler gereğince kanaat belirtirler, onları herhangi bir keyfiyetlendirme ve temsil söz konusu olmaksızın sabit kabul ederler. Yüce Allah'ın yarattıklarından ayrı olduğuna, yaratılmışların da O'ndan ayrı olduğuna inanırlar. Allah onların içine hulûl etmez, onlara karışmaz. O, arzı üzerinde değil, semâsında Arşı üzerine istivâ etmiştir."

İşte bu imam, bu kanaat hakkında icmâ bulunduğunu nakletmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun. Tartışılmaz bir şekilde döneminin Arap olmayanlarının hafızı idi. Âli rivayeti ve tahkîkî dirâyeti bir arada şahsında toplamış idi.

Hafız İbn Asâkir onu Ebu'l-Hasen el-Eş'arî mezhebine mensup kimseler arasında zikretmektedir.

Ebû Nuaym 430 yılında safer ayında 94 yaşında vefat etmiştir. Akîdeye dair bazı meseleler hakkında anlaşmazlıkları dolayısıyla İbn Mende ile arası iyi değildi.[406]

Ma'mer b. Ziyâd (?-418)

317- İmâm, arif, sufilerin hocası Ebû Mansur Ma'mer b. Ahmed b. Ziyâd el-Asbahânî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* der ki:

"Ben arkadaşlarıma sünnetten hareketle bir vasiyette bulunmak, hadis ehlinin, tasavvuf ve marifet ehlinin izledikleri yolu derleyip, bir arada ifade etmek istedim."

Bu şekilde bir takım hususları söz konusu ettikten sonra şunları da söylemektedir:

"Ve şüphesiz Allah keyfiyetsiz, benzetmesiz, te'vilsiz olarak Arşının üzerine istivâ etmiştir. İstivâ akıl ile kavranılan bir şeydir. Ama keyfiyeti bilinemez. O mahlûkatından ayrı olduğu gibi, yaratılmışlar da O'ndan ayrıdır. Ne hulûl, ne iç içe girip karışmak, ne birbirine yapışık olmak söz konusudur. O her şeyi işiten, her şeyi görendir. Alîmdir, habîrdir. Konuşur, razı olur, gazap eder, beğenir, güler. Kıyamet gününde gülerek kullarına tecelli edecektir. O'nun nüzûlünü inkâr eden yahut te'vil eden bir kimse sapık bir bid'atçidir."

Ma'mer, Ebu'l-Kâsım et-Taberânî ve akranlarından rivayette bulunmuştur. 418 yılında ramazan ayında vefat etmiştir.

Ebu'l-Kâsım el-Lâlekâî (?-418)

318- Kabarık bir cilt olan *Şerhu İ'tikâdi Ehli's-Sünne*'nin sahibi. İmâm, hafız, Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen et-Taberî eş-Şafi'î der ki:

---

406 Kastettiği kişi *Târîhu Asbahân*'ın müellifi Hâfız Ebû Abdillah Muhammed b. İshâk b. Muhammed olup, 395 yılında vefat etmiştir.

Yüce Allah'ın: *"Rahmân Arşa istivâ etti"* buyruğu hakkında ve Allah'ın Arşı üzerinde olduğuna dair gelmiş rivayetler: Azîz ve Celîl olan Allah: *"Güzel söz O'na yükselir."*; *"Gökte olanın... emin mi oldunuz?"*; *"Ve O, kullarının üstünde kâhir olandır"* diye buyurmaktadır. İşte bu ayetler O'nun semâda olduğuna, ilminin ise her yerde olduğuna delildir. Bu, Ömer, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Ümmü Seleme'den, tabiînden Rebî'a, Süleyman et-Teymî ve Mukâtil b. Hayyân'dan rivayet edilmiştir. Mâlik, es-Sevrî ve Ahmed de bu görüşü belirtmişlerdir.[407]

el-Lâlekâî ilim deryalarından Şafi'îlerin büyüklerinden birisi idi. 418 yılında vefat etti.

Yahyâ b. Ammâr (332–422)

319- Vâiz, imam Zekeriyyâ Yahyâ b. Ammâr es-Sicistânî risalesinde diyor ki:

"Biz Cehmiyye'nin dediği gibi: Yüce Allah -hâşâ- mekânlar ile içiçedir, her şeyle içli dışlı olup karışır ve biz O'nun nerede olduğunu bilmeyiz, demeyiz. Aksine: O, zatıyla Arşın üzerindedir. İlmi her şeyi kuşatmıştır. O'nun ilmi, işitmesi, görmesi, kudreti her şeyi idrak eder. İşte Yüce Allah'ın: *"Nerede olursanız O sizinle beraberdir"* buyruğunun anlamı budur. Bizim bu söylediklerimiz Allah'ın ve Rasûlünün dediklerinin aynısıdır."

Derim ki: "Zatıyla" sözünü kendinden söylüyorsun. Bunu güzel bir şekilde yorumlama imkânı olmakla birlikte gereksizdir. Çünkü istivâyı te'vil eden kimseler: Yani O, zatıyla kahretmiş, zatıyla istîla etmiş, herhangi bir kimsenin yardım ve desteğini almamıştır, derler.

İbn Ammar'ın o topraklarda hayret verecek şekilde bir itibarı vardı. Hadisi bilirdi. Şeyhu'l-İslam el-Ensârî ondan (hadis) öğrenmiştir. Abdullah b. Adiyy es-Sâbûnî'den -el-Cürcânî'den değil- rivayette bulunurdu. 422 yılında Zülkade ayında yaklaşık 80 yaşlarında vefat etmiştir.[408] Allah onu affetsin.

---

407 *Şerhu İ'tikâdi Ehli's-Sünne (I, 90/a)*. Asıl nüshada bazı hatalar vardı. Onları bu eserden ve yazmadan düzelttim.

408 Bu ise İbnu'l-İmâd'ın, *Şezerâtu'z-Zeheb (III, 226)*'de onun 90 yaşlarında vefat ettiğine dair açıklamasına muhaliftir.

Emiru'l-Muminin el-Kâdir Billâh (335–422)

320- Meşhur bir itikat metni vardır. Bu metin Bağdât'ta, Bağdât âlimleri ve imamları huzurunda okunmuştur. Bu akîde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in benimsediği hususlardır. Onda güzel şeyler vardır. Bu kabilden olmak üzere:

"Ve O herhangi bir ihtiyaçtan dolayı olmaksızın Arşı yarattı ve dilediği şekilde ona istivâ etti. O'nun bu istivâsı dinlenmek için değildir. Kendi zatını nitelendirdiği yahut Rasûlünün kendisini vasfettiği her bir sıfat, hakikat manasıyla bir sıfat olup, mecâzî bir sıfat değildir. Allah'ın kelamı da yaratılmamıştır, onu rasûlüne indirmiştir."[409]

el-Kâdir Billah Ahmed b. İshâk b. el-Muktedir 422 yılında 87 yaşında vefat etmiştir. 41 yıl ve üç ay süre ile halifelik yapmıştır.

Ebû Ömer et-Talemenkî (339–429)

321- Hâfız, imam, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Endelusî et-Talemenkî el-Mâliki, *el-Vusûl ilâ Marifeti'l-Usûl* adlı iki ciltlik eserinde şöyle diyor:

"Ehl-i Sünnet'ten olan müslümanların icmâ ettiklerine göre Yüce Allah'ın: *"Nerede olursanız O sizinle beraberdir"* buyruğu ile, Kur'ân'dan buna benzeri buyruklarda kastedilen O'nun ilmidir. Allah-u Teâlâ zatıyla semâvâtın üstündedir, dilediği şekilde Arşına istivâ etmiştir.

Ehl-i Sünnet Yüce Allah'ın: *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir"* buyruğu hakkında şöyle der: Allah'ın Arşına istivâ etmesi, mecâzî anlamıyla değil, hakikat anlamı iledir. Mu'tezile ve Cehmiyye mensubu bir takım kimseler, Allah Azze ve Celle'ye bu gibi isimlerin hakikat anlamıyla verilmesi caiz değildir, bunlar mahlûka ad olarak verilirler demiş ve Allah'ın isimlerinin hakikat anlamını kabul etmedikleri halde, bu isimleri onun yarattıkları hakkında sabit kabul etmişlerdir.

Eğer onlara: Böyle bir sapmaya kendileri iten nedir diye sorula-

---

409 Bu baş tarafında bazı fazlalıklar ile birlikte muhtasar olarak *140 nolu* biyografide geçmiş bulunmaktadır.

cak olursa, isimlerin ortak olarak kullanılması benzetmeyi gerektirir, derler.

Biz de deriz ki: Bu, bize kendisiyle hitap olunan dilin sınırlarının dışına çıkmaktır. Çünkü dilde akıl ile anlaşıldığına göre, dildeki benzerlik (mefhumu) isim vermekle gerçekleşmez. Eşyanın bizzat kendileri yahut şekilleri ile benzerlikleri sözkonusudur. Beyaz olan şeyin beyaza, siyahın siyaha, uzunun uzuna, kısanın kısaya benzemesi gibi. Şayet isimler eğer benzerliği gerektirecek olsaydı *'şey'* adı bütün eşyayı kapsadığından ötürü ve genel olarak her şeye *'şey'* adı verildiğinden dolayı, her şeyin herşeye benzemesi gerekirdi. Şimdi biz bunlara: Siz Allah vardır diyor musunuz diye sorarız. Evet diyecek olurlarsa, onlara: O halde sizin iddianıza göre onun diğer bütün varlıklara benzemesi gerekir, denilir.

Eğer: O vardır. Ama kendisi ile diğer varlıklar arasında benzerliğin olmasını gerektirmez diyecek olurlarsa;

Biz de şöyle cevap veririz: İşte böylece O, hayydır, alîmdir, kâdirdir, mürîddir, semî'dir, basîrdir, mütekellimdir. Yani bundan dolayı O'nun bu sıfatlara sahip olanlara benzemesi gerekmez.

Talemenkî Endülüs'teki büyük hafızlardan ve kıraat imamlarından idi. 80 küsur yıl yaşamış ve 429 yılında vefat etmiştir.

Ebû Osman es-Sâbûnî (372–449)

322- Şeyhu'l-İslam Ebû Osman İsmail b. Abdurrahman en-Nîsâbûrî es-Sâbûnî sünnete dair risalesinde der ki:

"Hadis ashabı Allah'ın -kitabında buyurduğu gibi-yedi semânın üstünde, Arşı üzerinde olduğuna inanır ve tanıklık ederler. Ümmetin âlimleri ile selef imamlarının önde gelenleri Allah'ın Arşı üzerinde olduğu, Arşının da semâvâtının üzerinde olduğu hususunda hiç ihtilaf etmemişlerdir. İmamımız Şafi'î de *el-Mebsût* adlı eserinde kefaret hususunda mümine köleyi azat etmek meselesinde Muâviye b. el-Hakem'in haberini delil göstermişlerdir. Rasûlullah *sallallâhu aleyhi ve sellem*'e Arap olmayan siyahî cariyenin hürriyetine kavuşturulmasına dair soru sorulunca, o da o cariyenin mümin olup olmadığını bilmek üzere onu imtihan etti. Cariyeye: Rabbin nerede diye sordu, cariye

semâya işaret etti.[410] Çünkü bu cariye Arap değildi. Bunun üzerine Allah Rasulü: Onu hürriyetine kavuştur. Çünkü o mümin birisidir buyurdu. Böylelikle cariye, Rabbinin semâda olduğunu söyleyip, Rabbini uluvv ve fevkıyye (üstte oluş) sıfatı ile tanıyınca, mümin olduğuna hüküm verdi."[411]

Şeyhu'l-İslam es-Sâbûnî fakîh, muhaddis, sufî ve vâiz birisi idi. Nîsâbûr'da çağının şeyhi (büyük âlimi) idi. Çok güzel eserleri vardır. İbn Huzeyme ve es-Serrâc'ın ashabından hadis dinlemiştir. 449 yılında vefat etmiş olup, İsmâil b. Abdülğâfir onun İmamu'l-Haremeyn'i şöyle derken dinlediğini rivayet etmektedir: Ben Mekke'de mezhepler arasında gidip gelirken Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'i rüyamda gördüm. İbnu's-Sâbûnî'nin itikadına sıkı sıkıya bağlan, buyurdu.

Fakîh Süleym (?-447)

323- İmâm, müfessir Ebu'l-Feth Süleym b. Eyyûb er-Râzî Yüce Allah'ın *"Rahmân Arşa istivâ etti"* buyruğunu tefsir ederken diyor ki:

"Ebû Ubeyde dedi ki: (İstevâ) علا 'alâ (yükseldi), demektir. Başkası ise: استقر İstekarra: karar kıldı, demiştir!!"[412]

Ve Yüce Allah'ın: *"Sonra Arşa istivâ etti"* buyruğunu zikredip, "yedinci günde istivâ etti" demiştir.

---

410 Derim ki: Hadis esas itibariyle "Arap olmayan" ifadesi dışında sahihtir. Ayrıca orada "semâya işaret etti" yerine "semâdadır, dedi" şeklindedir. İşte Müslim'in *Sahîh*'inde ve diğer kaynaklarda değişik yollardan gelen mahfuz şekil budur. "Arap olmayan siyahî cariye" lafzının geçtiği rivayetin senedinde zayıf ve hafızası karışmış bir ravi bulunmaktadır. Nitekim bundan önce *28 numaralı* dipnotta açıklamış bulunuyoruz.

411 Derim ki: İmam Sâbûnî'nin *Mecmû'atü'r-Resâili'l-Munîriyye (I, 105-135)*'de basılmış faydalı bir risâlesi vardır. Bu risale *Selefin ve Ashâbu'l-Hadisin Akîdesi* başlığını taşımaktadır. İlkinden musannıfın "sünnete dair risâlesinde" sözleriyle bunu kastettiğini sanmıştım, ama ona başvurunca, orada musannıfın risaleden nakletmiş olduğu bu metinden *(s. 109-110)*'de yer alan şu sözlerinden başka bir şey göremedim:
"Hadis ehli, Yüce Allah'ın -kitabında açıkça ifade ettiği gibi- yedi semânın üstünde, Arşının üzerinde olduğuna inanır ve tanıklık ederler." Burada daha sonra gelen "ve ümmetin alimleri…" sözleri ve devamı yer almamaktadır.
Derim ki: Ben orada yalnızca bunu gördüğüm için basılmış olan bu "akîde"nin sözünü ettiği risâleden başkası olduğunu zannediyorum. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

412 İleride müellifin استقر "istekarra" ile ilgili açıklamasını beğenmediğini belirten ifadeleri 161-Beğavî'nin biyografisinde gelecektir.

Tefsirinin diğer yerlerindeki açıklamaları da, bu şekilde (sıfatları) sabit kabul eden ifadelerle yapılmıştır. Bunu kabul etmeyen açıklamaları yoktur.

İmam ve büyük âlim idi. Şeyh Ebû Hâmid el-İsferâyînî ile fıkıh öğrenmiş, İbrahim b. Abdussamed el-Hâşimî ve İbn Ebî Hâtim'in arkadaşlarından hadis dinlemiştir. Birçok eser telif etmiştir. Fakîh Nasır el-Makdisî ve başkaları da ondan ilim öğrenmiştir. 447 yılında vefat etmiştir.

Ebû Nasr es-Siczî (?-444)

243- Hâfız, hüccet Ebû Nasr Ubeydullah b. Saîd el-Vâilî es-Siczî, sünnete dair telif etmiş olduğu *el-İbâne* adlı eserinde diyor ki:

"Süfyân es-Sevrî, Mâlik, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne, el-Fudayl, İbnu'l-Mübârek, Ahmed ve İshâk gibi imamlarımız Allah Subhânehu'nun zatıyla Arşın üzerinde olduğunu, ilminin her yerde olduğunu, O'nun dünya semâsına indiğini, gazab ettiğini, hoşnut olduğunu ve dilediği sözleri söyleyerek konuştuğunu ittifakla kabul etmişlerdir."

Derim ki: Kendisinin sözü geçen imamlardan yaptığı bu nakil, meşhur ve bellenmiş olan bir sözdür, bundan tek istisna "zatıyla" kelimesidir. O bunu kendinden söyleyerek mana yoluyla onlara nispet etmiştir. Böylelikle Arş ile onun dışındaki yerler arasında farkı göstermek istemiştir.

Ebû Nasr, tecvid ilmini iyi bilen hafız birisi idi. el-Mahâmilî'nin arkadaşlarından ve onların tabakalarından rivayet nakletmiştir. "Evleviyet" ile müselsel olan hadisin ravisi de odur.[413] 444'de vefat etmiştir.

Ebû Amr ed-Dânî (371–444)

325- Hâfız, imam, kurrâ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teysîr* adlı eserin müellifi. Dînî akîde ile ilgili şiirinde şöyle diyor:

413 Derim ki: Bu daha önce *4 numara* ile geçen "Merhametlilere Rahmân merhamet buyurur…" hadisidir. Hadisin kaynaklarını orada "evleviyet ile" müselsel olmaksızın göstermiş bulunmaktayım. Bu hadis bu şekilde bazı hadis cüzlerinde Ebû Nasr ve başkaları yolu ile rivayet edilmektedir. Arzu ederseniz, *el-Mecmû', (XXI, 23/b-24/a; LI, 105/a-9/b; LII, 131/a-132/b)*'ye bakabilirsiniz.

"Kulu Mûsâ ile gerçekten konuştu.
O, ezelden beri tedbir eden, hikmeti sonsuz olan hakîmdir.
O'nun kelamı da, sözü de kadîmdir
Ve O, pek büyük Arşının üzerindedir.
O'nun en üstün kitabı hakkında söylenecek söz ise:
O'nun tarafından indirilmiş olan kelâmı olduğudur.
Doğru sözlü nebî olan Rasûlüne indirilmiştir.
Kitabı ne yaratılmıştır, ne de yaratandır."

ed-Dânî 444 yılında Şevvâl ayında Endülüs'ün Dâniye denilen yerinde vefat etmiştir. Sultan naşının önünde yürümüştür. Ebû Müslim el-Kâtib'in yetiştiği en büyük şeyh odur. Beğavî'nin arkadaşlarının sonuncusudur.

İbn Abdilberr (368–463)

326- İmâm, büyük âlim, Mağrib'in hâfızı Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Abdilberr en-Nemrî el-Endelûsî -*et-Temhîd*, *el-İstizkâr*, *el-İstî'âb*, *el-'İlm* ve son derece değerli eserlerin müellifi- *el-Muvatta*'da yer alan nüzûl hadisini şerhederken şunları söylemektedir:

"Bu sahih bir hadistir. Hadis âlimleri sıhhati hususunda ihtilaf etmemişlerdir. Bu hadiste Allah-u Teâlâ'nın semâda, yedi semânın üstünde, Arşın üzerinde olduğuna delil vardır. Nitekim cemaat da böyle demiştir. Ayrıca onların Mu'tezile'ye karşı delillerinden birisidir. Bu avam arasında da, havas arasında da nakletmenin dışında başka bir şey söylemeye gerek bırakmayacak kadar bilinen meşhur bir hadistir. Bu hadis, kimsenin bilgi vermesine gerek bırakmayan, hiçbir müslümanın red etmediği bir bilgi ihtiva etmektedir."

327- Yine Ebû Ömer diyor ki:[414]

"Kendilerinden te'vil ilminin öğrenildiği sahâbe ve tabiîn âlimleri icmâ' ederek Yüce Allah'ın: *"Üç kişi fısıldaşmayıversin. Muhakkak O, onların dördüncüleridir"* buyruğunun te'vili hakkında şöyle demişlerdir: O, Arşın üzerindedir. İlmi her yerdedir. Bu konuda sözü delil olarak kabul edilecek hiçbir kimse onlara muhalefet etmemiştir."[415]

---

414 Yani müellifin *el-Erba'în* adlı eserinde *(179/a)* belirttiği üzere, *el-Muvatta* şerhinde böyle demiştir.

415 Derim ki: Bu ifadelerde İmâm Şevkânî'nin *et-Tuhfe*'sinin sonlarında *(el-*

328- Yine şöyle demektedir:

"Ehl-i Sünnet, Kitap ve sünnette varid olmuş sıfatları ve bu sıfatları mecâzî anlamlarıyla değil, hakikat üzere kabul etmek üzerinde icmâ' etmişlerdir. Şu kadar var ki onlar bu sıfatların hiçbirisine bir keyfiyet nispet etmezler. Cehmiyye, Mu'tezile ve Hâricîler ise hep birlikte bunları inkâr eder, bu sıfatların hiçbirisini hakikat anlamına göre açıklamaz ve onları kabul eden kimselerin Müşebbiheci olduğunu ileri sürerler. Kendileri ise bunları kabul edenlere göre mabudun kendisini kabul etmeyen kimselerdir."

Allah'a yemin ederim doğru söylemiştir. Çünkü sâir sıfatları te'vil edip, bu hususta varid olan sıfatları mecâzî söz olarak yorumlayacak olursa, bu sıfatları O'ndan uzaklaştırmak Rabbi ta'tile (yok saymaya)götürür ve adeta o bu suretle olmayan bir varlık gibi olur. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in şöyle dediği nakledilmiştir:

"Cehmiyye: Bizim evimizde bir hurma ağacı vardır, diyenlere benzer. Onlara bu ağacın dalları var mıdır diye sorulunca, hayır derler. Peki, bu ağacın kalın kolları var mıdır diye sorulursa, hayır derler. Peki, bu ağacın taze hurma ve salkımları var mı, diye sorulursa, hayır derler. Bu hurma ağacının gövdesi var mıdır diye sorulursa yine hayır derler. O zaman: Hayır, sizin evinizde bir hurma ağacı yoktur, denilir."

Derim ki: İşte bu sıfatları kabul etmeyen bu kimseler de bu şekilde: Yüce Allah bizim ilâhımızdır, derler. Ama yine derler ki: O ne bir zamandadır, ne bir mekândadır. O görülmez, işitmez, görmez, konuşmaz, hoşnut olmaz, gazap etmez, murad etmez, etmez, etmez..! Arkasından da: Sıfatlardan münezzeh olanın şanı ne yücedir, derler!

Mecmû'atu'l-Munîriyye, II, 95-96), bu ayetin ve: *"Nerede olursanız O sizinle beraberdir"* buyruğunun, ilmi itibariyle beraberlik şeklindeki te'vilini, selefin mezhebi ile ashâbın, tabiînin ve onlara tabi olanların izledikleri yola muhalif te'vil yollarından bir yol olarak görmesine açık bir reddiye vardır. Evet, o böyle demektedir. Sanki o Hâfız İbn Abdilberr'in bu ifadelerine vakıf olmamış ve aynı şekilde bundan önce Süfyân es-Sevrî, Mâlik, Mukâtil b. Hayyân gibi büyük imamların da görüşlerini bilmiyor gibidir. Çünkü bunlar bu iki ayeti İbn Abdilberr'in ashâbın üzerinde icmâ ettikleri ve onlardan sonra gelenlerin ittifak ettiklerini naklettiği şekilde tefsir etmişlerdir. O halde sakın Şevkânî'nin bu konuda ileri sürdüğü muhalefete aldanmayasınız. Çünkü her bir alimin ayağının kaydığı bir yer vardır ve her bir asil atın tökezlemesi mümkündür.

Biz de aksine şöyle diyoruz: Pek ulu, pek büyük, her şeyi işiten, her şeyi gören, irade sahibi olan, Mûsâ ile gerçekten konuşan, İbrahim'i halîl edinen, ahirette görülecek olan, kendi zatını ve rasûllerinin kendisini nitelendirdiği sıfatlara sahip olan, yaratılmışların özelliklerinden münezzeh olan, inkârcıların inkârından münezzeh olan, hiçbir benzeri bulunmayan, her şeyi işiten, her şeyi gören Allah'ın şanı ne yücedir.

Ebû Ömer b. Abdilberr, ilim deryalarından ve eser (rivâyet ilmi) imamlarından idi. Gözlerin onun benzerini görme ihtimali çok azdır. İsnadı âli birisi idi. İbnu'l-A'râbî'nin ve İsmail es-Saffâr'ın arkadaşları ile karşılaşmış, pek büyük eserleri rivayet etmiştir. Dört bir yanda fazileti şöhret kazanmıştır. 463 yılında 96 yaşında vefat etmiştir.

Kadı Ebû Ya'lâ (380–458)

329- Irak'ın âlimi Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Huseyn b. el-Ferrâ el-Bağdâdî el-Hanbelî, *İbtâlu't-Te'vîl* adlı eserinde şöyle diyor:

"Bu haberleri reddetmek, onları te'vil etmekle uğraşmak câiz değildir. Yapılması gereken bunları zahirlerine göre alıp kabul etmek, bunların, Azîz ve Celîl olan Allah'ın yaratılmışlar arasından bu niteliklere sahip olanların diğer sıfatlarına benzemeksizin Azîz ve Celîl olan Allah'ın sıfatları olduğunu kabul etmektir."

Devamla der ki:

"Te'vilin bâtıl olduğunun delili de ashabın ve onlardan sonra gelenlerin bu sıfatları zahirleri üzerine alıp kabul etmiş olmaları ve onları te'vil etmeye, bu sıfatları zahir anlamlarından başka bir anlama göre yorumlamaya kalkışmamış olmalarıdır. Eğer te'vil uygun bir şey olsaydı, -sıfatların zâhiri teşbih anlamını ihtiva eder, diyenlerin kanaatlerine göre- bu (sözde) teşbihi ortadan kaldırmak için onlar bu işi bizden önce yaparlardı."

Derim ki: Nazar ehli olan müteahhirler sonradan ortaya çıkmış bir görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü onlardan önce kimsenin ileri sürmüş olduğunu bilmiyorum. Derler ki: Bu sıfatlar geldiği gibi kabul edilir, te'vil edilmez. Bununla birlikte zahirlerinin kastedilmediğine inanılır. İşte bu görüşte zahir ile iki hususun kastedildiği anlamı çıkmaktadır:

Birincisi, bunların selefin dediği şekilde hitabın delâleti dışında bir te'vili yoktur. Yani istivâ bilinen bir şeydir. Süfyân ve başkalarının dedikleri gibi:[416] Onun okunması, onun tefsiridir yani bu buyruk dil açısından açık seçiktir. Bunlar için te'vil ve tahrifin dar boğazlarına giremez. İşte selefin mezhebi budur. Bununla birlikte onlar ayrıca bunların hiçbir şekilde insanların sıfatlarına benzemediklerini de ittifakla kabul edilmiştir. Çünkü yaratıcının ne zatı itibariyle, ne de sıfatlarında hiçbir benzeri yoktur.

İkincisi, hayalde bu sıfatlar ile ilgili olarak oluşan bunların zahirleridir. Tıpkı insan zihninde insanın vasıfları ile ilgili olarak oluşan tasavvur gibi. Bu ise kastedilmiş olamaz. Çünkü Allah-u Teâlâ bir ve tektir, sameddir, O'nun benzeri yoktur. Sıfatları çok olsa dahi hepsi haktır. Ama bu sıfatların eşi ve benzeri bulunmaz. Onu görüp de bize niteliklerini anlatabilen kimdir ki? O'nun kelâmının nasıl işitilmiş olduğunu kim bize anlatabilir ki? Allah'a yemin ederiz ki: Bizler içimizde bulunan ruhun tanımı hususunda bile aciz, bitkin, şaşkın ve dehşete düşmüş haldeyiz. Her gece yaratıcısı tarafından vefat ettirildiği vakit (uykuda) nasıl yükseldiğini ve onu nasıl salıverdiğini, ölümden sonra nasıl bağımsız bir hal aldığını bilemiyoruz. Öldürülmesinden sonra Rabbi nezdinde kendisine rızık verilen şehidin hayatı nasıldır? Şu anda nebilerin hayatı nasıldır? Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* kardeşi Mûsâ'yı kabrinde ayakta nasıl namaz kılarken görmüştür? Sonra nasıl onu altıncı semâda gördü ve onunla karşılıklı konuşarak ona âlemlerin Rabbine birkaç defa baş vurmasını ve O'ndan ümmetinin yükünü hafifletmesini istemesini tavsiye etmiştir? Mûsâ, babası Âdem ile nasıl tartıştı ve nasıl Âdem takdir edilmiş bulunan kader ile bağlayıcı delili ortaya koyarak tövbe edip, tövbenin kabul edilmesinden sonra kınamanın faydasız olduğunu söyledi? Aynı şekilde biz cennette nasıl olacağımızı, niteliklerini, hur-u iyn'in niteliklerini ortaya koymaktan da aciziz. Ya oradan meleklere geçsek meleklerin kişiliklerinin ve keyfiyetlerinin nasıl olduğunu anlamaya çalışsak? Onlardan bazılarının dünyayı bir lokma gibi yutabileceğini, bununla birlikte ne kadar göz alıcı, güzel ve nurani cevherlerden ne kadar arı duru olduğunu nasıl düşünebiliriz?

---

416 Ancak bu görüş daha önce Süfyân'dan nakledilmemiştir. Ama buna yakın bir görüş Ebû Zür'a er-Râzî'den nakledilmiştir. İleride Ebu'l-Kâsım et-Teymî'nin biyografisinde İbn Uyeyne'den diye nakledilecektir.

Allah ise daha ulu, daha büyüktür. En büyük örnek yalnız O'nundur. Mutlak kemal O'na aittir. Kesinlikle O'nun bir benzeri yoktur. Biz Allah'a iman ettik ve bizim müslümanlar olduğumuza şahitlik et."

330- Yine Kadı Ebû Ya'lâ cariye ile ilgili hadisi söz konusu ettikten sonra şunları söylemektedir:

"Bu haber ile ilgili açıklamalar iki fasıla ayrılır:

Birincisi, Allah-u Teâlâ hakkında, O neredeˈdir, diye sormanın caiz oluşu.

İkincisi ise, O'nun semâda olduğuna dair haber vermenin caiz oluşu. Nitekim Yüce Allah bize kendisinin semâda olduğunu haber vererek: *"Gökte olanın sizi yere geçirmesinden emin mi oldunuz?"* ve "O, Arşın üzerindedir." diye buyurmaktadır

Sonra da uzun uzun açıklamalar yapmaktadır. Ama bu açıklamaları yaparken muteber olmayan bir takım hadisler de zikretmektedir ki, bu gibi hadislere dayanarak Allah'ın bir sıfatının olduğunu söylemek mümkün değildir.

İmam Ahmed'in mezhebine dair bilgi bakımından adeta bir bayrak idi. Oldukça üstün eserler telif etmiştir. 458 yılında vefat etti. Senedi âli birisi idi. Alî b. Ömer el-Harbî'den ve bir kesim raviden hadis dinlemiş, 80 küsur yıllık bir ömür sürmüştür.

Beyhakî (384–458)

331- Birçok eserin müellifi, imam, Şeyhu'l-İslam Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, "el-Mu'tekâd" adlı eserinde der ki:

"İstivâ hakkında açıklama: Yüce Allah: *"Rahmân Arşa istivâ etti"* buyurmuştur ve başka yerde de: *"Sonra Arşa istivâ etti."*; *"O, kullarının üstünde kahir olandır."*; *"Üstlerindeki Rablerinden korkarlar."*; *"Güzel söz O'na yükselir."*; *"Gökte olanın... emin mi oldunuz?"* buyurmaktadır. Bu buyruğunda da göğün üzerinde olanı kastetmiştir. Nitekim Yüce Allah: *"fî cuzûi'n-nahli / Hurma dallarında"* diye buyurmuş olmakla birlikte [buyruk, alâ cuzûi'n-nahli hurma dallarının üzerinde anlamındadır.][417] Yine Yüce Allah'ın

417 Bu ibare asıl nüshalardan düşmüş olmakla birlikte ben bunu el yazma nüshadan ve

"Fesîhu fî'l-ardi / yerde dolaşın" buyruğu da, ale'l-ard / yerin üzerinde dolaşın demektir. Yukarıda olan her bir şey semâdır. Arş ise semâların en yükseğidir. Buna göre ayet: Siz Arşın üzerinde olandan emin mi oldunuz, demektir. Nitekim bu anlamı diğer ayetlerde çok açık bir şekilde ifade etmiştir. Bizim yazmış olduğumuz bu ayet-i kerîmeler, Cehmiyye mensubu olan kimseler arasından, Allah zatı ile her yerdedir, diyen kimselerin görüşünü çürütmek için yeteri kadar delil teşkil etmektedir. Yüce Allah'ın: *"Nerede olursanız O sizinle beraberdir"* buyruğu ile O, ilmi ile beraber olduğunu kastetmiş, zatıyla beraberliği kastetmiş değildir."[418]

Beyhakî'nin İslam'daki şöhreti ve üstün değeri onu tanıtmaya gerek bırakmamaktadır. 74 yıl yaşadı. Hafız Ebû Hâmid b. eş-Şarkî'nin ashabına yetişti. 458 yılında vefat etti.

el-Hatîb (392–463)

332- el-Mübârek b. es-Sayrafî kitabında diyor ki: Bize Muhammed b. Merzûk ez-Za'ferânî bildirdi, bize Hâfız Ebû Bekir el-Hatîb *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bildirerek dedi ki:

"Sıfata dair söyleneceklere gelince…[419] Sahîh sünnetler arasında bu kabilden nakledilmiş rivayetleri ele alacak olursak, selefin izlediği yol bunları sabit kabul etmek ve zahirleri üzerine almaktır. Ayrıca keyfiyet ve teşbihi haklarında kabul etmemektir. Bunda aslolan ilke şudur: Sıfatlar hakkında yapılacak açıklama, zat ile ilgili yapılan açıklamanın bir ayrıntısıdır. Biz bu konuda da aynı yolu izleriz. Âlemlerin Rabbini kabul etmenin, aynı zamanda O'nun varlığını da kabul etmek olmakla birlikte, bu kabul ediş bir sınırlandırma ve bir keyfiyetlendirme ile kabul ediş değildir. Bu böyle bilindiğine göre, O'nun sıfatlarını kabul etmek de aynı şekildedir. Bu ancak onların varlıklarını kabul etmektir. Yoksa bir sınırlandırma ve bir keyfiyetlendirme anlamında bir kabul değildir. Buna göre biz el, işitmek, görmek dediğimiz vakit, bu sadece Yüce Allah'ın kendi zatı hak-

---

Beyhakî'nin *el-İ'tikâd* adlı eserinden *(s. 42)* aktardım.

418 *el-İ'tikâd 'alâ Mezhebi's-Selef Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a (s. 42-43)*.

419 Bu mesele Zâhiriyye nüshasında tespit edilmiş bulunmaktadır. Musannıf bunun bir kısmını kısaca söz konusu etmiştir. Yüce Allah'ın izniyle bunun tamamını *Mukaddime*'de zikretmeyi arzu ediyorum.

kında sabit olduklarını belirttiği sıfatların varlığını kabul etmekten ibarettir. Bizler el, kudret anlamındadır, işitmek ve görmenin anlamı da ilimdir, demeyiz. Aynı şekilde bunların organ olduklarını ve onlarla ilgili fiili işlemenin araçları olduklarını da söylemeyiz. Bunları organ ve fiili işlemenin araçları olan ellere, kulaklara, gözlere benzetmeyiz ve şöyle deriz: Bunları kabul etmenin vacib oluşu, bu sıfatların varlığı ile ilgili nassın bulunmasından dolayıdır. Bunların yaratılmışların sıfatlarına benzemediğini kabul etmek de Yüce Allah'ın: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" (Şûrâ, 42/11)* buyruğu ile *"Hiç kimse O'na denk değildir" (İhlâs, 112/4)* buyruklarının bir gereğidir.[420]

Hatîb'ten önce buna benzer ifadeleri ileri gelen ilim adamlarından birisi de söylemiştir. Benim selefin mezhebinden bilip öğrendiğim de budur. Bu sıfatların zahirleri ile kastedilen de budur. Yani kitap ve sünnetteki lafızların kullanıldıkları anlam dışında bâtınî bir anlamları yoktur. Nitekim Mâlik ve başkaları şöyle demiştir: İstivânın ne olduğu bilinmektedir. İşte semî', basar, ilim, kelâm, irâde, yüz ve benzeri sıfatlar hakkında söylenecekler de bunlardır. Bunlar bilinen şeylerdir. Dolayısıyla bunun ayrıca açıklamaya ve tefsire ihtiyaçları yoktur, fakat bunların hepsi hakkında geçerli olmak üzere keyfiyet, bizim için bilinmeyen bir şeydir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Hatîb *rahimehullah* ikinci Dârakutnî idi. Kendisinden sonra Bağdât'ta bu alandaki bilgi dalında benzeri hiç kimse gelmedi. 463 yılında vefat etti. İlk hadis dinlemesi ise 400'lü yıllardan sonradır.

***

---

420 Musannıf bunu kısaca zikretmiş bulunmaktadır. Bunun tamamı Hatîb el-Bağdâdî'nin *rahimehullah es-Sıfât* risâlesinde yer almaktadır. Bu risâle *Daru'l-Kütübi'l-Zâhiriyye*'de (Zâhiriyye Kütüphanesi'nde) -Allah onu korusun- muhafaza edilmektedir. *(Mecmû'atü'r-Resâil, 16/43-44)*.

Bir Diğer Tabaka

Fakîh Nasr el-Makdisî (410 civarı–490)

333- İmâm, zâhid Şeyhu'l-İslam Ebu'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî eş-Şafi'î. Sünnete dair bir ciltlik eseri olan *el-Hucce* adlı kitabında şöyle diyor:

"Şüphesiz Allah-u Teâlâ, kitabında buyurduğu gibi Arşı üzerinde istivâ etmiştir. Mahlûkatından ayrıdır."

Fakîh Nasr el-Makdisî, kendi çağında Şâm ahalisi arasında ilim ve amel bakımından en önde gelen idi. Çok az yerdi. Tandırın yakınında bir parça ekmek pişirir ve onunla oruç açardı. Şöyle diyor: Ben fakih Süleym'den 37 yılından 40 yılına kadar fıkıh öğrendim. Ondan tuttuğum notlar 300 cüz oldu. Abdestli olmaksızın tek bir harf dahi yazmadım. Sultan Tutuş, Dımaşk'ta onun bulunduğu yere inince önünde ayağa kalkmamış, Sultan ona cizye mallarından bir miktar gönderdiği halde bunu geri çevirmişti. Gazâlî ve büyük ilim adamları ondan ilim öğrenmiştir. 490 yılında vefat etti.

İmâmu'l-Harameyn (418–478)

334- Şarkın âlimi İmam Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî eş-Şafi'î, *er-Risâletü'l-Nizâmiyye* adlı kitabında şöyle diyor:

"Bu zâhir naslar hakkında ilim adamlarının izledikleri yollar farklıdır. Bazıları bunları te'vil etme görüşünü benimsemiş ve kitaptaki ayetler ile sahîh sünnetler karşısında bu yolu izlemiştir. Selef imamları ise te'vilden uzak durmak ve varid olmuş nasları zâhirleri (açık anlamları) üzere kabul etmek, anlamlarını (keyfiyetlerini)da Azîz ve Celîl olan Allah'a havale etmek yolunu izlemiştir. Bizim benimsediğimiz görüş ve Allah'a karşı dinimizin akîdesi olarak kabul ettiğimiz yol da, ümmetin selefine ve bu husustaki kat'i semî' delile

uymaktır. Ayrıca ümmetin icmâ'ı da peşinden gidilmesi gereken bir hüccettir. Şayet bu nasların zahirini te'vil etmek uygun yahut kaçınılmaz bir şey olsaydı, onların bunu yapmak için ortaya koyacakları gayret, elbetteki şerîatin fer'i hükümlerini ortaya çıkarmak için gösterdikleri gayretten çok daha fazla olmalı idi. Sahabe ve tabiîn çağı, te'vilden uzak durmak esasına uyarak bittiğine göre, o halde kendisine uyulması gereken yol budur. O halde istivâ ayetinin, Allah'ın gelişi ayetinin ve *"İki elimle yarattığıma"* buyruğunun bu şekilde anlaşılması gerekir."[421]

335- Hâfız, hüccet Abdülkâdir er-Rahâvi dedi ki: Ben Abdurrahim b. Ebî Vefâ el-Hâcî'yi şöyle derken dinledim: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'yi şöyle derken dinledim: Edebiyat bilgini Ebu'l-Hasen el-Kayravânî'yi Nîsâbûr'da şöyle derken dinledim -ki bu zat üstad Ebu'l-Me'âlî el-Cüveynî'nin derslerine gider gelir ve ondan kelam okurdu- diyor ki:

Ben bugün üstad Ebu'l-Me'âlî'yi şöyle derken dinledim:

"Arkadaşlarım, kelamla uğraşmayınız. Eğer kelamın beni vardırdığı bu noktaya vardıracağını bilmiş olsaydım onunla uğraşmazdım."[422]

336- Kerîme'ye icâzet veren fakîh Ebû Abdillah er-Rüstemî dedi ki:

Bize İmam Ebu'l-Feth Muhammed b. Alî el-Fakîh naklederek dedi ki:

İmam Ebu'l-Me'âlî İbn el-Cüveynî'nin yanına ölümü ile sonuçlanan hastalığında ziyaret amacıyla gittik. Oturtuldu, bize şunları söyledi: "Sizi daha önce Selef-i Sâlih'in söylediklerine muhalif olarak söylediğim her sözden, her görüşten geri döndüğüme ve benim artık Nîsâbûr'daki yaşlı kadınların vefat ettikleri hal (din) üzere öldüğüme şahit tutuyorum."[423]

---

421 *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye (s. 23-25).*

422 Derim ki: Bunun senedi sahihtir ve edib (edebiyatçı) Ebu'l-Hasen el-Kayravânî'ye kadar olan senedi hafızlar silsilesidir. Bu şahsı ise şu anda tanımıyorum.

423 Derim ki: Ebu'l-Me'âlî *rahimehullah*'ın söylediği şiirlerden birisi şöyledir:
"Akılların ileri gitmesinin varacağı son nokta bukağıya vurulmaktır.
Kişilerin görüşlerinin nihâi noktası da dalâlettir.
Ruhlarımız bedenlerimizden uzak, yalnızlıktadır.
Dünyamızın nihâi noktası eziyet ve vebaldir."
Yine onun sözleri arasında şunlar da vardır:

Derim ki: İşte bazı imamların: Koca karıların dinine sarılmaya bakınız, sözlerinin anlamı budur.[424] Bu söz, onların İslam fıtratı üzere Allah'a iman eden kimseler oldukları, kelam ilminin ne olduğunu bilmedikleri anlamına gelir.

Hocamız, büyük ilim adamı Ebu'l-Feth el-Kuşeyrî[425] *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şöyle derdi:

"Pek çok kimsenin vardığı sınırı aşarak daha yükseklere çıktım.
Yoluma devam ettim ve dağların dar geçitlerinde bıraktım onları,

Dibine varılamayan denizlere daldım
Ve uçsuz, bucaksız çöllerde yol alıp durdum.

Düşüncelere daldım, sonra ben geri döndüm,
Yaşlı koca karıların dinini güzel buldum."

337- Hâfız Ebû Mansûr b. el-Velîd, ez-Zincânî'ye yazdığı bir mektubunda şöyle der: Bize Hâfız Abdülkadir, Harrân'da bildirdi. Bize Hâfız Ebu'l-Alâ bildirdi, bize hafız Ebû Cafer b. Alî bildirip dedi ki:

Ebu'l-Me'âli el-Cüveynî'yi Yüce Allah'ın: *"Rahmân Arşa istivâ etti"* buyruğu hakkında sorulan soru üzerine şöyle derken dinledim:

"Arş yokken Allah vardı. Sonra da uzun uzun açıklamalar yapmaya, kelâm konularına dalmaya koyuldu. Bu sefer ben: Senin neye işaret ettiğini bildik. Peki, sen zaruretlere karşı bir çare biliyor musun, dedim. Bu sözlerinle ne demek istiyorsun? Bununla neye değinmek istiyorsun dedi. Ben şöyle dedim: Bir ârif ya Rabbi deyip de

---

"Ellibin çarpı ellibin okudum. Sonra İslam ehlini İslamları ile ve zahir ilimleri ile ona süzdüm. Dalgalı denizlerde yolculuk yaptım. Müslümanlara nehyedilmiş olan şeylere daldım. (Derim ki: Kelâm ilmini kastediyor gibidir.) Bütün bunları hakkı talep etmek yolunda yaptım. Bununla birlikte o taklitten emin (değil)dir. (Derim ki: Peki ya taklide gömülen ve onu gerekli görenin hali ne olacak?) Şimdi ben amelen hak olan şu söze dönüyorum: "Koca karıların dinine sarılmaya bakınız." Eğer hak lutfuyla bana erişmez ve yaşlı koca karıların dini üzere ölmez, işim âkıbeti itibariyle hak ve ihlâs sözü üzere nihayete erdirilmezse, İbnu'l-Cüveynî'nin vay haline!"

424 Derim ki: Müellif *rahimehullah* bunun hadis olmadığına işaret etmektedir. Her ne kadar bunun Gazâlî gibi bazı fukahaya göre hadis olduğu yaygın ise de. Hatta benim az önce *Şezerâtu'z-Zeheb*'den aktardığım biyografisi verilen İmâmu'l-Harameyn'in kendi sözlerinde bile bunun böyle olduğu izlenimini veren ifadeler vardır. Buna dikkat edilmelidir. Ayrıca bu konuda *el-Ehâdîsu'd-Da'îfe ve'l-Mevdû'a* adlı eserimde *(53)* buna dair açıklamalara bakınız.

425 İmam İbn Dakîku'l-'Îd olup, musannıf biyografisini *et-Tezkire (IV, 262-364)*'de kaydetmiş bulunmaktadır.

daha dili hareket etmeden önce mutlaka içinden sağına da, soluna da iltifat etmeden yukarıya yönelmeyi kastetmiştir. Sende bu zorunlu ve kaçınılmaz yönelişe karşı bir çare var mıdır? Bize bildir de biz de üstten, aşağıdan kurtulabilelim. Arkasından ben de ağladım herkes de ağladı. Üstad da elbisesinin yeni ile kürsüye vurarak şöyle bağırdı: Vay bu şaşkınlık! Sonra üzerindeki elbiseyi yırtıp çıkardı. Mescitte bir kıyamet koptu. Kürsüden indi. Bana cevap olarak sadece şunları söyledi: Sevgili kardeşim, hayret hayret, dehşet dehşet."

Bundan sonra arkadaşlarını söyle derken dinledim: Biz onun: el-Hemedânî beni hayrete düşürdü, dediğini işittim.[426]

İmâmu'l-Harameyn 478 yılında 60 yaşında vefat etmiş olup, usul ve furu ilimlerinde deryalardan bir derya idi, zekâ fışkırıyordu.

Sa'd ez-Zencânî (381–471)

338- Hâfız Mekke'de mücavirlik yapmış bulunan imam Ebu'l-Kâsım Sa'd b. Alî ez-Zencânî'nin Harem-i Şerîf'te pek büyük saygıdeğer bir konumu vardı. Öyle ki, evinden çıktığı vakit, elini öpenlerin sayısı Hacer'i öpenlerden daha fazla idi. O, sünnete dair olup şöyle başlayan re harfi kafiyeli kasîdenin de müellifidir:

"Allah'ın ipine sımsıkı sarıl ve rivâyet olunana uy.
Herhangi bir haberin bağdaşmadığı her bir görüşü de bir
kenara bırak."

---

426 Derim ki: Bu kıssanın senedi hafızlar silsilesi şeklinde olup, sahihtir. Ebû Cafer'in adı Muhammed b. Ebî Alî b. Muhammed el-Hemedânî olup, 531 yılında vefat etmiştir. İbn Teymiyye onu *Mecmû'atu'l-Fetâvâ (IV, 44)*'de "şeyh ve ârif" diye nitelendirmektedir.
Anladığım kadarıyla bu hayret, Ebu'l-Me'âli el-Cüveynî'nin akîdesi, selef mezhebinde karar kılmadan önce idi. Hatta belki de bu daha önce aktardığımız *er-Risâletü'n-Nizâmiyye*'deki sözleri ile açıklamış olduğu ve nihâi olarak vardığı inancın kalkış noktası da olmuş olabilir. Onun durumu da babası büyük ilim adamı Ebû Muhammed b. Abdullah b. Yûsuf el-Cüveynî'ye ne kadar benzemektedir. O da bir dönem şu istivâ meselesinde şaşırıp kalmıştı. Benzeri diğer sıfat meselelerinde de böyle idi. Buna sebep ise hocalarından öğrendiği kelam ilminden etkilenmesi olmuştu. Daha sonra da -Allah'a hamd olsun- bu konuda selef akîdesini kabul etmekte karar kıldı. Nitekim bunu bizzat kendisi en güzel şekilde *İsbâtu'l-İstivâ ve'l-Fevkıyye* adındaki değerli risâlesinde açıklamış bulunmaktadır. Bu risâle *Mecmû'atü'r-Resâili'l-Munîriyye (s. 170-187)*'in birinci cildinde basılmış bulunmaktadır. Ben bu önemli meselede selefin görüşünü benimsemiş ve dile getirmiş bulunan bu önder ilim adamları arasında bu büyük imamı Hâfız Zehebî'nin nasıl zikretmemiş olduğunu garip karşılıyorum. Hiçbir şey; unutmayanın şanı ne yücedir.

Sünnete davet edenlerden, bid'at düşmanlarından birisi olup, 471 yılında vefat etmiştir.

Şeyhu'l-İslam el-Ensârî (396–481)

339- *Zemmu'l-Kelâm ve Ehlih* kitabı ile tasavvufa dair *Menâzilu's-Sâirîn* isimli kitabın müellifi, büyük imam Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed b. Mudd el-Ensârî el-Herevî, *es-Sıfât* adlı kitabında şöyle demektedir:[427]

"Allah'ın yedinci semânın üstünde, Arşı üzerinde mahlûkatından ayrı olarak istivâ edişinin kitap ve sünnetten (delilleri)" Bu başlık altında ayet ve hadislerden delillerini sıraladıktan sonra şunları söylemektedir:

"Değişik haberlerde Allah'ın yedinci semâda Arşın üzerinde zatiyle olduğu, O'nun sizin neler yaptığınıza baktığı, ilminin, kudretinin, işitmesinin, görmesinin ve rahmetinin her yerde olduğu belirtilmektedir."

Ebû İsmâîl, Tefsir'de başlı başına bir deha idi. Öğüt verip, hatırlatmakta bir önder, hadis ve rivayet yollarını çok iyi bilen, dilde basiret sahibi, birçok hal ve makam sahibi bir kimse idi. Keşke *Menâzilu's-Sâirîn* adlı eserini telif etmeseydi. Çünkü o eserde selefe ve onların niteliklerine aykırı bir takım şeyler vardır.[428] Denildiğine göre o: *"Şüphesiz kendileri için daha önceden tarafımızdan iyilik (el-hüsna) takdir edilmiş olanlar…" (Enbiyâ, 21/20)* buyruğunun

---

427 Derim ki: Bu onun *el-Fârûk* adı ile tanınmış eseridir.

428 Derim ki: Bu türden bazı örnekleri İbn Teymiyye *rahimehullah*'ın kitabında bulabilirsiniz. Bunlardan birisi de onun kaza ve kadere dair risâlesidir. Müellif (Zehebî) *et-Tezkire*'de *(III, 355)* şöyle diyor:

"Ben ittihâd ehlinin (vahdet-i vücûdu kabul eden mutasavvıfları kastediyor) onun *Menâzilu's-Sâirîn* adlı eserindeki ifadelerini tazim ettiklerini, onun da kendilerine muvafakat edip kendi tattıkları vecdleri onun da tattığını iddia ettiklerini, onların felsefi tasavvuflarına işaret ettiğini ileri sürdüklerini gördüm. Kendisi sünnete davet edenlerden birisi olup, onun gücü, dayanağı seleften gelen rivayetler olduğu halde, böyle bir şey nasıl olur? Şüphesiz *Menâzilu's-Sâirîn* adlı eserinde katıksız mahv ve fenâ'ya dair birtakım ifadeler vardır. Onun oradaki fenâ'dan kastı, mâsivanın müşahede edilişinden gaybete girmek (onları müşâhede etmemek)dir. Yoksa dış dünyada mâsivanın olmadığını kastetmiş değildir. Genel olarak bu kitap tabiîn mutasavvıflarının üzerinde ittifak ettiklerine, muhaddislerin âbidlerinin izlediklerine bir başka örnektir. Allah dilediği kimseleri dosdoğru yola iletir."

tefsiri ile ilgili olarak 360 sohbet meclisi yapmıştı. Sıfatları kabul etmekte çokça gösterdiği çabadan vazgeçsin, kelâm âlimlerine muhalefet etmeyi bıraksın diye defalarca ölümle tehdit edildiği halde, onların bu tehditlerine hiç itibar etmemiş ve hiçbir tehditlerinden korkmamıştır.

481 yılında 85 yaşında vefat etti.[429] Abdülcebbâr el-Cerrâh, Ebû Saîd es-Sayrafî ve onların tabakalarındaki ilim adamlarından hadis dinlemiştir.

el-Kayravânî (?-?)

340- Mütekellim, *el-Îmâu ilâ Mes'eleti'l-İstivâ* adlı risalesinin sahibi, İmam Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Hadramî[430] el-Kayravânî,sözü geçen risâlesinde Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr'in, Ebû Muhammed b. Ebî Zeyd'in, Kadı Abdülvehhâb'ın, fıkıh ve hadiste ileri gelenlerinden bir topluluğun Allah Subhânehu'nun zatıyla Arşına istivâ etmiş olduğuna dair sözlerini aktardıktan sonra şunları söylemektedir:

"Bunlar bazı yerlerde de O'nun Arşının üstünde olduğunu mutlak olarak ifade etmişlerdir." Sonra şunları söylemektedir: "İşte benim de herhangi bir sınırlandırma olmaksızın, herhangi bir mekânda yer tuttuğunu, kendisinde herhangi bir oluşun ya da bir dokunuşun bulunduğunu söz konusu etmeksizin kabul ettiğimi ifade ettiğim doğru olan kanaat budur."

Derim ki: Bu gibi şeylerin olmadığını söylemenin de kabul etmenin dayanağı nakildir. Eğer bu konuda herhangi bir şey gelmiş ise biz de onu açıkça ifade ederiz. Aksi takdirde konuşmayıp susmak, selefin izlediği yolun niteliklerine daha uygundur. Çünkü bu gibi konulara dalmak bir çeşit keyfiyet ile ilgili açıklamadır. O da tarafımızdan bilinmemektedir. Aynı şekilde bizler Allah'ın istivâsını bir temas, dokunuş yahut bir mekân edinmek olduğunu, konu ile ilgili Peygamber'den gelen herhangi bir bilgi ve rivâyet olmaksızın ileri

---

429 Derim ki: Bu, Müellif *rahimehullah*'ın *et-Tezkire* adlı eserinden naklederek biyografisi verilen Şeyhu'l-İslam'ın adının yan tarafına koyduğu doğum yılına uygun olmakla birlikte, *Şezerâtu'z-Zeheb (III, 365)*'de bulunan bilgiye aykırıdır. Çünkü orada 80 yaşında vefat ettiği belirtilmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

430 Basılı nüshalarda el-Husarî şeklindedir. Düzeltmeyi el yazmadan hareketle yaptık.

sürmekten Allah'a sığınırız. Aksine biz genel olarak O'nun nasta belirtildiği şekilde Arşın üzerinde olduğunu biliyoruz.[431]

İbn Ebî Kudye et-Teymî [(?-?)]

341- es-Silefî, *Mu'cem-u Bağdât*'ta şöyle diyor: Ben Eş'arî kelamcı olan Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr et-Teymî el-Kayravânî b. Ebî Kudye'ye istivâya dair soru sorunca o şu cevabı verdi:

"Bizim mezhebimize mensup olanlar arasında bununla kastedilen uluvv (üstte, yukarıda oluş) diyenler olduğu gibi bundan maksadın kastedip yönelmek olduğunu da söyleyenler vardır, istîla etmek olduğunu söyleyenler de vardır. Mutekaddimûndan olan mezhep âlimlerimiz arasında ise bunun bu konuda nassın varid olduğu şekilde ele alınacağını ve tefsirinin yapılmayacağını söyleyenler de vardır. Bu aynı zamanda Ebu'l-Hasen'den nakledilmiş iki rivayet şeklinden birisidir."

el-Beğavî (436 dolaylarında–516)

342- *Me'âlimu't-Tenzîl* adlı tefsirin sahibi İmam Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd el-Beğavî eş-Şafi'î Yüce Allah'ın: *"Sonra Arşa istivâ etti"* buyruğu hakkında şöyle diyor:[432] el-Kelbî ve Mukâtil: استقر istekarra Karar kıldı!? derken Ebû Ubeyde: "صعد sa'ade Yükseldi, çıktı demiştir."

Derim ki: Onun استقر istekarra karar kıldı sözü hoşuma gitmiyor. Aksine ben İmam Mâlik'in dediği gibi diyorum: İstivânın ne demek olduğu bilinen bir şeydir. Sonra el-Beğavî şöyle der: "Mu'tezile istivâyı istîla diye yorumlamıştır. Ehl-i Sünnet ise: Arşın üzerinde istivâ etmek Allah'ın keyfiyetsiz olarak bir sıfatıdır ve ona iman etmek gerekir derler."

343- Yüce Allah'ın: ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ﴾ *"Sonra semâya istivâ etti" (Fussilet, 41/11)* buyruğu hakkında şöyle diyor:

---

431 Derim ki: *Bed'u'l-Emâlî* adlı kasîdenin sahibinin şu beyitte kastettiği de budur:
"Arşın Rabbi arşın üstündedir fakat
Ne mekân tutma niteliği, ne de bitişme söz konusudur."
Bu akîde Hanefî, Mâturîdî akâidinin ifadesidir, ama bugün onların büyük çoğunluğu -kelâm ilminin fazileti sayesinde- buna itikat etmez olmuşlardır.

432 *(III, 488) el-Menâr baskısı.*

"İbn Abbâs ve selef müfessirlerinin çoğunluğu: ارتفع إلى السماء Semâya yükseldi demişlerdir." Yüce Allah'ın: *"Allah'ın kendilerine gelmesinden başkasını mı bekliyorlar?"* buyruğu hakkında da şöyle diyor:

"Bu ve benzeri ayetler ile ilgili olarak daha uygun olanı, insanın zahirine iman etmesi ve bunun ile ilgili ilmi Allah'a havale etmesi, ayrıca Yüce Allah'ın sonradan meydana geliş niteliklerinden münezzeh olduğuna inanmasıdır. İşte selefin imamları ile sünnet âlimleri hep bu yolu izlemişlerdir."

Yüce Allah'ın: *"Üç kişi fısıldaşmayıversin muhakkak O, onların dördüncüleridir"* buyruğunu açıklarken de şöyle demektedir:

"Yani üç kişi kendi arasında fısıldaşırsa mutlaka O, ilim ile onların dördüncüleridir."

Sünneti ihyâ eden el-Beğavî mezhep imamlarının büyüklerinden olup, zahid, vera sahibi, çokça ibadet eden birisi idi. Mezhebe dair (Şafiî mezhebine dair) et-Tehzîb adlı eserini çok güzel bir şekilde telif etmiş, *Şerhu's-Sünne* adlı eseri de tasnif etmiştir. 516 yılında 80 yaşına yaklaşmış olduğu halde vefat etmiştir.

Ebu'l-Hasen el-Kercî (458–532)

344- Büyük ilim adamı Şeyhu'l-İslam el-Herevî'nin arkadaşı Ebu'l-Hasen [Muhammed b. Abdülmelik] meşhur akidesinin baştaraflarında şöyle diyor:

"Hadis ashabının akîdesi pek yükseklere çıkarılmıştır
Allah'ın dinine mensup olanları en yüksek mertebelere

Onların akîdelerine göre şüphesiz ilâh zatıyla
Arşı üzerindedir. Bununla birlikte bütün gaybları da bilir.

Rabbin istivâsı akıl ile kavranılır
Ama keyfiyeti hakkında yaşlıların bilgisizliği gibi bilgisiz kalınır."

Bu kasîde 200 beytten daha fazla uzunca bir kasîdedir. Bu kasîdenin şairi el-Kercî, Şafi'î fakihlerinin büyüklerindendi.[433]

el-Kercî 532 yılında vefat etmiştir.

---

433 Derim ki: Bu aynı zamanda mezhebi katılıktan kurtulabilmiş fakihlerdendir. Onun *Şezerâtu'z-Zeheb (IV, 100)*'deki biyografisinde şu ifadeler yer almaktadır: "Sabah namazında kunut yapmaz ve şöyle derdi: Bu konuda sahih bir hadis yoktur. Şafi'î de: Hadis sahih olarak geldiği takdirde benim sözümü duvara çalınız, demiştir." Zayıf olduğuna işaret ettiği hadisi daha önce *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Da'îfe, (1239)*'da tahric etmiş bulunuyorum. Oraya bakınız.

Ebu'l-Kâsım et-Teymî (457–535)

345- *et-Terğîb ve't-Terhîb*'in müellifi, imam, hâfız Ebûl-Kâsım İsmail b. Muhammed b. el-Fadl et-Teymî et-Talhî el-Asbahânî'ye Rabbin sıfatlarına dair soru sorulması üzerine şöyle demiştir:

"Mâlik, es-Sevrî, el-Evzâ'î, Şafi'î, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Ahmed, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî ve İshâk b. Râhûye'nin mezhebine göre Allah'ın kendileriyle kendi zatını ve Rasûlünün kendisini nitelendirmiş olduğu işitmek, görmek, vech, iki el ve diğer sıfatları bilinen zâhir meşhur anlamları iledir. Ancak bunlar ile ilgili herhangi bir keyfiyetin vehmedilmesi bir benzetme, bir te'vil söz konusu değildir. İbn Uyeyne der ki: Allah'ın kendi zatını nitelendirdiği her bir buyruğu okumak bir tefsirdir. Sonra şunları söylemektedir: Yani o zâhiri üzeredir, onu herhangi bir te'vil çeşidi ile mecaza götürmek caiz değildir."

Zamanının hafızı Ebu'l-Kâsım 535 yılında vefat etti.

İbn Mevhib (?-?)

346- Büyük ilim adamı Ebû Bekr Muhammed b. Mevhib el-Mâlikî İmam Ebû Muhammed b. Ebî Zeyd'e ait bir risâleyi şerh ederken şöyle demektedir:

"Onun 'O, zatı ile mecîd Arşının üstündedir' sözlerine gelince, bütün Araplara göre fevka ve alâ (üstünde) aynı anlamdadır. Kitap ve sünnette de bu anlam doğrulanmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Sonra Arşın üzerine istivâ etti"* buyruğu bunu doğrulamaktadır. Ayrıca Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Rahmân Arşın üzerine istivâ etti."*; *"Üstlerindeki Rablerinden korkarlar."*

Sonra da cariye ile ilgili hadisi ve *Sidret-i Müntehâ*'ya kadar ulaştığı belirtilen mirâc hadisini zikredip, şunları söylemektedir:

"Arapça'da "fî" lafzı da bazen üstünde anlamında kullanılır. Yüce Allah'ın: *"Onun omuzlarında yürüyün."*; *"Hurma dallarında"*; *"Gökte olanın... emin mi oldunuz?"* buyruklarında olduğu gibi.

Te'vil[434] âlimleri bu buyruklarla üstlerinde, üzerlerinde anlamını kastetmektedir, demişlerdir. İmam Mâlik'in yetişmiş olduğu tabiînden anladıklarına dayanarak, onların da Ashâb-ı Kirâm'dan anladıklarına dayanarak, ashabın da Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem*'in anladıklarına dayanarak söylediklerine göre, Allah semâdadır. Yani semânın üstünde ve yukarısındadır. eş-Şeyh Ebû Muhammed de bu şekilde: "Şüphesiz ki O, Arşının üstündedir" demiştir. Sonra da O'nun Arşının üstünde oluşunun zatı ile olduğunu beyan etmektedir. Çünkü Yüce Allah bütün yarattıklarından ayrıdır. Herhangi bir keyfiyet söz konusu değildir. O, zatı ile değil, ilmiyle her yerdedir. Çünkü mekân O'nu kuşatamaz. Çünkü O, mekânlardan daha azametlidir. Mekân yokken dahi O vardı."

Daha sonra uzunca açıklamalarda bulunup, şunları da söylemektedir:

"İnsaf sahibi olan kimseler gökleri ve yeri yaratmasından sonra Arşı üzerine istivâ edişini ayrıca söz konusu edip, istivâ sıfatına O'nun özellikle sahip olduğuna inandıklarından ötürü burada sözü edilen istivânın istîla ve buna benzer şeylerden farklı olduğunu bilmiş, O'nun Arşı üzerinde istivâ sıfatını kabul edip bunun mecâzî anlamıyla değil, hakikat anlamında olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü O, doğruyu söyleyenin ta kendisidir. Ancak buna keyfiyet ve benzerlik nispet etmekten de uzak kalmışlardır. Çünkü O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."

Kadı, Büyük İlim Adamı Ebû Bekr b. el-Arabî [(468–543)]

347- Ahzâb Suresinde Yüce Allah'ın: *"İçinde olanı gizlersin"* buyruğunu açıklarken şunları söylemektedir:

"İşte Muhammed *sallallâhu aleyhi ve sellem*, ister cahiliye döneminde, ister ondan sonra -Allah'ın ona bir ikramı, lutfu ve yüceltmesinin eseri ile- Rabbine asla isyan etmemiştir. Rabbi lutfuyla onu en yüksek mevkiye yükseltmiştir. Böylelikle Rabbi onun kendisiyle beraber kürsîsi üzerinde o hak günde hüküm vermek için [mahlûkatı arasında][435] oturmaya elverişli olsun diye."

---

434 Tefsir kastetmektedir.

435 Bu ifade Kadı Ebû Bekr İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân (III, 1530)*'dan eklenmiştir.

Bu konuda uzunca bir takım açıklamaları zikretmektedir. Ben Kadı'nın bu sözleri söylerken Mücâhid'in dışında herhangi bir mesnedinin olduğunu bilmiyorum. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbnu'l-Arabî, Endülüs imamlarının büyüklerindendir. İlim için yolculuklara çıkmış, Tarrâd ez-Zeynebî'ye ve ona benzer büyük ilim adamlarına yetişmiştir. Onun eserlerini kafileler alıp başka taraflara götürmüştür. 540 küsur yılında vefat etmiştir.

Şeyh Abdülkâdir (471–562)

348- Şeyhu'l-İslam, Irak'ın şeyhi, vâizlerin efendisi, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih b. Cenegidost el-Cîlî el-Hanbelî, bir ciltlik *el-Ğunye* adlı eserinde şöyle diyor:

"Ayetlerle ve delillerle kısaca yaratıcıyı bilmeye gelince, bu O'nun bilinmesi ve Allah'ın bir ve tek olduğuna kesin olarak iman edilmesi demektir." Nihayet şunları söyler:

"O, Arşın üzerine istivâ etmiştir. Mülkü ihtiva etmiş, ilmiyle eşyayı kuşatmıştır. *"Güzel söz O'na yükselir, salih ameli de yukarıya kaldırır."* O'nun her yerde olduğunu söyleyerek nitelendirmek caiz değildir. Aksine: O, semâda Arşın üstündedir, denilir. Nitekim Yüce Allah: *"Rahmân Arşa istivâ etmiştir"* buyurmuştur. Bunu herhangi bir te'vil yapmaksızın mutlak olarak söylemek gerekir. Allah-u Teâlâ'nın Arşın üzerinde oluşu, kendisine risâlet verilmiş her nebîye indirilen kitapta zikredilmiş bir husustur. Arşın üzerinde oluşunun da keyfiyetlendirilmesi söz konusu değildir."

Ben Hâfız Ebu'l-Huseyn'i şöyle derken dinledim: Şeyh Izzüddin b. Abdüsselâm'ı Mısır'da şöyle derken dinledim: Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Şeyh Abdülkadir gibi kerametleri mütevatir olan bir başka kimseyi bilmiyoruz.[436] 561 yılında vefat etmiştir.

Şeyh Ebu'l-Beyân (?-551)

Şeyh, imam, uyulan önder Ebu'l-Beyân Muhammed b. Mahfûz

Bu biyografi tamamıyla basılı nüshalarda yer almamıştır. Bunu el yazma nüshadan yerleştirdim.

436 El yazma nüshada "emaneti daha büyük bir kimse bilmiyoruz" şeklinde olmakla birlikte kaydettiğimiz bu ifadeler *Şezerâtu'z-Zeheb* kitabında şeyhin biyografisi ile ilgili olarak yazılanlara uygun olandır.

es-Sülemî el-Havrânî, sonra ed-Dımeşkî eş-Şafi'î. Dilbilgini olup, el-Beyâniyye fukarasının hocasıdır. Allah'ın sıfatlarını sabit kabul ettiğini sık sık ifade ederdi. Kelamcılar ile tartışan, sıfatları kabul etmeyenleri yeren birisi idi. Bu anlamda onun çeşitli sözleri vardır.

349- Bize Abdülhâlik b. Abdüsselâm el-Kâdî haber verdi. Bize İmam Ebû Muhammed b. Kudâme haber verip dedi ki: Bana Ebu'l-Me'âlî Es'ad b. el-Mencâ tahdis edip dedi ki: Bir gün Şeyh Ebu'l-Beyân *rahimehullah*'ın yanında idim. eş-Şeyh el-Emîn diye bilinen İbn Temîm yanına geldi. Aralarında geçen bir konuşmadan sonra Şeyh ona şöyle dedi: Yazık sana! Hanbelilere Kur'ân'ın harf ve ses olduğuna delil nedir, diye sorulacak olursa[437] onlar: Allah böyle demiştir ve Rasûlü böyle demiştir, derler. Sonra da Şeyh bu konudaki ayet ve rivayetleri arka arkaya sıraladı, ama sizlere: Kur'ân-ı Kerîm'in nefiste var olan bir mana olduğunun delili nedir diye sorulacak olursa, siz: el-Ahtal: "Şüphesiz söz kalpte olandır" dedi dersiniz. Şu Ahtal dediğiniz de kim oluyor? Kötü bir hıristiyandır. Mezhebinizi onun şiirinden aldığımız bir beyite bina ettiniz, Kitabı ve sünneti terk ettiniz."[438]

Ebû Muhammed el-Haşşâb -Iraklı bir nahiv bilginidir- dedi ki: Ben el-Ahtal'ın tedvin edilmiş şiirlerini çokça araştırdım, ama böyle bir beyiti bulamadım.[439]

---

437 Asıl nüshada "harf ve ses değildir" şeklindedir. Bu nüsha ile *Hindiyye* baskısı dışında bütün nüshalara uygundur. Doğru olan ve yazmaya uygun olan nüsha ise *Hindiyye* baskısıdır. Bu hatanın *el-Menâr* baskısı ile Kâhire'deki *Ensâru's-Sünne* baskısının muhakkikleri tarafından fark edilmemiş olması hayret edilecek bir şeydir. Hatta bundan da hayreti gerektiren husus, Seyyid Reşîd Rızâ'nın kendi baskısında anlamı bozan bu "değildir" fazlalığını iki küçük parantez arasına almış olmasıdır. Ayrıca bu kitabın baskısında kullanılan puntolardan daha küçük punto ile yazmıştır. Bu da onun baskıyı yaparken dayanmış olduğu asıl nüshada sabit olmadığına bir işarettir. Dayandığı nüsha ise *Hint* baskısıdır. O ise *rahimehullah* bu fazlalıkla onun anlamı bozduğuna dikkat etmemiştir. Çünkü Hanbeliler Allah'ın kelamının harf ve ses ile olduğunu söyleyerek kelâm-ı küllî ve kelâm-ı nefsî'yi kabul eden muhaliflerine muhalefet etmişlerdir.

438 Derim ki: Bu rivayetin senedi ceyyiddir. Çünkü Ebu'l-Me'âlî Es'ad -ki Muhammed b. el-Mencâ diye adlandırılır- ileri gelen Hanbeli fakîhlerindendir. Aralarında Hafız el-Munzirî'nin de bulunduğu bir topluluk ondan hadis rivayet dinlemiştir. el-Muvaffak da fıkhı ondan öğrenmiştir. 606 yılında vefat etmiştir.
İmam Ebû Muhammed b. Kudame el-Makdisî'yi tanıtmaya ayrıca gerek yoktur.
Abdülhâlik b. Abdüsselam ise Ebû Muhammed el-Balebekî'nin kendisidir. Fakîh, âlim, ibadetten pay sahibi, mütevazı birisi idi. 696 yılında 93 yaşında vefat etti.

439 Buna yakın bir ifade *el-Akîdetü't-Tahâviyye* şerhinde *(el-Mektebü'l-İslâmî baskısı, s. 184)* yer almaktadır.

Derim ki: Kelâm (Allah'ın kelâmı) meselesinin ele alınacağı yer burası değildir. Bu oldukça karışık bir meseledir. Fakat müslüman olan bir kimseye Kur'ân-ı Azîm'e -şanı yüce olsun- iman etmesi, onun Allah'ın yaratılmamış kelâmı olduğuna inanması ve Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelâmı olarak söylediği ile aynı olup, onu inşa edenin de, başlatanın da O olduğuna inanması yeter. Bununla birlikte biz, Kur'ân'ı okumamızın, seslerimizin ve onu telaffuz edişimizin mahlûk olduğunu kabul ederiz. Yüce Rabbimizin onu söylemiş olması, O'nun mukaddes zatının gereklerinden olan sıfatlarından bir sıfattır. Bunun keyfiyeti bilinemez. Allah'ın kelimeleri ise deniz onlar için mürekkep dahi olsa ondan sonra ona yedi deniz katılacak dahi olsa bitip tükenmez. O'nun kelâmı ilmindendir. İlminin ise sonu yoktur. Biz O'nun ilminden dilediğinden başka hiçbir şeyi kuşatamayız.

Şeyh Ebu'l-Beyân 551 yılında vefat etti.

Kurtubî (?-671)

İmam, büyük ilim adamı, Ebû Abdillah el-Kurtubî. Büyük tefsirin sahibi.

350- Yüce Allah'ın: *"Sonra Arşa istivâ etti"* buyruğu hakkında der ki:

"Bu bizim ilim adamlarının kendisi ile ilgili sözlerini *el-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* adlı eserimizde açıklamış olduğumuz bir meseledir. Bu konuda ondört görüş olduğunu belirtmiştik."

Nihayet şunları söyler: "İlk dönemdeki selef *-Allah onlardan razı olsun-* ciheti reddetmeye dair bir şey söylemiyor ve bunu sözlü olarak ifade etmiyorlardı. Aksine onlar ve herkes, kitabının açıkça belirttiği ve Rasûlünün de haber verdiği şekilde Allah-u Teâlâ hakkında onun sabit olduğunu açıkça ifade etmiş ve salih seleften hiçbir kimse onun gerçek manada Arşının üzerinde istivâ ettiğini inkâr etmemiştir. Bu konuda özellikle Arşının söz konusu edilmesi O'nun yarattığı mahlûkatın en büyüğü oluşundan dolayıdır. Ancak istivânın keyfiyetini bilememişlerdir. Çünkü bunun gerçek keyfiyeti bilinemez. İmam Mâlik: İstivânın -dildeki anlamı- bilinmektedir. Keyfiyet ise bilinemez. Buna dair soru sormak bid'attir, demiştir."

Yine Kurtubî *el-Esnâ* adlı eserinde şöyle demektedir:

"Mütekaddimînin de, müteahhirînin de -kelamcıları kastediyor- büyük çoğunluğu şöyle diyor: Allah Celle Celâluhu'nun cihetten tenzih edilmesi ve ayrı olduğunun kabulü icab ettiğine göre, önceki bütün âlimlere ve onların müteahhirinden olan önderlerine göre, yüce yaratıcının cihetten tenzih edilmesi bunun gerekleri arasındadır! Onlara göre hiçbir cihetin, yukarısı diye bir şey yoktur. Çünkü yine onlara göre, O'nun hakkında herhangi bir cihet söz konusu edilirse bir yerde ve bir mekânda bulunması gerekir! Yer ve mekân için ise ayrı olmak, değişikliğe uğramak ve sonradan hâdis (var edilmiş) olmak sebepleri ile hareket ve hareketsizlik de söz konusu olur! İşte bu da mütekellimlerin (kelamcıların) görüşüdür."

Derim ki: Evet, Azîz ve Celîl olan Rabbin yukarıda oluşunu kabul etmeyenlerin dayanakları budur. Onlar böylelikle Kitabın, sünnetin, seleflerin görüşlerinin ve mahlûkatın fıtratının gereğinden yüz çevirmiş oldular. Halbuki onların sözünü ettikleri bu hususlar, ancak cisimler hakkında gereklidir. Allah-u Teâlâ'nın ise bir benzeri yoktur. Açık nasların gereği olanlar da hakkın kendisidir, fakat bizler hiçbir ibareyi rivayet olmaksızın mutlak olarak kullanmayız.

Sonra da şöyle diyoruz: Bizler yüce yaratıcının semalarının üstünde, Arşının üzerinde olmasının, O'nun bir cihette ve bir mekânda olmasını gerektirdiğini kabul etmiyoruz. Çünkü Arşın altındaki yerler hakkında mekân ve cihetler söz konusu olur. Arşın üstü ise böyle değildir. Allah da birinci asırdakilerin icmâ' ettikleri ve imamların onlardan naklettikleri üzere Arşı üzerindedir. Onlar bunu söylerken Yüce Allah'ın *"Ve O sizinle beraberdir"* buyruğunu delil göstererek her yerde olduğunu söyleyen Cehmiyyecilerin görüşünü reddetmek üzere söylemişlerdi. İşte tabiîn ve onlara tabi olanların döneminde var olan iki görüş bu idi. Bu iki görüş de genel olarak akıl ile kavranılan görüşlerdi.

Üçüncü ve son olarak ortaya çıkan, Yüce Allah hiçbir mekânda değildir, mekânların dışında değildir, Arşının üstünde değildir, mahlûkata bitişik değildir, onlardan ayrı değildir, onun mukaddes zatı mekân tutmaz, mahlûkatından ayrı değildir, hiçbir cihette değildir, hiçbir cihetin dışında değildir, değildir ve değildir!!! şeklindeki gö-

rüşe gelince, bu ne akıl ile anlaşılabilir ne de kavranılabilir.[440]

Bununla birlikte bu sözler ayetlere ve rivayet edilen haberlere aykırıdır.

O halde dininle beraber kaç kurtul! Kelamcıların görüşlerinden kendini koru. Allah'a, Allah'tan gelenlere, Allah'ın muradı üzere iman et, işini Allah'a havale et. Lâ havle ve lâ kuvvete illa billâh.

Bir ve tek olan Allah'a hamdolsun ki Kitap burada sona ermektedir.

Allah, efendimiz Muhammed'e onun aile halkına ve ashâbına pek çok salât ve selâm eylesin.

Allah bize yeter. O ne güzel vekildir.

***

440 Derim ki: Evet, bunu ancak vahdet-i vücûdu kabul edenler, hâlik ile mahlûkun aynı şey olduğunu hatta ortada hâlik ya da mahlûk diye adlandırılacak bir şey bulunmadığını, senin gözünle gördüğün her şey Allah'tır!!! -Allah zalimlerinden söylediklerinden pek yücedir- diyenler anlayabilir. Belki Cehm ve ona benzer diğer propagandistler Allah'ın her mekânda olduğunu, O'nun arşı üzerinde olmadığını söylerken, mübarek ve ulu olan yaratıcının varlığını da reddetmeyi gerektiren vahdet-i vücûd inancını yerleştirmek istiyorlardı, ama bunu gizli bir yöntemle yapmaya çalışmışlardı. İşte bundan dolayı selefin ona ve ona uyanlara tepkisi çok şiddetli olmuştu. Hatta onların bazıları -daha önce İmam İbnu'l-Mübârek ve diğerlerinin biyografilerinde geçtiği gibi- Cehmiyecilerin şanı yüce Allah'ın hiçbir şey olmadığını söylediklerini açıkça ifade etmişlerdir. Şayet Selef-i Sâlih bugün aşırı mutasavvıfların minberler üzerinde "Allah ne yukarıdadır, ne aşağıda, ne sağda, ne solda, ne önde, ne arkada, ne âlemin içinde, ne de onun dışındadır"!!! dediklerini işitmiş olsalardı, acaba ne derdi?

O halde ey Müslüman! Allah'tan ve Rasûlünden gelenlere, Ashâb-ı Kirâm, tabiîn ve müctehit imamların oluşturduğu Selef-i Sâlih'in açıkladığı üzere iman et, sen de onlar gibi hidayet bulanlardan olursun. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.

Dımaşk, 1 Rebîu'l-Evvel, 1392

Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî

Basılı Nüshanın Sonunda Şu İfadeler Yer Almaktadır:

Nüshayı nakletmiş olduğumuz nüshanın sonlarında aşağıdaki ibareler yer almaktadır:

Bu nüsha müellifinin hattı ile -*Allah'ın rahmeti üzerine olsun*- yazılmış bir nüshadan kopya edilmiştir. Bunun yazıcısı ise Ahmed b. Zeyd el-Makdisî'dir.

Musannıfın hattından istinsah eden İbnu'l-Muhib'in hattı ile kitabın sonunda asıl nüshanın bitirilmesinden sonra şu satırların yazılı olduğu görülmüştür: Ben bu eserin müellifi *rahimehullah*'ın el yazısı ile şunları söylediğini gördüm:

Müteahhirlerin araştırmalarından birisine göre Yüce Allah'ı Arşın üstünde olmakla nitelendirmek caiz değildir. Bunlar derler ki: Bu ise kesin olarak üç husustan birisini kabul etmemizi gerektirir: O ya Arştan küçüktür ya ondan büyüktür ya da ona eşittir. Her üç şık da Allah hakkında caiz değildir (düşünülemez) ve nihayet sözlerini böylece devam ettirirler. Dedi ki: Buna cevap şöyledir: Bunu kabul etmek ancak cisimler hakkında söz konusudur. Yüce yaratıcı ise bir cisim değildir.

İkinci olarak, bizler onun daha büyük olduğunu ya da buna benzer hususları kabul etmiyoruz, ama bizler bunu nas olmaksızın da mutlak olarak kullanmayız.

Üçüncüsüne gelince, onların araştırmalarının aynısını ona benzer bir ifade ile cevaplıyor ve şöyle diyoruz: Azîz ve Celîl olan Allah'ın var olduğu kesindir. Onun yaratmış olduğu bütün varlıklar da aynı şekilde vardır. Şimdi onlara vâcibu'l-vücûd hakkında soruyoruz: Bizler O'nu var etmiş olduğu varlığı mümkün olan bütün yaratıklar ile birlikte söz konusu edecek olursak, O yüce yaratıcı hepsinin toplamından daha büyük müdür yoksa küçük müdür yoksa eşit midir?! Bunların bize verecekleri cevabın aynısı kaçınılmaz olarak onlara da cevap teşkil eder.

Diğer taraftan sizler şöyle diyorsunuz: O ne âlemin içindedir, ne âlemin dışındadır. Ne Arşın üstündedir, ne Arşın altındadır. Ne semâdadır, ne semada değildir, denilir!! Eğer bu, tarafınızdan akıl ile kavranılabilir bir şey ise, biz bunu aklımızla anlayamıyoruz. Fakat eğer bütün bu olumsuzlukları dile getiren bir nas bulunursa hiç şüphesiz dinimiz gereği onu kabul eder ve ona uyarız. Hatta naslar O'nun Arşın üzerinde olduğunu, O'nun semâda bulunduğunu ve buna benzer hususları tespit ettiği için biz de bunları söylüyor, bunlara iman ediyor ve mutlak olarak sem'î delilin arkasından gitmiş, ona uymuş bulunuyoruz.

Diğer taraftan sizin bu görüşleriniz akıl sahibi kimseler tarafından ittifakla kabul edilen görüşler olsaydı, yine biz onları da kabul ederdik. Aksine bu hususta çeşitli kelamcı gruplar arasında görüş ayrılıkları vardır, çatışmalar, anlaşmazlıklar vardır. O halde gelin, hep birlikte genel olarak Allah'ı tenzih etmek ve O'nu tam anlamıyla tevhid etmek, Allah'tan ve Rasûlünden gelenlere muradı üzere iman etmek, kelamdan ve tartışmalardan vazgeçmek üzerinde söz birliği edelim ki, esenlikle cennete girebilelim. Allah bize de, size de İslâm üzere sebat versin.

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun.